

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

JURIJS ŅIKIŠINS

**POLITISKĀ LĪDZDALĪBA EIROPĀ:
SALĪDZINOŠA ANALĪZE**

PROMOCIJAS DARBS

Doktora grāda iegūšanai socioloģijas nozarē

Apakšnozare: politikas socioloģija

Rīga, 2016

Promocijas darbs izstrādāts Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē, Socioloģijas nodaļā laika posmā no 2010.gada līdz 2016.gadam.

Eiropas Sociālā fonda projekts „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” Nr.2009/0138/ 1DP/1.1.2.1.2./ 09/IPIA/ VIAA/004.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē» un ESF 1.1.1.2. aktivitātes projektā „Inovatīvu reģionālās attīstības diagnostikas instrumentu izstrāde” (vienošanās Nr. 2013/0057/1DP/1.1.1.2.0/13/APIA/VIAA/065).

Darbs sastāv no ievada, astoņām nodaļām un literatūras saraksta.

Darba forma: disertācija socioloģijas nozarē, politikas socioloģijas apakšnozarē.

Darba zinātniskais vadītājs: Dr.sc.soc., profesore **Brigita Zepa**

© Latvijas Universitāte, 2016

© Jurijs Ņikišins, 2016

Satura rādītājs

Satura rādītājs	3
Promocijas darba anotācija.....	5
Thesis summary	6
Saīsinājumu saraksts.....	7
Tabulu saraksts	8
Attēlu saraksts	9
Ievads.....	10
Promocijas darba pētījuma struktūra, objekts un aktualitātes pamatojums.....	10
Darba mērķis un uzdevumi.....	17
Pētījuma metodoloģijas īss pārskats.....	18
Promocijas darba pētījuma ietvaros pārbaudāmās hipotēzes	19
Pētījuma rezultātu aprobācija	20
1. Politiskās līdzdalības definēšanas problemātika.....	22
2. Pieejas politiskās līdzdalības pētniecībā.....	31
3. Politiskās līdzdalības pētījumu vēsture.....	34
3.1. Amerikas nacionālais vēlēšanu pētījums	34
3.2. Politiskās līdzdalības un vienlīdzības pētījumi	36
3.3. Politiskās aktivitātes pētījums astoņās valstīs.....	38
3.4. Britu politiskās līdzdalības pētījums.....	40
3.5. Pilsoniskās līdzdalības pētījumi	43
3.6. Ropera sabiedriskās domas pētīšanas centra aptaujas	46
3.7. ASV Vispārīgais sociālais pētījums.....	47
3.8. Starptautiskā salīdzinošā pētījuma programma	49
3.9. Eiropas vērtību pētījums	51
3.10. Eiropas sociālais pētījums.....	52
4. Politisko līdzdalību skaidrojošās teorijas	54
4.1. Politiskā līdzdalība un autoritārā komunisma mantojums.....	54
Esošais stāvoklis	54
Komunisma mantojuma ietekmes skaidrojumi	56
L.Holmsa un G.Pop-Elehesa postkomunistisko valstu klasifikācija un tās pamatojums	61
Trīs demokratizācijas modeļi.....	65
4.2. Cilvēku vērtības un to saikne ar politisko līdzdalību	67
Attieksmju un vērtību definēšana	68

Šaloma Švarca cilvēku pamatvērtību teorija	69
Cilvēku pamatvērtību nozīme politiskās līdzdalības pētniecībā.....	73
4.3. Politiskās iesaistīšanās formas un politiskā līdzdalība	74
Politiskā uzticēšanās	75
Uzticēšanās faktori	78
Politiskā kompetence	80
Uzticēšanās kā līdzdalības faktors	83
Politiskā kompetence kā līdzdalības faktors.....	85
Uzticēšanās un politiskās kompetences kopietekme uz līdzdalību	85
Dalība politiskā organizācijā un politiskā līdzdalība.....	88
4.4. Sociālā struktūra, resursi un politiskā līdzdalība	90
5. Politiskās līdzdalības tipoloģijas	95
5.1. Viendimensionālās tipoloģijas	95
5.2. Daudzdimensionālās tipoloģijas	97
5.3. Orientāciju tipoloģijas.....	103
6. Pētījuma metodoloģija.....	109
6.1. Pētījums un izlase	109
6.2. Atkarīgie mainīgie – politiskās līdzdalības rādītāji	111
6.3. Neatkarīgie mainīgie – politiskās līdzdalības faktori.....	113
6.4. Faktoru mijiedarbības jeb interakcijas	120
6.5. Analīzes pamattehnika – loģistiskā regresija.....	120
6.6. Varbūtības un izredzes	122
6.7. Regresijas rezultātu diagnostika	122
7. Politiskā līdzdalība Eiropā: empīriskā analīze un rezultāti	125
7.1. Politiskās līdzdalības tipu izplatība valstu grupās	125
7.2. Balsošanu skaidrojošie faktori	128
7.3. Uz eliti vērstās līdzdalības skaidrojošie faktori	144
7.4. Eliti izaicinošo līdzdalību skaidrojošie faktori	160
8. Secinājumi un diskusija	176
8.1. Pētījuma teorētisko nostādņu apkopojums un izvērtējums.....	176
8.2. Empīrisko atziņu apkopojums un izvērtējums.....	182
8.3. Diskusija: promocijas darba pētījuma piensums, ierobežojumi un ieteikumi turpmākās izpētes virzieniem	188
Izmantotie avoti	194

Promocijas darba anotācija

Promocijas darbs “Politiskā līdzdalība Eiropā: salīdzinoša analīze” veltīts politiskās līdzdalības un tās faktoru salīdzinošajai izpētei Eiropas sociālā pētījuma dalībvalstīs.

1. – 5. nodaļās aplūkotas politiskās līdzdalības konceptualizācijas problēmas, galvenās pieejas politiskās līdzdalības pētniecībā, veikts pasaules nozīmīgāko pētījumu pārskats un analizēts katra pētījuma pienesums, analizētas četras politisko līdzdalību skaidrojošās teorijas un uz to pamata formulētas pētījuma hipotēzes, kā arī apskatītas un izvērtētas esošās politiskās līdzdalības veidu tipoloģijas.

6.nodaļā aprakstīta pētījuma metodoloģija – raksturota pētījuma izlase un pamatota analīzes pamattehnika (loģistiskā regresija). 7.nodaļa veltīta empīrisku datu analīzei, bet 8.nodaļa noslēdz promocijas darbu ar teorijas un empīriju integrējošiem secinājumiem.

Atslēgas vārdi: politiskā līdzdalība, postkomunisms, vērtības, loģistiskā regresija

Thesis summary

The objective of the PhD thesis “Political Participation in Europe: A Comparative Analysis” is comparative research of political participation and its factors in countries participating in the European Social Survey.

Chapters 1 – 5 examine the conceptualization of political participation and its problems, main empirical approaches to studying participation, review major studies on the topic and discusses each study’s contribution to the field, analyze four theories explaining participation and research hypotheses derived from them, as well as review and assess existing typologies of participation.

Chapter 6 describes the PhD study’s methodology (including sample characteristics and logistic regression as the primary analytic technique). Chapter 7 deals with empirical data analysis, whereas Chapter 8 concludes the thesis by integrating theoretical foundations with empirical findings.

Keywords: political participation, Post-Communism, values, logistic regression

Saīsinājumu saraksts

ANES American National Election Studies

ASV Amerikas Savienotās Valstis

BPPS British Political Participation Study

CAE Centrālā un Austrumu Eiropa

CPS Citizen Participation Study

CVK Centrālā vēlēšanu komisija

DSFR Dienvidslāvijas Sociālistiskā Federatīvā Republika

ESS European Social Survey

EVS European Values Study

GSS General Social Survey

ISSP International Social Survey Programme

LR Latvijas Republika

NVO nevalstiskā organizācija

PAS Political Action Studies

PIA Participation in America

PPES Political Participation and Equality Studies

PSRS Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

VDR Vācijas Demokrātiskā Republika

Tabulu saraksts

1.tabula	Politiskās līdzdalības tipu izplatība valstīs ar dažādu politisko mantojumu	15
3.1.tabula	Politiskās līdzdalības veidu viendimensionāli hierarhiskā klasifikācija (Milbrath, 1965)	36
3.2.tabula	Jautājumi par politisko līdzdalību Participation in America projekta ietvaros ar atbilžu variantiem (Verba, 1972)	37
3.3.tabula	Jautājumi par politisko līdzdalību Political Actions Studies projekta ietvaros	39
3.4.tabula	BPPS jautājums par kontaktēšanos ar politiķiem un amatpersonām	41
3.5.tabula	BPPS jautājumi par pilsonisko kooperēšanos, protesta un vēlēšanu kampaņu līdzdalību	42
3.6.tabula	BPPS jautājumi par dalību sabiedriskajās organizācijās un apvienībās	43
3.7.tabula	CPS jautājumi par politisko līdzdalību (Verba et al., 1995, 538-544)	44
3.8.tabula	Jautājumi par dalību sociāli politiskās organizācijās 1987.g. GSS pētījumā	47
3.9.tabula	Jautājumi par politisko līdzdalību ārpus grupām un apvienībām GSS pētījumā	48
3.10.tabula	Jautājumi par politisko līdzdalību ārpus grupām un apvienībām GSS pētījumā	50
3.11.tabula	Jautājumi par politisko līdzdalību ESS pētījumā	53
4.1.tabula	Politiskās uzvedības tipi pēc Abravanel&Busch (1975)	86
4.2.tabula	Politiskās orientācijas tipi pēc Paige (1971)	88
5.1.tabula	Viendimensionālās tipoloģijas piemērs: Campaign Activity Index (Milbrath 1965)	96
5.2.tabula	Verba et al. (1967) PIA pētījuma ietvaros identificētās politiskās līdzdalības dimensijas	98
5.3.tabula	Politiskās līdzdalības dimensiju īpašības (Verba et al. 1987)	100
5.4.tabula	Politiskās līdzdalības dimensijas mūdienu Latvijā (Nikišins 2011)	102
5.5.tabula	Politiskās līdzdalības veidu tipoloģija pēc ietekmes kanāliem un mehānismiem	106
6.1.tabula	Izlases apjoms analīzē iekļautajās valstīs	110
6.2.tabula	Politiskās līdzdalības veidi Eiropā pēc iesaistīto īpatsvara	111
6.3.tabula	Balsošanas korelācija ar pārējiem uz eliti vērstās līdzdalības veidiem	112
6.4.tabula	Politiskās līdzdalības dimensijas Eiropā pēc iesaistīto īpatsvara	113
6.5.tabula	Analīzē iekļauto valstu grupas pēc autoritārā komunisma pagātnes kritērija	115
6.6.tabula	Švarca vērtības veidojošie apgalvojumi	117
7.1.tabula	Balsošanas izplatība postkomunistiskajās un nekomunistiskajās valstīs	125
7.2.tabula	Uz eliti vērstās līdzdalības izplatība postkomunistiskajās un nekomunistiskajās valstīs	126
7.3.tabula	Eliti izaicinošās līdzdalības izplatība postkomunistiskajās un nekomunistiskajās valstīs	127
7.4.tabula	Loģistiskās regresijas rezultāti balsošanai – visas valstu grupas	128
7.5.tabula	Loģistiskās regresijas rezultāti balsošanai – postkomunistiskās valstis	137
7.6.tabula	Loģistiskās regresijas rezultāti uz eliti vērstajai līdzdalībai – visas valstu grupas	145
7.7.tabula	Loģistiskās regresijas rezultāti uz eliti vērstajai līdzdalībai postkomunistiskajās valstīs	154
7.8.tabula	Loģistiskās regresijas rezultāti eliti izaicinošajai līdzdalībai – visas valstu grupas	160
7.9.tabula	Loģistiskās regresijas rezultāti eliti izaicinošajai līdzdalībai – postkomunistiskās valstis	168
7.10.tabula	Loģistiskās regresijas rezultāti eliti izaicinošajai līdzdalībai – postkomunistiskās valstis, modeļu salīdzinājums	171
8.1.tabula	12.hipotēzes pārbaude – sakarība starp dalību organizācijā un līdzdalības varbūtību	187
8.2.tabula	Promocijas darba pētījumā izvirzītās, apstiprinātās un noraidītās hipotēzes	188

Attēlu saraksts

4.1.attēls	Švarca vērtības un vērtību grupas	73
5.1.attēls	Politiskās līdzdalības tipoloģija pēc Lamprianou (2013); vienkāršota	105
6.1.attēls	Politiskās līdzdalības un to faktoru shematisks attēlojums	114
7.1.attēls	Pīrsona atlikumu analīze balsošanai, visas valstu grupas	129
7.2.attēls	Predžibona ietekmes rādītāja analīze balsošanai, visas valstu grupas	130
7.3.attēls	Balsošanas varbūtība pēc dalības partijā	132
7.4.attēls	Balsošanas varbūtība pēc dalības arodbiedrībā	133
7.5.attēls	Balsošanas varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa	134
7.6.attēls	Balsošanas varbūtība pēc kompetences līmeņa	136
7.7.attēls	Pīrsona atlikumu analīze balsošanai, postkomunistiskās valstis	138
7.8.attēls	Predžibona ietekmes rādītāja analīze balsošanai, postkomunistiskās valstis	139
7.9.attēls	Balsošanas varbūtība pēc komunismā nodzīvotajiem socializācijas gadiem	140
7.10.attēls	Balsošanas varbūtība postkomunistiskajās valstīs pēc dalības partijā	141
7.11.attēls	Balsošanas varbūtība postkomunistiskajās valstīs pēc piederības arodbiedrībai	142
7.12.attēls	Balsošanas varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa postkomunistiskajās valstīs	143
7.13.attēls	Balsošanas varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa postkomunistiskajās valstīs	144
7.14.attēls	Pīrsona atlikumu analīze uz eliti vērstajai līdzdalībai, visas valstu grupas	146
7.15.attēls	Predžibona ietekmes rādītāja analīze uz eliti vērstajai līdzdalībai, visas valstu grupas	147
7.16.attēls	Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc dalības partijā – visas valstu grupas	150
7.17.attēls	Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc dalības arodbiedrībā – visas valstu grupas	151
7.18.attēls	Uz eliti vērstās politiskās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa	152
7.19.attēls	Uz eliti vērstās politiskās līdzdalības varbūtība pēc kompetences līmeņa	153
7.20.attēls	Pīrsona atlikumu analīze uz eliti vērstajai līdzdalībai, postkomunistiskās valstis	155
7.21.attēls	Predžibona ietekmes rādītāja analīze uz eliti vērstajai līdzdalībai, postkomunistiskās valstis	156
7.22.attēls	Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc komunismā nodzīvotajiem socializācijas gadiem	157
7.23.attēls	Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa postkomunistiskajās valstīs	158
7.24.attēls	Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa	159
7.25.attēls	Pīrsona atlikumu analīze eliti izaicinošajai līdzdalībai, visas valstu grupas	161
7.26.attēls	Predžibona ietekmes rādītāja analīze eliti izaicinošajai līdzdalībai, visas valstis	162
7.27.attēls	Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa	163
7.28.attēls	Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa	164
7.29.attēls	Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc dalības partijā	166
7.30.attēls	Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc dalības arodbiedrībā	167
7.31.attēls	Pīrsona atlikumu analīze eliti izaicinošajai līdzdalībai, postkomunistiskās valstis	169
7.32.attēls	Predžibona ietekmes rādītāja analīze eliti izaicinošajai līdzdalībai, postkomunistiskās valstis	170
7.33.attēls	Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc komunismā nodzīvotajiem socializācijas gadiem	172
7.34.attēls	Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa postkomunistiskajās valstīs	173
7.35.attēls	Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc kompetences līmeņa postkomunistiskajās valstīs	174

Ievads

Promocijas darba pētījuma struktūra, objekts un aktualitātes pamatojums

Promocijas darbs veltīts politiskās līdzdalības līmeņa un tā ietekmējošos faktoru salīdzinošai analīzei. Promocijas darba pētījuma empīriskā bāze ir 2008.g. Eiropas sociālā pētījuma (European Social Survey, ESS) 4.posma ietvaros savāktie dati par 29 valstīm.

Teorētiķi un pētnieki mēdz dažādā veidā definēt politisko līdzdalību, un viņu definīcijās var saskatīt gan kopīgas, gan atšķirīgas pazīmes. Lielākā daļa šo definīciju izceļ cilvēku individuālas un/vai kolektīvas darbības, kuru mērķis ir ietekmēt politiskās varas institūciju lēmumus. Aprakstot un pamatojot “vienīgi pareizās”, pietiekamas un visaptverošas politiskās līdzdalības definīcijas formulēšanas vai izvēles problemātiskumu, Britu politiskās līdzdalības pētījuma autori rezumē, ka “tas, ko mēs cenšamies aprakstīt, ir Lielbritānijas tautas centieni ietekmēt to, ko valsts vara dara viņu vārdā, un ko viņi tā (tauta. – J.Ņ.) domā par savu centienu iznākumiem” (Parry et al. 1992, 20). Šajā promocijas darbā par politiskās līdzdalības definīcijas pamatu tiek pieņemta amerikāņu politikas zinātnieka Henrija Bredija (Henry Brady) piedāvātā definīcija (Brady, 1999, 737). Saskaņā ar to politiskā līdzdalība ir pilsoņu darbības, kas ir orientētas uz politisku iznākumu ietekmēšanu (*action by ordinary citizens directed toward influencing some political outcomes*). Šī definīcija norobežo darbības no attieksmēm vai darbības plāniem, vienkāršo iedzīvotāju darbības no profesionālo politiķu un amatpersonu darbībām, ietekmēšanas mēģinājumus no darbībām, kas uz to nav orientētas un, visbeidzot, politiskā rakstura iznākumus no nepolitiskiem. Citi teorētiķi un pētnieki, kas cenšas pēc iespējas sīkāk un precīzāk noteikt politiskās līdzdalības būtību, nereti ilustrējot to ar kādiem piemēriem, definē to kā indivīdu centienus ietekmēt varas institūciju lēmumus (Bernhagen & Marsh 2007, 46; Kourvetaris 1997, 136; Milbrath and Goel 1977, 1-2; Verba et al. 1978, 46, 48; Parry et al. 1992, 16), kā arī pašu varas personu atlasīto vēlēšanu procesā (Conway 1985, 1-2), un kuras var izpausties individuāli vai kolektīvi, nacionālā (visas valsts) vai vietējā līmenī (Nyckowiak 2009, 53). Starp izplatītākajiem politiskās līdzdalības veidiem parasti min balsošanu, kontaktēšanos ar varas personām, dalību nevalstiskajās organizācijās, kuras izvirza politiskus mērķus un politisko partiju atbalstu; šos jautājumus arī iekļauj iedzīvotāju aptaujās, izzinot viņu politisko aktivitāti (Ņikišins 2010, 19). Promocijas darba **1.nodaļā** tiek sīkāk iztirzāta politiskās līdzdalības definēšanas problemātika un pamatota promocijas darba pētījuma nolūkiem izvēlēta definīcija.

2.nodaļa veltīta trijām pieejām politiskās līdzdalības pētniecībā – politisko darbību pieejai, institūciju pieejai un problēmu pieejai. Šajā nodaļā promocijas darba autors iepazīstina ar katras pieejas

stratēģiju, lietojuma īpatnībām, iegūstamām atziņām, trūkumiem, kā arī veidiem, kā iespējams mazināt šos trūkumus, apvienojot vairāku pieeju priekšrocības.

3.nodaļa veltīta politiskās līdzdalības izpētes vēsturei. Tajā tiek aplūkoti desmit nozīmīgākie vienreizējie pētījumi (piemēram, 1967.g. *Participation in America*) vai pētnieciskās programmas, kas ar noteiktu laika intervālu izseko politiskās līdzdalības dinamiku (*American National Election Studies*, *European Social Survey* u.c.) Šie desmit pētījumi aplūkoti hronoloģiski, izceļot katra pētījuma novitāti un pienesumu politiskās līdzdalības izpētes teorētiskajās nostādnēs, metodoloģijā un empīrijā. Tā arī ir loģisks turpinājums iepriekšējai, 2.nodaļai, parādot, kā trīs pētnieciskās pieejas tika lietotas un kombinētas iespējami pilnīgākai un informatīvākai politiskās līdzdalības un tās faktoru izpētei.

4.nodaļa veltīta politisko līdzdalību skaidrojošajām teorijām, no kurām arī tika atvasinātas promocijas darba pētījuma hipotēzes. Secīgajās apakšnodaļās tiek aplūktas politiskās līdzdalības īpašības postkomunistiskajās valstīs, salīdzinot tās ar ilglaicīgi stabiliem demokrātiskiem režīmiem; pamatota cilvēku pamatvērtību kā politisko līdzdalību skaidrojošo faktoru iekļaušana analizē; definēta un aprakstīta politiskās iesaistīšanās faktoru grupa un tās postulējamā ietekme uz līdzdalību; kā arī aplūkoti tradicionāli analizējamie sociāli demogrāfiskie raksturojumi, kas skaidro līdzdalības atšķirības starp iedzīvotāju grupām pēc dzimuma, vecuma, izglītības un ienākumu līmeņa pazīmēm.

5.nodaļā aplūktas un kritiski izvērtētas politiskās līdzdalības tipoloģijas, kuras izpaužas kā daudzu elementāru līdzdalības veidu (kā, piemēram, balsošana, darbošanās organizācijā, dalība boikotā u.c.) apvienošana vairākos (visbiežāk 2 – 3) līdzdalības vai līdzdalības veicēju tipos (piemēram, konvencionālā un nekonvencionālā līdzdalībā; apātiskie, skatītāji un gladiatori utt.), balstoties uz kāda kopīga kritērija. Starp šādiem kritērijiem minami: līdzdalības veida sarežģītības pakāpe un ieguldāmo resursu apjoms; līdzdalības veidu “radniecība”, proti, kādi līdzdalības veidu kombinācijas ir visbiežāk sastopamas; un līdzdalības veida orientācija pret esošo sabiedriski politisko iekārtu (piemēram, līdzdalība, kas notiek saskaņā ar atzītajām normām vai līdzdalība, kas tās klaji pārkāpj un izraisa valsts un/vai sabiedrības nosodījumu un pretdarbību). Tāpat tiek pamatota Ronalda Ingleharta (*Ronald Inglehart*) piedāvātās līdzdalības veidu tipoloģijas pārņemšana un izmantošana empīriskajos nolūkos (Inglehart, 1977).

6.nodaļā aprakstīta un pamatota pētījuma metodoloģija. Pētījums ir sekundārs un izmanto 2008.g. Eiropas sociālā pētījuma 4.posma ietvaros iepriekš savāktos datus, tāpēc šajā nodaļā raksturota primārā pētījuma ģeogrāfija, izlase, kā arī analizē iekļaujамie mainīgie, kas operacionalizē politisko līdzdalību kā interesējošo iznākumu un līdzdalību ietekmējošos, teorētiskajā daļā minētos faktoros.

Tāpat tiek raksturota loģistiskā regresija kā analīzes pamattehnika un sniegts praktisks ieskats regresijas rezultātu interpretēšanai. Nākamā, **7.nodaļa** pievēršas pētījuma datu kvantitatīvajai analīzei un analīzes rezultātu interpretācijai iepriekš formulēto hipotēžu un politiskās līdzdalības faktoru kontekstā.

8.nodaļa apkopo un kritiski izvērtē promocijas darba pētījuma teorētiskās nostādnes un empīriskās atziņas, kā arī izceļ pētījuma novitāti, pienesumu, ierobežojumus un virzienus turpmākajai pētniecībai politiskās līdzdalības laukā.

Promocijas darba autors izceļ piecus apsvērumus, kāpēc salīdzinoša politiskās līdzdalības pētniecība uzskatāma par aktuālu un svarīgu. Pirmie divi apsvērumi skar politiskās līdzdalības izpētes akadēmisko un politisko nozīmi. Trešais un ceturtais apsvēruma pamatojas uz, pēc autora domām, nepietiekamu politiskās līdzdalības izpētes līmeni Latvijā, īpaši salīdzinot to ar ārvalstīm, kā arī nepietiekamu izpratni par politiskās līdzdalības rādītāju atšķirībām valstīs ar dažādu vēsturiski politisku pieredzi. Visbeidzot, piektais apsvēruma ir psihologa Šaloma Švarca (*Shalom Schwartz*) izstrādātās un vairākas aprobācijas izturējušās cilvēku pamatvērtību skalas (*basic human values scale*) pielietošana politiskās līdzdalības prognozēšanai, kas līdz šim tika maz veikts.

Pirmkārt, politiskā līdzdalība ir mūsdienu demokrātijas neatņemamais elements (sal. Forbrig 2005, 20). Britu politiskās līdzdalības pētījuma autori atsaucas uz demokrātijas jēdziena burtisko tulkojumu un interpretāciju, kas ir “tautas vara”, un “tautas” politiskā aktivitāte tieši seko no šīs definīcijas (Parry et al. 1992, 3). No otrās puses, pieņemot pat sašaurinātu demokrātijas definīciju, saskaņā ar kuru demokrātija ir iekārta, kurā „*līderi tiek izvirzīti uz sāncensības principiem balstītās vēlēšanās, kur opozīcijas partijām ir iespējas cīnīties par varu vai piedalīties varas realizācijā*” (Rozenvalds 2005, 7) uzreiz pamanāms, ka tā satur divus līdzdalības veidus: balsošanu, kas ir visizplatītākais, un dalību partijās. Līdzās šīm divām aktivitātēm parasti ietilpst dalība kampaņās, masu pasākumos, protestos, individuālā un kolektīvā vēršanās pie politiķiem un varas personām, no kā rodas praktiski pilns politiskās līdzdalības izpausmju klāsts.

Otrkārt, sociālajās zinātnēs pastāv ietekmīgs strāvojums, kas aplūko politisko līdzdalību kā efektīvās demokrātijas priekšnosacījumu, bez kura tā nav iespējama. Pamatojumi šādai nostādnei ir apkopoti promocijas darba autora maģistra darbā (Nikišins 2010):

1) dažādu un plašāku sociālo grupu interešu iesaistīšana lēmumu pieņemšanas procesā ne tikai liek valstij ieklausīties savos pilsoņos, bet arī paplašina pieņemto lēmumu leģitimitāti, proti, to pieņemšanu un atzīšanu sabiedrībā;

2) demokrātija paredz cilvēku iespēju ne tikai izraudzīt varas personas, kas pieņem lēmumus viņu vārdā un viņu interesēs bet arī pašiem aktīvi iesaistīties valsts politikas formulēšanā (Warren 2002, 693, cit.pēc Pietrzyk-Reeves 2008, 75);

3) pilsoņiem jāturpina būt aktīviem starpvēlēšanu laikā, kontaktējoties ar varas personām, parakstot peticijas, darbojoties partijā vai apvienībā (Reisinger et al. 1995, 944), kā arī ietekmējot varas lēmumus citā veidā.

No pirmā un otrā pamatojuma izriet, ka valsts iedzīvotāju īpatsvars, kas piedalās dažādās politiskās līdzdalības aktivitātēs, ir svarīgs un informatīvs rādītājs demokrātijas funkcionēšanai. Vienlīdz svarīgi ir pētīt faktorus, kas sekmē vai kavē iedzīvotāju politisko aktivitāti.

Treškārt, Latvija ir visai maz pārstāvēta salīdzinošajos pētījumos par politisko līdzdalību. Arī politiskās līdzdalības pētniecība, kuras fokusā būtu konkrētas politiskās darbības, nevis iedzīvotāju politiskās attieksmes un vērtības, Latvijā tika veikta visai maz. 2014.g. tika publicēts pārskats “Cik demokrātiska ir Latvija? Demokrātijas audīts, 2005–2014” (Rozenvalds, 2014), kas satur nodaļas par politisko līdzdalību, politisko kultūru un demokrātiju Latvijā, taču nesalīdzina šo demokrātijas dimensiju rādītājus ar ārvalstu rādītājiem. 2011.g. promocijas darbu par politisko līdzdalību un politisko attieksmju attīstību postkomunistiskajās valstīs aizstāvējusi Inta Mieriņa (Mieriņa, 2011). Šajā promocijas darbā iesaistīšanās reālajās politiskajās darbībās tika noteikta ar mainīgajiem, kas atspoguļoja dalības biežumus pēdējo 12 mēnešu laikā piecu veidu interešu grupās un sabiedriskajās organizācijās. Papildus tam tika aplūkoti mainīgie, kas mērīja respondentu atbalstu nekonvencionālās līdzdalības formām – protestiem, demonstrācijām un streikiem, bet ne līdzdalību pašās aktivitātēs. 2010. gadā promocijas darbu par jauno informācijas un komunikāciju tehnoloģiju ietekmi uz protestu kustību darbību aizstāvējis Andrejs Berdņikovs (Berdņikovs, 2010), padziļināti analizējot divu protesta kustību gadījumus ar kvalitatīvām metodēm. Aprakstošie rādītāji par virkni politiskās līdzdalības veidu Latvijā ir pieejami 2000.-2001.gada Pārskatā par tautas attīstību (Tisenkopfs, 2001). Citos pētījumos lielākoties tiek pētītas nevalstiskās organizācijas kā pilsoniskās sabiedrības pīlāri (piemēram, portālā providus.lv), bet tās skar visai mazu iedzīvotāju segmentu – dalībā kādā NVO atzinušies tikai 3,3% no Latvijas iedzīvotājiem (Ņikišins, 2010, 59, pēc Eiropas Sociālā pētījuma datiem). Balsošana vēlēšanās ir biežāk sastopama un daudziem arī vienīgā politiskā aktivitāte, kurai Latvijas gadījumā seko pieķeršanās kādai konkrētai partijai un kontaktēšanās ar amatpersonām (turpat). Pētījumu, kuros Latvijas situācija tiktu salīdzināta ar ārvalstīm, ir maz, izņemot augstāk minēto I.Mieriņas promocijas darbu, B.Zepas rakstu par līdzdalību Latvijā un Norvēģijā (Zepa, 1999)

un J. Ņikišina maģistra darbu par paaudžu atšķirībām Latvijā un Beļģijā (Ņikišins, 2010). Šī izpētes nepietiekamība diktē nepieciešamību veikt padziļinātu daudzfaktoru analīzi politiskajai līdzdalībai Latvijā, jo īpaši ievietojot to salīdzinošā kontekstā kopā ar citām valstīm gan ar līdzīgu, gan ar atšķirīgu vēsturiski politisku pieredzi.

Ceturtkārt, demokrātijas un politiskās līdzdalības pētniecībā joprojām ir aktuāls jautājums par politiskā mantojuma lomu demokrātisko normu attīstībā un iesakņotībā. 13 no 30 analizē iekļautajām valstīm ilgstoši pastāvējis autoritārs komunistiskais režīms, kas potenciāli varēja atstāt iespaidu uz valstu iedzīvotāju politisko kultūru, tai skaitā politisko līdzdalību. Uz komunistiskās pagātnes negatīvo ietekmi uz politisko līdzdalību norādījuši vairāki pētnieki (Barnes, 2006; Howard, 2003; Karklins & Zepa, 2001; Pop-Eleches & Tucker, 2013; Zepa, 1999). Tiek atzīts, ka sociālo zinātņu laukā netrūkst pētījumu par postkomunistisko valstu iedzīvotāju politisko kultūru un vērtīborientācijām (piemēram, tradicionālismu, autoritārismu, nacionālismu u.c.), tai pat laikā vērojams politiskās līdzdalības pētījumu deficīts (Kirbiš, 2013). Kaut arī praktiski nevienā valstī iedzīvotāju vairākums nav politiski aktīvs, izņemot dalību regulārajās vēlēšanās (Rosenstone & Hansen 2003), salīdzinošo pētījumu dati tiešām liecina par ievērojamām un statistiski nozīmīgām atšķirībām valstīs ar dažādu politisku mantojumu visos trijos promocijas darbā aplūkotajos politiskās līdzdalības tipos: balsošanā, uz eliti vērstajā līdzdalībā (kas ietver dalību kaut vienā no šādām aktivitātēm – kontaktēšanās ar politiķi vai amatpersonu, darbošanos partijā, darbošanos NVO vai vēlēšanu kampaņas simbolikas demonstrēšana) un uz eliti izaicinošajā līdzdalībā (kas apvieno protesta līdzdalības veidus, šajā gadījumā petīcijas parakstīšanu, dalību demonstrācijā vai boikotā). Atšķirības divos neelektorālās līdzdalības tipos ir īpaši lielas (sk. 1.tabulu), turklāt arī triju postkomunistisko valstu apakšgrupu starpā. Tas noved pie nepieciešamības apjēgt atziņas no teorijām un līdzšinējiem pētījumiem par starpvalstu atšķirību cēloņiem un raksturu, kā arī salīdzinot politiskās līdzdalības līmeņus un to ietekmējošo faktoru svaru postkomunistiskajās un nekomunistiskajās valstīs. Salīdzinošās analīzes izveidošanai promocijas darba autors balstās uz postkomunistisko valstu tipoloģiju, ko neatkarīgi viens no otra izstrādāja un piedāvāja Leslijs Holmss (*Leslie Holmes*) un Grigors Pop-Eleches (*Grigore Pop-Eleches*) (Holmes, 1997; Pop-Eleches, 2007).

1.tabula.*Politiskās līdzdalības tipu izplatība valstīs ar dažādu politisko mantojumu*

Valstu grupa	Balsotāju īpatsvars, %	Uz eliti vērstās līdzdalības izplatība, %	Eliti izaicinošās līdzdalības izplatība
Valstis bez autoritārā komunisma pagātnes (Rietumeiropas valstis, Izraēla, Grieķija, Kipra un Turcija)	81,55	27,00	33,23
Postkomunistiskās Balkānu valstis	72,28	12,42	13,20
Postkomunistiskās Centrālās un Austrumu Eiropas valstis	72,23	17,68	19,77
Postkomunistiskās bijušās PSRS valstis	71,48	14,16	11,19
χ^2	669,76	1200,00	2600,00
p (atšķirību stat.nozīmīgums)	0,000	0,000	0,000

Avots: European Social Survey, 2008.

Piektkārt, kamēr politisko attieksmju un orientāciju sakarība ar politisko līdzdalību ir labi izpētīta, ļoti maz ir zināms par indivīda fundamentālo dzīves vērtīborientāciju sakarību ar tādu samērā specifisku sociālās rīcības (Weber, 2006) veidu, kā politiskā līdzdalība. Mūsdienās visbiežāk lietots instruments cilvēku pamatvērtību izziņāšanai ir Šaloma Švarca (*Shalom Schwartz*) vērtību skala (Schwartz, 1992), kas kopš tās izstrādes tika vairākkārt empīriski aprobēta un pierādījusi savu drošticamību daudzās un dažādās valstīs, proti, tā ir piemērota vērtību analīzei, salīdzinot dažādas kultūras, laikmetus un politiskus kontekstus (sk. piemēram, Schwartz, 1992; Schwartz, 2006; Schwartz, Caprara, and Vecchione, 2010). Politikas zinātnes laukā šis modelis tika izmantots vērtību sakarības ar politiskajām orientācijām izpētē, taču vērtību ietekme uz politisko līdzdalību līdz šim tika lielākoties atstāta novārtā. Vērā ņemams izņēmums ir 2012.g. pētījums par cilvēku pamatvērtību ietekmi uz balsošanas varbūtību (Caprara et al., 2012), un domājams, ka šis analīzes griezum ir perspektīvs nākotnes politiskās līdzdalības izpētē, kas tiek izvērstāk pamatots promocijas darba 4.2. apakšnodaļā.

Tādējādi, promocijas darba pētījuma galveno **pētniecisko jautājumu** iespējams formulēt šādi:

Kā dažādi valsts un individuālā līmeņa **faktori** ietekmē cilvēku lēmumu iesaistīties politiskajā līdzdalībā vai atturēties no tās, un kāda ir individuālā līmeņa faktoru svarīgums un ietekmes virziens (līdzdalību sekmējošs vai kavējošs) valstīs ar atšķirīgu politisku mantojumu?

Analizējamie **faktori**, kas var veicināt vai kavēt politisko līdzdalību vai ietekmēt tās saturu, iedalāmi četrās grupās.

Pirmo divu faktoru grupu vienā vārdā varētu nosaukt par **postkomunismu** jeb arī izvērstāk – par autoritārā komunisma mantojumu jeb pagātņi. Šie ir valsts līmeņa faktori. Viens no šīs grupas faktoriem raksturo analizējamo valstu piederību postkomunistiskajām valstīm jeb valstīm ar autoritārā komunisma pagātņi. Promocijas darba pētījuma iekļautās valstīs tiek iedalītas četrās grupās:

- 1) valstis bez autoritārā komunisma pagātņes, kuras vairumā gadījumu kalpo kā references (t.i. atskaites) grupa valstu grupu salīdzinājumos;
- 2) Balkānu reģions;
- 3) Centrālās un Austrumeiropas reģions;
- 4) bijušās PSRS valstis.

Piedāvātais valstu dalījums (Holmes, 1997; Pop-Eleches, 2007) tiek sīkāk iztirzāts un pamatots metodoloģijas nodaļā. Otrs faktors ir agrīnās socializācijas gadu skaits, ko indivīds nodzīvojis autoritārā komunisma apstākļos. Šis rādītājs tiek aplūkots tikai postkomunistiskajās valstīs, jo valstīm bez autoritārā komunisma pieredzes to politiskajā vēsturē tas nav aktuāls.

Otrā grupa ietver **cilvēku pamatvērtības** (*basic human values*), kuras savā pētniecībā identificējis Izraēlas un ASV psihologs Šaloms Švarcs. Atšķirībā no specifiskām, šaurām politiskajām attieksmēm pret konkrētiem politiskiem jautājumiem, par kuriem sabiedrībā mēdz pastāvēt atšķirīgi uzskati un domstarpības, universālajām cilvēku vērtībām piemīt plašāks mērogs, lielāks noturīgums un stabilitāte, kā arī spēja prognozēt cilvēka dzīves prioritātes un mērķus, kā arī darbības šo mērķu sasniegšanai. Kā uzsver pats Švarcs, šīm darbībām ir gan psiholoģiskās, gan praktiskās, gan arī sociālās sekas, kas var būt savienojamas vai nonākt pretrunā ar citām vērtīborientācijām (Schwartz 1992, 4). Saskaņā ar Švarcu, vērtības definējamas kā koncepti jeb uzskati, kas attiecas uz vēlamiem stāvokļiem vai vēlamu uzvedību, nav atkarīgas no konkrētām situācijām, kuru vērtēšanās tās izmantotas, nosaka uzvedības izvēli un notikumu vērtēšanu un ir ranžējamas pēc to relatīvā nozīmīguma (Schwartz 1992, 4). Pavisam viņš atklāja un identificēja desmit pamatvērtības: pašrealizāciju (*self-direction*), stimulāciju (*stimulation*), hedonismu (*hedonism*), sasniegumus (*achievement*), varu (*power*), drošību (*security*), konformitāti (*conformity*), tradīcijas (*tradition*), labvēlību (*benevolence*) un universālismu (*universalism*). Tāpat šīs vērtības ir apkopojamas un klasificējamās pēc tā, vai tās orientētas uz saglabāšanu (*conservation*) vai izmaiņām (*openness to*

change), cilvēka orientāciju uz pašizaugsmi un individuālo labumu gūšanu (*self-enhancement*) vai sevis transcendenci jeb orientāciju uz līdzcilvēku labklājību (*self-transcendence*). Cilvēku pamatvērtības ir indivīda līmeņa faktori.

Trešā grupa ir **politiskās iesaistīšanās** (*political engagement*) faktori. Ar politisko iesaistīšanos politiskās līdzdalības pētniecībā saprot iekšējus stimulus jeb psiholoģiskās orientācijas uz politiku (Verba et al. 1995, 343-344). To starpā min uzticēšanās politiskajām institūcijām, subjektīvā politiskā kompetence kā spriestspēja par politiskiem jautājumiem, interese par politiku, kā arī identificēšanos ar partiju (turpat, 345-348). Šo faktoru analīze ļauj izzināt specifiskākās indivīdu attieksmes pret politiku (uzticēšanos, politisko zināšanu pašvērtējumu, vispārīgu interesi) kā arī noteikt viņa politiskās mobilizācijas potenciālu caur institūcijām (partijām un arodbiedrībām). Arī politiskās iesaistīšanās rādītāji ir indivīda līmeņa faktori.

Ceturrtā grupa ir faktori, kurus tradicionāli izmanto, lai noteiktu indivīda vietu **sociālajā struktūrā** pēc tieši novērojamām pazīmēm, kā ienākumu un izglītības līmenis. Šie faktori teorētiskajā līmenī nav aplūkojami kā politiskās līdzdalības iespējamie cēloņi (atšķirībā, piemēram, no politiskās iesaistīšanās faktoru grupas), taču sociāli ekonomiskais stāvoklis var būtiski atvieglot vai kavēt indivīda politisko aktivitāti, vai arī varbūtību iesaistīties noteiktās darbībās vai darbību tipos, piemēram, protestos. Šajā grupā iekļauts arī dzimums un vecums, jo arī šo pazīmju griezumā sabiedrībā pastāv noturīgas atšķirības un nevienlīdzība. Sociāli demogrāfiskie raksturojumi ir indivīda līmeņa faktori.

Tādējādi, kā pētījuma **objektu** var noteikt politisko līdzdalību kā indivīdu centienus ietekmēt politiskos lēmumus, bet kā pētījuma **priekšmetu** – trīs politiskās līdzdalības pamattipus, to raksturojumus, īpašības un to ietekmējošos faktoros valstīs ar atšķirīgu politisku mantojumu.

Darba mērķis un uzdevumi

Darba galvenais mērķis un sagaidāmais rezultāts ir izzināt, kā, kādos veidos un veidu kombinācijās izpaužas politiskā līdzdalība izvēlētajās Eiropas valstīs (pavisam 30, ieskaitot Izraēlu, kas piedalās Eiropas sociālajā pētījumā un ir Eiropas Padomes dalībvalsts, un sadalot Vācijas divās daļās – Rietumvācijā un bijusī VDR), kādi ir līdzdalības faktori un to ietekme dažādu valstu grupās pēc vēsturiski politiskā mantojuma, noteikt valstu grupas ar līdzīgiem un atšķirīgiem līdzdalības rādītājiem, kā arī izskaidrot šīs līdzības un atšķirības empīriskās analīzes gaitā un līdzdalības teoriju kontekstā.

Darba galvenais mērķi sadalāms uzdevumos, kuru gaitā to iecerēts sasniegt; atbilstoši tiek veidota arī promocijas darba kompozīcija. Darba uzdevumi ir šādi:

- 1) izgaismot politiskās līdzdalības definēšanas problēmu, izgaismojot tās risinājumus dažādu teorētisko pieeju ietvaros;
- 2) aprakstīt un salīdzināt galvenās pieejas politiskās līdzdalības pētniecībā – politisko darbību, institūciju un problēmu pieeju;
- 3) aplūkot nozīmīgākos politiskās līdzdalības pētījumus, gan nacionālus (vienas valsts ietvaros), gan starptautiskus un salīdzinošus, identificējot katra pētījuma metodoloģijas un empīrisko atziņu pienesumu līdzdalības pētniecības laukā;
- 4) aprakstīt politisko līdzdalību skaidrojošās teorijas un to svarīgākās atziņas par līdzdalību noteicošajiem faktoriem;
- 5) aplūkot un salīdzināt politiskās līdzdalības agrīnās un mūsdienu tipoloģijas, identificējot to priekšrocības un trūkumus;
- 6) balstoties uz atziņām no politisko līdzdalību skaidrojošajām teorijām un līdz šim veiktajiem pētījumiem, izveidot metodoloģiju politiskās līdzdalības datu analīzei;
- 7) uz izveidotās metodoloģijas pamata veikt empīrisko datu analīzi ar īpašu fokusu uz valstu grupu atšķirībām;
- 8) integrēt empīriskās analīzes rezultātus ar aplūkotajām teorijām un līdzšinējo pētījumu atziņām, sintezējot secinājumus.

Pētījuma metodoloģijas īss pārskats

Promocijas darba pētījums no metodoloģijas viedokļa raksturojams kā starptautisks, salīdzinošs, sekundārs un kvantitatīvs.

Pētījuma starptautisks un salīdzinošs raksturs izriet no tā tēmas, mērķa un uzdevumiem.

Tas ir sekundārs, jo analīzei izmantots Eiropas sociālā pētījuma instrumentārijs un iepriekš savākto datu kopas, pielāgojot tās pētījuma mērķim (izveidojot indeksus, pārkodējot mainīgos utt.)

Tas ir kvantitatīvs, jo tā ir vienīgā iespēja pielietot vienotas statistiskās analīzes procedūras (kas ir priekšnosacījums salīdzinājumam) un attiecināt iegūtos rezultātus un secinājumus uz visu ģenerālkopu.

Pētījuma dati tika analizēti ar Stata 13 programmu (StataCorp, 2013b). Par analīzes pamattehniku izvēlētā loģistiskā regresija, kura ir piemērojama gadījumos, ja iznākuma jeb atkarīgais mainīgais (dalība kādā politiskās līdzdalības veidā vai tipā) ir dihotomisks.

Promocijas darba pētījuma ietvaros pārbaudāmās hipotēzes

Veiksmīgākās teorijas un empīrijas integrācijas nolūkos pārbaudāmās hipotēzes formulētas tā, lai izzinātu dažādu politiskās līdzdalības tipu sakarību ar katru faktoru grupu.

A. Hipotēzes par valsts politiskā mantojuma sakarību ar politisko līdzdalību

1. Postkomunistisko valstu grupās visu tipu politiskās līdzdalības līmeņi būs zemāki, nekā valstīs bez autoritārā komunisma mantojuma, īpaši neelektorālajos līdzdalības veidos.
2. Jo vairāk agrīnās socializācijas gadu postkomunistiskās valsts iedzīvotājs ir nodzīvojis autoritārā komunisma apstākļos, jo zemāka ir viņa politiskās līdzdalības varbūtība.

B. Hipotēzes par cilvēku pamatvērtību vērtību sakarību ar politisko līdzdalību

3. Saglabāšanas vērtības pozitīvi korelē ar dalību balsošanā un negatīvi – ar dalību eliti izaicinošajā līdzdalībā. Jo respondentiem augstāki rādītāji šajās vērtībās, jo lielāka varbūtība, ka viņi piedalās vēlēšanās, un jo mazāka varbūtība, ka viņi iesaistīsies protestos.
4. Vērtības, kas manifestē atvērtību izmaiņām, pozitīvi korelē ar dalību eliti izaicinošajā līdzdalībā. Jo respondentiem augstāki rādītāji atvērtības vērtībās, jo lielāka varbūtība, ka viņi piedalās protestos.
5. Sevis transcendences vērtības pozitīvi korelē ar neelektorālās līdzdalības tipiem – gan ar uz eliti vērstās, gan uz eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību.
6. Pašizaugsmes vērtības pozitīvi korelē ar dalību uz eliti vērstajā līdzdalībā. Jo respondentiem augstāki rādītāji šajās vērtībās, jo lielāka varbūtība, ka viņi piedalās uz eliti vērstās līdzdalības veidos.

C. Hipotēzes par politiskās iesaistīšanās sakarību ar politisko līdzdalību

7. Uzticēšanās politiskajām institūcijām pozitīvi korelē ar dalību balsošanā un uz eliti vērstajā līdzdalībā, bet negatīvi – ar dalību eliti izaicinošajā līdzdalībā.
8. Uzticēšanās faktora korelācijas virziens un stiprums būs līdzīgs visās valstu grupās.
9. Subjektīvā politiskā kompetence pozitīvi korelē ar varbūtību iesaistīties jebkurā no politiskās līdzdalības tipiem, īpaši ar varbūtību iesaistīties neelektorālās līdzdalības tipos.
10. Subjektīvā politiskā kompetence faktoram vājāk korelē ar politiskās līdzdalības varbūtību postkomunistiskajās valstīs, bet stiprāk – valstīs bez komunisma mantojuma.
11. Dalība organizācijā (partijā vai arodbiedrībā) pozitīvi korelē ar varbūtību iesaistīties jebkurā no politiskās līdzdalības tipiem.

12. Dalība organizācijā (partijā vai arodbiedrībā) vājāk korelē ar politiskās līdzdalības varbūtību postkomunistiskajās valstīs, bet stiprāk – valstīs bez komunisma mantojuma.

Pētījuma rezultātu aprobācija

Zinātniskā darba rezultāti publicēti šādos rakstos:

Raksti recenzētos izdevumos:

1. *Ņikišins Jurijs*, Rozenvalds Juris, Zepa Brigita. Politiskā kultūra un demokrātija. Publicēts: Cik demokrātiska ir Latvija? : Demokrātijas audīts, 2005–2014. Zin. red. Juris Rozenvalds. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2014, 315 lpp. ISBN 978-9934-8487-0-4.
2. *Ņikišins Jurijs*. Politiskā līdzdalība Latvijā nacionālajā un vietējā līmenī. Publicēts rakstu krājumā: Latvijas Universitātes Raksti; 769. sēj., Socioloģija, 2011. Galv. red. Baiba Bela. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 131 lpp. ISBN 978-9984-45-385-9.

Raksti monogrāfijās:

1. *Ņikišins Jurijs*. Protekcionisms kā nacionālās identitātes dimensija un imigrantu izslēgšana Latvijā. Atrodams: „Latvijas iedzīvotāju identitātes un vienlīdzības vērtības” (kolektīva monogrāfija). Zin. red. Aivars Tabuns un Feliciana Rajevska. Rīga: Latvijas Universitāte, 2014. 162 lpp. ISBN 9789984458809.
2. *Ņikišins Jurijs*. Politiskā rīcībspēja un līdzdalība: teorētiskie un metodoloģiskie aspekti. Grām: Ad locum: vieta, identitāte un rīcībspēja. Zin. red. Aija Zobena. Rīga, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2014. 311 lpp. ISBN 978-9984-45-817-5.
3. Zobena Aija, Grīviņš Miķelis, *Ņikišins Jurijs*. Vieta, identitāte un rīcībspēja. Grām: Ad locum: vieta, identitāte un rīcībspēja. Zin. red. Aija Zobena. Rīga, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2014. 311 lpp. ISBN 978-9984-45-817-5.

Par pētījuma rezultātiem un gūtām empīriskajām atziņām ziņots šādās starptautiskajās konferencēs un kongresos:

1. *Ņikišins Jurijs*. Referāts „*Impact of political attitudes on political participation in Europe*” (Politisko attieksmju ietekme uz politisko līdzdalību Eiropā) Eiropas sociālā pētījuma (European Social Survey) konferencē Kiprā 2012. g. 23.-25. novembrī
2. Zepa Brigita, *Ņikišins Jurijs*. Referāts „*Latviešu un krievu jauniešu nacionālā identitāte: pilsoniskā un etniskā piederība*” LU Filosofijas un socioloģijas institūta organizētajā starptautiskajā

konferencē «Jaunatne Latvijā, Eiropā, pasaulē: iespējas un riski» 2012.g. 1.-2. jūnijā. Konferences programma ar referāta tēzēm atrodama:

http://www.fsi.lu.lv/userfiles/Youth2012_conference_abstracts.pdf

3. *Ņikišins Jurijs*. Referāts „*Differences in Political Participation and Attitudes between Linguistic Communities in Latvia and Estonia*” (Atšķirības politiskajā līdzdalībā un attieksmēs starp lingvistiskajām kopienām Latvijā un Igaunijā) PIDOP konsorcijs organizētajā konferencē Sarejas Universitātē, Apvienotajā Karalistē, 2012.g. 15.-18. aprīlī.

4. *Ņikišins Jurijs*. Referāts „*Modernization and Institutional factors of political participation in the Baltic States*” (Politiskās līdzdalības modernizācijas un institucionālie faktori Baltijas valstīs) Eiropas vērtību pētījuma (European Values Study) konferencē – darbnīcā Viļņā, Lietuvā, 2011.g. 30.jūnijā – 1.jūlijā.

Par pētījuma rezultātiem un gūtām empīriskajām atziņām ziņots šādās Latvijas konferencēs:

1. *Ņikišins Jurijs*. Referāts „*Protekcionisms kā nacionālās identitātes dimensija un imigrantu izslēgšana Latvijā*” LU 72. konferences sekcijā “Nacionālā identitāte - globālais un lokālais” 2014.g. 7.februārī. Uz referāta pamata izstrādāts raksts „Protekcionisms kā nacionālās identitātes dimensija un imigrantu izslēgšana Latvijā”, publicēts.

2. *Ņikišins Jurijs*. Referāts „*Politiskā rīcībspēja un līdzdalība Latvijas reģionos: pētīšanas teorētiskie un metodoloģiskie aspekti*” LU 69. konferences sekcijā “Jaunākie socioloģiskie pētījumi Latvijā” 2011.g. 17.februārī. Uz referāta pamata izstrādāts raksts „Politiskā līdzdalība Latvijā nacionālajā un vietējā līmenī”, publicēts.

1. Politiskās līdzdalības definēšanas problemātika

Pirmā problēma, ar kuru jāsaskaras, rakstot par politisko līdzdalību, ir vienotas, skaidras terminoloģiskās pieejas trūkums: kā definēt līdzdalību, kā pareizi lietojams šis termins un kas tam jāietver? Dažādu teorētiķu un pētnieku raksti lieto dažādus apzīmējumus līdzdalībai: pilsoņu vai pilsoniskā līdzdalība (*citizen/civic participation*), publiskā jeb sabiedriskā līdzdalība (*public participation*), pilsoniskā iesaistīšanās (*civic engagement*), biežāk lieto vienkārši vārdu līdzdalība (*participation*), retāk – politiskā līdzdalība (*political participation*). Sastapti ir arī līdzdalības pārvalde (*participatory governance*) un vienkārši demokrātija (*democracy*). Vai tie visi apzīmē vienu un to pašu parādību? Pieņemt uzreiz, ka šie termini uzlūkojami kā sinonīmi, būtu naivi, kaut daži autori, šķiet, lieto tos kā savstarpēji aizstājamus (sal. Conway, 1985, 1, Marschall, 2004, 231-232). Tāpēc sākumā jātiek skaidrībā, kā tie atšķiras, ja atšķiras vispār. Šim nolūkam pievērsīsimies sīkāk to lietotāju, proti, līdzdalības teorētiķu un pētnieku, atziņām.

Agrīnākais darbs, kas mēģināja visaptveroši aprakstīt un analizēt politisko līdzdalību kā kompleksu fenomenu, ir Lestera Milbreta (*Lester Milbrath*) darbs *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* („Politiskā līdzdalība: kā un kāpēc cilvēki iesaistās politikā?”). Šajā darbā termini „līdzdalība” (*participation*), „uzvedība” (*behavior*) un „darbība” (*action*) tiek lietoti kā sinonīmi, un politiskā līdzdalība tiek definēta kā uzvedība, kas ietekmē vai balstās uz nodomu ietekmēt valsts varas lēmumus (Milbrath, 1965, 1). Politiskās līdzdalības definīciju Milbrets balsta uz Roberta Dāla (*Robert Dahl*) atziņu par politisko sistēmu kā varas attiecību sistēmu starp pilsoņiem un to apvienībām, no vienas puses, un valsti, no otrās (Dahl, 1963, 6, cit.pēc Milbrath, 1965, 1). Milbrets uzreiz atrunā, ka nevalstisko organizāciju iekšējā politika šajā definīcijā neietilpst; viņa paša izpratnē politika ir lēmumu pieņemšanas procesi, kas risinās valsts pārvaldes institūcijās (turpat, 1-2).

1977.gadā Milbrets kopā ar Madanu Lālu Goelu (*Madan Lal Goel*) publicēja papildinātu 1965.g. grāmatas izdevumu. Apstiprinot savu izpratni par politiku kā procesus valsts varas institūcijās, Milbrets un Goels sniedza pārskatītu un precīzāku definīciju tam, ko viņi šoreiz nosauca par politisko līdzdalību: tā ietver pilsoņu darbības, ar kurām viņi cenšas ietekmēt vai atbalstīt varas institūcijas un to politiku (Milbrath & Goel, 1977, 2). Šīs definīcijas novitāte bija ceremoniālo un varas institūcijas atbalstošo darbību iekļaušana līdzdalības definīcijā. Kaut šādām darbībām nav nolūka panākt kādu politisku lēmumu, tās arī var būt pieskaitāmas ietekmēšanas mēģinājumiem. Piemēram, demonstrācija, kuras dalībnieki pauž atbalstu tikko pieņemtajam lēmumam par politisko tiesību

paplašināšanu, nav tēmēta uz jau pieņemtā lēmuma pārskatīšanu, bet tā atbalsts savā ziņā ar ir ietekme, kuras motīvs ir nostiprināt tikko iegūto.

Semjuels Hantingtons (*Samuel Huntington*) un Džoans Nelsons (*Joan Nelson*) formulēja apzināti šaurāku politiskās līdzdalības definīciju, kurā ietilpst pilsoņu darbības, kuru mērķis ir ietekmēt varas institūciju lēmumus (Huntington & Nelson, 1976, 4). Šo definīciju viņi papildina ar četrām atrunām. Pirmkārt, šī definīcija neietver attieksmes, kuras savā būtībā ir subjektīvas, bet līdzdalībai jeb darbībai kā konkrētam notikumam ir objektīvs raksturs un novērojamība. Otrkārt, viņi nodala privātpersonu un profesionālo politiķu, kandidātu, lobistu un ierēdņu darbības sfēras. Kaut profesionālie politiķi un amatpersonas ir iesaistīti politikā vistiešākā veidā, viņiem tā ir pamata nodarbošanās, pie tam parasti algota, savukārt vairumam privātpersonu iesaistīšanās politikā ir īslaicīga, nealgota un mazāk nozīmīga par pārējām dzīves aktivitātēm. Treškārt, viņi fokusējas tikai uz to līdzdalību, kuras mērķis ir ietekmēt varas institūciju lēmumus. Piemēram, streiks iekļautos viņu līdzdalības definīcijā tajā gadījumā, kad streikotāji pieprasa valdībai pacelt algas griestus. Tai pat laikā streiks ar līdzīgu prasību pie privātuzņēmuma durvīm vairs nebūs politiskā līdzdalība, jo tiek vērsts pret privātu komercsabiedrību, nevis politiskās varas iestādi. Visbeidzot, Hantingtons un Nelsons apzināti izvairās ņemt vērā līdzdalības politiskās vai administratīvās sekas – proti, vai aktīvistiem izdevās reāli ietekmēt viņu interesējošus lēmumus (turpat, 4-6), jo tas ir cits jautājums.

Zīmīgi ir tas, ka trīs augstāk minētās definīcijas rada iespaidu par ierindas pilsoņu, no vienas puses, un varas institūciju, no otrās puses, šķietami nošķirtu, autonomu pastāvēšanu, ko var izjaukt pilsoņu mēģinājumi ietekmēt varas institūciju lēmumus – un nav svarīgi, cik tie bija veiksmīgi. Tomēr varas institūcijas mūsdienu valstu absolūtā vairākumā neveidojas neatkarīgi no pilsoņiem. Praktiski visur pastāv vēlēšanu procedūras, kas ļauj valstu pilsoņiem atlasīt personālu vienai vai vairākām valsts pārvaldes institūcijām. Daudzās valstīs paredzēta arī tautas balsošanas iespējas, kas ļauj pilsoņiem pašiem, „apejot” parlamentus, tiešā veidā pieņemt svarīgākos politiskos lēmumus. Šo robu daļēji aizpilda Sidnija Verbas (*Sidney Verba*), Normana Naja (*Norman Nie*) un Džeona Kima (*Jae-on Kim*) piedāvātā politiskās līdzdalība definīcija: tai būtu jāapzīmē ierindas pilsoņu likumīgās aktivitātes, kas vairāk vai mazāk ir tēmētas uz varas institūciju personāla atlases un viņu darbības ietekmēšanu (Verba et al., 1978, 46). Tiesa, citos aspektos šī definīcija pielieto pārējām līdzīgos ierobežojumus. Tā neietver profesionālo nodarbošanos ar politiku, attieksmes, kā arī ceremoniālās un atbalstošās darbības (turpat, 47-48). Daļēji šos ierobežojumus diktēja Verbas un viņa līdzautoru pētījuma ģeogrāfija: tas bija salīdzinošs pētījums septiņās valstīs, ietverot ne tikai samērā ilggadējās, stabilas Rietumu demokrātijas, kā Austrija, Japāna, Nīderlandi un Amerikas Savienotās Valstis, bet arī

postkoloniālās Indiju un Nigēriju (kurā īsi pirms lauka darba bija noticis militārais apvērsums) un komunistisko Dienvidslāviju (turpat, 19). Skaidrs, ka valsts politiskā iekārta var būtiski ietekmēt to, kāda politiskā līdzdalība ir iespējama, legāla, un līdz ar to pamanāma un empīriski izpētāma, it sevišķi ja konkrētā iekārta neiekļaujas Rietumu demokrātijas modeļos (turpat, 20). Šajā gadījumā definīciju zināmā mērā noteica līdzdalības empīriskās izpētes apsvērumi. Šī definīcija vēlākajos S.Verbas darbos piedzīvoja formālu modifikāciju, kas tomēr neskāra tās būtību: ar politisko līdzdalību jāsaprot aktivitāte, kuras nolūks vai rezultāts ir valsts varas institūciju darbības ietekmēšana – vai nu tiešā veidā, ietekmējot politikas izstrādi vai ieviešanu, vai arī netiešā veidā, ietekmējot lēmumu pieņemēju atlasu (Verba et al., 1995, 38). Šai aktivitātei ir brīvprātīgs raksturs, kas, līdzās Hantingtona un Nelsona definīcijai, izslēdz no izpētes politiku kā profesiju; tāpat nav ietverta aktivitātes subjektīvā dimensija, kas iekļauj attieksmes pret politisko iekārtu, tās apspriešanu, vai arī pašdeklarētu gatavību rīkoties (turpat, 38-39). Tāpat tām atbilst ASV politiskās zinātnieces definīcija, saskaņā ar kuru politiskā līdzdalība ir ierindas personu aktivitātes, kuru mērķis ir ietekmēt valsts varas institūciju struktūru, personāla atlasu un pieņemamos lēmumus (Conway, 1985, 2).

Cits piemērs definīcijas adaptācijai empīriskajām vajadzībām ir Semjuela Barnsa (*Samuel Barnes*) un Maksa Kāzes (*Max Kaase*) politiskās līdzdalības pētījums piecās Rietumu demokrātijās – ASV, Austrijā, Lielbritānijā, Nīderlandē un Rietumvācijā (Barnes & Kaase, 1979). Tomēr viņu uzmanības fokusā atradās ne tikai līdzdalība, ko pieņemts dēvēt par konvencionālo vai institucionalizēto (kurai acīmredzamākais piemērs būtu vēlēšanas), bet arī protesta līdzdalība, tai skaitā nelegāla. Bet, ņemot vērā, ka protesti ir reta parādība un tajā iesaistās ļoti maz cilvēku, viņi nolēma papildināt nekonvencionālās līdzdalības izpēti ar līdzdalības potenciālu noteikšanu – tas ir, jautājot respondentiem ne tikai par faktiski notikušo rīcību, bet arī par to, vai viņi pieļauj, ka nākotnē varētu rīkoties noteiktā veidā (piemēram, iesaistīties streikos vai grautiņos/kaušanās ar policiju), kā arī par dažādu rīcības veidu atbalstīšanu un nosodīšanu. Izņemot šo atkāpi no „tīrās” rīcības izpētes, viņu izmantotā politiskās līdzdalības definīcija – individuālo pilsoņu brīvprātīgās darbības ar nodomu tieši vai netieši ietekmēt politiskus lēmumus dažādos politiskās sistēmas līmeņos (turpat, 42) – saturiski saskan ar pārējām, augstāk aplūkotajām definīcijām.

Šķietami plašāku definīciju līdzdalībai devuši britu pētnieki Gerents Perrijs (*Geraint Parry*), Džordžs Moisers (*George Moysen*) un Nīls Dejs (*Neil Day*). Iepazīstinot ar savu Lielbritānijas politiskās līdzdalības pētījumu (*British Political Participation Study*), viņi definē politisko līdzdalību kā dalību sabiedriskās politikas formulēšanā, pieņemšanā un īstenošanā. Tomēr uzreiz pēc šīs definīcijas seko atruna, ka viņu interesē pilsoņu darbības, kas ietekmē pārsvarā publiskās pārvaldes institūciju un

amatpersonu lēmumus (Parry et al., 1992, 18). Interese par politiku, politiskās attieksmes, kā arī potenciālā gatavība rīkoties tika izslēgtas, kā arī vairumā iepriekš minēto pētījumu. Atzīstot zināmas problēmas ar „politikas” un „politiskā” jēdzienu, viņi norāda, ka jebkura politiskās līdzdalības definīcija ir neizbēgami strīdīga un nepilnīga (turpat, 20), un, vienkāršojot savu mērķa formulējumu, pārdefinē savu uzdevumu šādi: aprakstīt, kādas ir Lielbritānijas tautas pūles ietekmēt to, ko Lielbritānijas valdība dara viņu vārdā, un ko viņi domā par savu pūļu efektiem (turpat).

Vienīgie no bieži citējamiem politiskās līdzdalības pētniekiem, kas pielieto paplašinātu definīciju, ir Stīvens Rozenštouns (*Steven Rosenstone*) un Džons Marks Hansens (*John Mark Hansen*). Politiskā līdzdalība viņiem ir aktivitātes, kas tieši vērstas uz sociālo labumu un vērtību sadalījumu (Rosenstone & Hansen, 2003, 4) – definīcija, kas, pēc pašu autoru atziņas, iekļauj ne tikai valsts varu, bet arī nevalstisko sektoru, ieskaitot pilsoņu apvienības un komercsabiedrības (turpat). Vadoties no šīs pieejas, augstāk minētais piemērs ar streiku pie uzņēmuma durvīm ar algas paaugstināšanas prasībām arī būtu pieskaitāms pie politiskās līdzdalības, kaut prasības adresāts ir privātuzņēmums, nevis valsts. Neskatoties uz šo paplašināto pieeju, savā ASV politiskās līdzdalības izpētē Rozenštouns un Hansens aprobežojas ar ierasto līdzdalības veidu klāstu – balsošanu, aģitāciju, dalību kampaņās, ziedošanu, pasākumu apmeklēšanu un petīciju parakstīšanu (turpat, 5).

Par Rozenštounam un Hansenam līdzīgu pieeju iestājas arī austrāliešu politikas zinātniece Ariadna Vromena (*Ariadne Vromen*). Viņasprāt, līdzdalība vispār nav jāsadala (*bifurcate*) darbībās, kuras ir un kuras nav apzīmējamās kā politiskās, bet tai vietā ar līdzdalību jāsaprot jebkuras individuālās vai kolektīvās darbības, kuras pēc savas būtības attiecas uz tādas sabiedrības veidošanu, kurās mēs gribam dzīvot (*acts that can occur, either individually or collectively, that are intrinsically concerned with shaping the society that we want to live in*) (Vromen, 2003, 82-83). Šādi plaši definēto līdzdalību viņa iedala piecos veidos:

- 1) “standarta” individualizētās politiskās līdzdalības formas, kā ziedošana vai kontaktēšanās ar amatpersonām;
- 2) iesaistīšanās un darbošanās partijās un apvienībās;
- 3) dalība kopienās (piemēram, reliģiskās organizācijās, vecāku padomēs, pilsoniskās apvienībās);
- 4) dalība kolektīvās darbības apvienībās (*collective-action involvements*), piemēram, vides aizsardzības aktīvistu grupās;
- 5) dalība diskusijās par sociāliem un politiskiem jautājumiem (turpat, 84-85).

Līdzās vispārīgā rakstura atšķirībām politiskās līdzdalības definīcijās interesanti ir pievērst uzmanību atsevišķiem specifiskākiem domstarpību laukiem – konkrēti, jautājumā par to, vai kāda noteikta veida darbība ir pieskaitāma pie politiskās līdzdalības un analizējama šī politikas socioloģijas (vai politikas zinātnes ietvaros). Nākamais ierastais solis pēc pētāmās sociālās parādības definēšanas ir tās operacionalizācija. Operacionalizējot politisko līdzdalību, it sevišķi lielu salīdzinošu pētījumu nolūkiem, nav iespējams izvairīties no jautājuma par pētāmās sociālās parādības noteikšanu un mērīšanu, šajā gadījumā par konkrētām līdzdalības izpausmēm. Eiropas sociālā pētījuma anketā respondentiem jautā par dalību balsošanā, kontaktēšanos ar amatpersonu, darbošanos partijā, nevalstiskā organizācijā vai politiskās rīcības grupā, dalību vēlēšanu kampaņu organizēšanā un norisē, peticiju parakstīšanu un/vai iesniegšanu, kā arī dalību dažāda veida protesta akcijās un boikotos (sk. European Social Survey, 2010b). Tomēr teorētiķu nostādnes un argumenti par to, kāda rīcība pieskaitāma politiskajai līdzdalībai, nav bijuši vienādi, tāpēc dažādos pētījumos atšķiras arī jautājumu formulējumi un izzināmo darbību klāsts. Zemāk tiek īsi aplūkoti tipiskās atšķirības.

Pirmkārt, līdzdalības teorētiķu domas dalās, pievērsoties darbībām ar ceremoniālu (piemēram, ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa) vai atbalstošu raksturu (piemēram, pikets, kura laikā iedzīvotāji pauž gandarījumu ar „taisnīgu” tiesas lēmumu). Kamēr vieni atzīst šādas darbības par politisko līdzdalību (Milbrath & Goel, 1977, 1-2), kaut dažreiz atrunājot to pasīvo raksturu (Conway, 1985, 1-2), citi to noraida (Verba et al., 1978, 47). No vienas puses, līdzdalība kā ietekmes vai spiediena paveids, kuru mērķis ir izraisīt kādu reakciju vai izmaiņas, neļauj pieskaitīt ceremoniālus vai atbalstošus pasākumus pie līdzdalības. No otrās puses, arī iedzīvotāju demonstratīvam atbalstam valdībai var būt politiskā ietekme un sekas, kā liecina 2011.g. nemieru norise arābu valstīs. Kamēr Sīrijas dienvidos pilsoņi protestēja pret ieilgušo ārkārtas stāvokli un korupciju, galvaspilsētā Damaskā tika pulcētas vērienīgas demonstrācijas prezidenta Asada politikas atbalstam, izrādot pretošanos opozīcijas prasībām un aktivitātēm.

Otrkārt, vai par politisko līdzdalību jāuzskata subjektīvā interese par politiku, tā apspriešana ģimenes vai draugu lokā, sekošana līdz notikumiem masu medijos? Arī šeit teorētiķi un empīrisko pētījumu rīkotāji nav vienisprātis, kaut atziņu, ka interese par politiku pozitīvi korelē ar iesaistīšanos reālajās darbības, parasti apstiprina.

Treškārt, sociālie zinātnieki nav vienisprātis par to, vai politiskajai līdzdalībai pieskaitāms algots darbs valsts un pašvaldību iestādēs. Pētnieki lielākoties nošķir algotu darbu no politiskās līdzdalības, norādot, ka valsts darbinieks ir ietekmes mēģinājumu objekts, nevis subjekts, pat ja viņa pozīcija paver

daudz tiešākas un plašākas iespējas ietekmēt valsts politiku nekā ārienes ietekmes centieni. Toties dažreiz arī amata ieņemšana vai arī subjektīva vēlme to ieņemt tiek analizēta kā politiskā līdzdalība (Pettersen & Rose, 1996).

Vispretrunīgāk vērtē dalību nevalstiskajās organizācijās, arodbiedrībās, darba, mācību vai studiju kolektīvos – proti, dažnedažādu indivīdu apvienošanās un kooperācijas gadījumu iekļaušanu politiskās līdzdalības klasifikācijā. Holandiešu politikas zinātnieki, analizējot NVO kā „demokrātijas skolu” tēlu 17 Eiropas valstīs, atklājuši, ka lielu lomu spēlē tieši NVO „specializācija”. Indivīds visdrīzāk būs politiski aktīvs, ja darbojas NVO, kas aizstāv kādas sabiedrības grupas intereses un tiesības (piemēram, migrantu), vai iestājas par kāda plašāka sociālā jautājuma risināšanu (videi draudzīgas enerģētikas attīstība); toties dalībai kādā brīvā laika pavadīšanas grupā (piemēram, kora kolektīvā) ar politisko līdzdalību sakars ir mazs vai nekāds (Van der Meer & Van Ingen, 2009).

Debates par NVO iekļaušanu vai neiekļaušanu politiskās līdzdalības izpausmēs saistītas ar vēl plašāku pētniecības lauku, kuram vārds ir sociālais kapitāls. Sekojot Robertam Putnamam (*Robert Putnam*), sociālais kapitāls definējams kā sociālās organizācijas īpašības, kas atvieglo koordināciju un sadarbošanos kopīgā labuma radīšanai (Putnam, 1995). Putnems lieto jēdzienu *pilsoniskā iesaistīšanās (civic engagement)* kā apkopojumu trijām aktivitāšu grupām: politiskajai līdzdalībai (balsošana, dalība kādas organizācijas lokālā komitejā utt.), dalību formālajās pilsoņu grupās (arodbiedrībās, sporta klubos, reliģiskajās organizācijās) un neformālai saziņai karšu spēles, piknika vai kora kolektīva ietvaros (Putnam, 1995, sal. Uslaner & Brown, 2005, 873-874). Pēc viņa novērojumiem, kopš 1960.gadiem vērojams kritums visos trijos pilsoniskās līdzdalības tipos. Šis kritums, viņaprāt, liecina par sociālā kapitāla sairšanu, līdz ar ko kļūstot apdraudēta pilsoniskā sabiedrība un valsts demokrātiskās iekārtas dzīvotspēja (Putnam, 1995). Putnems identificē arī trīs pretējās tendences, kas no pirmā skatiena norāda uz sociālā kapitāla atdzimšanu – jauno masu organizāciju (jeb „terciāro asociāciju” kā pretstats „sekundārām organizācijām”) veidošanos, bezpeļņas organizāciju rašanos, kā arī pieaugumu dalībā atbalsta un pašpalīdzības grupās (piemēram, anonīmo alkoholiķu). Tomēr saiknes starp šo tipu apvienību dalībniekiem ir vājas, izpaužas reti un neregulāri, kā arī trūkst nepastarpinātās komunikācijas, līdz ar ko saskatīt tajos sociālā kapitāla reanimāciju nav pareizi.

Putnema dibinātajai tradīcijai skatīt politisko līdzdalību kā vienu no sociālā kapitāla izpausmēm pieturās virkne citu pētnieku, kas lielākoties izmanto **pilsoniskās** (politiskās plus nepolitiskās) **līdzdalības** konceptu. Piemēram, amerikāņu politikas zinātniece Melisa Maršala (*Melissa Marschall*)

pievērš uzmanību pilsoņu centieniem apkarot noziedzību un risināt skolas izglītības problēmas lokālā līmenī. Kā teorētisko pamatu viņa izmanto (1) kopražošanas teoriju (*coproduction theory*), kuras galvenā atziņa ir pašvaldības un iedzīvotāju kooperācija sabiedrisko pakalpojumu nodrošināšanā (2) un politiskās līdzdalības teoriju. Pēc viņas domām, „kopražošanas teorijas atziņu kombinēšana ar tradicionāliem politiskās līdzdalības modeļiem sniedz pilnīgāku pilsoniskās līdzdalības ainu” (Marschall, 2004, 231). Tādējādi, kopražošanas efekts „paceļ” politisko līdzdalību līdz pilsoniskajai. Atsaucoties uz Verbas politiskās līdzdalības definīciju (Verba, 1995, cit.pēc Marschall, 2004, 232), viņa secina, ka individuālās rīcības mērķis ir komunicēt vēlmes vai ietekmēt rezultātu. Tomēr tīri politiskā rakstura darbības mēdz būt īslaicīgas (piemēram, balsošana), un, pats galvenais, tās rezultāts bieži vien ir pārāk neparedzams, nekonkrēts un nesasniedzams tuvākajā perspektīvā (Thomas, 1982, cit.pēc Marschall, 2004, 232). Tāpēc, argumentē Maršala, pilsoniskās līdzdalības mērķis ir tikpat komunicēt vēlmes un ietekmēt politiku, kā arī palīdzēt nodrošināt un saglabāt sabiedrisko labumu (Marschall, 2004, 232).

Patnema iesāktā un dažu citu pētnieku turpinātā politiskās līdzdalības un nepolitisko aktivitāšu apvienošanas tradīcija izpelnījās arī kritiku. Kā norāda Kārlis Bogss (*Carl Boggs*), Patnema pieņēmums, ka visi pilsoniskās iesaistīšanās veidi ir līdzīgi indikatori izmaiņām sociālajam kapitālam un izmaiņām tā līmeņos, ir maldīgs (Boggs, 2001). Pirmkārt, Patnems ir ignorējis tāpat 1960.gados radušās masu sociālās kustības, kuru darbības rezultātā tika panāktas fundamentālās izmaiņas masu sabiedrības vērtībās. Otrkārt, ne visi sociālā kapitāla veidi vienādi efektīvi spējina indivīdus „izteikt savas prasības varai un aizsargāties no varas ļaunprātīgās izmantošanas no politisko līderu puses” (Putnam, 1995); minot Patnema piesaukto dalību *Rotary* vai *Elks* klubos, kordziedāšanu un dalību sporta sacensībās, Bogss uzsver, ka politika reti kļūst par šādu līdzdalības veidu dienaskārtību. Papildus apliecinājums šādu grupu attālumam no iespējām reāli ietekmēt politiskos notikumus ir šo grupu pastāvēšanā arī autoritāro režīmu apstākļos (Boggs, 2001, 285), kādi bija fašistiskajā Itālijā vai PSRS. Tai pat laikā jauno masu organizāciju un kustību potenciāls, kaut arī minēts Patnema darbā, netiek īsti tajā novērtēts (turpat, 286). Aktivitāšu ignorēšana neļauj saskatīt, ka dažādiem grupu un kooperācijas tipiem ir atšķirīgas spējas un potenciāls ietekmēt tieši politiskos jautājumus (turpat, 287). Sociālā kapitāla ietekme uz politiku, kā arī tās mehānismi, nav parādīta Patnema darbā (turpat). Tai pat laikā Patnems ignorē lielo korporāciju pieaugošu lomu un ietekmi uz politiku (Boggs to sauc par publiskās sfēras kolonizēšanu no korporāciju puses), līdz ar ko vājinās ievēlētās politiskās varas ietekme un arī šīs varas avota (pilsoņu) politiskās ietekmes iespējas (turpat, 288, 290). Kopumā Bogss uzsver nepieciešamību nošķirt politisko līdzdalību no pārējām pilsoņu iesaistīšanās un kooperācijas

veidiem; izejot no viņa argumentācijas, katra līdzcilvēku kooperēšanās kāda mērķa sasniegšanai nav uzreiz jādefinē kā politiska. Jāpatur prātā arī tas, ka daži politiskās līdzdalības veidi neprasa kaut cik manāmas, kur nu vēl ilgstošas kooperācijas piepūles: aiziet nobalsot uz vēlēšanu iecirkni ir tīri individuāls akts, bet petīcijas parakstīšana daudziem nozīmē tikai 1 – 2 minūšu kontaktu ar iniciatīvas grupas pārstāvi, kas vāc parakstus.

Uzticēšanas pētnieki Eriks Aslaners (*Eric Uslaner*) un Mitčels Brauns (*Mitchell Brown*) ar pilsoniskās iesaistīšanās (*civic engagement*) terminu apkopo līdzdalību politiskajā un pilsoniskajā dzīvē (*participation in political and civic life*) (Uslaner & Brown, 2005). Viņu rakstā aplūkoti pavisam pieci iesaistīšanās veidi: brīvprātīgais darbs, ziedošana labdarībai, balsošana, petīciju parakstīšana un darbošanās politiskajā partijā. Visus tos viņi to sauc par „individuālām politiskajām aktivitātēm” (turpat, 870), kaut turpmāk tekstā atkal parādās nošķirums starp politisko un pilsonisko (turpat, 871). Visbeidzot, pievēršoties sociālā kapitāla pētniecībai, viņi pārmet tai to pašu, ko augstāk aplūkotais Bogss pārmet Patnemam: sociālā kapitāla izpausmes nav viendabīgas (turpat, 873-874). Aslaners un Brauns arī citē vairākus agrīnākus darbus (sk. Uslaner&Brown, 2005, 874), kuros parādīts, ka indivīdi mēdz specializēties kādā noteiktā līdzdalības tipā (politiskajā vai pilsoniskajā, bet ne abos). Šo specializēšanos Aslaners un Brauns pamato ar to, ka politiskajai un pilsoniskajai līdzdalībai ir dažādas psiholoģiskas saknes. Ziedošana un brīvprātīgais darbs liek indivīdiem satikt tos, kas krasi atšķiras no viņiem. Šādas aktivitātes atspoguļo solidaritāti ar ievērojami lielāku kopienu, nekā tām, kurām ikdienā pieder indivīdi, kā arī ticību, ka dažādiem cilvēkiem var būt kopīga identitāte un intereses; tos var aplūkot arī kā centienus uzlabot sabiedrību, izārstēt tās slimības (turpat). Turpretim politiskā līdzdalība sakņojas citos motīvos, kuru centrā ir konflikts. Politikas mērķis ir uzvarēt, panākt mērķu sasniegšanu cīņā ar konkurējošiem spēkiem un interesēm, atstāt novārtā opozīciju. Ja kooperatīvās pilsoniskās iesaistīšanās faktors ir savstarpējā uzticēšanās, tad politiskā iesaistīšanās mēdz balstīties uz uzticēšanās trūkuma (*mistrust*) vai arī uz partikulārās uzticēšanās (*particularized trust* - uzticēšanās saišu veidošana tikai līdzīgo starpā), kas ir pretstati uzticēšanās sajūtai pret cilvēkiem kopumā (*generalized trust*) (turpat, 875). Tas noved pie atziņas, ka specifiska politiskās līdzdalības īpašība un neatņemams aspekts ir spriedzes vai konflikta esamība; sekojot konflikta socioloģijas klasiķim Ljuisam Kozeram (*Lewis Coser*), konflikts jāsaprot kā cīņu par vērtībām un piekļuvi ierobežotajiem statusiem, varai un resursiem (Coser, 1965, 8).

Henrijs Bredijs (*Henry Brady*), vairāku S.Verbas darbu līdzautors, apkopojot, viņaprāt, plašāk lietojamos politiskās līdzdalības definīcijas, secina, ka tās ietver četrus būtiskus elementus: 1) aktivitātes jeb darbības; 2) kuras veic ierindas pilsoņi, nevis profesionālie politiķi un amatpersonas;

3) šīm darbībām piemīt politisks raksturs; 4) šo darbību mērķis ir ietekmēt politiskos lēmumus (Brady, 1999, 737). Šo definīciju viņš balsta politikas zinātnes klasiķa Deivida Īstona (*David Easton*) piedāvātajai definīcijai: politika ir autoritatīva (varā balstīta) vērtību pārdale sabiedrībā (Easton, 1953). Šos elementus Bredijs arī integrēja savā samērā šaurā, taču metodoloģiski skaidrā politiskās līdzdalības definīcijā. Bredijs uzsver, ka visi četri elementi ir nepieciešamas īpašības, lai konkrētu uzvedību būtu iespējams definēt kā politiskās līdzdalības izpausmi, tādējādi apstiprinot un pamatojot šaurāku pieeju līdzdalības definēšanai. Tai pat laikā viņš atzīst problēmas, kas rodas dēļ grūtībām izpētīt tos līdzdalības veidus, kuros iesaistās maz un reti (turpat, 738), kaut arī šīm problēmām vairāk piemīt praktisks, nevis teorētisks raksturs. Līdz ar to viņš leģitimizē tādu blakusrādītāju izpēti politiskās līdzdalības kontekstā, kā attieksmju paušana pret noteiktām politiskajām darbībām un vēlme tajās iesaistīties – t.i., potenciālā līdzdalība. Tāpat, viņaprāt, der pētīt politisko rekrutēšanu no partiju, organizāciju vai arī citu indivīdu puses, un cilvēku atsaucību uz šādu rekrutēšanu (turpat, 738-739). Šī pieeja ir vistuvākā Barnsa un Kāzes pētījuma teorētiski metodoloģiskam pamatam, kurš, lai arī vadoties no „šauras” līdzdalības izpratnes, tomēr atrada iespēju pievērsties arī potenciālai līdzdalībai un attieksmēm pret līdzdalību. H.Bredija definīcijas lietderība tika pārbaudīta un apstiprināta arī Eiropā veiktajos pētījumos (piem., Teorell et al., 2007) un labi saskan ar Eiropas sociālā pētījuma instrumentārijā izmantoto politiskās līdzdalības operacionalizāciju. Visu minēto iemeslu dēļ tieši šī definīcija uzskatāma par optimālāko promocijas darba ieceres un mērķu sasniegšanai.

2. Pieejas politiskās līdzdalības pētniecībā

Šajā promocijas darbā izmantotās politiskās līdzdalības definīcijas autors H. Bredijs identificē trīs galvenās pieejas politiskās līdzdalības izpētē. Šīs pieejas nosaka ne tikai to vien, kādi jautājumi par politisko līdzdalību tiek uzdoti, bet arī to, kā politiskā līdzdalība tiek klasificēta un mērīta (Brady, 1999, 740). Dažādu pieeju vai pieeju kombinācija lietošana var novest pie dažādiem rezultātiem un atziņām.

Pirmo pieeju Bredijs sauc par **politisko darbību pieeju** (*political action approach*). Šīs pieejas pamatā ir respondentu iztaujāšana par viņu dalību konkrētos politiskās līdzdalības veidos (balsošanā, petīciju parakstīšanā, boikotos u.c.), parasti iesniedzot vai nolasot respondentam jau iepriekš sagatavotu politiskās līdzdalības veidu sarakstu. Šī pieeja no trim ir vistiešākā un visvienkāršāk pielietojama, kā ļauj iekļaut izpētē praktiski neierobežotu politiskās līdzdalības veidu klāstu un atvieglot pašam respondentam atcerēšanos par darbībām, ko viņš varētu būt veicis ne tikai tuvākajā, bet arī senākajā pagātnē. Dēļ minētajām priekšrocībām politisko darbību pieeju izmanto praktiski visos nacionālos un starptautiskos reprezentatīvos pētījumos.

Bredijs norāda, ka politisko darbību pieejas vienkāršums ir tikai šķietams. Veiksmīga līdzdalības izpēte līdzdalību šajā perspektīvā balstās uz dažiem būtiskiem nosacījumiem. Pirmkārt, respondentam un pētniekam vienādi jāizprot pētāmā darbība kā politiskās līdzdalības gadījums. Piemēram, ticīgs respondents, kurš kārtējā dievkalpojuma beigās atsaucās uz savas draudzes iniciatīvu parakstīt petīciju pret abortu likumdošanas liberalizāciju, var arī neuztvert to kā atsevišķi un skaidri identificējamo politiskās ietekmes mēģinājumu, it sevišķi ja primāra lieta, kas viņu interesē baznīcā, ir tās liturģiskā dzīve, nevis nostāja sabiedriskās morāles jautājumos. Otrkārt, ne visi politiskās ietekmes izrādīšanas gadījumi vienādi labi paliek atmiņā. Visvieglāk ir atcerēties tās darbības, kuru politiski relevants saturs ir acīmredzams un pašsaprotams (balsošana vēlēšanās vai referendumā), kā arī darbības, kas notiek pietiekami bieži vai vismaz regulāri. Balsošana vēlēšanās vai referendumā, kā arī brīvprātīga dalība vēlēšanu kampaņās, būtu tipiskie piemēri. Turpretim ne visi garantēti spētu atcerēties, piemēram, dalību protestos vai kontaktēšanos ar politiķi vai amatpersonu, jo šāda rīcība notiek retāk un bieži vien kā reakcija uz kādu nevēlamu notikumu vai situāciju. Treškārt, šī pieeja neļauj identificēt gadījumus, kad indivīdam bija motivācija, stimulēšana vai nepieciešamība izrādīt ietekmi, bet kādu iemeslu dēļ tas nenotika, kā arī gadījumus, kad indivīds spēra kādus soļus problēmas risināšanai, bet tas notika ārpus politiskās līdzdalības (Brady, 1999, 742-743).

Lai mazinātu augstākminēto politiskās darbības pieejas trūkumu efektu, līdzdalības pētnieki vēršas arī pie divām citām pieejām. Tās adekvātāk būtu uzskatīt par papildinošām, nevis alternatīvām. Viena no tām ir **institūciju pieeja** (*institutions approach*). Tā balstās uz atziņas, ka indivīda politiskā līdzdalība ir iesakņota ikdienas aktivitātēs grupās, kopienās un organizācijās, kurām viņš pieder un kurās darbojas. Piemēri būtu ģimene, darba kolektīvs, baznīca, sabiedriskā apvienība, politiskā partija u.c. Citiem vārdiem, pats fakts, ka indivīds pieder vai darbojas kādā grupā, ir svarīgs politiskās līdzdalības faktors. Šo grupu klāsts atspoguļo indivīda līdzdalības iespējamo lokalizāciju, kā arī vidi, veicina noteiktu līdzdalības veidu un virzienu. Līdz ar to būtu izzināms arī tas, vai respondents tika iesaistīts kādā politiskās līdzdalības veidā, pateicoties mudinājumam vai mobilizācijai no grupas puses (piemēram, iesaistījies vēlēšanu kampaņā caur nevalstisko organizāciju, kuras biedrs viņš ir, vai piedalījies streikā, kuru iniciēja viņa kolēģi vai arodbiedrība, utt.) Arī augstākminētais gadījums ar petīcijas parakstīšanu pret abortiem, ko būtu iniciējusi reliģiskā kopiena, būtu uzskatāms piemērs politiskajai līdzdalībai, kas norisinās institūciju kontekstā. Ar šī konteksta pieminēšanu, tā institūciju pieejas loģika, respondentam var būt vieglāk atcerēties to uzvedību, kuras viņš citādi nebūtu atcerējies.

Institūciju pieejas pielietošana ietver trīs soļus (Brady, 1999, 783). Pirmkārt, pētniekiem jāizstrādā viņu interesējošo grupu, tīklu un organizāciju veidu klāstu, kas rāda politiskās līdzdalības iespējas un potenciālu. Otrajā solī jāizzina, cik iesaistīti ir respondenti katrā no šīm institūcijām. Iesaistīšanās līmeņi var būt dažādi ne tikai pakāpes, bet arī veidu ziņā (formāla dalība, sapulču apmeklēšana, naudas ziedošana, amata ieņemšana, kādu konkrēto pienākumu veikšana u.c.) Visbeidzot, jāizzina, vai respondents ir iesaistījies kāda veida politiskajā rīcībā, pateicoties savai dalībai institūcijā, piemēram, būdams no šīs institūcijas puses tieši uzrunāts, pamudināts vai mobilizēts.

Trešā ir t.s. **problēmu jeb problēmu un vajadzību pieeja** (*problem approach / problems and needs approach*) (Brady, 1999, 740). Tās pamatpieņēmums ir tas, ka cilvēki mēdz rīkoties, atsaucoties vai reaģējot uz kādu problēmu vai vajadzību. Bieži vien rīcību sekmē neapmierinātība ar apstākļiem vai situāciju, kurā viņi atrodas. Tāpēc vēl viena perspektīva līdzdalības pētīšanai ir pievērsties motīviem iesaistīties politiskajā līdzdalībā (Parry et al., 1992, 241).

Dažas politiskās līdzdalības definīcijas ietver brīvprātīgumu kā obligātu līdzdalības pazīmi, tādējādi neatzīstot autoritāro režīmu organizēto aktivitāti par politisko līdzdalību. Tai pat laikā būtu aplami pieņemt, ka liberāli demokrātiskajās valstīs pilsoņi pilnībā kontrolē politiskus procesus. Dažreiz viņi tiešām spēj producēt politiskus jautājumus, dienaskārtības un mērķus, kā arī panākt tai uzmanību un atbalstu. Šāda pilnībā spontāna, autonoma līdzdalība, pēc Parry et al. domām, ir viens no plaša

diapazona galiem, kur otrais pretpols ir mobilizētā līdzdalība, kad indivīdi tikai atsaucās uz kādu citu formulētu aicinājumu vai mērķi (Parry et al., 1992, 240-242). Šis pretējais skatījums uz politisko līdzdalību kā lielākoties politiskās elites vadīto procesu ir galvenā atziņa t.s. mobilizācijas teorijās (Rosenstone & Hansen, 2003) un šķiet jo pamatotāka, jo izteiktāka ir atšķirība starp politisko „gladiatoru” un „skatītāju” īpatsvaru (Milbrath, 1965). Starp spontāno un mobilizēto līdzdalību, pēc Parry un līdzautoru atziņas, ir tā saucamā reaktīvā līdzdalība (Parry et al., 1992:242). Šajā gadījumā iemeslu vai vajadzību rīkoties nosaka kāds ārējs spēks – piemēram, pašvaldības lēmums par jaunās rūpnīcas būvēšanu, kas negatīvi ietekmē vidi. Cilvēkiem, kuriem rūp tīra un nepiesārņota vide, reaģē uz šo lēmumu un cenšas to apturēt, izrādot pretestību. No šī piemēra skaidrs, ka problēmu un vajadzību pieeja var būt produktīva tieši protesta līdzdalības izpētei.

Problēmu un vajadzību izzināšana var tikt veikta kā kvantitatīvajā metodoloģijā (piedāvājot iespējamo problēmu vai to veidu sarakstu), tā arī kvalitatīvajā (atstājot problēmu nosaukšanu un sīkāku aprakstīšanu pašu informantu ziņā (Brady, 1999, 743). Tiesa, atvērtā jautājuma taktiku izmantoja arī Perrijs ar līdzautoriem savā britu politiskās līdzdalības pētījumā, kas bija kvantitatīvs. Atvērtā jautājuma izvēli viņi pamatoja ar nepieciešamību dod lielākas iespējas pašiem indivīdiem minēt un aprakstīt savas problēmas, kas būtu politiski risināmas. Tāpat šī izvēle, viņuprāt, mazināja risku, ka respondenti minēs tikai valsts mēroga problēmas, ignorējot notikumus savā kopienā vai pašvaldībā (Parry et al., 1992, 243).

Ņemot vērā tās empīriskās bāzes īpašības, kura tiek izmantota šajā promocijas darbā (proti, tās pamatā ir datu kopa, kuru autors pakļauj sekundārai analīzei), var secināt, ka šī darba pamatā ir politisko darbību pieeja ar institūcijas pieejas elementiem.

3. Politiskās līdzdalības pētījumu vēsture

Šajā nodaļā tiek aplūkoti desmit nozīmīgākie pētījumi politiskās līdzdalības jomā, kas lielā mērā ir noteikuši teorētiskās un metodoloģiskās pieejas, kā arī empīriskās realizācijas paņēmienus līdzdalības izpētei līdz mūsdienām: Amerikas nacionālais vēlēšanu pētījums, Politiskās līdzdalības un vienlīdzības pētījumi, Politiskās aktivitātes pētījums astoņās valstīs, Britu politiskās līdzdalības pētījums, Pilsoniskās līdzdalības pētījumi, Ropera centra aptaujas, ASV Vispārīgais sociālais pētījums, Starptautiskā salīdzinošā pētījuma programma, Eiropas vērtību pētījums un Eiropas sociālais pētījums. Sešiem pētījumiem bija starptautisks vēriens (veikti vairāk kā vienā valstī).

3.1. Amerikas nacionālais vēlēšanu pētījums

Amerikas nacionālais vēlēšanu pētījums (*American National Election Studies*, turpmāk īsi – ANES) ir agrīnākais longitudināls pētnieciskais projekts politiskās līdzdalības izpētes jomā (projekta mājaslapa <http://www.electionstudies.org/>). Formāli projektu dibināja 1977.g. ASV Nacionālais zinātnes fonds (*National Science Foundation*), taču pirmais pētījums par vēlēšanu līdzdalību attiecas jau uz 1948.g. Sākot ar 1952.g. vēlēšanu līdzdalības pētījumi kļūst regulāri ir tiek veikti ik pēc diviem gadiem (izņemot 1954.g.). Laika gaitā līdzās pamata longitudinālajam pētījumam ANES ietvaros regulāri veikti arī pilotpētījumi metodoloģijas izmēģināšanai, panelpētījumi (respondentu kopas aptaujāšana ilgākā laika periodā) un citi blakuspētījumi. ANES dati tika izmantoti vairākos nozīmīgos darbos par politisko līdzdalību (tostarp Milbrath, 1965, Milbrath & Goel, 1977, Rosenstone & Hansen, 2003).

Kā liecina jau pats pētījuma nosaukums, tā fokusā ir līdzdalība vēlēšanās Amerikas Savienotajās Valstīs. Tomēr tas neierobežojas tikai ar jautājumiem par pagājušās līdzdalības faktu – ir balsojis respondents vai nav balsojis. Līdzās jautājumam par dalību pagājušās vēlēšanās, kas ASV notiek novembrī (gan prezidentālās, gan Kongresa, kura sastāvs tiek daļēji pārvēlēts ik divos gados), respondentiem uzdod jautājumus par mēģinājumiem pārliecināt līdzpilvēkus balsot par noteiktu kandidātu, vēlēšanu kampaņas zīmīšu nēsāšanu vai publisku demonstrēšanu, politisko sapulču, runu un citu pasākumu apmeklēšanu, brīvprātīgo darbu par labu partijai vai kandidātam kampaņas laikā, naudas ziedošanu kandidātam, naudas ziedošanu partijai attiecīgā vēlēšanu gadā un naudas ziedošanu kādai grupai vai organizācijai, kas atbalsta vai izrāda opozīciju noteiktam kandidātam. Šie jautājumi, kaut to formulējumi mēdz arī mainīties, veido ANES instrumentārija kodolu (Brady 1999, 745). Mūsdienās ANES ietvaros tiek uzdoti jautājumi arī par ārpusvēlēšanu līdzdalību. Piemēram, aptaujā

pēc 2012.g. vēlēšanām respondentiem tika piedāvāts atbildēt, vai pēdējo četru gadu laikā viņi piedalījās protesta gājienā vai demonstrācijā, piedalījās pilsētas vai skolas pārvaldes komitejas sēdē, parakstīja petīciju Internetā, parakstīja petīciju papīrformātā, ziedoja naudu reliģiskajai organizācijai, ziedoja naudu citai organizācijai, kas dienaskārtībā izvirza kādu sociālu vai politisku problēmu, zvanīja uz radio vai televīziju sava viedokļa paušanai par kādu politisku jautājumu, kā arī vai iztiecās Facebook vai Twitter sociālajos tīklos par kādu politisku problēmu¹. Tādējādi, no vēlēšanu un to blakusaktivitātes izpētes projekta ANES ir kļuvis ir pētījumu, kas aplūko bagātu un daudzveidīgu politiskās līdzdalību veidu klāstu vēlēšanu kā izplatītākās politiskās līdzdalības formas kontekstā.

Jau kopš 1960. gadiem ANES jautājumi tika izmantoti ne tikai atsevišķu politiskās līdzdalības veidu izzināšanai, bet arī līdzdalības līmeņa jeb intensitātes noteikšanai – balstoties uz pieņēmumu, ka lielāks, daudzveidīgāks līdzdalības veidu skaits, kurā iesaistās indivīds, liecina par augstāku līdzdalības līmeni. Piemēram, L.Milbrets (Milbrath, 1965) ir izmantojis sešus ANES jautājumus: par balsošanu, pārliecināšanas mēģinājumiem, politisko sapulču apmeklēšanu, naudas ziedošanu un brīvprātīgo darbu kopā ar jautājumu par dalību kādā politiskajā klubā vai organizācijā (kurš, savukārt, kopš 1970.g. pirmās puses vairs netika iekļauts ANES instrumentārijā), lai veidotu hierarhisko „kampaņas aktivitātes indeksu” (*campaign activity index*). Saskaņā ar šo indeksu, nebalsotāji nesāņem nevienu punktu (0) un ir klasificējami kā vienaldzīgie jeb apātiskie (*apathetics*). Balsotāji, kas nav piedalījušies nevienā citā blakusaktivitātē, iegūst 1 punktu, savukārt balsotāji, kas mēģināja pārliecināt līdzpilvēkus balsot par konkrētu kandidātu un/vai nēsāja vai demonstrēja kādu aģitācijas zīmīti, iegūst 2 punktus. Respondenti ar 1-2 punktiem pēc Milbreta klasifikācijas ierindojas skatītāju (*spectators*) kategorijā. Respondenti, kas balsoja un līdzās tam iesaistījās vienā no sekojošām aktivitātēm – ziedošanā, sapulču apmeklēšanā, brīvprātīgajā darbā vai dalību klubā/organizācijā – , saņēma 3 punktus, bet, ja viņi iesaistījās vismaz divās no šīm četrām aktivitātēm, tad bija vērtējami ar 4 punktiem. 3-4 punktu saņēmēji bija klasificējami kā visaktīvākie pilsoņi jeb gladiatori (*gladiators*). Šī bija pirmā politiskās līdzdalības aktīvistu klasifikācija, kurai piemīt izteikti viendimensionāls raksturs. Tai pat laikā balsošanai ir samērā zema korelācija ar pārējiem līdzdalības veidiem (ap 0,15), kas liecina, ka tās iekļaušana lietderība ir apstrīdama (Brady, 1999, 745).

¹ Instrumentārijs pieejams (sk. 20.04.2013.):

http://www.electionstudies.org/study pages/anes_mergedfile_2012/anes_mergedfile_2012_qnaire_post.pdf

3.1.tabula.

Politiskās līdzdalības veidu viendimensionāli hierarhiskā klasifikācija (Milbrath, 1965)

Politiskās līdzdalības veids	Punkti	Kategorija
Nebalsotāji	0	Apātiskie (<i>apathetics</i>)
Balso	1	Skatītāji (<i>spectators</i>)
Mēģina pārliecināt citus	2	
Demonstrē aģitācijas materiālus	2	Gladiatori (<i>gladiators</i>)
Apmeklē sapulces + <i>balso</i>	3	
Ziedo naudu + <i>balso</i>	3	
Brīvprātīgs darbs + <i>balso</i>	3	
Dalība politiskā klubā/organizācijā + <i>balso</i>	3	
Jebkuras divas no iepriekšējām 4 aktivitātēm + <i>balso</i>	4	

Paši ANES pētījuma veicēji veidoja un izmantoja kompaktāku kampaņu līdzdalības rādītāju (*campaign participation count*), kas, atšķirībā no Milbreta indeksa, neiekļāva tajā balsošanu un dalību klubos un organizācijās. Bredijs norāda, ka Kronbaha alfas vērtība šai skalā 1990.g. datiem bija 0,69 un 1992.g. 0,64, savukārt faktorslodžu vērtības ir virs 0,32 un virs 0,49, ja pārliecināšanas mēģinājums tiek izslēgts. Tas liecina par to, ka, līdzās balsošanai, arī pārliecināšanas mēģinājumi visdrīzāk ir atsevišķs politiskās līdzdalības veids, kuram ir maz saistības ar pārējiem skalas elementiem (turpat, 746-747).

3.2. Politiskās līdzdalības un vienlīdzības pētījumi

Savas pastāvēšanas pirmajās desmitgadēs ANES fokusējās galvenokārt uz līdzdalības vēlēšanās un blakusaktivitātēs. Sakot ar 1967.gadu, amerikāņu politikas zinātnieks S.Verba un viņa līdzautori veikuši pētījumus ASV un vairākās citās valstīs, kurus kopā pieņemts dēvēt par Politiskās līdzdalības un vienlīdzības pētījumiem (*Political Participation and Equality Surveys*, saīsināti PPES). Salīdzinot ar ANES, šo projektu saime bija ievērojams solis uz priekšu četros aspektos. Pirmkārt, tas tika veidots ar tiešu nolūku pilnīgāk izpētīt politisko līdzdalību, iekļaujot tajā arī ANES pētījumā ignorētās ārpusvēlēšanu aktivitātes. Otrkārt, no sākotnējā 1967. līdzdalības Amerikā pētnieciskā projekta (*Participation in America*, saīsināti PIA) tas tika veikts arī citās sešās valstīs: Austrijā, Dienvidslāvijā, Indijā, Japānā, Nīderlandē un Nigērijā. Šis valstu klāsts ietvēra gan stabilās Rietumu tipa demokrātijas, gan postkoloniālu valsti (Indija), gan valstis ar nedemokrātiskiem režīmiem (Nigērija pēc militārā apvērsuma un komunistiskā Dienvidslāvija). Treškārt, kamēr ANES jautājumi attiecas galvenokārt uz pēdējo vēlēšanu kampaņu, PIA/PPES laiku, uz kuru attiecas izzināmie politiskās līdzdalības veidi (vai respondents ir vispār kādreiz pielietojis kādu veidu, vai tikai pēdējo gadu laikā, cik bieži/reti u.tml.) Visbeidzot, šajā projektā pirmo reizi tika empīriski parādīta politiskās līdzdalības

daudzdimensionalitāte – proti, ka indivīdiem raksturīgi specializēties dažos līdzdalības veidos, bet pārējos ignorēt. (Verba & Nie, 1967).

3.2.tabula.

*Jautājumi par politisko līdzdalību Participation in America projekta ietvaros ar atbilžu variantiem
(Verba, 1972)²*

Balsošana nacionālajās vēlēšanās	Balsoja gan 1960., gan 1964.g. vēlēšanās (1) Nē/cita atbilde (0)
Balsošana vietējās (pašvaldību) vēlēšanās	Balso vienmēr (1) Visbiežāk balso (1) Visbiežāk nebalso (0) Nekad nebalso (0)
Mēģinājumi pārliecināt/pierunāt balsot par partiju/kandidātu	Bieži (1) Dažreiz (1) Reti (0) Nekad (0)
Brīvprātīgais darbs par labu partijai/kandidātam	Vairumā vēlēšanu kampaņu (1) Dažās vēlēšanu kampaņās (1) Tikai nedaudzās vēlēšanu kampaņās (0) Nekad (0)
Sapulču apmeklēšana pēdējo 3 – 4 gadu laikā	Jā (1) Nē (0)
Naudas ziedošana partijai/kandidātam pēdējo 3 – 4 gadu laikā	Jā (1) Nē (0)
Dalība politiskajās grupās (grupu saraksts)	Jā (1) Nē (0) <i>(jautājums tika uzdots par katru grupas tipu)</i>
Kontaktēšanās ar politiķi/amatpersonu vietējā līmenī	Jā (1) Nē (0)
Kontaktēšanās ar politiķi/amatpersonu nacionālā līmenī	Jā (1) Nē (0)
Sadarbība vietējo problēmu risināšanai	Jā (1) Nē (0)
Sadarbība nacionālo problēmu risināšanai	Jā (1) Nē (0)

Galvenais piensums PIA/PPES projektam bija empīriski konstatētā politiskās līdzdalības daudzdimensionalitāte, kas apstiprinājās gan ASV, gan pārējās analīzē iesaistītajās valstīs. Pavisam tika identificētas četras specializācijas: balsošana (ietver balsošanu nacionālajās un vietējās vēlēšanās), kampaņu aktivitāte (ietver pārliecināšanu, brīvprātīgu darbu, sapulču apmeklējumu un

² Instrumentārijs pieejams (sk. 20.04.2013.):

http://www.icpsr.umich.edu/cgi-bin/file?comp=none&study=7015&ds=1&file_id=875825

ziedošanu), kontaktēšanās ar amatpersonām (nacionālā un vietējā līmenī) un sadarbība (vietējo un nacionālo problēmu risināšanā).

Tai pat laikā jānorāda, ka pētījuma ietvaros netika izziņāta t.s. nekonvencionālā jeb protesta līdzdalība. Galvenokārt tas izskaidrojams ar pētījumā iekļauto valstu politisko režīmu atšķirībām: politiskā protesta aktivitātes, kas ar likumu un kārtības ievērošanas nosacījumiem bijušas pieļaujamas un legālas rietumvalstīs, ar lielu varbūtību tiktu vardarbīgi apspiestas valstīs ar nedemokrātiskiem režīmiem, kā tā laika Nigērija un Dienvidslāvija. Tas padarītu šādu aktivitāšu analīzi reducētu līdz ASV un Eiropas demokrātijām un tādējādi nepilnīgu. Līdz ar to tādās plašu uzmanību un rezonansi izraisošās aktivitātes kā demonstrācijas, boikoti, pilsoniskās nepakļaušanās akcijas u.tml. palika ārpus PIA/PPES pētījumu ietvara. Šo robu bija jāaizpilda nākamajiem līdzdalības izpētes projektiem.

3.3. Politiskās aktivitātes pētījums astoņās valstīs

Politiskās aktivitātes pētījums astoņās valstīs (*Eight Nation Political Actions Studies*, saīsināti PAS) tika veikts divos posmos: 1974.gadā ASV, Austrijā, Lielbritānijā, Nīderlandē un Rietumvācijā un 1979.-1981. gados Itālijā, Somijā un Šveicē (Barnes & Kaase, 1973-1976). Pirmā posma dati kļuva par pamatu grāmatai *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies* (Barnes, Kaase, et al., 1979). Ja PIA/PPES ieguldījums bija neelektorālās (ārpusvēlēšanu) līdzdalības formu izpēte, tad PAS vēl paplašināja pētāmo līdzdalības veidu loku, iekļaujot tajā dažādus protesta veidus (tai skaitā nelegālus un vardarbīgus).

Kopš protesta akciju skaita un vēriena palielināšanos 1960.g. otrajā pusē tie vairs nevarēja būt ignorējami kolektīvās uzvedības un līdzdalības studijās. Tai pat laikā to izpēte saskarās ar grūtībām, kas saistījās ar protestu neregularitāti un to ciešu ar specifiskiem, bieži vien lokāliem kontekstiem, kuros ietilpa tādi faktori, kā protestus izraisošie apstākļi, sociālo grupu skārtās intereses, kā arī mobilizācijas veidi un kanāli (Barnes, Kaase, et al., 1979, 42). Lai kaut daļēji pārvarēt šīs problēmas, PAS veicēji ierosināja noteikt ne tikai faktisko dalību protestos, bet arī virkni attieksmju pret protestiem kā (ne)piemērotu mērķu sasniegšanas veidu. Galvenā no šīm attieksmēm ir respondenta protesta potenciāls – vai viņš pieļauj, ka pats iesaistītos protestos. Citiem vārdiem, dihotomiskais jautājums par dalību ar atbilžu variantiem „jā” un „nē” pārtop vairāku kategoriju jautājumā, kuru var aplūkot arī kā rangu skalu, ar variantiem „esmu iesaistījies”, „iesaistītos”, „varētu iesaistīties” (subjektīvi mazāka varbūtība) un „nekad neiesaistītos”. Papildus par tām pašām darbībām tika uzdoti jautājumi par šo darbību atbalstu vai nosodīšanu, pielietojot četru rangu skalu ar variantiem „ļoti atbalstu”, „atbalstu”, „neatbalstu” un „ļoti neatbalstu”. Konvencionālajiem līdzdalības veidiem

potenciāls netika noteikts, bet tā vietā izmantota četru rangu biežuma skala – piemēram, uz jautājumu par līdzcilvēku pārliecināšanu balsot noteiktā veidā respondents varēja norādīt, ka praktizē to „bieži”, „dažreiz”, „reti” vai „nekad”.

3.3.tabula.

Jautājumi par politisko līdzdalību Political Actions Studies projekta ietvaros³

Līdzdalības veids	Mērījuma priekšmets – līdzdalības veida biežums, tā subjektīvā varbūtība (potenciāls) vai tā atbalsts
Lasīšana par politiskiem jautājumiem laikrakstos	Biežums (bieži/dažreiz/reti/nekad)
Politikas apspriešana ar draugiem	
Draugu pārliecināšana balsot kā respondents	
Iesaistīšanās kopienas problēmu risināšanā	
Politisko sapulču apmeklēšana	
Kontaktēšanās ar amatpersonām vai politiķiem	
Dalība vēlēšanu kampaņā	
Petīciju iesniegšana	Potenciāls (ir darījis /darītu / varētu darīt / nekad nedarītu) Atbalsts darbības veikšanai (ļoti atbalsta / atbalsta / neatbalsta / ļoti neatbalsta)
Likumīgās demonstrācijas	
Boikots	
Īrnieku streiks	
Neoficiāls streiks	
Ēku ieņemšana	
Satiksmes bloķēšana	
Lozungu zīmēšana	
Īpašumu/mantu bojāšana	
Vardarbība pret cilvēkiem	

Barnss, Kāze un viņu līdzautori apzinājās nekonvencionālās jeb protesta līdzdalības mērīšanas iespējas un trūkumus. Protesta potenciālu viņi definēja kā „individū gatavību panākt politiskus mērķus ar tiešās darbības līdzekļiem” (*readiness of individuals to pursue political goals by direct means*) (Barnes, Kaase, et al., 1979, 65). Neskatoties uz to, ka līdzdalības potenciāla neiekļaujas vairumā teorētisko politiskās līdzdalības definīciju (proti, līdzdalība kā faktiskā darbība, nevis darbības potenciāls vai attieksmes pret to), tā iekļaušana ir attaisnojama vismaz divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, šī pieeja līdzās reālajai dalībai noteiktās aktivitātēs ļauj izzināt arī subjektīvo nostāju, attieksmi pret šīm darbībām, salīdzinot to ar reālās līdzdalības līmeņiem. Nav šaubu, ka tas bagātina pētnieku zināšanas par politisko līdzdalību. No otrās puses, attieksmju un atbalsta jautājumu iekļaušana balstās uz pieņēmumu, ka relatīvi daudz cilvēku būtu gatavi iesaistīties noteiktās darbībās (piemēram, protestos), bet viņiem pietrūkst stimulu un iemeslu (Brady, 1999, 757). Kombinējot šo pieeju ar jautāšanu par

³ Instrumentārijs pieejams (sk. 20.04.2013.):

http://www.icpsr.umich.edu/cgi-bin/file?comp=none&study=7777&ds=0&file_id=837198

Salīdzinājumam: Barnes, Kaase et al. 1979, 537-594 (Technical Appendix nodaļa).

respondentiem aktuālām problēmām un to politiskās risināšanas iespējām, varētu iegūt vēl plašāku informāciju par dažādus līdzdalības veidus veicinošiem apstākļiem un kontekstiem (sk.piem., Parry et al., 1992).

Potenciālās līdzdalības noteikšana tika vēlāk replicēta citos starptautiskajos salīdzinošajos pētījumos, piemēram, Eiropas vērtību pētījumos (*European Values Studies*) un Starptautiskā sociālā pētījuma programmā (*International Social Survey Programme*).

3.4. Britu politiskās līdzdalības pētījums

Britu politiskās līdzdalības pētījumu (*British Political Participation Study, BPPS*) Lielbritānijā 1983. – 1985.gg. veica pētnieku komanda Mančestras universitātes profesoru G.Parrija un Dž.Moisera vadībā (Moysen & Parry, 1989). Datu vākšanu veica Sabiedriskās plānošanas pētījuma (*Social and Community Planning Research*) komanda un finansiāli atbalstīja Ekonomisko un sociālo pētījumu padome (*Economic and Social Research Council*). Pētījuma dati tika deponēti Apvienotās Karalistes datu arhīvā (*UK Data Archive*) 1989.g. oktobrī, bet 1992.g. pētījuma veicēji izdeva grāmatu *Political Participation and Democracy in Britain* (Parry, Moysen & Day, 1992), kurā prezentēja apkopotos pētījuma rezultātus un secinājumus, kā arī ievietoja pētījuma instrumentārija pilno versiju.

Britu politiskās līdzdalības pētījuma dati nāk no vairākām aptaujām – nacionālās pamataptaujas, aptaujām sešās pašvaldībās, kā arī vietējo pašvaldības elites pārstāvju aptaujas. Pamataptaujā ar divpakāpju stratificētu nejaušu izlasi tika iesaistīti 1578 pilngadīgie balsstiesīgie respondenti no pavisam 2400 iepriekš plānotajiem.

Nozīmīgākā BPPS inovācija ir politiskās līdzdalības motīvu (pirmām kārtām problēmu un vajadzību) dziļāka un vispusīgāka izziņāšana. Tas nav pirmais pētījums, kas balstās uz problēmu pieeju, jo, piemēram, arī PAS un EVS satur jautājumus par problēmām, kuras respondentiem šķiet īpaši aktuālas. Tomēr PAS un Eiropas vērtību pētījumā tie kalpo drīzāk kā papildu ilustrācija, kas sniedz ieskatu respondentu attieksmēs, vērtībās un prioritātēs. Turpretim BPPS aktuālo sabiedrisko problēmu izziņāšana tika „piesaistīta” līdzdalībai un tika izziņāta saiknē ar to.

BPPS respondentam uzdeva pamatjautājumu, kādas konkrētas problēmas vai vajadzības, kas varētu mudināt viņu politiskajai rīcībai, viņam bija aktuālas pēdējo piecu gadu laikā (atvērtais jautājums). Katrai problēmai vai aktualitātei, ko minēja respondents, sekoja papildjautājums: vai respondents uzskata, ka problēmu var atrisināt ar politisko līdzdalību (piemēram, kontaktējoties ar politiķi). Nākamajā posmā respondentam uzdeva precizējošu jautājumu: kādas no minētajām problēmām viņš

saskata vietējā līmenī (vai tās, kas ietekmē viņu un viņā ģimeni) kādas – nacionālā līmenī (kas ietekmē valsti un iedzīvotājus kopumā). Par katru problēmu tika jautāts, cik lielā mērā respondents ir iesaistījies rīcībā, lai to atrisinātu – „ļoti”, „diezgan”, „nedaudz” vai „nemaz”. Nākamajā solī respondentam tika lūgts minēt un aprakstīt resursietilpīgāko rīcību katras problēmas risināšanā, atcerēties, kā viņš bija nonācies pie idejas rīkoties, un vai viņš uzskata savu rīcību konkrētajā gadījumā par politisku.

BPPS sīkāk, nekā vairums citu pētījumu, iztaujā par dalību atsevišķās politiskās aktivitātēs. Zīmīgi ir arī tas, ka katrs no šiem jautājumiem tiek uzdoti divās posmos: sākumā par pagātnes līdzdalību pēdējo 5 gadu laikā (bieži vien arī lūdzot respondentam novērtēt subjektīvo biežumu), un arī par potenciālo dalību attiecīgajās aktivitātēs nākotnē (cik droši respondents domā, ka iesaistīsies aktivitātē arī turpmāk). Nākamā tabula ilustrē šo pieeju ar jautājumu par kontaktēšanos ar amatpersonām dažādu līmeņu varas iestādēs.

3.4.tabula.

BPPS jautājums par kontaktēšanos ar politiķiem un amatpersonām

Kontaktēšanās (pēdējo 5 gadu laikā) ar:	Pagātnē Faktiskā līdzšinējā līdzdalība)	Nākotnē (potenciālā līdzdalība)
Pašvaldības deputātu (Local Councillor)	Bieži / Dažreiz / Tikai vienreiz / Nekad	Noteikti / Iespējami / Varētu būt / Nekādā gadījumā
Pašvaldības amatpersonu (Town Hall / County Hall official)		
Parlamenta deputātu		
Centrālās valdības departamentu/amatpersonu		
Radio, TV programmu, avīzi par kādu politisku jautājumu		

Līdzīgi konstruēti jautājumi par kopīgās politiskās iniciatīvas izrādīšanu, dalību vēlēšanu kampaņās un ārpusvēlēšanu aktivitātēm (lielākoties dažādiem protesta veidiem). Pirmā jautājuma daļa veltīta līdzšinējai pieredzei politisko aktivitāšu pielietošanā, bet otrā – nākotnes perspektīvai.

3.5.tabula.

BPPS jautājumi par pilsonisko kooperēšanos, protesta un vēlēšanu kampaņu līdzdalību

	Pagātnē Faktiskā līdzšinējā līdzdalība)	Nākotnē (potenciālā līdzdalība)
Darbs grupā, kas nāk klajā ar kādu iniciatīvu, vai līdzīgas grupas atbalstīšana	Bieži / Dažreiz / Tikai vienreiz / Nekad	Noteikti / Iespējami / Varētu būt / Nekādā gadījumā
Kooperēšanās ar citiem cilvēkiem, lai nāktu klajā ar kādu iniciatīvu		
Dalība publiskā sapulcē, lai paustu protestu		
Parakstu vākšana petīcijai		
Dalība boikotā		
Dalība likumīgā protesta gājienā		
Dalība streikā		
Dalība satiksmes bloķēšanā		
Vardarbība pret politiskiem oponentiem		
Dzīvesvietu apmeklēšana ar politisko aģitāciju		
Ģimenes, draugu, kolēģu pārliecināšana balsot noteiktā veidā		
Kandidāta vai partijas priekšvēlēšanu pasākuma apmeklēšana		
Brīvprātīgs darbs lietvedības jomā par labu kandidātam vai partijai		
Brīvprātīgs darbs ziedojumu vākšanas jomā par labu kandidātam vai partijai		

BPPS pētījumā tika uzdoti jautājumi par 3 līmeņu vēlēšanām: Eiropas Parlamentā, Apvienotās Karalistes parlamentā un vietējās pašvaldības lēmēj institūcijā. Jautājumu struktūra savā starpā atšķiras. Piemēram, uz jautājumu par dalību pēdējās EP vēlēšanās iespējamie atbilžu varianti ir *jā, nē* un *esmu pārāk jauns, lai balsotu*. Jautājumā par dalību nacionālā parlamenta vēlēšanās varianti ir *jā* (vienlaikus norādot, par kuru partiju), *nē* un *esmu pārāk jauns, lai balsotu*. Visbeidzot, uz jautājumu par dalību pašvaldību vēlēšanās respondentam jānorāda, cik ierasta viņam ir balsošana tajās: *vienmēr balso, parasti balso, dažreiz balso, nekad nebalso* un *pārāk jauns, lai balsotu* kā ekvivalents atbildes trūkumam.

Atsevišķa jautājumu kopa veltīta respondenta dalībai dažāda veida sabiedriskajās organizācijās. Būtisku atšķirību no pārējo pētījumu instrumentārijiem nav; galvenokārt tās ir saistītas ar Lielbritānijas nevalstisko organizāciju veidu īpatnībām. Piemēram, „sociāls klubs” (*social club*) ir vieta, kur cilvēki ar līdzīgiem mērķiem un interesēm saiet kopā, lai iepazītos, komunicētu un vienkārši pavadītu laiku sev tīkamajā veidā. Pie katra organizācijas vai apvienības veida respondentam uzdod

jautājumus par dalību, līdzīga veida apvienību skaitu, kur viņš piedalās, dalības intensitāti un, sevišķi svarīgi, apvienības politisko relevantumu - vai tajā tiek apspriestas politiskās un sociālās problēmas.

3.6.tabula.

BPPS jautājumi par dalību sabiedriskajās organizācijās un apvienībās

Sociāls klubs	Vai respondents ir / nav biedrs	Attiecīgā veida grupu skaits, kuriem pieder respondents	Respondenta dalība grupu aktivitātēs: Visās / Vairumā / Dažās / Nevienā	Politisko/ sabiedrisko problēmu apspriešana grupā: Bieži / Dažreiz / Nekad
Vaļasprieka/sporta klubs				
Bruņotajiem spēkiem piederīgo apvienība				
Mācību/pētniecības pulciņš				
Mākslas, literatūras, kultūras klubs				
Politisks klubs vai organizācija (atskaitot partijas)				
Baznīca vai reliģiskā organizācija				
Profesionāla asociācija				
Brīvprātīgo labdarības grupa				
Kopienas aktīvistu grupa				
Pašpalīdzības grupa				
Feministu grupa				
Cita veida grupa				

3.5. Pilsoniskās līdzdalības pētījumi

1989. – 1990.gg. ASV politikas zinātnieki veica pilsoniskās līdzdalības pētījumu (*Citizen Participation Studies*, saīs. CPS) (Verba, Schlozman, Brady, & Nie, 1990). Pētījuma rezultāti atspoguļoti grāmatā *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics* (Verba, Schlozman, & Brady, 1995). Bredijs min līdzīgus pētījumus, kas tika veikti 1990.gadu sākumā Igaunijā un Krievijā vēl pirms PSRS sabrukuma (Brady, 1999).

Ņemot vērā agrīnākos pētījumos sastapto problēmu, proti, visai mazu respondentu īpatsvaru, kas praktizē resursietilpīgas politiskās līdzdalības aktivitātes, CPS pētījuma veicēji veidoja palielinātās izlases ar daudzpakāpju procedūru. Sākumposmā tika veiktas 15053 telefonintervijas ar pieaugušajiem amerikāņiem (18 gadi un vecāki). Šai telefonaptaujai respondenti tika atlasīti no Nacionālā sabiedriskās domas pētīšanas centra datubāzēm. Telefonintervijas bija īsas, aptuveni 15 līdz 20 minūtes garas, un kalpoja pamatinformācijas par politisko aktivitāti, kā arī demogrāfiskā profila izzināšanai. Nākamajā solī no sākumposmā atlasītajiem respondentiem tika izvēlēti 2517, ar kuriem tika veiktas ilgus (ap 2 stundu garas) intervijas viņu dzīvesvietās. Sīkāk izlases procedūra ir izvērstāk aprakstīta Verbas un līdzautoru grāmatas A pielikumā (Verba et al., 1995, 535-537).

Verba un līdzautori sīkāk, nekā iepriekšējos pētījumos, jautājuši par noteiktiem politiskās līdzdalības veidiem un apakšveidiem (piemēram, nošķirot dažādu veidu ziedojumus un jautājot par piederību kādām no 20 politisko nevalstisko organizāciju kategorijām), kā arī par līdzdalības apjomu (biežumu un/vai regularitāti) un uzdeva detalizētus jautājumus par līdzdalību veicinošām motivācijām, resursiem un sociālajiem tīkliem. Jautājumi par tādiem līdzdalības veidiem, ka balsošana, brīvprātīgu darbu kampaņās, ziedošanu, kontaktēšanos un neformālo sadarbību kopienā ir līdzīgi ANES un PIA projektos uzdotajiem. Jautājumi par dalību NVO cēlušies no PIA instrumentārijā izmantotajiem, bet organizāciju kategoriju klāsts tika precizēts un paplašināts. No otrās puses, par dalību protestos tika uzdots tikai viens jautājums, apvienojot sevī vairākus veidus – protestus, gājienus, demonstrācijas, kā arī streikus, kas vērsti pret darba devēju. Jautājumi par ziedojumiem, atsaucoties uz pa pastu saņemto vēstuli un brīvprātīgu dalību vietējās pašpārvaldes padomē vai komisijā (*local governmental board or council*), kas risina vietējai kopienai aktuālos jautājumus vai problēmas, bija inovatīvi.

3.7.tabula.

CPS jautājumi par politisko līdzdalību (Verba et al., 1995, 538-544)

Vai respondents reģistrēts kā vēlētājs	Jā / Nē
Balšana prezidenta vēlēšanās (ieradums)	Visās / Vairumā / Dažās / Retajās / Nekad
Balšana vietējās pašvaldības vēlēšanās (ieradums)	
Balšana pirmsaptaujas (1988.g.) prezidenta vēlēšanās	Jā / Nē
Vai respondents brīvprātīgi strādājis par labu kandidātam kopš pirmsaptaujas vēlēšanu gada sākuma	
Vai respondents ziedojis naudu kandidātam, partijai, politiskās iniciatīvas grupai vai citai kandidātu atbalsta organizācijai kopš pirmsaptaujas vēlēšanu gada sākuma	
Ziedojuma apmērs	Summa ASV dolāros
Brīvprātīgā aktivitāte kopienā – dalība kādā oficiāli izveidotajā komitejā vai darba grupā, kas risina vietējās problēmas, pēdējo 2 gadu laikā	Jā / Nē
Brīvprātīgā aktivitāte kopienā – neformālā sazināšanās vai kooperācija, lai risinātu vietējās problēmas, pēdējo 12 mēnešu laikā	
Kontaktēšanās ar federālā līmeņa ievēlētu amatpersonu (pēdējo 12 mēnešu laikā)	
Kontaktēšanās ar federālā līmeņa iecelto amatpersonu (pēdējo 12 mēnešu laikā)	
Kontaktēšanās ar štata vai vietējā līmeņa ievēlētu amatpersonu (pēdējo 12 mēnešu laikā)	
Kontaktēšanās ar štata vai vietējā līmeņa iecelto amatpersonu (pēdējo 12 mēnešu laikā)	

Dalība protesta, gājienā vai demonstrācijā (pēdējo 2 gadu laikā)	
Dalība kādā no 16 organizāciju vai apvienību veidiem	
Vai respondents ziedojis organizācijai naudu pēdējo 12 mēnešu laikā	
Dalība organizācijas sapulcēs pēdējo 12 mēnešu laikā	
Vai sapulcēs notiek neformāla politisko jautājumu apspriešana	
Vai respondents organizācijas komitejā, projektos, vai sapulču organizēšanā pēdējo 12 mēnešu laikā	
Vai organizācija nāk klajā ar nostāju nacionālā vai vietējā līmeņa politiskos jautājumos	
Cik naudas respondents ziedojis organizācijai pēdējo 12 mēnešu laikā	Summa ASV dolāros
Cik stundas nedēļā respondents veltījis organizācijai pēdējo 12 mēnešu laikā	Stundas

CPS pētījumā par katru politisko aktivitāti tika uzdots atvērts jautājums: „Kādi jautājumi vai problēmas, sākot no valsts politikas jautājumiem un beidzot ar kopienas, ģimenes vai personīgām problēmām, mudinājuši Jūs iesaistīties (attiecīgajā) aktivitātē?” (*What were the issues or problems ranging from public policy issues to community, family or personal concerns that led you to take part in this (activity)?*) Šim atvērtam jautājumam seko papildjautājums ar 10 rīcības iemeslu veidiem, un par katru no tiem respondentam tika lūgts norādīt, vai attiecīgs iemesls bijis viņam „ļoti svarīgs” (*very important*), „diezgan svarīgs” (*somewhat important*) vai „ne visai svarīgs” (*not very important*). Šie iemesli tika izmantoti, lai apkopotu galvenos stimulus un motivācijas politiskajai līdzdalībai. To vidū tika identificēti:

- a) selektīvie (būtībā – individuālie) materiālie labumi (*selective material benefits*) – piemēram, darbavietas iegūšana vai amatpersonas palīdzība;
- b) selektīvie sociālie labumi (*selective social gratifications*) – piemēram, gandarījuma sajūta, tikšanās ar nozīmīgiem cilvēkiem utt.;
- c) selektīvie pilsoniskie labumi (*selective civic gratifications*) – piemēram, gandarījuma sajūta par izpildīto pilsonisko pienākumu;
- d) kolektīvie iznākumi (*collective outcomes*) – piemēram, valsts politikas ietekmēšana.

3.6. Ropera sabiedriskās domas pētīšanas centra aptaujas

Ropera sabiedriskās domas pētīšanas centrs (*Roper Center for Public Opinion Research*) pašidentificējas kā viens no lielākajiem sociālo zinātņu datu arhīviem pasaulē, kuru lielāko īpatsvaru veido sabiedriskās domas aptauju dati⁴. Laika posmā no 1973. līdz 1990. gadam Ropera centrs veicis pavisam 173 aptaujas (ik pēc 5 – 6 nedēļām), kuru gaitā tika aptaujātas ap 2000 balsstiesīgo ASV iedzīvotāju izlases (Rosenstone & Hansen, 2003, 40). Visās šajās aptaujās tika uzdots viens un tas pats jautājumu klāsts par 12 politiskās līdzdalības veidiem, lūdzot respondentus norādīt tos, kurus viņi praktizēja pēdējā gada laikā: petīciju parakstīšana; sabiedriskās apspriešanās pasākuma apmeklēšana; vēstules rakstīšana ASV kongresmenim vai senatoram; amata ieņemšana kādā klubā vai organizācijā; politiskā pasākuma vai politiķa uzstāšanās apmeklēšana; dalība kādā vietējā problēmu risināšanas organizācijas komisijā; vēstuļu rakstīšana laikrakstiem; runas teikšana; brīvprātīgs darbs politiskajā partijā; dalība grupā, kas iestājas par labāku pārvaldību (*better government group*); raksta sacerēšana avīzei vai žurnālam; politiskā amata ieņemšana vai kandidēšana tam. Papildus šiem jautājumiem tika uzdota virkne jautājumu par dažādām sociālām un/vai vaļasprieka aktivitātēm – kā politiski neitrālām (viesu pieņemšana mājās), tā arī ar ievirzi politiskā tematikā (politikas apspriešana ar draugiem)⁵. Iemesli, kādēļ šādi „politiski uzlādētie” jautājumi tomēr tika nodalīti no pārējiem jautājumiem par politisko līdzdalību, netiek skaidri artikulēti. Domājams, ka tas saistīts ar Ropera centra pētnieku orientāciju uz „stingrākās” politiskās līdzdalības definīcijas izmantošanas, kas ierobežo līdzdalību līdz **darbībām**, ko veic ierindas **pilsoņi**, lai **ietekmētu politiskus** iznākumus, kā to apkopo H.Bradijs (Brady, 1999, 737). Tai pat laikā politisko diskusiju izslēgšana no politiskās līdzdalības rādītājiem ir apstrīdama, jo pie šādām diskusijām loģiski pieskaitāmi arī mēģinājumi pārliecināt balsot vai nebalsot par kādu partiju vai kandidātu, kas jau ir tieša veida mēģinājums (kaut arī mikromērogā) ietekmēt vēlēšanu rezultātus. Jautājumu par balsošanu neuzdeva dēļ aptaujas atkārtotības biežuma – nedaudz retāk ka reizi mēnesī, kamēr balsošana notiek reizē vairākos gados. Kā liecina 1974.-1994. gados veiktie Ropera centra aptauju rezultāti, petīcijas paraksta ap vienas trešdaļas iedzīvotājiem, sabiedriskās apspriešanās pasākumus apmeklē viena sestā daļa un vēstules ASV kongresmenim vai senatoram mēdz rakstīt viena septītā daļa ASV iedzīvotāju. Pārējās aktivitātēs iesaistījās mazāk kā 10% (Brady, 1999, 764).

⁴ Sk. Ropera centra mājaslapā (20.04.2013.): http://www.ropercenter.uconn.edu/about_roper.html

⁵ Sk. Ropera centra mājaslapā (20.04.2013.):

http://www.ropercenter.uconn.edu/data_access/data/datasets/roper_trends.html#que1

3.7. ASV Vispārīgais sociālais pētījums

Vispārīgais sociālais pētījums (*General Social Survey*, saīs. GSS) ir longitudinālais pētnieciskais projekts, kuru kopš 1972.gada īsteno Čikāgas universitātes Nacionālais sabiedriskās domas pētīšanas centrs (*National Opinion Research Center*, saīs. NORC). 1987.g. GSS pētījumā tika iekļauta virkne jautājumu par sociālo politisko līdzdalību (*socio-political participation*) ar lielāku uzsvāru uz respondentu dalību dažāda veida (15) sabiedriskās apvienībās, dalības formām un izpausmēm, kā arī politiskām darbībām, uz kuru viņus šī dalība ir mudinājusi. Sabiedrisko apvienību veidi ir lielā mērā līdzīgi tiem, par kuriem tik jautāts PIA/PPES projektos. Pašlaik ir pieejams GSS kumulatīvais datu masīvs (Smith, Hout, & Marsden, 2013).

3.8.tabula.

Jautājumi par dalību sociāli politiskās organizācijās 1987.g. GSS pētījumā

Organizācijas veids	Jautājumi par dalību
Brālības (<i>fraternal groups</i>)	a) Vai katra no respondenta norādītajām grupām risina individuālās vai sabiedriskās problēmas? b) Vai respondents kādreiz aktīvi strādājis grupā (vadībā, organizēšanā, kā amatpersona, ieguldīja laiku un/vai naudu) c) Kurā no minētajām grupām respondents darbojies visaktīvāk? d) Cik iesaistīts respondents jūtas organizācijā (Nejūtas / vāji iesaistīts / mēreni iesaistīts / cieši iesaistīts / ļoti cieši iesaistīts)
Brīvprātīgo labdarības apvienība (<i>service clubs</i>)	
Veterānu apvienības (<i>veteran groups</i>)	
Politiskie klubi (<i>political clubs</i>)	
Arodbiedrības (<i>labor unions</i>)	
Sporta apvienības (<i>sports groups</i>)	
Jauniešu apvienības (<i>youth groups</i>)	
Skolnieku/studentu labdarības apvienības (<i>school service groups</i>)	
Vaļasprieka vai dārzkopības klubi (<i>hobbies or garden clubs</i>)	
Skolnieku/studentu korporācijas (<i>school fraternities or sororities</i>)	
Nacionālās/etniskās grupas (<i>nationality groups</i>)	
Zemnieku/fermeru organizācijas (<i>farm organizations</i>)	
Literatūras, mākslas, diskusiju vai izpētes grupas (<i>literary, art, discussion or study groups</i>)	
Profesionālās/akadēmiskās biedrības (<i>professional or academic societies</i>)	
Baznīcas, reliģiskās grupas (<i>church-affiliated groups</i>)	
Citu veidu grupas (<i>other groups</i>)	

GSS pētījums sper būtisku soli uz priekšu, salīdzinot ar citu pētījumu jautājumiem par līdzdalību organizācijās, proti, precīzē, kā tieši izpaudās respondenta dalība un darbība organizācijās, kurās viņš bija iesaistīts. Respondentam jautā, vai viņš darbojās apvienību komitejās vai darba grupās (*served on*

committees), ieņēmis kādu amatu (*served as an officer*), ziedojis naudu organizācijai, atskaitot biedru naudu (*given money in addition to regular dues*), piedalījies konferencēs vai darbnīcās (*attended conferences or workshops*), rakstījis laikrakstiem organizācijas vārdā (*written to newspapers or magazines for the organization*) vai kontaktējās ar valsts amatpersonām organizācijas vārdā (*contacted government officials on behalf of the organization*).

Tāpat GSS netika atstāta novārtā arī politiskā līdzdalība ārpus pilsoniskās sabiedrības institūcijām. Tiesa gan, izzināmo politisko aktivitāšu loks ir šaurāks, salīdzinot ar vairumu pārējo pētījumu, un fokusējas galvenokārt uz aktivitātēm vēlēšanu kampaņas ietvaros, kontaktēšanos ar amatpersonām un dažādiem veidiem, kā risināt kopienai aktuālās problēmas (sk. 5.tabulu). Jautājumi par līdzdalību protesta veida aktivitātēs – petīciju iesniegšanā, demonstrācijās, boikotos – 1987.g. GSS netika uzdoti vispār.

3.9.tabula.

Jautājumi par politisko līdzdalību ārpus grupām un apvienībām GSS pētījumā

Jautājums, līdzdalības veids	Atbilžu varianti/piezīmes
Sadarbība ar citiem vietējā kopienā, lai risinātu kādu kopienai aktuālu problēmu	Jā / Nē
Dalība jaunās grupas vai organizācijas dibināšanā, lai risinātu kādu kopienai aktuālu problēmu	Jā / Nē
Mēģinājumi vēlēšanu laikā pārliecināt citus balsot par kādu partiju vai kandidātu	Bieži / Dažreiz / Reti / Nekad
Brīvprātīgs darbs par labu partijām vai kandidātiem	Vairumā vēlēšanu / Vairākās vēlēšanās / Tikai dažās vēlēšanās / Nekad
Politisko sapulču, pasākumu (<i>rallies</i>) apmeklēšana	Jā / Nē (pēdējo 3 – 4 gadu laikā)
Tikšanās, runāšana, vai rakstiskā vēršanās pie vietējās pašvaldības amatpersonas vai citas ietekmīgas personas sakarā ar kādām vajadzībām vai problēmām	Jā / Nē
Kontaktēšanās ar vai rakstīšana kādai amatpersonai vai citai ietekmīgai personai ārpus pašvaldības (štata vai federālā līmenī) sakarā ar kādām vajadzībām vai problēmām	Jā / Nē
Balsošana vietējās vēlēšanās – biežums	Vienmēr balso / Visbiežāk balso / Reti balso / Nekad nebalso
Naudas ziedošana politiskajai partijai vai kandidātam vai kādam politiskam mērķim	Jā / Nē (pēdējo 3 – 4 gadu laikā)

2000. un 2002.gg. GSS tika iekļauts jautājumu bloks par interneta lietošanu (*Information Society Module*)⁶. Starp jautājumiem, kas attiecās uz interneta lietošanu dažādos nolūkos un dažādu iemeslu dēļ, tika jautāts arī par to, vai respondents ir veicis konkrētās darbībās dēļ tā, ka viņš kaut

⁶ Kumulatīvais GSS instrumentārijs ar jautājumiem pa gadiem un moduļiem (sk. NORC mājaslapā 20.04.2013.): <http://publicdata.norc.org:41000/gss/documents//BOOK/2008%20GSS%20Codebook.pdf>

ko bija uzzinājis vai apspriedis internetā – parakstījis petīciju, kontaktējās ar senatoru, kongresmeni vai citu ievēlētu valsts amatpersonu, apmeklēja politisku sapulci vai demonstrāciju. Šādi tika izzināta nevis politiskā līdzdalība kā tāda, bet drīzāk mobilizācijas iespēju potenciāls, ko sniedz interneta tehniskās iespējas un saturs.

3.8. Starptautiskā salīdzinošā pētījuma programma

Starptautiskā salīdzinošā pētījuma programma (*International Social Survey Programme*) izveidojusies galvenokārt no divu institūciju sadarbības – Čikāgas universitātes *National Opinion Research Center* (NORC), kas ir GSS veicējs, un Vācijas Manhaimas universitātes Aptauju, metožu un analīzes centra (*Zentrum für Umfragen, Methoden, und Analysen*) Vispārīgo sociālo aptauju projekta (*Allgemeinen Bevölkerungsumfragen der Sozialwissenschaften*). 1982.g. abas institūcijas atvēlēja savās anketās identiskiem jautājumiem par nodarbinātību, vērtībām, kā arī feminisma un ģimenes plānošanas jautājumiem. 1984.g., sadarbībai pievienojoties arī britu Sabiedriskās plānošanas pētījuma komandai (*Social and Community Planning Research*) un Austrālijas nacionālajai universitātei (*Australian National University*), tika rādīts ISSP pētījuma projekts, kas tiek īstenots katru gadu. Tematiskie jautājumu bloki parasti atkārtojas reizē 10 gados – piemēram, pilsoniskā un politiskā līdzdalība bija ISSP pamattēma 2004.g. (ISSP Research Group, 2012) un atkārtoti 2014.g. pētījumā. Pašlaik ISSP pētījums, kā vēstīts projekta mājaslapā, aptver 48 valstis – galvenokārt Eiropā, bet arī Āzijā, Āfrikā un abās Amerikās.

Salīdzinot ar vairumu citu pētījumu, ISSP ir visai kompakts instrumentārijs – piemēram, 2004.g. latviešu versija aizņem 10 lapaspuses A4 formātā. Turklāt anketa veltīta ne tikai politiskajām darbībām vien, bet arī uzskatiem un attieksmēm par sabiedriski politisko sistēmu – labā pilsoņa tēls, uzticēšanās, subjektīvā politiskā kompetence un rīcībspēja utt. Neskatoties uz to, instrumentārija autoriem izdevās aptvert arī citos pētījumos visbiežāk izzināmos politiskās līdzdalības veidus, ieskaitot arī modernākus (līdzdalība internetā). Cita ievērojama priekšrocība ir gan reālās, gan potenciālās līdzdalības izzināšana. Vēl viena ISSP anketas stiprā puse ir laika dimensijas vērā ņemšana, jautājot, vai respondents ir veicis attiecīgu darbību pagājušajā gadā vai „vēl tālākā pagātnē”. Šajā ziņā ISSP cenšas integrēt labās prakses piemērus no agrāk veiktajiem PIA/PPES, PAS un GSS projektiem, kas tam arī izdodas, neskatoties uz instrumentārija kompaktnumu. Nākamajā tabulā ir atspoguļoti ISSP jautājumi par politiskās līdzdalības veidiem un sagaidāmie atbilžu varianti.

3.10.tabula.*Jautājumi par politisko līdzdalību ārpus grupām un apvienībām GSS pētījumā*

Jautājumi par politiskās līdzdalības veidiem	Atbilžu varianti
Parakstījis petīciju	Pagājušajā gadā / Vēl tālākā pagātnē / Neesmu, bet varētu / Neesmu un nekad nedarītu
Boikotējis vai labprātīgi pircis kādus produktus politisku, ētisku vai ekoloģisku apsvērumu dēļ	
Piedalījies demonstrācijā	
Piedalījies politiskajā mītiņā vai manifestācijā	
Esat kontaktējies vai mēģinājis kontaktēties ar politiķi vai valsts iestādes ierēdņi, lai izteiktu savu viedokli	
Ziedojis naudu vai vācis līdzekļus sociālam vai politiskam pasākumam	
Sazinājies ar plašsaziņas līdzekļiem vai parādījies tajos, lai paustu savu viedokli	
Iesaistījies Interneta politiskajā forumā vai diskusiju grupā	
Vai Jūs piedalījāties 8. Saeimas vēlēšanās 2002. gada 5. oktobrī?	Jā / Nē / Man nebija tiesību vēlēties

Turpretim ISSP *Citizenship* jautājumu klāsts par dalību sabiedriskajās organizācijās un apvienībās ir izteikti šaurāks nekā vairumam pārējo nacionālo un starptautisko pētniecisko projektu. ISSP ierobežojas ar piederību piecu veidu organizācijām: politiskai partijai; arodbiedrībai, uzņēmēju vai profesionālai apvienībai; baznīcai vai citai reliģiskai organizācijai; sporta, atpūtas vai kultūras grupai; citai brīvprātīgai apvienībai. Teorētiski no šiem apvienību veidiem acīmredzams mobilizācijas potenciāls ir tikai partijām un arodbiedrībām, bet „citas brīvprātīgās grupas” netiek nošķirtas vai diferencētas. Atbilžu varianti uz šo jautājumu pēc analogijas ar līdzdalības jautājumiem ietver intensitātes un laika dimensiju. Respondentam jāizvēlas starp variantiem: “piederat un aktīvi piedalāties”; “piederat, bet nepiedalāties”; “agrāk piederējāt”; “nekad neesat piederējis”. Jāsecina, ka ISSP izmantotā pieeja un savāktie dati vairāk der tiem pētniekiem un analītiķiem, kas pieturas pie šaurās, ierobežotās politiskās līdzdalības definīcijas (neiekļauj dalību organizācijās) un kurus interesē līdzdalības potenciāls un dinamika laika gaitā. Līdzdalības pētniecībai sabiedrisko apvienību kontekstā ISSP ir maz piemērota.

3.9. Eiropas vērtību pētījums

Eiropas vērtību pētījums (*European Values Study*, saīs. EVS) ir longitudināls starptautisks salīdzinošs pētījums, kas fokusējas uz cilvēku vērtību, attieksmju un uzskatu izpēti, kas skar vairākus aspektus – dzīvi, ģimeni, darbu, reliģiju, sabiedrību un arī politiku. Pirmais EVS tika veikts 1981.g. un kopš tā laika tiek replicēts ik pēc deviņiem gadiem. 4.pētījuma posmā EVS ietvaros veiktas aptaujas 47 valstīs, aptverot ap 70 tūkstošus respondentu (EVS, 2011).

Tāpat kā ISSP, EVS zināmā mērā balstās astoņu valstu PAS pētnieciskā projekta pieejā līdzdalības izpētei. Atzīstot, ka vairums līdzdalības veidu ir reti, tas jautā ne tikai par reālo līdzdalību vien, bet arī par līdzdalības potenciālu – vai respondents varētu rīkoties kādā konkrētā veidā. Tai pat laikā aptveramo līdzdalības veidu klāsts ir pieticīgāks nekā PAS, ISSP un citos pētījumos. EVS jautā galvenokārt par protesta līdzdalību (gan reālu, gan potenciālu) – petīciju parakstīšanu, boikotēšanu, dalību demonstrācijās, dalību neoficiālos streikos un ēku ieņemšanu. Jautājums par balsošanu skar tikai tās potenciālu – „Ja rīt būtu vispārējās vēlēšanas, vai Jūs tajās piedalītos?”

No otrās puses, EVS satur bagātu (15) nevalstisko organizāciju un apvienību veidu klāstu, par dalību kurās jautā respondentam. Atsevišķi tiek uzdots arī jautājums, kurās no šīm organizācijām indivīds darbojas bez atalgojuma. Šajā ziņā EVS turpina arī PIA/PPES un 1987.g. GSS pētījumu tradīciju – pirmkārt, noteikt pēc iespējas plašāku un daudzveidīgāku institūciju klāstu, kuras kalpo kā līdzdalības konteksts un katalizators, un, otrkārt, pēc iespējas diferencēt iesaistīšanās veidus un/vai pakāpes tajās, balstoties uz atziņas, kā formālā dalība vien (*checkbox membership*) neļauj paredzēt politiskās rīcības varbūtību. EVS instrumentārija latviešu versija piedāvā šādus organizāciju un apvienību variantus: invalīdu, vecu vai trūcīgu cilvēku sociālā aprūpe; reliģiskās vai baznīcas organizācijas; izglītības, mākslas, mūzikas vai kultūras aktivitāšu grupas; arodbiedrības; politiskās partijas vai grupas; nabadzības, nodarbinātības, dzīves apstākļu uzlabošanas, rasu vienlīdzību grupas; neattīstīto valstu attīstības un cilvēktiesību aizsardzības grupas; kultūras pieminekļu aizsardzības, vides, ekoloģijas, dzīvnieku tiesību; profesionālās asociācijas; jauniešu organizācijas (skauti, jauniešu klubi u.c.); sporta vai atpūtas; sieviešu apvienības; miera kustība; brīvprātīgo organizācijas saistībā ar veselību; citas grupas⁷. Par trūkumu jāatzīst tas, ka par šīm grupām netiek uzdoti jautājumi par dažādu grupu kategoriju politisko iesaisti, atstājot to pašu pētnieku ziņā. „Pēc noklusējuma” pētnieki var noteikt vai

⁷ EVS instrumentāriji dažādās valodās lejupielādējami GESIS datu arhīva vietnē (sk. 20.04.2013.): <http://zacat.gesis.org>

paredzēt, ka, piemēram, sporta, atpūtas un kultūras aktivitāšu grupu kontekstā politiskie jautājumi nāks klajā krietni retāk nekā sieviešu apvienībās, arodbiedrībās vai vides aizsardzības grupās.

3.10. Eiropas sociālais pētījums

Eiropas sociālais pētījums (*European Social Survey*, saīs. ESS) ir viens no jaunākiem longitudināliem pētnieciskiem projektiem, kas tika dibināts 2001.gadā. Projekta veikšanā un uzturēšanā ir iesaistītas septiņas institūcijas no dažādām Eiropas valstīm: piecas augstskolas un augstskolu iestādes (*Centre for Comparative Social Surveys at City University London, Netherlands Institute for Social Research/SCP, Universitat Pompeu Fabra, University of Leuven, University of Ljubljana*) un divi datu arhīvi (*Norwegian Social Science Data Services* un *GESIS Leibniz Institut für Sozialwissenschaften*).

Kopš 2002.g. ESS pētījums tiek veikts reizē divos gados. Latvija piedalījās divos posmos – trešajā (2006.g.) un ceturtajā (2008.g.) Kopā ar 2008.g. European Values Study datiem 2008.g. ESS satur jaunākos datus par politisko līdzdalību Latvijā.

ESS instrumentārija pamatstruktūra ir stabila un praktiski nemainīga. Tajā var izdalīt kodolmoduli (*core module*), kas iekļauj jautājumu blokus par sociālo uzticēšanos un medijiem (A), politiku, ieskaitot politisko līdzdalību (B), subjektīvo labklājību, identitāti un attiecībām ar citām sociālām grupām, reliģiozitāte (C) un sociāli demogrāfiskos raksturojumus (F). Papildus tam katrā ESS posmā tiek izvēlēti vēl divi mainīgie moduļi; piemēram, 2008.g. tie bija par labklājības (D) un novecošanās (E) jautājumiem. Jautājumi par politisko līdzdalību pieder B blokam par politiku un līdz ar to nemainās. Tas ļauj sekot respondentu atbilžu izmaiņām laika gaitā ar visai īsu (divgadīgu) intervālu.

3.11.tabula.

Jautājumi par politisko līdzdalību ESS pētījumā

Jautājums: Vai pēdējo 12 mēnešu laikā esat...	Atbilžu varianti
kontaktējies ar kādu politiķi, valdības vai pašvaldības amatpersonu?	Jā / Nē (dihotomiskais)
darbojies politiskā partijā vai kādā politiskā rīcības grupā?	
darbojies kādā citā organizācijā vai apvienībā?	
nēsājis vai demonstrējis kampaņas piespraudi/uzlīmi?	
parakstījis petīciju?	
piedalījies sankcionētā publiskā demonstrācijā?	
boikotējis noteiktus produktus?	
Vai Jūs balsojāt pēdējās (parlamenta) vēlēšanās (gadā)?	Jā / Nē / Nav balsstiesību

ESS izzināmās politiskās aktivitātes, kā arī jautājumu formulējumi, kopumā saskan ar šauru politiskās līdzdalības definīciju (Brady, 1999), kas tajā iekļauj darbības (pretstatā attieksmēm vai darbību potenciālam), ko veic ierindas pilsoņi (nevis politiķi, sakarā ar ko starp ESS jautājumiem nav atrodams jautājums par kandidēšanu vēlēšanās), lai ietekmētu politiskus iznākumus. Strīdīgs gadījums ir darbošanās nevalstiskajā organizācijā, jo ne visas NVO izvirza klaji politiskus mērķus, savukārt ESS instrumentārijs neļauj diferencēt brīvā laika pavadīšanas apvienības, interešu grupas un politisko aktīvistu grupas (Van Der Meer & Van Ingen, 2009). Šī jautājuma iekļaušana instrumentārijā aplūkojama kā sociālā kapitāla teoriju atbalss, saskaņā ar kurām pilsoniskā un politiskā līdzdalība nav īsti nošķiramas viena no otras un dalība pat tālu no politikas ietekmēšanas stāvošajām NVO attīsta un veicina politiskajai līdzdalībai nepieciešamās „pilsoniskās iemaņas” (*civic skills*).

4. Politisko līdzdalību skaidrojošās teorijas

4.1. Politiskā līdzdalība un autoritārā komunisma mantojums

Esošais stāvoklis

Līdz 1990. g. sākumam politiskās līdzdalības pētniecība, tai skaitā attīstījās tikai Rietumu demokrātijās un uz attiecīgu valstu materiāla (Bernhagen & Marsh, 2007, 45). Šajās valstīs pēc 2. pasaules kara beigām pastāvēja plurālistiskā demokrātija ar valdošo partiju regulāru un secīgu maiņu brīvo vēlēšanu, tur ir radušās pilsoniskās sabiedrības un pilsoniskās kontroles attīstībai nepieciešamie apstākļi. Turpretim Austrumeiropas valstīs pie varas atnāca un gandrīz uz pusgadsimtu nostiprinājās komunistiskie režīmi, ieviešot *de jure* (kā PSRS) vai *de facto* (kā Vācijas Demokrātiskajā Republikā) vienpartijas sistēmu, regulējot un mobilizējot pilsoņu politisko līdzdalību no augšas un izslēdzot iespējas veidot autonomas nevalstiskās organizācijas un ietekmēt valsts politiku. Tāpēc politiskā līdzdalība postkomunistiskajā telpā ir „īpašs gadījums”, un Rietumu tradicionālo teoriju pielietojums politiskās līdzdalības skaidrošanai tajā ir visai strīdīgs.

Līdz šim veiktajos pētījumos novērots, ka kopumā austrumeiropieši mazāk iesaistās politikā nekā Rietumeiropas iedzīvotāji (Bernhagen & Marsh, 2007, 44). Mūsdienu politiskās līdzdalības intensitāte krasi atšķiras no 1980.-1990. gadiem, kad parādījās masu kustības, kuras iestājās par demokrātiskām pārmaiņām. Šīs kustības nāca roku rokā ar agrāk neiedomājamo līdzdalību vēlēšanās un referendumos, jauno demokrātisko kustību vairākuma iegūšanu pārstāvniecības iestādēs, jauno nevalstisko organizāciju parādīšanos un pat pretestībā konservatīvo prokomunistisko spēku mēģinājumiem militārā ceļā saglabāt līdzšinējo iekārtu (sal. Karklins & Zepa, 2001, 335-336). Turklāt šai līdzdalībai bija ne tikai formāls (kā, piemēram, PSRS arodbiedrībām vai komunistiskajai partijai), bet reāls raksturs (Zepa, 1999). Runājot par tā laika situāciju, tiek konstatēts, ka tā neiekļaujas „normālās” politiskās līdzdalības formās, jo tai bija visnotaļ revolucionārs raksturs un valsts neatkarības (un/vai politiskās iekārtas demokratizācijas) mērķis guva plašu sabiedrības atbalstu, kura bija gatava iet līdz galam, lai šos mērķus sasniegtu (Karklins & Zepa, 2001, 336). Šim viedoklim piekrīt arī pētnieki Tatjana Kostandinova (*Tatiana Kostadinova*) un Timotijs Pauers (*Timothy Power*), kuri relatīvi augstus balsošanas līmeņus bijušā padomju bloka valstīs skaidro ar svārstekļa efektu – proti, režīma totalitārisma un brīvību ierobežošanas pakāpe, no vienas puses, un straujā, revolucionāra režīma nomaiņa, no otrās puses, stimulēja pilsoņus būt aktīviem pieejamos politiskās līdzdalības veidos, it sevišķi balsošanā, kurš ir visefektīvākais un leģitīmākais varas nomaiņas instruments

(Kostadinova & Power, 2007, 371). Tomēr pēc pamatmērķa sasniegšanas – režīma nomaiņas priekšplānā izvirzījās ikdienas politiskās problēmas un revolūcijas eiforija pazuda.

Skaitļi parāda šo plaisu starp Rietumiem un Austrumiem vēl izteiktāku. Pielietojot pētījuma autoru politiskās līdzdalības iedalījumu institucionalizētajā (balsošana) un neinstitutionalizētajā (dažāda veida protesta akcijas), 1989.-2002. gadu laikā Austrumi atpalika no Rietumiem uz 7 – 10 procentiem balsošanas aktivitātē. Ar protesta akcijām ir sarežģītāk. Laika posmā no 1990. līdz 1999. gadam rietumnieku īpatsvars, kas kādreiz parakstīja petīciju, pieaudzis no 50 līdz 57 procentiem, bet austrumnieku īpatsvars saruka no 41 līdz 31 procentiem. 1999. gadā 27 procenti rietumnieku piedalījās demonstrācijās, salīdzinot ar 22 procentiem pirms deviņiem gadiem, bet austrumnieku – demonstrāciju dalībnieku skaits saruka no 26 līdz 17 procentiem. 1999. gadā plaisa starp Rietumiem un Austrumiem sasniedza 25 procentus balsošanai un 10 procentus līdzdalībai demonstrācijās. Ja neinstitutionalizēto politisko līdzdalību var uzskatīt par patstāvīgas pilsoniskās sabiedrības attīstības mērauklu, tad 1999. g. Austrumeiropa atpaliek no Rietumiem izteikti vairāk, salīdzinot ar 1990. g. sākumu. Kopumā politiskās līdzdalības rādītāji bijuši augstāki valstīs, kur masu kustībai izdevās panākt valdošās elites nomaiņu (Čehoslovākija, VDR), un zemāki tur, kur politiskā elite paspēja pielāgoties masu kustību prasībām un, sarunvalodā izsakoties, laicīgi „pārkrāsoties” tai skaitā Latvijā, Baltijas un Balkānu valstīs (sal. Bernhagen & Marsh, 2007, 49-50).

Bijušās PSRS republikas mēdz atšķirties ne tikai no Rietumvalstīm, bet arī no pārējām Austrumeiropas valstīm politisko attieksmju ziņā. Piemēram, līmeņi jaunā režīma atbalstam ir divreiz augstāki Austrumeiropā nekā bijušajā PSRS (56% pret 29%). Divas trešdaļas Austrumeiropas respondentu noraida jebkuru autoritāro alternatīvu demokrātijai (atgriešanās komunismā, militārais režīms vai diktatūra), salīdzinot ar tikai divām piektdaļām PSRS pilsoņu. Tāpat bijušās PSRS valstīs ir augstāka neuzticēšanās politiskajām institūcijām – 45% pret 28% Austrumeiropā (Howard, 2002, 287-289).

Arī jauno, demokrātisko varas institūciju pienesuma kvalitāte bieži vien nerada iemeslus tām uzticēties. Pēc Barnsa (Barnes, 2006, 78) novērojumiem, postkomunistisko valstu politiķi bieži veido un iestājas partijās nevis noturīgās ideoloģiskās pārliecības, bet šī brīža izdevības vadītie; līdz ar to nav nejauši, ka viņi viegli maina partejisko piederību vai arī izraisa šķelšanās savu partiju rindās. Tāpat arī vēlētajī bieži izvēlas atbalstīt kādu partiju nevis dēļ tās ideoloģijas, bet dēļ „specifiskiem nekolektīvā rakstura ieguvumiem”, ko viņi varētu iegūt no šīs partijas atbalstīšanas (turpat). Citos gadījumos pilsoņus uzrunā konkrētu personu harizma, kā arī citas reālas vai iedomājamas politiķa

personības īpašības. Tāpēc, secina Barnss, pat vēlēšanu iznākumi neparāda, cik liels ir vēlētāju atbalsts noteiktām politiskām nostādnēm (turpat). Savukārt bezalternatīvu vēlēšanu apstākļos līdzdalības fakts pats pa sevi kalpoja par lojalitātes apliecinājumu režīmam.

Komunisma mantojuma ietekmes skaidrojumi

Zemus līdzdalības līmeņus nereti skata vāji attīstītās pilsoniskās sabiedrības problēmas kontekstā, kur galveno lomu spēlē masu apvienību un nevalstisko organizāciju tīkli. Šādus skaidrojumus, piemēram, piedāvā Semjuels Barnss (*Samuel Barnes*) un Marks Hovards (*Marc Howard*). Latvijas socioloģe Brigita Zepa turklāt izceļ pozitīvas līdzdalības pieredzes trūkumu, pazeminātu politiskās kompetences pašnovērtējumu, kā arī sociāli ekonomisko apstākļu radītā vērtību maiņu sabiedrībā (Zepa, 1999).

Barnss atgādina, ka pilsoniskās sabiedrības veidošanā Rietumeiropā liela loma bija arodbiedrībām un kreisajām partijām, kuras spēja mobilizēt cilvēkus ar zemiem izglītības un naudas resursiem; šajā ziņā Eiropas pieredze atšķiras no ASV, kur nekad nav bijis stipras strādnieku kustības. Pirms Otrā pasaules kara arī Austrumeiropā un Centrāleiropā gājusi līdzīgu ceļu, ko pārtrauca sociālistisko režīmu nostiprināšanās. Šo režīmu valdības dibināja arī vairākus Rietumu parauga pilsoniskās sabiedrības atribūtus (jauniešu organizācijas, arodbiedrības, radošo profesiju pārstāvju savienības utt.), bet šo atribūtu uzdevums bija citāds nekā to Rietumu analogiem. Pat būdamas pēc saviem formāliem mērķiem nepolitiskas, šīs organizācijas kalpoja masu piesaistei, uzticībai un paklausībai valdošajam režīmam politiskā monopola apstākļos, apmaiņā pret to sniedzot noteiktās sociālās un materiālās garantijas (piemēram, piekļuvi deficīta preču sadalei, labāka veselības aprūpe u.tml.) Tās bija valdošo partiju dzensiksnas un varēja pastāvēt un darboties tikai tās hegemonijas apstākļos (Barnes, 2006, 78). Līdzīgu funkciju pildīja masu pasākumi, kā svētki un demonstrācijas. Autoritārā komunisma apstākļos tās pildīja galvenokārt ceremoniālu funkciju – parādīt valdošai elitei, ka pilsoņi ir uzticīgi režīmam, un pārbaudes funkciju, jo izvairīšanās no šādas līdzdalības signalizēja par pieprasāmās uzticības trūkumu. No pirmā skatiena šo apgalvojumu apgāž masu kustību uzliesmojums PSRS un Austrumeiropā 1980.gg. beigās – 1990.gg. sākumā, bet to pareizāk vērtēt kā īslaicīgu izņēmumu, ņemot vērā arī konservatīvās valdošās elites sīvu pretestību reformām (sal. Karklins & Zepa, 2001, 335-336).

Ar Barnsa viedokli sasaucas arī Pola Ljuisa (*Paul Lewis*) atziņas. Viņš atgādina, ka demokrātijas koncepts principā nav bijis svešs komunistiskajām valstīm, bet tika pastāvīgi un uzstājīgi artikulēts. Kamēr Rietumu politikas zinātnieku konsenss tās atpazīna kā autoritāras vai totalitāras, šīs valstis, pamatojoties uz rūpīgi izstrādātas ideoloģijas, oficiāli pašdefinējās kā sociālistiskās vai tautas

demokrātijas. “Tautas republikas” termins bija daudzu sociālistisko valstu – Albānijas, Bulgārijas, Ķīnas, Mongolijas, Polijas, Rumānijas (līdz 1965.g.), Ungārijas un Ziemeļkorejas oficiālo nosaukumu sastāvdaļa. “Tautas demokrātijas” ideoloģija sevišķi izcēla iedzīvotāju politiskās līdzdalības svarīgumu un pilsoņiem garantētās politiskās tiesības, bieži vien pretnostatot “patiesās”, sociālistiskās demokrātijas iekārtas pārākumu “buržuāziskās” demokrātijas nepilnībām un pat tās “liekulībai” (sal. Lewis, 1997). Jāatzīst, ka virkne kvantitatīvo rādītāju tiešām deva dažiem analītiķiem iemeslus uzskatīt situāciju ar politisko līdzdalību un demokrātiju kopumā sociālistiskajās valstīs par labāku nekā nekomunistiskajās demokrātijās. Piemēram, PSRS oficiālie vēlēšanu dati bieži vien norādīja uz 98 – 99 procentu balstiesīgo pilsoņu līdzdalību vēlēšanās, pārdesmit miljoni bija PSKP locekļi, vairāki desmiti miljoni skaitījās jauniešu organizāciju, arodbiedrību un citu apvienību biedri. Kopumā ņemot, indivīdu un organizāciju sabiedriskās aktivitātes tika aktīvi stimulētas un pat iniciētas, taču lomas, kuras cilvēkiem bijā jāspēlē līdzdalības procesā, kā arī šī procesa saturs un mērķi tika stingri uzraudzīti un kontrolēti no valdošās elites puses. Savukārt līdzdalība, kuru mērķi un saturs neiekļāvās valdošajā ideoloģijā vai arī to klaji izaicināja, tika apspiesta un sodīta (turpat).

M.Hovards izceļ trīs iemeslus, kas, viņaprāt, aptur Austrumeiropas iedzīvotāju iesaistīšanos politikā. Tie ir neuzticēšanās komunistiskā laikmeta masu organizācijām, neformālās draudzības tīklu noturīgums un postkomunistiskā vilšanās (Howard, 2002, 293).

Pirmais iemesls ir saistīts ar komunistisko režīmu tieksmi pakļaut un kontrolēt visas dzīves sfēras, tai skaitā cilvēku kolektīvo darbību. Kamēr autoritāriem režīmiem raksturīga iecietība pret nepolitiskām kolektīvām aktivitātēm, ja tās neapdraud valsts iekārtu, totalitārie komunistiskie režīmi aizvietoja to ar virkni valsts kontrolēto organizāciju un kustību, dalība kurās bija obligāta, jo kalpoja par uzticības indikatoru. Dēļ šīs negatīvās pieredzes ar piespiedu līdzdalību postkomunistisko valstu pilsoņi nelabprāt iestājas sabiedriskās organizācijās, pārnesot uz tām savu pagātnes pieredzi (turpat). Jeb arī, pēc A.Kirbiša atziņas, viens no iemesliem postkomunistisko valstu pilsoņu politiskajai apātijai bija tas, ka viņi pārprata demokrātijas būtību kā pirmām kārtām iespēju (un brīvību) būt politiski neaktīviem (Kirbiš, 2013, sk. arī Lewis, 1997). Nedaudz citādu skatījumu pauž čehu politikas zinātnieks Ladislavs Cabada (*Ladislav Cabada*), kurš norāda, ka pagātnes piespiedu līdzdalība komunistiskā režīma masu apvienībās dažiem nomainījās ar pilnīgu atturēšanos no dalības jebkādās interešu grupās un pasākumos, bet citiem transformējās dalībā neformālāka rakstura aktivitātēs kā dalībā demonstrācijās vai petīciju parakstīšanā (Cabada, 2013).

Otrais iemesls, kādēļ postkomunistisko valstu pilsoņi nelabprāt iesaistās organizētās apvienībās, ir neformālie draugu uz paziņu tīkli, kas attīstījušies vēl komunisma laikā. Šiem tīkliem bija divas svarīgas lomas. Pirmkārt, publiskā sfēra tika augsti politizēta, un vienīgā telpa cilvēku brīvai komunikācijai un pašizpaušmei palika viņu radu, draugu un paziņu loki. Otrkārt, šie tīkli nodrošināja nepieciešamos sakarus, lai tiktu pie precēm, kas plānveida ekonomikas apstākļos bija deficītā (Howard, 2002, 294).

Trešais iemesls ir vilšanās procesos politikā un sevišķi ekonomikā, kā arī neapmierinātībā ar jaunu politisko institūciju darbību īsi pēc komunisma sabrukuma. Vairums postkomunistisko valstu izvēlējās strauju pāreju pie tirgus ekonomikas, atsakoties no cenu un preču ražošanas regulēšanas, kā rezultātā plaši sabiedrības slāņi izjuta labklājības kritumu. Tai pat laikā, sākoties bijušo valsts lieluzņēmumu privatizācijai, par ieguvējiem kļuva ļoti šaurs personu loks, daži no kuriem bijuši piederīgi vēl vecajai elitei un, nomainot ideoloģiju, palika pie teikšanas politikā un ekonomiskā sfērā (turpat, 294-295).

Latvijas socioloģe Brigita Zepa saskata kavēkļus politikajai līdzdalībai pozitīvās pieredzes trūkumā un iedzīvotāju zemā politiskās kompetences pašnovērtējumā, kā arī nelabvēlīgos sociāli ekonomiskajos apstākļos, kas attur cilvēkus ziedot laiku un pūles sabiedriskām aktivitātēm (Zepa, 1999). Tas apstiprina vēl agrīnākās atziņas par augstāka politiskās kompetences līmeņa (Almond & Verba, 1989, 188) un sociāli ekonomiskās labklājības (Milbrath & Goel, 1977, 92) pozitīvu iespaidu uz politisko aktivitāti. Salīdzinot Latvijas un Norvēģijas sabiedrības, Zepa atklāja, ka informētības pašnovērtējums, uzticēšanās politiķiem, kā arī kopīgā apmierinātība ar demokrātijas funkcionēšanu Latvijas iedzīvotājiem ir vairākās reizēs zemāki rādītāji nekā norvēģiem; tas attiecas gan uz konvencionālām, gan nekonvencionālām līdzdalības formām (turpat).

Apkopojot atziņas no demokratizācijas teorijām, pētnieki Maikls Bernhards (*Michael Bernhard*) un Ekrems Karakočs (*Ekrem Karakoç*) norāda, ka, lai demokrātiskā iekārtu paliktu ilgstoši stabila un veiksmīga, tai jābūt efektīvi iesakņotai sabiedrībā (Bernhard & Karakoç, 2007, 539). Viņi izšķir divas demokratizācijas dimensijas – attieksmēm (*attitudinal*) un uzvedībai (*behavioral*). Uzvedības dinamika demokrātisko pārmaiņu laikā (un to rezultātā ir mazāk pētīta nekā attieksmes). M. Bernhards un E. Karakočs min Patnema darbus par sociālā kapitāla kausālo sakarību ar politisko līdzdalību ka vienu no „izņēmumiem” (turpat, 542). Sekojot līdzī Patnema dibinātajai pieejai, arī līdzdalība postkomunistiskajās valstīs tika pētīta galvenokārt pilsoniskās sabiedrības skolas ietvaros, pievēršoties pilsoņu dalībai nevalstiskajās organizācijās. Kopumā, pārskatot nozīmīgākos darbus par

pilsonisko aktivitāti postkomunistiskajās valstīs, autori secina, ka tā ir zemāka nekā attīstītajās Rietumu demokrātijās, un ko tas lielākoties izskaidrojams ar stipro, attīstīto, neatkarīgo NVO sektora trūkumu (turpat). Berhnhards un Karakočs pievēršas arī dažiem citiem politiskās līdzdalības veidiem. Piemēram, viņi min Andresona un Mendesa (Anderson & Mendes 2005, cit.pēc Bernhard & Karakoç, 2007, 539) atziņu par zemiem līmeņiem protesta līdzdalībai bijušā padomju bloka valstīs. Rietumos protests ilgstoši pastāvējis kā leģitīms, konvencionāls līdzdalības veids, savukārt Austrumos pret protestētājiem tika veiktas represijas un tas izpaudās kā galējais līdzeklis režīma nomaiņai tur, kur panākt to demokrātiskā ceļā nebija iespējams, piemēram, 1989.g. decembra Rumānijas revolūcijas gaitā.

Pēc Grigora Pop-Elehesa (*Grigore Pop-Eleches*) un Džošua Takera (*Joshua Tucker*) atziņas, postkomunisma pētniecības literatūrā pastāv konsensa viedoklis par to, ka pagātnei ir nozīme šodienas politiskās kultūras un līdzdalības līmeņu noteikšanā, bet atbildes uz jautājumiem, kas tieši, kādā veidā un kāpēc ietekmē, ir visai dažādas (Pop-Eleches & Tucker, 2013, 46). Visspilgtāk tās parādās, aplūkojot iedzīvotāju dalību t.s. pilsoniskās sabiedrības institūcijās jeb nevalstiskajās organizācijās (protams, ar nosacījumu, ka šāda dalība tiek aplūkota Patnema un radniecīgo teoriju gaismā un tādējādi pieskaitīta pie politiskās līdzdalības). Augstāk tika minētas Barnsa un Hovarda atziņas, ka komunistiskajiem režīmiem bija raksturīgi samērā augsti līmeņi dalībai masu organizācijās, tomēr šī bija valdošā režīma organizētā līdzdalība, lai efektīvāk kontrolētu masu lojalitāti, tai pat laikā konkurējošo vai autonomo apvienību veidošana parasti tika uzskatīta par nelikumīgu un vajāta. Iestājoties režīma sabrukumam, postkomunistiskās valstis palika bez attīstītās „pilsoniskās sabiedrības infrastruktūras”, bet jaunām NVO bija jāaskaras ar ekonomisko un cilvēkresursu trūkumu, kā arī nepieciešamību pārņemt citu valstu pieredzi, kas ne vienmēr bija automātiski pārnesama uz attiecīgās valsts sociālo augsni. Tai pat laikā šim līdzdalības deficītam būtu jāpariet, parādoties jaunām pilsoniskām organizācijām un to līderiem (Pop-Eleches & Tucker, 2013, 46).

G.Pop-Elehes un Dž.Takers veido arī alternatīvu, ievērojami pesimistiskāku scenāriju, saskaņā ar kuru postkomunistisko valstu pilsoniskajai atpalcība kļūst stagnējoša. Šī scenārija ietvaros atsvešināšanās no režīma pārvaldītajām masu organizācijām, to nepieņemšana iedragā uzticēšanos cilvēkiem un institūcijām, kas būtu nepieciešama dzīvīgas pilsoniskās sabiedrības veidošanai. Šo situāciju padara vēl bezcerīgāku komunistisko valstu iedzīvotājiem raksturīgā paļaušanās uz neformāliem draugu un paziņu mikrotīkliem (piemēram, deficīta preču vai pakalpojumu saņemšanai) pretstatā ar lielāka un plašāka mēroga apvienībām, kur jāsatiek un jākooperējas ar cilvēkiem no citiem

lokiem, kolektīviem un sociāliem slāņiem. Šīm nostādņēm būtu jāatrašojas no paaudzes uz paaudzi un jāpadziļina bijušā padomju bloka valstu pilsoniskā atpalcība no stiprā NVO sektora veidošanos.

Balstoties uz iepriekš uzkrātajām teorētiskajām atziņām, Pop-Eleches un Takers ir izveidojuši analītisku ietvaru, lai identificētu iespējamās kauzālās sakarības starp komunistiskās pagātnes mantojumu un pilsoņu politisko līdzdalību (Pop-Eleches & Tucker, 2013). Šajā ietvarā ietilpst trīs pieņēmumi.

Pirmais pieņēmums akcentē indivīdu socializācijas svarīgumu, it sevišķi periodā līdz pilngadības sasniegšanas. Saskaņā ar šo skatījumu, lielāko daļu vērtību un uzvedības šablonu cilvēks izveido, būdams bērns un pusaudzis, tai skaitā pārņemot tos no vecākiem, savukārt pieaugušā vecumā tās paliek lielākoties nemainīgas. Šo pieņēmumu autori sauc par agrīnās socializācijas pieeju (*early socialization approach*) (Pop-Eleches & Tucker, 2013, 48). Šai pieejai ir arī precizējoša alternatīva, saskaņā ar kuru bērnībā internalizētās vērtības, kas attiecas uz sociāli politisko dzīvi (t.sk. līdzdalību), paliek jo iesakņotākas, jo vairāk gadu cilvēks ir nodzīvojis komunisma apstākļos. Šī ir kumulatīvās socializācijas pieeja (*cumulative socialization approach*). Abas socializācijas pieņēmuma (*Socialization Legacy Proposition*) versijas der arī postkomunistisko valstu salīdzināšanai savā starpā, jo totalitārisma pakāpe bijusi atšķirīga dažādās valstīs un laikposmos.

Otrais pieņēmums postulē, ka postkomunistisko valstu iedzīvotāju uzvedība nav principiāli atšķirīga no pārējo valstu pilsoņiem, toties kopējie līdzdalības rādītāji viņiem būs zemāki dēļ citiem komunisma mantojuma ietekmes veidiem. Pirmkārt, komunistiskās sabiedrības kopumā ir nabadzīgākas nekā Rietumeiropas un Ziemeļamerikas valstis, un šī plaisa līdz ar komunisma sabrukumu un iestājušo ekonomisko un politisko krīzi krasi palielinājās. Otrkārt, komunisma režīmos veidojās augsti izglītotas sabiedrības ar zemiem nevienlīdzības līmeņiem, kā arī īpatnēju sociālo mobilitāti. Treškārt, komunisma ekonomiku raksturoja ātra un intensīva industrializācija un ar to saistītā masveida darbaspēka pārvietošana starp reģioniem (it sevišķi PSRS). Piemēram, ja pierādītos, ka augsti izglītoti bet nabadzīgāki indivīdi sliecas atturēties no aktīvās politiskās līdzdalības, tad zemākos līdzdalības līmeņus postkomunistiskajās valstīs būtu iespējams izskaidrot ar šādu cilvēku lielu īpatsvaru. Šo pieņēmumu autori nosauca par demogrāfiskā mantojuma pieņēmumu (*Demographic Legacy Proposition*) (Pop-Eleches & Tucker, 2013, 48-49).

Trešais pieņēmums apgalvo, ka postkomunistisko valstu iedzīvotāji reagē uz ekonomiskām un politiskām aktualitātēm (*stimuli*) līdzīgi kā arī visur pasaulē, bet pirmajās divās desmitgadēs šīs aktualitātes bijušas citas nekā tās, ar kurām nācās saskarties, piemēram, attīstīto un pārtikušo Rietumu

demokrātiju pilsoņiem. Skaidrojot šo pieņēmumu, Pop-Elehes un Takers kā piemēru salīdzina Moldovu un Grieķiju 1990.g., norādot, ka, ja 1990.g. Grieķijas iedzīvotāji atrastos moldāviem līdzīgā politiskā un ekonomiskā situācijā, viņi reaģētu uz to līdzīgi tam, kā to darījuši moldāvi. Šis ir diferencēto stimulu pieņēmums (*Differential Stimuli Proposition*) (turpat).

L.Holmsa un G.Pop-Elehesa postkomunistisko valstu klasifikācija un tās pamatojums

Promocijas darba 1.hipotēze postulē, ka būtu jāsaprot politiskās līdzdalības rādītāju atšķirības starp valstīm, kurās kopš 2.Pasaules kara beigām pastāvēja autoritārs komunistiskais režīms un valstīm, kurās tāda nebija. Uz šī pieņēmuma balstoties, pētījuma valstis būtu attiecīgi dalāmas divās lielās grupās, un piederība postkomunistiskajām valstīm būtu apzīmējama ar dihotomisko (“jā/nē”) veida mainīgo. Tai pat laikā postkomunistisko valstu analīze bez iedziļināšanās to vēsturē un režīmu īpatnībās būtu nepamatota vienkāršošana. Kā norāda postkomunistisko valstu demokratizācijas pētnieks G.Pop-Elehes, izteiktas starpvalstu atšķirības kultūras, sociāli ekonomiskajā un institucionālajā mantojumā ievērojami nosaka politisko aktoru uzvedības preferences un ierobežojumus (Pop-Eleches, 2007). Demokrātijas attīstība un tās nostiprināšanās bijusi veiksmīgāka Austrumu un Centrālās Eiropas valstīs ar tām raksturīgu ilgāku neatkarīgā valstiskuma pieredzi, pirmskomunisma demokrātiju un stiprāku valsts pārvaldes sistēmu, nekā valstīs, kas cēlušās no bijušās PSRS (kuru šī promocijas darba pētījumā pārstāv Igaunija, Krievija, Latvija un Ukraina) vai Dienvidslāvijas (Horvātija un Slovēnija). Kopumā ņemot, autors nolēma iedalīt analizējamās valstis četrās grupās, izceļot vienu grupu, kurā ietilpst valstis bez autoritārā komunisma pagātnes jeb nekomunistiskās valstis, un trīs postkomunistiskās valstu grupas, kuras piedzīvoja autoritāro komunismu. Par postkomunistisko valstu iedalījuma pamatu promocijas darba autors pieņem klasifikāciju, ko neatkarīgi viens no otra piedāvājuši L.Holmss (Holmes, 1997) un G.Pop-Elehes (Pop-Eleches, 2007).

Pirmā valstu grupa apvieno visvairāk analizējamo valstu, kuras nav piedzīvojušas autoritāro komunismu. Tās arī ir vislielākā valstu grupa, kurā ietilpst 17 no analizētajām 30 valstīm (aplūkojot Austrumvāciju un Rietumvāciju atsevišķi). Otrā grupa ir postkomunistiskās Balkānu valstis, kurām pieder Bulgārija, Horvātija, Rumānija un Slovēnija. Divas no tām ietilpa Varšavas līguma organizācijā, pie tam Rumānija Čaušesku laikmetā piekopa demonstratīvi neatkarīgu politiku, piemēram, nosodot PSRS un sabiedroto 1968.g. intervenci Čehoslovākijā, par ko viņam izdevās uz kādu laiku izpelnīties Rietumvalstu labvēlīgi attieksmi (Sisa, 1995), turpretim Bulgārija bija starp paklausīgākajām PSRS sabiedrotajiem. Pārējās divas valstis ietilpa Tito vadītajā Dienvidslāvijā, kura,

neskatoties uz režīma autoritāro un komunistisko raksturu, dažos aspektos bija liberālāka pār PSRS un tās Varšavas līguma sabiedrotājām. Piemēram, tika ievērotas un aizsargātas DSFR republiku politiskās tiesības un autonomija, kā arī cenzūra bija maigāka, turklāt pastāvēja ierobežotas privātīpašuma tiesības. Neskatoties uz šīm manāmām atšķirībām šīs grupas ietvaros, postkomunistisko valstu pētnieks Leslijs Holmss iesaka un pat dēvē par vispāratzītu praksi aplūkot Balkānu valstis kā vienotu postkomunistisko valstu grupu, pamatojoties uz atšķirībām vēstures, kultūras un ekonomikas apstākļos, kaut arī nenorādot sīkāk, kā tieši šīs atšķirības izpaužas (Holmes, 1997, 77-78). Papildus šīm nepietiekami artikulētajām atšķirībām var minēt vēl divas. Pirmkārt, Balkānu valstis vienmēr bijis etniski raibāks reģions nekā Centrālās un Austrumeiropas valstis. Bulgārijā un Rumānijā mīt skaitliski ievērojamas (ap 10%) turku un ungāru (8%) minoritātes, no kurām otrā nospēlēja ievērojamu lomu 1989.g. decembra revolūcijā un Čaušesku gāšanā. Etnisko attiecību problēmas bija aktuālas arī apvienotajā Dienvidslāvijā, kur Tito nācās balansēt starp serbu vēlmi dominēt DSFR un citu republiku vēlmi saglabāt politisku autonomiju, kas arī noveda 1990.g. sākumā pie asiņainā Dienvidslāvijas kara, vēlāk arī pie bruņotā konflikta Kosovā. Otrais, svarīgāks apsvērums, ir tas, ka Centrālās un Austrumeiropas valstīm bija senāka antikomunistiskās pretošanās pieredze. 1953.g. sacelšanās Berlīnē un citās Austrumvācijas pilsētās, 1956.g. oktobra un novembra sacelšanās Ungārijā, 1956. un 1970.g. apspiestie protesti vairākās Polijas industriālajās pilsētās, kā arī 1981.g. Solidaritātes iedvesmotā kustība un 1968.g. "Prāgas pavasaris" Čehoslovākijā guva plašu rezonansi gan pašās notikumu risināšanās valstīs, gan arī starptautiski, un līdz ar to veidoja kvalitatīvi citas attieksmes un uztveri nekā ilglaicīgi "mierīgākas" Balkānu valstis. Šo iemeslu dēļ būtu pareizāk aplūkot atlikušās piecas Centrālās un Austrumeiropas valstis, proti, Austrumvāciju, Čehiju, Poliju, Slovākiju un Ungāriju, atsevišķi kā no Balkānu reģiona valstīm, tā arī no PSRS. Visbeidzot, bijušās Padomju Savienības republikas (Krievija, Ukraina, kā arī 1940.g. anektētās Latvija un Igaunija) veido ceturto valstu grupu, kas tiek izmantota šajā analizē, ņemot vērā, ka tās atradās vienas centralizētas valsts sastāvā un tika pakļautas lielākoties vienādiem politiskajiem nosacījumiem un visu valsts dzīves jomu vienotam vadības centram.

Holmsa klasifikācijai līdzīgu, taču teorētiski un empīriski labāk un izvērstāk pamatotu postkomunistisko valstu tipoloģiju piedāvā politiskās līdzdalības un postkomunistisko valstu pētnieks Grigors Pop-Elehes (Pop-Eleches, 2007). Atsaucoties uz virkni agrīnāku rakstu un pētījumu, viņš izceļ piecus kritērijus postkomunistisko valstu iedalījumam: valsts ģeogrāfiskais stāvoklis (*geography*), kultūras un reliģiskais mantojums (*cultural/religious legacy*), ekonomiskais mantojums

(*economic legacy*), sociālie apstākļi un modernizācijas pakāpe (*social conditions/modernization*), un institucionalais mantojums (*institutional legacy*).

Kā norāda Pop-Elehešs, Centrālās un Austrumeiropas kontekstā nozīmīga ģeogrāfiskā stāvokļa dimensija ir tuvums kādai Rietumeiropas valstij un attālums līdz tuvākās Rietumeiropas valsts galvaspilsētas – Helsinkiem, Romai, Vīnei vai Berlīnei (turpat, 910, 912). Tuvums Rietumvalstīm atvieglo Rietumu politiskās kultūras vērtību “ieplūdi”, kā arī ļauj labāk redzēt Rietumeiropas sociāli ekonomiskās un politiskās situācijas priekšrocības un novērtēt tās pievilcību.

Kultūras un reliģisko mantojumu Pop-Elehešs ierosina noteikt ar konkrētā valstī vēsturiski dominējošu reliģisko tradīciju – Rietumu kristietība, Austrumu kristietība (Eiropas gadījumā to pārstāvētu pareizticība) un islāms. Piecas Centrālās un Austrumeiropas valstis, kas tiek analizētas promocijas darba pētījumā (Austrumvācija, Čehija, Polija, Slovākija un Ungārija) atrodas Rietumu kristietības areālā. Pārsvārā katoliskās Horvātijā un Slovēnijā cēlušās no multietniskās un daudzkonfesionālās Dienvidslāvijas, kurā dominēja pareizticīgā Serbija un bija arī ievērojama musulmaņu klātbūtne Bosnijā, kā arī islāmā kultūrai piederīgo albāņu minoritāte Kosovā un Maķedonijā. Pareizticība dominē Krievijā un Ukrainā, kā arī ir ievērojami pārstāvēti bijušās PSRS Baltijas republikās (Latvijā un Igaunijā, kurās vairākums pieder Rietumu kristietības tradīcijai). Papildus dominējošai reliģijai Pop-Elehešs ievieš arī impēriskā mantojuma indikatoru, kurš parāda uz mūsdienu valstu vēsturiski politisko piederību kādai no pirmskomunisma laikmeta impērijām – Krievijas, Osmaņu, Vācijas vai Austroungārijas (turpat, 910-911).

Ekonomiskā mantojuma dimensiju pārstāv virkne dažādu indikatoru. Viens no tiem nosaka enerģijas patēriņu, kas bija nepieciešams pārējo preču ražošanai (*energy intensity*), ņemot vērā rūpniecības īpatsvaru iekšzemes kopproduktā. Par ekonomiskā mantojuma otru indikatoru tika ierosināts pieņemt valsts nodrošinājumu ar dabas resursiem (*natural resource endowment*), lai ņemtu vērā iespēju, ka režīma transformāciju pēc komunisma sabrukuma sarežģīja cīņa par šo resursu pārdali un privatizāciju (kam spilgts piemērs būtu postpadomju Krievija un Ukraina). Pieņemot, ka ciešāka ekonomiskā sadarbība ar Rietumvalstīm būtu jāaplūko kā postkomunistiskās pārejas veicinošu apstākli, par trešo indikatoru Pop-Elehešs ierosina pieņemt eksporta īpatsvaru uz valstīm, kas neietilpa PSRS kontrolētajā Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padomē (*Совет экономической взаимопомощи*). Visbeidzot, tika izmantots arī Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankas ekonomisko reformu indeksa rādītāji katrai valstij uz 1989.g. (turpat, 912).

Sociālos apstākļus un modernizācijas pakāpes dimensiju pārstāv valsts iekšzemes kopprodukta apjoms uz vienu cilvēku, urbanizācijas līmenis un izglītības līmenis. Šie rādītāji kopumā, pēc Pop-Elehesa domām, skaidri parāda plaisu starp Centrālās un Austrumeiropas valstīm, no vienas puses, un Balkānu reģionu un bijušās PSRS valstīm, no otrās puses. To lietošana balstās arī uz atziņas no agrinākiem pētījumiem, kas parāda, ka pilsētnieki un iedzīvotāji ar augstākiem izglītības līmeņiem ir vairāk pakļauti Rietumu vērtību ietekmei un parasti vairāk atbalsta Rietumu stila demokrātiju (turpat).

Institucionālā mantojuma dimensija ietver visvairāk faktoru. Pop-Elehes min birokrātisko tradīciju mantojumu (piemēram, salīdzinot birokrātisko autoritāro mantojumu Čehijā ar koloniāli perifēriālo Kaukāza un Centrālāzijas reģionos), komunistiskā režīma pastāvēšanas ilgumu, valsts iekļaušanu PSRS pirms Otrā pasaules kara, demokrātisko pieredzi starpkaru periodā, neatkarīgā valstiskuma pieredzi, kā arī etniskās homogenitātes vai heterogenitātes pakāpi valstī (turpat, 912-913).

Kaut arī katra Pop-Elehesa identificēto faktora svars variējas no valsts uz valsti, viņa veiktā empīriskā pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka Austrumu un Centrālās Eiropas valstis nav tikai ģeogrāfiski, vēsturiski un kultūras ziņā tuvāki Rietumvalstīm nekā to kaimiņvalstis austrumu un dienvidu pusē (ar to domājot, respektīvi, bijušās PSRS un Balkānu valstis), bet arī ekonomiski pārtikušajās, modernākās, etniski viendabīgākās, ar ilgākām demokrātijas un valstiskuma tradīcijām un salīdzinoši mazāk sagrautu ekonomiku pārejas fāzē (Pop-Eleches, 2007). Austrumu un Centrālās Eiropas valstu demokratizācijas rādītāji, kurus Pop-Elehes izmantoja kā iznākuma mainīgos (*Freedom House* politisko un pilsonisko tiesību indekss, *Freedom House* pārejas valstu demokratizācijas indekss, Izteiksmes brīvības un atskaitamības indekss un *Polity IV Regime* indekss) ir augstāki nekā bijušās PSRS un postkomunistiskās Dienvideiropas valstīs (turpat). Pop-Elehesa pētījuma uzrāda augstus korelācijas koeficientus iznākuma mainīgajos katras valstu grupas iekšienē; no otrās puses, kā viņš pats atzīst, augstas korelācijas vērojamas arī starp dažādiem faktoriem, piemēram, starp dominējošo reliģisko un neatkarīga valstiskuma esamību, kas apgrūtina katra atsevišķa faktora pienesuma noteikšanu (turpat). Kopumā secinot, visu piecu grupu faktori ir savstarpēji saistīti ļoti komplicētā veidā, un dziļas, vēsturē iesakņotās atšķirības aplūkojamas kā šīs komplicētās kopīgās ietekmes iznākums.

Trīs demokratizācijas modeli

Runājot par postkomunistiskajām sabiedrībām, kuru pats apzīmējums norāda uz pārejas stadiju, kas bija vai joprojām turpinās viņu vēsturē, ir jānosaka iespējamie ceļi, kurus varēja iet demokratizācijas process, uzdodot šādu pamatjautājumu: vai atteikšanās no sociālisma un pieķeršanās Rietumu demokrātijai un brīvā tirgus ekonomika bija pilsoņu vai varas elites nopelns?

Pirmā teorija, kas balstās uz elitārās pieejas, izceļ opozīcijas kustību līderus kā galvenos demokratizācijas iniciatorus. Viņi izcīna iekārtas nomaiņu uz demokrātisku vai panāk to pārrunu ceļā. 80.-90.gadu notikumi Austrumeiropā un Centrāleiropā bija elites projekts un tie gāja pa priekšu demokrātisko vērtību un institūciju iesakņošanai plašajā sabiedrībā (Pietrzyk-Reeves, 2008, 77). Elites arī lēma par demokrātisko institūciju veidošanos un uzbūvi, sākot ar likumdošanu. Plašs sabiedrības atbalsts un vērtības neesot neaizvietošanas, lai reformas būtu sekmīgas (turpat). Par šīs pieejas īpašu gadījumu uzskatāmi gadījumi, kad pati valdošā elite laicīgi iestājās reformu priekšgalā un palika pie varas, kā tas notika bijušās PSRS Centrālāzijas republikās.

Otrā teorija atvasināma no pieejas, kas par primāro demokratizācijas nosacījumu izceļ atbilstošo institūciju rašanos. Tā apgalvo, ka pāreja uz demokrātiju tiek iniciēta un stimulēta ar demokrātisko institūciju un „spēles noteikumu” veidošanos. To vidū parasti min varas dalīšanu, likuma varu, brīvas un godīgas vēlēšanas, varas atskaitamību pilsoņu priekšā, brīvību veidot apvienības, preses brīvību, kā arī konstitucionāli garantētās pilsoniskās un politiskās brīvības (turpat, 78). Šo institūciju veidošanās raisa arī vērtību maiņu un demokrātisko normu akceptēšanu sabiedrībā. Institucionālās pieejas aizstāvji argumentē, ka demokrātiskām vērtībām nav iespējams rasties nedemokrātiskās sabiedrībās; tieši otrādi, pilsoniskā kultūra (*civic culture*) rodas no pierašanās (*habituation*) pie jaunajiem apstākļiem. Uzticēšanās institūcijām, līdzdalība un pieķeršanās pie demokrātiskās ētikas visticamāk iesakņosies cilvēku attieksmēs, ja viņi redzēs, ka sistēma strādā efektīvi un uzskatīs to par leģitīmu (turpat, 77). Šī izpratne ir līdzīga brīvā tirgus apoloģetikai: demokrātijai un tās plašam akceptam no sabiedrības puses jārāda vien sekmējošie apstākļi, un cilvēki pakāpeniski paši iemācīsies izmantot iespējas, ko sniedz šī iekārta. Uz šīs pieejas balstās arī dažādu fondu finansējums nevalstiskām organizācijām, kurus pieņemts uzskatīt par pilsoniskās sabiedrības pīlāriem. Šajā pieejā saskatāma arī ticība „sabiedriskā dzīvnieka” dabiskajai tieksmei pēc demokrātiskās iekārtas kā labākās un bezalternatīvās.

Daži Rietumvalstu teorētiķi, kuru vidū valda šķietamais konsenss par absolūtām demokrātijas priekšrocībām, tomēr izteica bažas par pārāk strauju demokratizācijas pāreju bijušajās padomju bloka

valstīs. Bez ilgstošām un noturīgām demokrātijas tradīcijām jaunās institūcijas riskēja „nenostrādāt” nesagatavotajā augsnē. Par vēlamo pārejas posmu starp padomju tipa sociālismu un Rietumu tipa demokrātiju viņi piedāvāja „*mīkstu autoritārisma formu ar stipru izpildvaru un brīvā tirgus ekonomiku*” (turpat, 78). Modeļi, kas nāk prātā sakarā ar šo formulējumu, varētu būt Pinočeta Čīle vai Franko Spānija.

Robeža starp elites un institucionālo pieeju ir visai nosacīta. Ja pirmā koncentrējas uz subjektiem, kas iniciē demokratizāciju, tad otrā pievēršas videi, kas tiek radīta cerībās uz sekojošām pārmaiņām. Abas pieejas vieno atziņa, ka sabiedrības politiskā līdzdalība nav vis pārmaiņu cēlonis, bet gan sekas jeb galaprodukts, kas nevar parādīties bez elites iepriekšējās apņēmības reformēt iekārtu un attiecīgo institūciju veidošanos (turpat, 78).

Elites un institucionālajai pieejai oponenti trešā, kultūras pieeja. Tās aizsākumi meklējami G. Almonda, S. Verbas un R. Ingleharta darbos un postulē, kā demokrātijas izveidošanai un dzīvotspējai ir nepieciešama pilsoniskā jeb līdzdalības kultūra. Šāda kultūra ir postmateriālistiskā pasauleskata sastāvdaļa un rodas, ekonomiskās attīstības rezultātā, kad izdzīvošanu kā prioritāti nomaina tieksme uz brīvību un pašizpausmi (sk.piem., Inglehart, 1997, 330). Masu atbalsts demokrātijai, tādējādi, nerodas demokrātijas dēļ – tieši otrādi, demokrātija rodas ar sabiedrības pieprasījumu un atbalstu (Pietrzyk-Reeves, 2008, 78-79). Tai pat laikā rodas jautājums: cik iespējama ir demokrātijas veidošanās un attīstība tajās valstīs, kur demokrātiskās institūcijas tika radītas bez pietiekošas demokrātiskās kultūras tradīcijas aizmugurē, kā, piemēram, bijušajā padomju Centrālāzijā vai valstīs, kur Rietumu modeļa demokrātiskā attīstība tika pārtraukta (Baltijas valstis). Daži ir pārliecināti, ka institucionālās pārveides pašas par sevi spēj piedāvāt tikai politisku un ekonomisku stabilitāti, bet tādas valstis nevarēs kļūt par līdzdalības demokrātijām tuvākajā nākotnē (Pietrzyk-Reeves, 2006, 80). Viņa norāda arī šādu pārmaiņu nepilnību un piekrīt viedoklim, ka galveno uzsvāru pārmaiņu laikā lika uz brīvu vēlēšanu ieviešanu, atstājot novārtā likuma varu, atskaitamību un pilsonisko sabiedrību (Rose & Doh Chull Shin 2001, 331, cit.pēc Pietrzyk-Reeves, 2006, 79).

Ja institūciju radīšana bija samērā viegls process, tad to pašu nevar apgalvot par atbilstošu sociālo apstākļu un pilsoņu attieksmju veidošanos; kamēr cilvēki nejūtas pārliecināti un kompetenti, lai aktīvi piedalītos politikā, par nobriedušu pilsonisko sabiedrību nevar būt ne runas. Paradoksāli, jauno institūciju un elītu uzvedībai postkomunistiskajā telpā pat izdevās negatīvi ietekmēt sociālo kapitālu, uzticēšanos un pilsoniskās iemaņas (Pietrzyk-Reeves, 2006, 79). Vērojot elites cinismu, varas izmantošanu savtīgo interešu labā un neveiksmīgus mēģinājumus saukt tās pie atbildības, cilvēki sāk

vilties kārtībā, kas nav atnesusi viņiem gaidāmos uzlabojumus un uzplaukumu. Ar vilšanos bieži vien saista velētāju īpatsvara mazināšanos; jaunākajā Latvijas vēsturē pagaidām zināmi divi strauji kritumi – no 89,9 līdz 71,9 procentiem, respektīvi, 5. un 6. Saeimas vēlēšanās un no 71,51 līdz 60,98 procentiem, salīdzinot 8. un 9. Saeimas vēlēšanas (LR CVK, b.d.).

M.Hovards (Howard, 2002), salīdzinot iespējamus scenārijus pilsoniskās sabiedrības attīstībai un NVO stiprināšanai, prenostata kultūras un institucionālo pieeju. Pirmais ir ilglaicīgāks un paredz, ka pilsoņu kļūs politiski aktīvāki ar paaudžu nomaiņu. Kamēr padomju iekārtu pieredzējušo kļūs arvien mazāk, pieaugs to kohortas īpatsvars, kas nobrieda demokrātijas un tirgus ekonomikas apstākļos. Šo scenāriju realizāciju var apgrūtināt fakts, ka socializāciju nosaka ne tikai sabiedriskā iekārta bet arī ikdienas komunikācija ar vecākiem, skolotājiem un vienaudžiem. Līdz ar to paliek risks, ka vecāko paaudžu vilšanās un neuzticēšanās vismaz daļēji atražosies arī jaunāko paaudžu uztverē (turpat, 298). Otrais scenārijs balsta cerību uz jauno politisko institūciju darbības kvalitāti. Attiecībā uz pilsoņu iesaistīšanos apvienībās pamatnosacījums ir valsts atbalsts apvienībām un to kapacitāšu attīstība. Redzot, ka NVO spēj efektīvi pārstāvēt un aizstāvēt viņu intereses, pilsoņiem būtu jārodas pozitīvāks NVO tēls un līdz ar to vēlme tās atbalstīt ar iesaistīšanos, sadarbību, kā arī ziedojumiem (turpat, 299). Šī scenārija vājums ir tas, ka nevalstiskās organizācijas paliek politiskās elites gribas ķīlnieki: tā var gan sekmēt, gan apturēt NVO attīstību, kaut ar krietni šaurāku līdzekļu arsenālu nekā totalitārais režīms.

4.2. Cilvēku vērtības un to saikne ar politisko līdzdalību

Šī promocijas darba izpratnē politiskā līdzdalība ir konkrētas darbības, un šīs darbības pēc sava rakstura aplūkojamas kā sociālā rīcība Maksa Vēbera (*Max Weber*) izpratnē, jo tās ir orientētas uz „citu” rīcības subjektu (indivīdu, grupu, institūciju utt.) sagaidāmo uzvedību vai darbībām (sal. Weber, 2006, 30). Pēc to priekšnoteikumiem Vēbers izdala 1) mērķracionālā rīcība, kuru izvēle un pielietojums ir pamatots ar nepieciešamību sasniegt konkrētu mērķi; 2) vērtībracionālā rīcība, kuru izvēli pamato noteiktās vērtības, neatkarīgi no darbības rezultāta; 3) afektīvā rīcība, kas izpaužas emocionāli un spontāni un 4) tradicionālā rīcība, kuras praktizēšana tiek pieņemta aiz ieraduma jeb tradīcijas (turpat).

Šai atsaucei uz Vēberu nav mērķis mēģināt klasificēt politiskās līdzdalības aktus pēc to priekšnoteikumiem. Visticamāk, katram līdzdalības aktam būs vairāku pamatojumu kombinācija – cilvēki iet balsot, vēloties panākt, viņuprāt, piemērotākā kandidāta uzvaru, lai viņš realizētu viņu mērķus (mērķracionālais aspekts), bet šie mērķi, savukārt, balstās noteiktos uzskatos par to, ka

konkrēts process vai rezultāts ir uzskatāms par labāku nekā jebkurš no pārējiem iespējamiem procesiem vai rezultātiem. Šādus uzskatus amerikāņu psihologs un vērtību pētnieks Miltons Rokičs (*Milton Rokeach*) dēvē var vērtībām (sal. Rokeach, 1973, cit.pēc Feldman, 2003, 480). Vai arī, kā raksta Šaloms Švarcs, vērtības kalpo kā kritēriji darbību izvēlei un pamatojumam, kā arī cilvēku (arī sevis) un notikumu vērtēšanai (Schwartz, 1992, 1, Feldman, 2003, 479). Attīstot šo domu tālāk, vai pieņemt, ka arī afektīvās vai tradicionālās rīcības gadījumā darbojas nozīmīga vērtību komponente, kas vienā gadījumā liek spontāni reaģēt uz izaicinājumu šīm vērtībām, bet otrā gadījumā iemiesojas kādas darbības atkārtotā piekropšanā un pastāvīgā ievērošanā. Arī tas nav domāts Vēbera sociālās rīcības priekšnoteikumu klasifikācijas pārskatīšanai – jāņem vērā, ka sociālās rīcības tipi ir, paša Vēbera vārdiem runājot, „ideālie tipi” un reālai indivīda rīcībai vienmēr kombinēsies vairāki priekšnoteikumi un motīvi, kuru saknes galu galā izsekojamas priekšstatos par to, kas ir un kas nav labums indivīda vērtību sistēmā. Šajā nodaļā autors pamato vērtību un attieksmju izmantošanu kā politiskās līdzdalības faktoru, iezīmēt esošās teorētiskās atziņas par vērtību lomu indivīdu darbības noteikšanā, īpaši izceļot politiskās vērtības, to diapazonu un sakarību ar politisko līdzdalību.

Attieksmju un vērtību definēšana

Politikas zinātnieki uzskata, ka vērtību definēšana un pētniecība nav konceptuāli viegla. Vērtības var tikai postulēt vai izsecināt, jo tās nepadodas novērojumiem un mērījumiem tiešā veidā (Halman, 2007, 309). Nepastāvot arī empīriski pamatotā nošķiruma starp vērtībām un līdzīgiem konceptiem kā attieksmes, uzskati, viedokļi un citas orientācijas (turpat). Sociālajās zinātnēs pieņemts uzskatīt vērtības par dziļi iesakņotām motivācijām un orientācijām, kas nosaka vai skaidro noteiktās attieksmes, normas un viedokļus, no kuriem savukārt vadās cilvēku rīcība (turpat). Piemēram, nīderlandiešu politikas zinātnieks Lūks Halmans (*Loek Halman*) aplūko politisko vērtību kopumu kā sinonīmu politiskajai kultūrai G.Almonda un S.Verbas izpratnē, kuru skatījumā politisko kultūru veido attieksmes pret politisko sistēmu un sevis lomu un vietu sistēmā (Halman, 2007; Almond & Verba, 1963, 12). Citi skaidro politiskās vērtības kā noteicējus tam, vai politiskā situācija vai notikums ir uztverta kā labvēlīga vai nelabvēlīga, laba vai slikta (Inglehart & Klingemann, 1979, 207).

Šaloma Švarca cilvēku pamatvērtību teorija

Psihologu mēģinājumi sīkāk definēt vērtības un nošķirt tās no pārējām orientācijām acīmredzot bijuši veiksmīgāki nekā politikas zinātnieku centieni. Iepazīstinot ar vērtību izpētes problemātiku, Š.Švarcs saskata tajā trīs plašus jautājumus jeb izziņas virzienus. Pirmais jautājums ir pašu vērtību veidošanās sociālās vides ietekmes rezultātā – piemēram, cik kopīgas ir vērtības viena dzimuma, vecuma grupas, izglītības līmeņa vai profesijas pārstāvjiem. Šo pašu jautājumu var uzdot arī par indivīdu unikālo dzīves pieredzi (piemēram, imigrāciju, attiecībām ar vecākiem un līdzcilvēkiem, psiholoģiskām traumām) un tā, kādā veidā tā nosaka vai transformē indivīda vērtību sistēmu. Otrais jautājums ir tas, kā indivīda vērtības ietekmē viņa uzvedības orientācijas un izvēli, ieskaitot uzskatus, attieksmes un rīcību dažādos laukos – politiskā, reliģiskā un citos (Schwartz, 1992, 1). Tieši šis aspekts ir interesantākais, pētot vērtību un politiskās līdzdalības kopsakarības. Trešais jautājums pievēršas vērtību izziņai makrolīmenī, salīdzinot, cik līdzīgas vai atšķirīgas ir vērtību prioritātes dažādās valstīs, kultūrās un reģionos (Schwartz, 1992, 2).

Kaut vērtības var vienkāršoti reducēt līdz uzskatiem, ko cilvēki lieto uzvedības, notikumu vai citu indivīdu vērtēšanai, tām piemīt virkne īpašību. Saskaņā ar Švarca piedāvāto definīciju, **vērtības** ir 1) koncepti jeb uzskati, 2) kas attiecas uz vēlamiem stāvokļiem vai vēlamu uzvedību, 3) nav atkarīgas no konkrētām situācijām, kuru vērtēšanās tās izmantotas (*transcend specific situations*), 4) nosaka uzvedības izvēli un notikumu vērtēšanu un 5) ir ranžējamas pēc to relatīvā nozīmīguma (Schwartz, 1992, 4). Šī definīcija īpaši uzsver vērtību vispārīgumu un abstraktumu (3.elements), kā arī to, ka vērtības nav vienādi svarīgas, proti, cilvēki izvēlas viņiem prioritāras vērtības.

Dažādas vērtības var būt savienojamas, bet var arī nonākt konfliktā viena ar otru. Piemēram, loģisks šķiet pieņēmums, ka orientācija uz konformitāti jeb paklausību un sociālo normu ievērošanu nesaskan ar darbībām, kuru nolūks ir iegūt neatkarību un pašrealizācijas brīvību. Tai pat laikā konformitāte visdrīzāk būs savienojama ar darbībām, kas aizstāv sociālo kārtību un citas vispārīgus drošības aspektus. Balstoties uz šādiem pieņēmumiem, var teorētiski identificēt un arī empīriski pārbaudīt savienojamu un konfliktējošu vērtību grupas (sal. Schwartz, 1992, 4).

Veicot salīdzinošu pētījumu 20 valstīs, Švarcs empīriskā ceļā identificējis desmit vispārīgās vērtīborientācijas: pašrealizāciju (*self-direction*), stimulāciju (*stimulation*), hedonismu (*hedonism*), sasniegumus (*achievement*), varu (*power*), drošību (*security*), konformitāti (*conformity*), tradīcijas (*tradition*), labvēlību (*benevolence*) un universālismu (*universalism*). Zemāk tiek īsi aprakstīts katras vērtības būtība un saturs.

Pašrealizācijas vērtības mērķis ir domāšanas un rīcības, radīšanas un izpētes brīvība. Tā ir saistīta ar vajadzībām gan pēc situācijas kontroles, gan pēc autonomijas un neatkarības. Pieķeršanos šai vērtībai var noteikt ar orientācijām uz radošumu, brīvību, iespēju pašam spraut sev mērķus, zinātkāri un neatkarību (Schwartz, 1992, 7).

Stimulācijas vērtības izcelsme saistāma ar fizioloģiskām vajadzībām pēc daudzveidības un optimālā aktivitātes līmeņa uzturēšanu. Teorētiski būtu jāsapaida tās pozitīva korelācija ar iepriekšējo vērtīborientāciju (pašrealizāciju). Persona, kurai ir aktuāla stimulācijas vērtība, augstu vērtēs piedzīvojumus, jaunumus un arī izaicinājumus savā dzīvē (Schwartz, 1992, 7-8).

Hedonisms attiecas uz vajadzību apmierināšanu un gandarījumu vai baudu no tā. Švarcs ziņo, ka iepriekš to bija paredzēts apzīmēt ar terminu „bauda” (*enjoyment*), lai tajā apvienotu divas vērtības no Rokīča vērtību saraksta, proti, laimi (*happiness*) un prieku (*cheerful*), bet vēlāk no šīs ieceres bija jāatsakās, jo nevienu no tām nevarēja atvasināt no fizioloģiskajām vajadzībām. Bez tam laimi ir izteikti grūtāk izcelt kā atsevišķu vērtību, jo tā potenciāli iet roku rokā ar jebkuras citas vērtības realizāciju. Līdz ar to Švarcs nolēma tās vietā izcelt hedonismu šaurākā nozīmē kā tieksmi uz juteklisko gandarījumu (*sensuous gratification*) (Schwartz, 1992, 8).

Sasniegumu vērtības mērķis ir panākt veiksmi, demonstrējot to saskaņā ar sabiedrībā pieņemtajiem veiksmes standartiem jeb kritērijiem. Švarcs īpaši uzsver, ka runa ir par sasniegumiem sabiedrības, nevis indivīda izpratnē – proti, indivīdam jādemonstrē sava kompetence sasniegt to, kas plašākā sabiedrībā tiek uzskatīts par vērtīgu atbilstoši pieņemtajiem standartiem. Ja indivīds sasniedz to, kas atbilst viņa paša iekšējai vērtību skalai, tad runa ir par pašizpaušmes vērtības prioritizēšanu (Schwartz, 1992, 8).

Runājot par varas vērtību, Švarcs atsaucas uz Emīla Dirkeima (*Emile Durkheim*) klasisko darbu „Par sabiedriskā darba dalīšanu”, izceļot varas kā statusa diferenciacijas nepieciešamību sociālo institūciju funkcionēšanai (Durkheim, 1960). Lai pamatotu šo sociālās dzīves faktu un motivētu sociālajām grupām piederīgos to pieņemt, grupām jādefinē vara kā vērtība. Varas vērtības centrālais mērķis ir iegūt sociālo statusu un prestižu, kā arī iespēju reāli kontrolēt cilvēkus un resursus (politiskā vara, bagātība, sociālā ietekme, vēlamā publiskā tēla uzturēšana, sabiedrības atzinība. Vara ir radniecīga sasniegumu vērtībai, bet, kamēr sasniegumi izceļ kompetences demonstrēšanu konkrētā darbības jomā, vara attiecas uz dominējošā statusa iegūšanu un saglabāšanu plašākās sociālās sistēmas ietvaros (Schwartz, 1992, 8-9).

Drošības vērtības mērķi ir aizsargātība, harmonija, sabiedrības, attiecību un paša indivīda stabilitāte. Švares to saista ar indivīda un grupas pamatvajadzībām. Teorētiski var runāt par divu veidu vai pat līmeņu drošību – indivīda drošību, kas saistās, piemēram, ar veselību, izvairīšanos no nepatīkamiem stāvokļiem utt., un kolektīvo drošību, kas attiecas uz grupu (ģimenes, kopienas, valsts) labklājību un aizsargātību (Schwartz, 1992, 9).

Konformitātes pamatā ir vēlmju, noslieču un darbību ierobežošana, kuru realizācija varētu nodarīt kaitējumu citiem cilvēkiem un pārkāpt esošās sociālās normas un gaidas. Tā balstās uz prasības ierobežot tieksmes, kas varētu apgrūtināt indivīdu un grupu konstruktīvu mijiedarbību. Runājot simboliskā interakcionisma terminoloģijā, konformitātes vērtības orientējas uz nozīmīgajiem citiem (*significant others*) un izceļ tādus tikumus, kā paklausību, pašdisciplīnu, pieklājību un cieņu pret vecākiem (Schwartz, 1992, 9-10).

Grupām piemīt īpašība veidot un attīstīt simbolus un prakses, kas attēlo grupu kolektīvo pieredzi un likteni (Schwartz, 1992, 10). Šie simboli un prakses apvienojas tradīcijās, no kurām vadās grupai piederīgie. Tradīcijas ir svarīgs elements grupas identitātes uzturēšanai. Tās var izpausties uzskatos, rituālos un uzvedības normās. Sekošana šai vērtībai ir pamats cieņai pret grupas tradīcijām, grupas vai kopienas kontinuitātes saglabāšanai, mērenumam, pieticībai un dievbijībai (turpat).

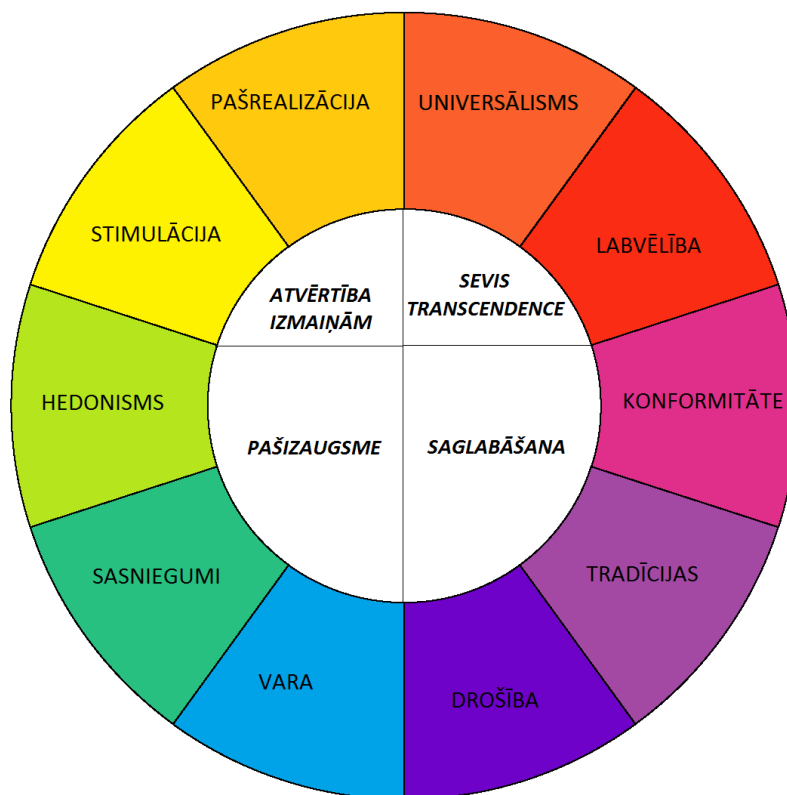
Labvēlība, tāpat kā konformitātes un tradīcijas vērtību tipi, ir piemērs prosociālajām vērtībām. Konkrēti labvēlība attiecas uz lielas nozīmes piešķiršanu tuvāko labklājībai ikdienas mijiedarbībā. Tā savukārt balstās uz atziņas par pozitīvās interakcijas nepieciešamību grupu labklājībai un vajadzības pēc piederības. Šīs labklājības uzturēšanai un attīstībai nepieciešams izrādīt tādas īpašības, kā gatavība palīdzēt, uzticība, piedošana, godīgums, atbildība, īsta draudzība un mīlestība (Schwartz, 1992, 11).

Universālisms ir vēl viens prosociālo vērtību piemērs. Tas uzsver sapratni, pieņemšanu, toleranci un drošību visu cilvēku un dabas labad. Līdz ar to tas ir plašāks par labvēlību, kas fokusējas galvenokārt uz indivīda primārām grupām. Universālisma vērtībām būtu jāizpaužas arī tad, kad indivīds nonāk kontaktā ar cilvēkiem ārpus viņa ikdienas saziņas loka, it sevišķi ja tie cieš no kādiem trūkumiem. Tas balstās arī uz atziņas, ka nespēja saskatīt „ārējo citu” intereses un vajadzības un izturēties pret viņiem taisnīgi var novest pie neskaitāmiem starpgrupu konfliktiem, un nevērīga attieksme pret dabu var novest pie dzīvības uzturēšanai nepieciešamo resursu izzušanas.

Aplūkojot vērtību klāstu un to saturu, ir loģiski pieņemt, ka dažas vērtības ir līdzīgas pēc to orientācijām un indivīdu uzvedības noteikšanas. Piemēram, konformitāti, tradīcijas un drošību varētu

vienot kopīgs konservatīvisma elements, kas piemīt visām trijām. Īstenībā pats Šaloms Švarcs identificējis divus galvenos vērtību konfliktus un tiem atbilstošās četras galvenās vērtību grupas.

Pirmais vērtību konflikts risinās starp stimulācijas un pašrealizācijas vērtībām, no vienas puses, un tradīcijām, konformitāti un drošības vērtībām, no otrās puses. Šī konflikta dimensijas pamatā ir opozīcija starp atvērtību izmaiņām (*openness to change*) un saglabāšanu (*conservation*). Kā redzams no vērtību sākotnējiem indikatoriem (6.6.tabulā metodoloģijas nodaļā), pašrealizācija uzsver jaunumu izmēģināšanu un neatkarību no citiem, bet stimulācija – pārsteigumus, piedzīvojumus, riska uzņemšanos un tāpat arī jaunumu izmēģināšanu. Tupretim drošība uzsver stabilitāti, riska minimizāciju, konformitāti – pieņemto normu ievērošanu, bet tradīcijas – pieticību un kopienas integritātes saglabāšanu. Šis dalījums daļēji sasaucas ar liberālisma un konservatīvisma, kā arī R.Ingleharta identificēto materiālisma un postmateriālisma opozīciju. Otrais vērtību konflikts, pēc Švarca domām, ir starp varu, sasniegumiem un hedonismu, no vienas puses, un labvēlību un universalismu, no otrās puses. Šī konflikta būtība ir indivīda un apkārtējās vides (līdzcilvēku, citu cilvēku, dabas u.c.) interešu prioritātes. Tiem, kuriem ir svarīgas pirmās trīs vērtības no šī saraksta, par primārām uzskatīs savas personīgās intereses un vēlmes un attiecīgi rīkosies, pat ja to pamierināšana būs uz apkārtējās vides rēķina; tās ir pašizaugmes (*self-enhancement*) vērtības. Turpretim pārējās divas vērtības motivē cilvēkus “pārkāpt” (*transcend*) vai atstāt novārtā savas egoistiskās vēlmes par labu tuvinieku, citu cilvēku vai dabas labklājībai (Schwartz, 1992, 43-44). Neskatoties uz to, ka šīs vērtības nav konkrētie politiskie uzskati kādā no jautājumiem, pēc viedokļiem kurā cilvēki tradicionāli ieskaitāmi kādā no divām noietnēm, to iekļaušana analīzē var būt vēl lietderīgāka, jo, piekrītot viedoklim par šo vērtību fundamentālo raksturu, tieši tām pirmām kārtām būtu jānosaka indivīda uzvedības saturs.

Cilvēku pamatvērtību nozīme politiskās līdzdalības pētniecībā

Politikas zinātnē un politikas psiholoģijas laukā tika veikti vairāki pētījumi par sakarību starp cilvēku vērtībām un dažādiem politiskās uzvedības aspektiem. Tā cēlonis ir atziņa, ka vērtības kalpo kā vērtēšanas kritērijs uzvedībai, notikumiem un cilvēkiem (Schwartz et al., 2010) un līdz ar to izpaužas visas dzīves sfērās, esot pamats visām pārējām, specifiskākām cilvēku attieksmēm un viedokļiem (Schwartz, 2006). Esošie pētījumi atzīst cilvēku vērtību nozīmi politisko attieksmju un ideoloģiju noteikšanā, taču sakarība starp vērtībām un reālu uzvedību, pirmām kārtām politisko līdzdalību, paliek aizvien nepietiekami izziņāta (Pacheco, Owen, 2015, 224). Politikas zinātnieki biežāk mēģināja noteikt korelāciju starp cilvēku pamatvērtībām un atbalstu tādām attieksmēm, kā vienlīdzība, pilsoniskās tiesības, patriotisms, sociālā kārtība u.c., tai pat laikā šīs attieksmes tika definētas kā politiskās pamatvērtības (McCann, 1997).

Švarca cilvēku pamatvērtību vērtību modeli (*basic human values*) atzīst par visvairāk lietojamu instrumentu līdz pat šodienai. Starp tā stiprajām pusēm min modeļa visaptverošu raksturu, jo tā ietver visas cilvēku pamatvērtības, kas ir atrodamas dažādās sabiedrībās un kultūrās, kā arī tā daudzdimensionalitāti vērtību tipoloģizēšanai. Vēl viena būtiska priekšrocība ir modeļa piemērotība vērtību analīzei, salīdzinot dažādas kultūras, laikmetus un politiskus kontekstus. Politikas zinātnes laukā šis modelis tika izmantots vērtību sakarības ar politiskajām orientācijām izpētē, taču vērtību ietekme uz politisko līdzdalību tika lielākoties atstāta novārtā. Viens izņēmums ir 2012.g. pētījums par cilvēku pamatvērtību ietekmi uz balsošanas varbūtību (Caprara et al., 2012).

Kādi apsvērumi tad liecina par labu cilvēku pamatvērtību iekļaušanai politiskās līdzdalības analīzē, ņemot vērā šo vērtību individuālo raksturu? Politikas pētnieki ir norādījuši uz arvien pieaugošu politikas personalizāciju (Caprara, Barbaranelli, & Zimbardo, 1999; Caprara, Barbaranelli, & Zimbardo, 2002). Personalizācijas procesam ir divas sastāvdaļas. Viena no tām, iespējams, plašāk pazīstama un diskutējama, ir politiķu personību faktora nozīmes pieaugums, bieži vien uz viņu pārstāvēto politisko spēku ideoloģijas rēķina. Citiem vārdiem, pilsoņi balso par personībām, nevis vērtībām vai politiskajām programmām. Otrā sastāvdaļa ir pilsoņu sociālā stāvokļa un grupu piederības nozīmes mazināšanās un viņu personības īpašību nozīmes pieaugums. Šo personalizācijas otro sastāvdaļu pētnieki sauc par individualizāciju (Caprara et al., 2006).

No individualizācijas izriet cilvēku pamatvērtību izpētes pieaugoša aktualitāte. No šī skatu punkta vērtības ir cilvēku dzīves mērķu un prioritāšu noteicējas, kas nosaka cilvēku uzvedību. Vērtības pārsniedz konkrētu situāciju robežas. Tāpat tās ir plašākas nekā politiskās vērtības un attieksmes, kuras parasti tiek pētītas sakarā ar to iespējamo ietekmi uz politisko uzvedību, un visdrīzāk kalpo pēdējām par pamatu (turpat). Pētnieks Džans Vittorio Kaprara (*Gian Vittorio Caprara*) ar līdzautoriem (Caprara et al., 2006) pieņem, ka profesionālajiem politiķiem var būt lietišķa interese par cilvēku pamatvērtību izziņāšanu. Tas ļautu viņiem attiekties no tradicionālās kreiso/labējo ideoloģiju dihotomijas un pārstrādāt savas programmas atbilstoši viņu vēlētajū vērtību prioritātēm, kā arī uzlabot savu komunikāciju ar sabiedrību, izvērtēt atbalstu dažādiem politiskiem piedāvājumiem, kā arī veidot un uzturēt saliedētas politiskās partijas (turpat).

4.3. Politiskās iesaistīšanās formas un politiskā līdzdalība

Politiskās iesaistīšanās (*political engagement*, sk. Verba et al., 1995) faktoru grupā ietilpst faktori, kuru potenciālā cēloņsakarība ar politisko līdzdalību ir acīmredzamāka. Uzticēšanās politiskajām institūcijām, vērtējums par pašu spēju orientēties politiskos jautājumos un vispārīgā interese par

politiku varētu tiešā veidā ietekmēt politiskās līdzdalības rādītājus – kā noteiktu līdzdalības veidu un tipu izvēli, tā arī to pielietošanas varbūtību. Tas pats sakāms arī par dalību politiskajā partijā vai arodbiedrībā. No pirmā viedokļa raugoties, šī dalība būtu aplūkojama starp politiskās līdzdalības veidiem, nevis līdzdalību ietekmējošiem faktoriem. Taču promocijas darbā izmantotā un pamatotā definīcija nodala politiskās darbības no samērā pasīvākiem stāvokļiem, par kādiem uzskatāma formāla dalība politiskajā organizācijā. Tai pašā laikā tas ļauj iekļaut šo dalību līdzdalības faktoros un pārbaudīt, cik liels ir tās svars un loma politiskās aktivitātes varbūtības noteikšanā.

Politiskā uzticēšanās

Politiskā uzticēšanās, tāpat kā politiskā līdzdalība, ir viens no centrālajiem pētniecības laukiem politikas socioloģijā un politikas zinātnē. To tradicionāli pieņemts aplūkot kopskatā ar līdzdalību, sociālo kapitālu, kā arī vērtējot demokrātijas stabilitāti un politiskās kultūras līmeni kopumā. Virkne teoriju aplūko dažāda virziena uzticēšanos (līdzpilsoņiem, sabiedrības institūcijām, varai utt.), mēģinot atrast starp tiem sakarību vai konstatēt tās trūkumu.

Uzticēšanās ir ļoti ikdienišķs un tai pats laikā grūti definējams jēdziens. No pirmā skatiena to var raksturot kā paļaušanos uz kādu citu (indivīdu, grupu utt.) jeb, citiem vārdiem, ticību tam, ka šis „nozīmīgais cits” darbosies uzticēšanās subjektam svarīgajos jautājumos sagaidāmā un vēlamā veidā, pie visa tā pastāvot arī vilšanās/apkrāpšanas riskam. Tieši tā raksturo uzticēšanās būtību, piemēram, Patti Tamara Lenarda (*Patti Tamara Lenard*) (Lenard, 2008). Es balsoju par partiju X, jo uzticos tai un esmu pārliecināts, kā tā pildīs savus solījumus, kaut nevaru pilnībā izslēgt risku, ka šī partija, nākot pie varas, rīkosies gluži otrādi, izraisot manu vilšanos.

Gabriela Katerberga (*Gabriela Catterberg*) un Alehandro Moreno (*Alejandro Moreno*) savā pētījumā par uzticēšanās dinamiku jaunajās un vecajās demokrātijās operacionalizē to kā ticību/paļaušanos uz politiskajām institūcijām (*confidence in political institutions*)⁸. Viņi norāda uz pētniecībā bieži piekopto pieeju lietot uzticēšanās institūcijām un to darbību novērtējumu kā sinonīmus (Catterberg&Moreno 2005, 33). ASV pētniecībā, piemēram, ierasta lieta ir jautāt respondentiem par to, vai viņi uzskata amatpersonu rīcību par ētisku un taisnīgu (turpat). Katerberga un Moreno pieejas novitāte ir tā, ka viņi iekļauj jautājumus, kas skar, piemēram, korupcijas tēmu. Tomēr ir jāapzinās, ka politisko institūciju un valdības darba kvalitāti (*performance*) ir nosacīts, jo ticība šādām institūcijām visdrīzāk būs atkarīga no politiskās vides vērtējuma (turpat, 34). Cilvēki tendēti vairāk uzticēties varas

⁸ Latviski vārdus *trust* un *confidence* parasti tulko ar vienu un to pašu jēdzienu *uzticēšanās*, tāpēc skaidrības labad man jālieto divi atšķirīgi termini šī promocijas darba ietvaros.

institūcijām, ja varas personas parāda sevi kā kompetentus, efektīvus un priekšroku dod pilsoņu, nevis savtīgām interesēm (Rahn & Rudolph, 2005, 532-533). Taču ir zināmi arī gadījumi, kad šāda sakarība nav konstatēta: salīdzinošais longitudināls pētījums ar 1964.-1986. gadu datiem no Norvēģijas, Zviedrijas un ASV parādīja uzticēšanās līmeņa kritumu, kamēr apmierinātība ar pārvaldes sektora darbu bija stabila un augsta (Miller & Listhaug, 1990, cit.pēc Vigoda-Gadot et al., 2010, 296). Vēlāk to apstiprināja pētījumi Lielbritānijā, Itālijā, Beļģijā, Spānijā, Nīderlandē un Īrijā (Nye, 1997, cit.pēc Vigoda-Gadot et al., 2010, 296). Tai pat laikā 2004.-2005.gg. sešu valstu pētījums, ko veica Erans Vigoda-Gadots (*Eran Vigoda-Gadot*) ar līdzautoriēm (Vigoda-Gadot et al., 2010) liek secināt, ka uzticēšanās pamatfaktori tomēr ir apmierinātība ar pārvaldes sektora darbu, kā arī valdības institūciju pozitīvs tēls pilsoņu uztverē un birokrātu darba vērtējumi. Līdzīgi kā Katerberga un Moreno 2005.gadā, Valentina Dimitrova-Grajzla (*Valentina Dimitrova-Grajzl*) un Ēstere Simona (*Eszter Simon*), nosakot respondenta uzticēšanās līmeni, jautā par viņu ticību un paļaušanos (*confidence*) uz valsts valdību (Dimitrova-Grajzl & Simon, 2010, 217). Arī Viljams Mišlers (*William Mishler*) un Ričards Rouzs (*Richard Rose*), izklāstot atšķirības starp kultūras un institucionālo pieeju strīdos par uzticēšanās izcelsmi, definē institucionālo uzticēšanos kā sagaidāmo labumu no apmierinošā institūciju snieguma (*expected utility of institutions performing satisfactorily*) (Mishler & Rose, 2001, 31).

Uzticēšanās valsts institūcijām ir divējāda daba – tā var izpausties gan kā paļaušanās uz konkrētām institūcijām (parlaments, tiesu sistēma, valdība), gan kā uzticēšanās politiskajai iekārtai (demokrātijai) kopumā. Dēļ tā, ka uzticēšanos parasti aplūko kā atbalsta indikatoru, pirmo paveidu sauc par specifisku atbalstu (*specific support*), bet otro par vispārīgu atbalstu (*diffuse support*) (Easton, 1965, cit.pēc Hetherington 1992, 792). Eiropas sociālā pētījuma anketās, piemēram, tiešā veidā tiek jautāts par specifisko atbalstu („cik lielā mērā Jūs uzticaties katrai no šīm institūcijām”), bet vispārīgo atbalstu iekārtai ataino atbildes uz jautājumiem par apmierinātību ar to, kā valstī funkcionē demokrātija (atsauces).

Wendija Rāna (*Wendy Rahn*) un Tomass Rūdolfis (*Thomas Rudolph*) piedāvā četras dimensijas, pēc kurām nosakāma iedzīvotāju uzticēšanās (Rahn & Rudolph, 2005, 532-533). Pirmā ir politikas rezultātu kvalitāte. Izraugoties valdību valsts vai vietējā līmenī, pilsoņi sagaida, ka tā efektīvi pārvaldīs atbilstošu kompetences jomu sabiedriskā labuma vārdā un gādās par ekonomisku labklājību. Šī dimensija atspoguļo publiskās administrācijas pakalpojumu kvalitātes novērtējumu. Otrā dimensija ir politikas kongruence jeb saskaņa starp valdības politiku, no vienas puses, un pilsoņu gaidām un vēlmēm par to, no otrās puses; proti, ja īstenojamais un vēlamais sakrīt, indivīdi mēdz būt

apmierinātāki ar to, kā strādā sabiedrības administratori un konvertēs savu apmierinājumu uzticēšanās. Trešā ir sabiedrisko labumu sadales procedūru taisnīgums un caurskatāmība, kā arī politikas veidotāju atbildība un gatavība uz klausīt pilsoņu priekšlikumus un vēlmes; ja tā ir, tad valdība var paļauties uz pilsoņu uzticēšanos. Visbeidzot, ceturtā dimensija attiecas uz konkrētām amatpersonām, viņu snieguma, darba stila un personisko īpašību vērtējumu. Cilvēki drīzāk uzticēsies amatpersonām, kas izrāda kompetenci, efektīvu rīcību un tieksmi apmierināt pilsoņu prasības, nevis savtīgās intereses.

Šis atziņas svarīgi paturēt prātā, jo tās nāk no empīriskiem pētījumiem, kur visai abstrakts un neviennozīmīgs koncepts satiekas ar nepieciešamību to operacionalizēt pētījuma vajadzībām. Iepriekšējā rindkopā citētie skaidrojumi, kā redzams, visbiežāk saista uzticēšanos ar paļaušanos un vērtējumiem, kas liek secināt, ka pamats uzticēšanās attiecībai uz konkrēto brīdi ir līdzšinējā pieredze saskarsmē ar varas institūcijām un personām (sal. Uslaner 2002, 2). Arī pētījumos atklātās korelācijas ļauj saskatīt varas snieguma vērtējumos nozīmīgu uzticēšanās faktoru. Tādējādi, uzticēšanos var tēlaini pielīdzināt nākotnes avansam, ja iepriekšējā “kredītvēsture” (varas institūciju darba kvalitāte) bijusi pozitīva. Šāda veida uzticēšanos, kura būtībā ir racionāli pamatota, uz pieredzes balstīta, tātad, *post factum* attiecībai, Aslaners sauc par **stratēģisko uzticēšanos** (turpat, 3). Šis uzticēšanās paveids parasti sastopams attiecas starppersonu attiecībās, ir balstīta uz iepriekš iegūtajām zināšanām un pieredzi un ietver iespējamā vilšanās riska apzināšanos. Stratēģiskā uzticēšanās ir izvēlīga (*particularized*): tā tiek attiecināta uz tiem, kurus mēs pazīstam un ar kuriem kopā apgrozāmies ikdienā. Pretstats tai ir **morālā uzticēšanās**, kura balstās uz premisas, ka līdzcilvēkiem, pat atšķirīgos uzskatos, ieradumos un ideoloģijās, tomēr ir kopīgas fundamentālās morālās vērtības un solidaritāte. Tāpēc uzticēties ir morāls pienākums, nevis racionāls apsvērums. Morālā uzticēšanās nav atkarīga no pieredzes un būtībā ir sekošana Bībelē un Kanta filozofijā sastopamam „zelta likumam” attiekties pret cilvēkiem tā, kā grib pats/pati, lai pret viņu attiektos. Tā ir beznosacījumu ticība līdzcilvēku labajai gribai. Morālajam uzticēšanās veidam piemīt vispārīgs (*generalized*) raksturs: tā ir sajūta, ka cilvēkiem kopumā, kuru vairākumu uzticētājs nepazīst personīgi, ir kopīgas vērtības un ka tiem būtu jāuzticas. Šāda uzticēšanās uzlūkojama kā tikums, kā vērtība pati par sevi (turpat, 3-5). Šī raksta 1.apakšnodaļā tika citētas Aslanera un Brauna atziņas, ka vispārīgā un morālā uzticēšanās pozitīvi ietekmē sociālā kapitāla uzkrāšanos un kooperatīvās pilsoniskās līdzdalības uzticēšanos, kamēr starp uzticēšanos un politisko līdzdalību būtu jāsapņūda nulles vai negatīva korelācija.

Parasti uzticēšanās attiecībai izdala divus pretpolus – uzticēšanos kā pozitīvu galu un neuzticēšanos kā negatīvu. Tai pat laikā daži pētnieki, piemēram, Lenarda (Lenard 2008), kā arī Timotijs Kuks

(Timothy Cook) un Pols Gronke (Paul Gronke), līdzās šiem diviem pretpoliem izdala trešo attieksmi. Lenarda to apzīmē ar terminu *mistrust*, kas burtiski tulkotos kā tā pati neuzticēšanās, bet būtībā tā ir „modrība” (*vigilance*) vai, precīzāk, „piesardzīga attieksme, kas mudina pilsoņus uzmanīt politiskus un sociālus notikumus savā apkārtnē” (Lenard, 2008, 312). Pilsoņiem jābūt modriem attiecībā uz politiķiem, kā arī līdzpilsoņiem, lai pārliecinātos, ka institūcijas strādā godīgi un visi ievēro kolektīvi saistošus noteikumus (turpat). Savukārt Kuks un Gronke, salīdzinot divu pētījumu datus (*American National Elections Studies* un *General Social Survey*), secināja, ka zemie uzticēšanās līmeņi ne vienmēr iet kopā ar neuzticēšanos un tai radniecīgajām reakcijām, kā cinisms un atsvešināšanās. Viņi ierosina zemus uzticēšanās līmeņus saistīt ar skepticismu jeb nevēlēšanos pieņemt, ka politiskajai varai jāuzticas pēc noklusējuma (Cook & Gronke, 2005, 785). Iedomājoties šī „modrā skepticisma” atrašanos pa vidu starp absolūtu uzticēšanos un absolūtu neuzticēšanos, ir jāapzinās, ka tā nav tas pats, ka neitralitāte vai vienaldzība; arī uzticēšanās trūkums nav tas pats, ka apzināta un noteikta neuzticēšanās (turpat, 789). Jāatzīst, ka šis nošķīrums joprojām netiek piekopts starptautiskos pētījumos, kas aplūko uzticēšanos kā antinomisku jēdzienu.

Šī promocijas darba ietvaros tiek izmantota bipolārā uzticēšanās izpratne, kur uzticēšanās trūkums tiek tulkots kā neuzticēšanās. Tās korelācija ar uzticēšanās līmeņiem ir atvērts empīrisks jautājums, kaut loģiski izteikt pieņēmumu, ka korelācija būs diezgan stipra, pozitīva un statistiski nozīmīga.

Uzticēšanās faktori

Uzticēšanās aplūkojama ne tikai kā līdzdalības kvalitātes faktors vien, bet arī kā no ārējiem apstākļiem atkarīgais mainīgais. Kas tad savukārt ietekmē uzticēšanos? Zinātniskajās publikācijās biežāk aplūko jau pieminēto varas institūciju darba kvalitāti (*government performance*) (Catterberg & Moreno, 2005; Slomczynski & Janicka, 2009; Vigoda-Gadot et al., 2010), sociāli ekonomiskos rādītājus, tai skaitā nevienlīdzības līmeni (Catterberg & Moreno, 2005; Uslaner & Brown, 2005; Slomczynski & Janicka, 2009) un politiskās vēstures konteksts (Mishler & Rose, 2001).

No Katerbergas un Moreno pētījuma uzzināms, ka valstīs ar atšķirīgām institucionāli politiskām vēsturēm vieni un tie paši faktori var darboties dažādi. Tradicionālo Rietumu demokrātijū saimē statistiski nozīmīga pozitīva ietekme uz uzticēšanos konstatēta indivīda subjektīvajam finansiālajam stāvoklim (jo labāk, jo vairāk uzticas), valdības atsaucība/atbildība pilsoņu priekšā, kā arī indivīda interese par politiku; uzticēšanos negatīvi ietekmē politiskais radikālisms, korupcija un, cik tas dīvaini neliktos, objektīvais ienākumu līmenis. Indivīdi ar postmateriālistisku pasauleskatu arī tendēti mazāk uzticēties politiskajam institūcijām. Bijušajās PSRS republikās, Baltiju ieskaitot, aina ir līdzīga, bet

izglītībai ir negatīvs efekts uz līdzdalību, kamēr materiālistiskam/postmateriālistiskam pasauleskatam nozīmīgas ietekmes nav. Jaunajām Austrumeiropas demokrātijām (bijušajām Varšavas līguma valstīm) nav pamanīta politiskās intereses un radikālisma faktoru ietekme, kamēr ienākumu līmenis ar uzticēšanos korelē pozitīvi. Kā bijušajām PSRS, tā arī Austrumeiropas valstīm konstatēta pozitīva uzticēšanās korelācija ar starppersonu uzticēšanos (Catterberg & Moreno, 2005, 44). Kopumā Eiropā augstāki uzticēšanās līmeņi konstatēti personām, kurām ir augstākais sociāli ekonomiskais statuss, ko nosaka viņu formālā izglītība, nodarbinātība un ienākumu līmenis (Slomczynski & Janicka, 2009, 22, 26). Aslaners un Brauns (Uslaner & Brown, 2005), salīdzinot uzticēšanās līmeņus ASV pavalstīs, secināja, ka tās ir augstāka pavalstīs ar vienlīdzīgāku ienākumu sadali un, tādējādi, ar mazāku ekonomisko noslāņošanos, ko mēra ar Džini indeksu. Izraēlas pētnieki, salīdzinot Izraēlu un vēl piecas Eiropas valstis, secināja, ka apmierinātība ar t.s. sabiedriskiem pakalpojumiem, valsts institūciju pozitīvs tēls un birokrātijas inovatīvs, ētiskums un augsti morālie standarti ir uzticēšanās nosacījumi (Vigoda-Gadot et al., 2010, 304). Šī pēdējā atziņa ir papildus arguments pieejai, kas pielīdzina uzticēšanās apmierinātībai un pārlicēbībai, ka valsts institūcijas strādā pēc labākās apziņas.

Salīdzinošajos pētījumos parasti pamana un izceļ noturīgas atšķirības starp Rietumeiropas un Austrumeiropas valstīm ne tikai faktoru, bet arī uzticēšanās līmeņu ziņā. Piemēram, Mišlers un Rouzs (Mishler & Rose, 2001, 31) pievēršas uzticēšanās izcelsmes problemātikai saistībā ar krasām uzticēšanās līmeņu atšķirībām Rietumeiropā un bijušajās PSRS republikās, kur tas ir ievērojami zemāks. Viņi iztira divu pretējo pieeju argumentāciju kā skaidrojumu šīm atšķirībām. Kultūras teorijas postulē, ka uzticēšanās politiskām institūcijām ir eksogēna – tas ir, tās cēloņi meklējami ārpus šīm institūcijām. Uzticēšanās politiskajā sfērā ir turpinājums un attīstība ilgstošiem un noturīgiem uzskatiem par līdzcilvēku uzticamību, kas veidojas agrīnajās dzīves stadijās socializācijas rezultātā. Šīs pieejas pamatnostādnes meklējami Almonda un Verbas un Ingleharta darbos, kā arī skolā, kas asociē līdzdalību ar sociālo kapitālu. Aslanera teorija arī būtu pieskaitāma pie šī lauka, ja ne tās krasais nošķirums starp dažādiem līdzdalības veidiem un tās pamatiem.

Institucionālā pieeja apgalvo pretējo – ka politiskā uzticēšanās ir endogena un atkarīga no politisko institūciju snieguma (turpat). Citiem vārdiem, tas ir institūciju darbības novērtējums, un šī atziņa sasaucas gan ar augstāk citētajiem Catterberg & Moreno (2005) un Vigoda-Gadot et al. (2010) darbiem, gan ar ierastu praksi saistīt uzticēšanos/paļaušanos uz varu ar tās darba kvalitātes vērtējumiem. Politiskā uzticēšanās, tādējādi, ir racionāli pamatota un, Aslanera vārdiem izsakoties, stratēģiska pēc apsvērumiem, no kuriem tā vadās.

Katra no pieejām dalās arī uz makro un mikro variantiem (turpat, 32). Piemēram, makrokulturālais variants akcentē nacionālo tradīciju ietekmi uz uzticēšanos, kamēr mikrokulturālā pieeja izceļ individuālās socializācijas ietekmi kā uzticēšanās atšķirību avotu – gan starp sabiedrībām, gan sabiedrību iekšienē. Vērā ņemamas ir arī institucionālās pieejas variantu īpašības, no kurām makropieeja pievēršas varas institūciju kopīgajam „objektīvajam” sniegunam tādos jautājumos, kā ekonomiska izaugsme, efektīva pārvaldība vai cīņa pret korupciju, bet mikropieeja izceļ indivīda subjektīvus vērtējumus par varas institūciju sniegunu, tai skaitā balstoties uz paša pieredzi, kā arī par aktuālāko problēmu dienaskārtību indivīda redzējumā.

Nav grūti paredzēt, ka kultūras un institucionālās teorijas atšķiras arī savās prognozēs par to, cik ilgā vai īsā laikā var uzbūvēt politiskās uzticēšanās saiknes. Ja taisnība ir pirmās pieejas pārstāvjiem un uzticēšanās balstās pamatā uz noturīgām, ilgstoši nemainīgām sociālajām normām un priekšstatiem, tad mākslīgai politiskās uzticēšanās kultivācijai nebūs sekmīga un būs jāpaiet desmitgadēm un paaudzēm, kamēr uzticēšanās tiks stabili internalizēta sabiedrības normās. Ja, tieši otrādi, uzticēšanās ir institūciju darbības veiksmes sekas, tad šī attieksme ir principā ģenerējama samērā īsā – dažu mēnešu, pat gadu – bet ne desmitgadu laikā (turpat, 33). Mišlera un Rouza veiktās 10 postkomunistisko valstu analīzes pierādījuši mikroinstitucionālās pieejas skaidrojumu adekvātumu: uzticēšanās politiskajām institūcijām variējas starp valstīm, kā arī to iekšienē, atkarībā no indivīdu vērtējumiem un no viņu sociāli ekonomiskā statusa (turpat, 54-55). Tas, manuprāt, ir spēcīgs attaisnojums uzticēšanās pielīdzināšanai apmierinātībai ar politisko institūciju darbu.

Politiskā kompetence

Politiskā kompetence ir vēl viens daudzveidīgi definējams faktors, kas atstāj potenciālu vai reālu iespaidu uz politisko līdzdalību. Politikas zinātnē šo terminu ieviesa Almonds un Verba, kuri pirmie akadēmiskajā pētniecībā sāka lietot kompetences terminu attiecībā uz politikas jomu. Atslēgas vārds kompetences apjēgšanai ir politiskā ietekme jeb tas, cik lielā mērā varas amatpersona rīkojas par labu kādai grupai vai indivīdam dēļ apzinātā riska ciest kādus zaudējumus (zaudēt darbu vai balsis, tikt kritizētam utt. (Almond & Verba, 1989, 136). Ja indivīds spēj izrādīt šādu ietekmi, viņš uzskatāms par politiski kompetentu. Ja viņš pats tic, ka spēj izrādīt šādu ietekmi, viņš uzskatāms par subjektīvi kompetentu (turpat, 137). Tieši ierindas cilvēka subjektīvā kompetence bija Almonda un Verbas interešu fokusā (turpat).

Almonds un Verba izdala divus subjektīvās kompetences veidus (turpat, 171). Indivīdi var uztvert sevi kā pilsoņi (*citizens*) vai kā pavalstnieki (*subjects*). Kompetenti pilsoņi tic, ka spēj ietekmēt

valdības lēmumus caur – grupu veidošanos, balsošanu un līdzīgām darbībām, kas ietver iespēju mainīt esošo kārtību (pārskatīt spēles noteikumus vai mainīt varas institūciju personālo sastāvu). Savukārt kompetenti pavalstnieki tic, ka, balstoties uz esošajiem administratīvajiem noteikumiem, spēj izvirzīt prasības amatpersonām, kurām šie noteikumi ir jāievēro. Izplatības rādītāji abiem kompetences veidiem var būt līdzīgi, bet var arī krasi atšķirties (turpat, 173).

Neskatoties uz to, ka ar subjektīvo kompetenci nav iespējams noteikt politiskās ietekmes reālo pienesumu, to svarīgi pētīt divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, ja demokrātija ietver lēmumu ietekmēšanu caur pilsoņu līdzdalību, no šiem pilsoņiem loģiski sagaidīt savas līdzdalības rezultativitātes apzināšanos. Amatpersona, kas pilda pilsoņa prasības, neatsaucas uz konkrētā cilvēka prasību kā tādu, bet drīzāk uz normām un noteikumiem, kas liek viņam atsaukties un draud ar zaudējamiem neatsaucības gadījumā. Otrkārt, ja indivīds tic, ka ir spējīgs izdarīt spiedienu, viņš ar lielāku varbūtību mēģinās to izdarīt nekā tas, kuram šādas pašpārliecības nav. Ja arī reālie lēmumu pieņēmēju vidū ir izplatīts priekšstats par pilsoņu spēju ietekmēt, viņi rīkosies citādi nekā ja šāda priekšstata (pareiza vai maldīga) nebūtu (turpat, 138-139). Tāpat Almonds un Verba izceļ galveno jautājumu vadlīnijas, ar kurām izzināma indivīda subjektīvā kompetence:

- 1) Kādos apstākļos un nosacījumos indivīds centīsies apzināti ietekmēt varu?
- 2) Kādu ietekmes veidu izvēlēsies indivīds?
- 3) Kāds būtu sagaidāmais efekts vai rezultāts indivīda rīcībai? (turpat, 140).

Savā piecu valstu pētījumā Almonds un Verba izmantoja piecus jautājumus subjektīvās kompetences novērtēšanai vietējās pašvaldības lietās:

- 1) vai respondents tic, ka spēj saprast vietējo politiku;
- 2) vai respondents uzskata, ka viņš *potenciāli varētu* mēģināt ietekmēt vietējo pašvaldības administrāciju;
- 3) vai viņš pats *mēģinātu* īstenot šādu ietekmi;
- 4) vai viņš cer uz šāda mēģinājuma veiksmi;
- 5) vai viņš reāli kādreiz mēģinājis īstenot šādu ietekmi (turpat, 187).

Pamanāms, ka pirmais jautājums attiecas uz respondenta politisko zināšanu (*political cognition*) pašvērtējumu - jeb, kā to formulē Eiropas sociālā pētījuma (European Social Survey) anketas politisko jautājumu bloks, „*Cik bieži Jums politika šķiet tik sarežģīta, ka Jūs īsti nesaprotat, kas notiek?*” un

„*Cik grūti vai viegli Jums šķiet izveidot savu viedokli politiskos jautājumos?*” Nākamie trīs jautājumi tēmē uz respondenta pieņēmumiem par rīkošanās varbūtību un tās potenciāliem iznākumiem, bet pēdējais jautājums būtībā mēra politisko līdzdalību. Tādējādi, Almonda un Verbas skatījumā līdzdalība aplūkojama kā viens no politiskās kompetences jeb rīcībspējas indikatoriem.

Salīdzinot subjektīvo kompetenci piecās valstīs, Almonds un Verba atklāja, ka tā biežāk vērojama attiecībā uz vietējās kopienas vai pašvaldības lietām, nekā nacionālā līmenī. Viņuprāt, ar to apstiprinās plaši izplatīts viedoklis par pilsoņu tuvību tieši pašvaldībām dēļ to pieejamības, atpazīstamības, kā arī dēļ to lēmumu tiešākās ietekmes uz pašvaldības iedzīvotājiem (turpat, 141). Tas pamato interesi un pievēršamo uzmanību kompetencei arī Latvijas lokālās līdzdalības kontekstā.

Cita autoru grupa (Valentino et al., 2009; Kim et al., 2002; Iyengar, 1980; Seligson, 1980) dod priekšroku terminam *political efficacy*, ko latviski varētu tulkot kā (indivīda) politiskā efektivitāte, iedarbība, ietekme vai rīcībspēja. Sekojot Engusam Kempbelam (*Angus Campbell*), viņi definē politisko efektivitāti kā sajūtu, ka individuālai politiskai rīcībai ir vai var būt ietekme uz politikas procesiem (Campbell, 1954, 187, cit.pēc Seligson, 1980). Politiskajai efektivitātei jeb kompetencei piemīt trejāda daba: tā izpaužas kā norma, dispozīcija un reāla uzvedība (Easton & Dennis, 1967, 25-26). Efektivitāte kā norma iemieso pārliecību, ka demokrātiskās iekārtas apstākļos cilvēki kopumā ir politiski rīcībspējīgi. Dispozīcijas dimensija attiecas uz cilvēka politisko iemaņu un rīcībspējas pašvērtējumu, kamēr trešā dimensija parāda, vai indivīds tiešām rīkojas kompetenti. Efektivitātes līmeņa noteikšanai Īstons un Deniss piedāvā piekrist vai nepiekrīst pieciem apgalvojumiem, ko izstrādāja Mičiganas universitātes pētniecības centra (*Survey Research Center*) zinātnieki Kempbela vadībā. Tie ir:

1. „*Es nedomāju, ka amatpersonām rūp, ko domā tādi cilvēki kā es?*”;
2. „*Jautājumi, kā vadīt šo valsti, tiek risināti galvenokārt caur balsošanu?*”;
3. „*Balšana ir vienīgais veids, kurā cilvēki kā es var ietekmēt valdības politiku?*”;
4. „*Cilvēki kā es nevar ietekmēt to, ko dara valdība?*”;
5. „*Dažreiz politika un valdības lietas šķiet tik sarežģītas, ka es īsti nesaprotu, kas notiek?*” (turpat, 28; sk. arī Campbell et al., 1954, 187-189, cit. pēc Robinson et al., 1968, 459-460).

Mitčels Zeligsons (*Mitchell Seligson*) norāda arī uz ierastu praksi lietot kompetences un efektivitātes jēdzienus kā sinonīmus (Seligson, 1980, 630-631), parādot Mičiganas universitātes pētniecības centra (*Survey Research Center*) jautājumu politiskās efektivitātes izzināšanai līdzību ar tiem, ko piedāvā

Almonds un Verba *The Civic Culture* grāmatā. Šie jautājumi tiek konstruēti kā apgalvojumi par politiskās sistēmas saprotamību, kā arī indivīda kompetences un spēju pašvērtējumu, kuriem respondentam būtu jāpiekrīt vai tie jānoraida. Pretējo viedokli pārstāv Edvards Mullers (Muller, 1970), norādot, ka Mičiganas universitātes jautājumi vairāk attiecas uz efektivitātes normatīvo dimensiju – proti, uz sistēmas vispārīgo atsaucību pilsoņiem, bet *The Civic Culture* jautājumi vairāk tēmē uz indivīda domām par paša politisko rīcībspēju un kapacitāti izrādīt politisko ietekmi. Priekšstats par demokrātiskās sistēmas jeb iekārtas atsaucību dēvē par eksternālo jeb ārējo efektivitāti, bet respondenta iemaņu un ietekmes spēju pašvērtējumu – par internālo jeb iekšējo efektivitāti (sk., piemēram, Seligson, 1980, 632).

Gan Mičiganas universitātes pētniecības centra, gan Almonda un Verbas piedāvātajiem jautājumiem ir virkne trūkumu, tostarp sociālā vēlamība, atbilžu un attieksmju nestabilitāte un nenoturība laikā, pārlietu daudzdimensionalitāte un paviršība (proti, cilvēkiem vieglāk vērtēt spēju ietekmēt konkrētās valsts institūcijas, nevis sistēmu kopumā). Tostarp Almonda un Verbas efektivitātes jautājumu bloks nav pilnīgi identiski pielietojami dažādās valstīs (turpat, 632-633).

Kā alternatīvu abām pieejām Zeligsons piedāvā t.s. problēmrisinājuma pieeju (*problem-solving approach*), ļoti līdzīgu tam, kura tika izmantota Britu politiskās līdzdalības pētījumā. Šīs pieejas centrā ir paša respondenta pamanītā problēma, kuru viņš nosauc un kuru viņš spētu vai nespētu kādā ceļā atrisināt. Tās pirmais jautājums ir par kādas vietējās sabiedriskās problēmas esamību, ko respondents apzinās un kura viņam rūp. Nākamajā solī respondentam lūgts īsi pastāstīt, kā šī problēma radusies. Trešais jautājums ir par to, kā būtu iespējams to atrisināt. Visbeidzot, respondentam jautā, vai viņš pats varētu kaut ko izdarīt tās risināšanai (turpat, 634-635). Tādējādi, šīs metodes kodols ir katra respondenta definētā problēmsituācija, kas visdrīzāk nebūs viena un tā pati visiem respondentiem vai pat to vairācumam. Šī metode tika lietota kvantitatīvos pētījumos, un tās izmēģinājumi liecina par metodes validitāti (Seligson, 1980) un priekšrocībām salīdzinot ar pārējām alternatīvām. Jautājumu formulējumi arī šķiet piemēroti lietošanai kvalitatīvajās intervijās un reģionālā vai lokālā kontekstā, turklāt izzinot ne vien ierindas pilsoņu, bet arī vietējo elites pārstāvju subjektīvo efektivitāti.

Uzticēšanās kā līdzdalības faktors

Atziņas par uzticēšanās ietekmi uz politisko līdzdalību ir pretrunīgas. Viens viedoklis postulē, ka no uzticētājiem jā sagaida augstāki politiskās līdzdalības līmeņi nekā no tiem, kas neuzticas – vismaz konvencionālās darbībās kā balsošana vai līdzdalība vēlēšanu kampaņās. Šādas idejas sastopamas Gabriela Almonda (*Gabriel Almond*) un Sidnija Verbas darbā *The Civic Culture* (Almond & Verba,

1989). Otrais novērojums ir pretējs: tieši neuzticēšanās stimulējot politisko līdzdalību, bet galvenokārt tās nekonvencionālajās jeb protesta formas. Tiesa gan, šis spriedums attiecas tikai uz indivīdiem, kas jūtas kompetenti un spējīgi ietekmēt lēmumu pieņēmējus (Levi & Stoker 2000, 486). Kā norāda Viljams Gemsons (*William Gamson*), “augstās politiskās <subjektīvās> efektivitātes (*efficacy*) un zemas politiskās uzticēšanās kombinācija ir optimāla mobilizācijai” (Gamson 1968, 48, cit.pēc Levi & Stoker, 2000, 486). 1990.gadu pētījumi atklāja, ka neuzticēšanās var pozitīvi korelēt arī ar konvencionālām līdzdalības formām (Levi & Stoker 2000, 486), tai skaitā ar līdzdalību vēlēšanu kampaņās noteiktu kandidātu labā.

Uzticēšanos bieži min kā nozīmīgu faktoru politiskās līdzdalības noteikšanai un prognozēšanai. Ja līmenis ir zems, to vismaz hipotētiski var attiecināt uz zemu uzticēšanos un neapmierinātību ar politisko režīmu. Savukārt augsti uzticēšanās rādītāji tiek vērtēti kā drošs apliecinājums režīma leģitimitātei pilsoņu uztverē un lielā mērā kā uzticēšanās sekas. Ja pilsonis nobalso vēlēšanās, loģiski būtu pieņemt, ka viņš akceptē un uzticas procedūrām, kuru rezultātā politiķus var apveltīt ar lēmumu pieņemšanas varu vai tieši otrādi, nomainīt (Nyckowiak, 2009, 50-51); ne velti parlamenta vēlēšanas uzskata par izteismīgu režīma leģitimitātes indikatoru (Topf, 1995, sk. Klingemann & Fuchs (ed.), 1995, 27).

Tomēr viss nav tik vienkāršs. Teorētiski var iedomāties situāciju, ka pilsoņi tik uzticas varai un viņus tik lielā mērā apmierina tās darbi, ka viņi neredz jēgas balsot vai citos veidos izrādīt politisko aktivitāti. Kas ir vairāk, virkne pētījumu norāda tieši uz neuzticēšanos kā līdzdalības stimulatoru; to pašu var redzēt arī notikumos pasaulē, kad asa neapmierinātība ar varu izvēršas protestos un pat mēģinājumos gāzt neveiksmīgu valdību, kā 2000.g. Dienvidslāvijā, 2005. un atkārtoti 2010.g. Kirgizstānā un kopš 2011.gada vairākās arābu valstīs. Vislabākā gadījumā var runāt vai korelāciju uzticēšanās un līdzdalības starpā, bet konceptualizēt to attiecības kā cēloņsakarību ir riskanti. Piemēram, Justīna Nickovjaka (*Justyna Nyckowiak*), analizējot datus no Eiropas sociālā pētījuma, atklājusi, ka sakarība starp uzticēšanos un politisko aktivitāti ir vāja (Nyckowiak, 2009); pie līdzīgā secinājuma, analizējot Latvijas elektorālo uzvedību, nāca Ņikišins (2008, 58). Uzticēšanās arī vājāk prognozē politisko aktivitāti nekā sociāli demogrāfiskie faktori, kā, piemēram, izglītība. No institucionālās teorijas viedokļa raugoties, tas ir tikai loģiski: mainoties varas darbības kvalitātei, mainās arī tās novērtējums un uzticēšanās politiskajām institūcijām.

Politiskā kompetence kā līdzdalības faktors

Almonda un Verbas dati no visām analīzē iekļautajām valstīm apstiprina, ka subjektīvā kompetence pozitīvi korelē ar varbūtību aktīvi iesaistīties politikā. Piemēram, respondenti ar augstāku subjektīvo kompetenci ar lielāku varbūtību seko līdzī politiskajiem notikumiem, tai skaitā vēlēšanu kampaņām (Almond & Verba, 1989, 188). Kompetentāki pilsoņi arī biežāk paši iesaistās politiskās diskusijās. ASV grupās ar augstākiem izglītības līmeņiem, ko arī loģiski bija sagaidīt, vairākums indivīdu pat ar zemākiem kompetences līmeņiem iesaistās politikas apspriešanā (64%); tiem, kas savu kompetenci vērtē augstāk, šis rādītājs sasniedz pat 92% (turpat, 190). Šis atklājums ir jo interesantāks, tāpēc, ka nesaskan, piemēram, ar Konvejas novērojumu, ka neuzticēšanās pieaug līdz ar vispārējā izglītības līmeņa paaugstināšanos un līdz ar to arvien kritiskāku attieksmi pret varas institūcijām ASV 1950.-1980. gados (Conway, 1985, 36-46).

Līdzīgi rezultāti vērojami attiecībā uz aktīvu darbību partijās. Personas ar augstāku subjektīvās kompetences līmeni ar lielāku varbūtību kļūs par kādas partijas biedriem vai aktīvi līdzdarbosies vēlēšanu kampaņās. Kompetentākie arī retāk norādīs, ka neatbalsta nevienu politisko spēku (turpat).

Punkts, kurā satiekas subjektīvā kompetence un agrāk izskatītā uzticēšanās, ir apmierinātība ar politiskās iekārtas funkcionēšanu. Kompetentāki respondenti biežāk norādīs, ka izjūt apmierinātību ar vēlēšanās izdarīto izvēli (turpat, 194). Tas apstiprina daudzkārt atkārtotu spriedumu, ka lielāku gandarījumu un labumu no demokrātijas izjūt tie, kas grib un prot to lietot (sal. Almond & Verba, 1989, 198). Netiešs apstiprinājums tam ir vēl viens novērojums, kas Latvijā, iespējams, arī neapstiprināsies tik viennozīmīgi: Almonda un Verbas pētījumā subjektīvi kompetentākie respondenti tendēti pozitīvāk novērtēt vietējās pašvaldības institūciju darbu (turpat); Meksika bija vienīgais izņēmums šajā aspektā (turpat, 198).

Turpinot kompetences un uzticēšanās sakarības tēmu, Almond un Verba norāda, ka kompetentākie pilsoņi biežāk izjūt pieķeršanos un lojalitāti pret savu politisko sistēmu. Lojalitātes noteikšanai autori izmantoja jautājumu par lepnuma sajūtu ar respondenta valsti vai politisko sistēmu (turpat, 190-191).

Uzticēšanās un politiskās kompetences kopietekme uz līdzdalību

Martins Abravanel (Martin *Abravanel*) un Ronalds Bušs (*Ronald Busch*) ir izveidojuši četru uzvedības tipu shēmu, kurā attēlota uzticēšanās un kompetences kopietekme uz indivīda varbūtību kļūt politiski aktīvam (Abravanel & Busch, 1975, 62-63). Pirmā kombinācija ir ierobežotā kompetence kopā ar zemu uzticēšanās. Šāds indivīds visticamāk būs apātisks un vienaldzīgs pret

politiskiem notikumiem, nesekos tiem līdzī un nemēģinās izrādīt politisko ietekmi. Šo tipu varētu apzīmēt kā „vienaldzīgu”⁹. Pie otrā tipa pieder indivīdi ar zemu kompetenci un augstu uzticēšanos un atbalstu esošajai politiskajai iekārtai; viņus izteikti raksturo lojalitāte esošajai varai un viņu iesaistīšanos politikā „bloķē” paaugstināta likuma cieņa ir ierobežota izpratne par savās tiesībām. Tas ir „lojāli pasīvais” tips. Trešais tips ir pilsoniskās kultūras un līdzdalības demokrātijas ideāls, apvienojot augstus kompetences un uzticēšanās līmeņus, atbalstot aktīvu iesaistīšanos politikā, bet tai pat laikā nepārkāpjot konvencionālā robežas. Šis būtu „pilsoņa ideāls”. Visbeidzot, augsts kompetences līmenis kopā ar zemu uzticēšanos rezultējas politiski aktīvā personībā, bet līdzdalībai ir ļoti nepastāvīgs, reizēm diametrāli pretējs raksturs. Ja šādi orientēts indivīds izjūt, ka valdība nav pretimnākoša viņu prasībām, viņš var apšaubīt pašu režīma legimitātāti un arī pielietot darbības, kas mērķēti uz tā stabilitātes mazināšanu. Tās varētu būt gan protesti, gan arī nepastāvīgs un ātri mainīgs atbalsts politiskiem spēkiem un ideoloģijām, kā arī esošo politisko koalīciju fragmentēšana un polarizācija. Un otrādi: ja valdību uzskata par pretimnākošu un vēlamā veidā reaģējošu uz pilsoņu gaidām, lojalitāte un difūzs atbalsts režīmam tiek veicināts no jauna. Šī ir savā ziņā „pīrāga un pātagas” pieeja varas institūciju un personu ietekmēšanai. Nosacīti šo tipu varētu dēvēt par „prasmīgu oportūnistu”.

4.1.tabula.

Politiskās uzvedības tipi pēc Abravanel&Busch (1975)

	Zema uzticēšanās	Augsta uzticēšanās
Zema kompetence	<i>VIENALDŽĪGAIS</i>	<i>LOJĀLI PASĪVAIS</i>
Augsta kompetence	<i>PRASMĪGAIS OPORTŪNISTS</i>	<i>PILSOŅA IDEĀLS</i>

Pārbaudot savu shēmu studentu pētījumā trijās ASV augstskolās, Abravanel un Bušs secina, ka uzticēšanās un kompetences sakarība nav nedz stipra, nedz viennozīmīgi pozitīva/negatīva. Tā korelē pozitīvi ar vienu kompetences dimensiju, proti, ar uztverto varas atsaucību (*government responsiveness*), bet negatīvi ar otru, proti, ar indivīda kompetences pašvērtējumu (turpat, 77-78). Tai pat laikā parādās, ka pastāv pozitīva un stipra korelācija starp neuzticēšanos un nekonvencionālo politisko līdzdalību, pirmām kārtām lietojot dažādas protesta formas. Turpretim tie, kas uzticas, dod

⁹ Abravanela un Buša politiskās uzvedības tipu tulkojumu ierosinājumi ir mani. – J.Ņ.

priekšroku tradicionālākiem veidiem – balsošanu, lobēšanu u.tml., turklāt kopumā būdami mazāk tendēti rīkoties (turpat, 73). Kopumā nekonvencionālās līdzdalības izvēle konstatējama personām ar augstāku kompetences pašvērtējumu un zemāku uzticēšanos, jeb, vadoties no apkopojošās shēmas, „prasmīgajiem oportunistiem”.

Citu uzticēšanās un kompetences ietekmju kombināciju sistēmu piedāvā Džerfrijs Peidžs (*Jeffrey Paige*). Pētot afroamerikāņu līdzdalību nemieros 1967.g. Ņūarkas pilsētā (*Newark*), kam par iemeslu kļuva policijas aizturētā melnādainā taksista nežēlīga piekaušana, viņš izdalīja četras politiskās orientācijas profilus (Paige, 1971). Individīdi, kuri tic, ka valdība rīkojas pilsoņu interesēs un kuras darbu viņi pēc vajadzības var un spēj ietekmēt, tādējādi izrādot gan *augstu uzticēšanos*, gan *augstu kompetences līmeņus*, saucami par lojālajiem (*allegiant*). Viņi būs politiskās iekārtas (bet, protams, ne jebkuru pieņemto lēmumu) aktīvi atbalstītāji. Šis uzvedības tips būtu raksturīgs interešu grupām demokrātiskajās valstīs ar attīstītu un spējīgu pilsonisko sabiedrību. Turpretim personas ar *zemiem uzticēšanās un kompetences līmeņiem* mēdz izslēgties no jebkuras aktivitātes politikā; kaut viņi neuzskata esošo sistēmu par taisnīgu, viņu informētības un kompetences līmeņi bloķēs iesaistīšanos mēģinājumos mainīt situāciju. Peidžs apgalvo, ka tas esot raksturīgs vairumam totalitāro valstu iedzīvotājiem, kur vara nav atsaucīga un mēdz balstīt autoritāti spaidos un represijās. Rezultātā rodas atsvešinātie (*alienated*) iedzīvotāji, kuri „*secinājuši, ka politiskās aktivitātes ir gan bīstamas, gan bezjēdzīgas*” (Paige, 1971, 811). Augsta uzticēšanās un zema kompetence attiecas uz pārliecību, ka vara parasti darbojas pilsoņu interesēs, un pārmaiņu prasības ir retums. Šī situācija ir raksturīga tradicionālajām sabiedrībām ar varas mantojumu un valsts paternālismu. Politiskā orientācija šajā variantā saucama par paklausību (*subordinate*), atspoguļojot bezierunu lojalitāti režīmam. Domājams, šī veida politiskā orientācija raksturīga vairākumam autoritāro valstu, kā arī tradicionālo monarhiju pavalstniekiem, kur monarha vara nav būtiski konstitūcijas vai parlamenta ierobežota. Lojalitātes, atsvešināšanās un paklausības orientācijām piemīt relatīvā stabilitāte un spēja pastāvēt ilgi laiku, būtiski nemainoties. Ceturtā orientācija, kurā kombinējas zema uzticēšanās un augsta kompetence, nes līdzīgu politiskās nestabilitātes draudus, ja tā piemīt ievērojamai sabiedrības daļai. Individusus ar šādu orientāciju Peidžs piedāvā saukt par disidentiem (*dissident*). Viņi var izšķirties par labu radikālai rīcībai, lai mainītu, viņuprāt, akūti nelabvēlīgu situāciju varbūtība radikālai rīcībai ar mērķi mainīt sistēmu ir augsta. Peidžs pauž nepieņemamu dumpju un vardarbīgās līdzdalības tradicionālajiem skaidrojumiem, kas postulē, ka ekstrēmisms un vardarbība ir atsvešināšanās un politiskās nespējas simptoms. Šāda veida interpretācijas aplami identificē ekstrēmismu ar iracionālu rīcību, kaut patiesībā

ekstrēmisms esot politiski kompetentu (*politically sophisticated*) cilvēku reakciju uz režīma neuzticamību un neatsaucību (turpat, 813).

4.2.tabula.

Politiskās orientācijas tipi pēc Paige (1971)

	Zema uzticēšanās	Augsta uzticēšanās
Zema kompetence	<i>ATSVEŠINĀTAIS</i>	<i>PAKLAUSĪGAIS</i>
Augsta kompetence	<i>DISIDENTS</i>	<i>LOJĀLI AKTĪVAIS</i>

Savā pētījumā Peidžs nonāk pie rezultātiem, kas sakrīt ar Abravanela un Buša atziņām: augstas kompetences un zemas uzticēšanās sakopojums ir protesta jeb disidenta orientācijas faktors. Tiesa gan, viņa pieņemtā metode politiskās kompetences bija viendimensionāla un pieticīgāka, nekā Abravanelam un Bušam: kamēr tie analizēja divas dimensijas kompetencei, Peidžs par tās vienīgo mērauklu izvēlējās tikai politisko informētību, mērot to kā respondentu spēju pareizi nosaukt rasi deviņiem nacionālā un lokālā līmeņa politiķiem. Tie, kas pareizi identificēja sešu un mazāk politiķu rasi, tika klasificēti kā mazinformatīvi, bet no 7 līdz 9 – kā labi informatīvi (turpat, 815). Nav skaidrs, kā politiķu vārdu atpazīšana, kuri samērā bieži skan mediju ziņās un, pieņemams, arī cilvēku ikdienu sarunās, spētu būt pietiekoša un adekvāta politiskās informētības, jo īpaši kompetences, mērvienība. Tāpēc, kaut politisko orientāciju tipi pēc Peidža ir vērā ņemams variants, pret pētījuma metodoloģiju kā tādu būtu iesakāms izturēties piesardzīgi. Tomēr svarīgākais ir tas, ka abas publikācijas, pat ņemot vērā atšķirības respondentu kopā (augstskolu studenti un melnādaino, tolaik sociāli nelabvēlīgāko pilsētas kvartālu iedzīvotāji) un metodoloģijā (atšķirīgu mērvienību noteikšana kompetenci), tomēr gan izsaka līdzīgus teorētiskus pieņēmumus par uzticēšanās un kompetences sakarībām, gan nāk pie līdzīgiem, empīriski pamatotiem secinājumiem, kas paaugstina viņu atziņu ticamību.

Dalība politiskā organizācijā un politiskā līdzdalība

Dalību politiskā organizācijā ka politiskās līdzdalības faktoros iespējams teorētiski aplūkot no trim dažādiem skatu punktiem: no institucionālās pētnieciskās pieejas perspektīvas, no sociālā kapitāla teoriju skatu punkta un no politiskās iesaistīšanās viedokļa.

Institūciju pieejas būtība tika iztirzāta šī promocijas darba politiskās līdzdalības pētniecības pieeju nodaļā. Tās svarīgākā atziņa ir tā, ka indivīdi smeļas motivāciju, resursus un prasmes, kas ir nepieciešami politiskajai līdzdalībai, dažāda veida grupās un kopienās, kurām viņi pieder vai jūtas

piederīgi. Kaut šī motivācija, resursi un prasmes (dažādos īpatsvaros) var potenciāli nākt no jebkura veida kopienas (arī no ģimenes, skolas u.c. grupām bez ikdienas politiskās iesaistīšanās), vislielākā varbūtība sniegt to visu indivīdam ir tām grupām, kurām politisko lēmumu ietekmēšana ir primārs vai vismaz viens no svarīgiem mērķiem. Tas ir daudz, kaut arī ne visu, nevalstisko organizāciju gadījums un arī pēc definīcijas jebkuras politiskās partijas gadījums, jo politiskās partijas mērķis ir gūt politisko varu. Kopš 19.gadsimta vērā ņemama loma ir arī arodbiedrībām, kuras radušās kā organizācijas, kas pārstāv un cīnās par rūpniecības strādnieku sociāli ekonomiskajām tiesībām. Tai pat laikā arī politisko prasību izvirzīšana no arodbiedrību puses nebija retums; turklāt vairākās industriāli attīstītajās valstīs kā Lielbritānija un Vācija arodbiedrības kļuva par partiju (pirmām kārtām sociāldemokrātisko) sabiedrotajām un kadru rezervēm, bet arodbiedrību līderi ietilpa partiju augstākā vadībā. Šie apsvērumi pamato iemeslu, kāpēc hipotēzes par piederību partijai vai arodbiedrībai un šīs piederības iespējamo korelāciju ar politisko līdzdalību tika iekļauti promocijas darbā.

Otrā iespējamā perspektīva partijas un arodbiedrības faktora skaidrošanai ir sociālā kapitāla teorijas. Pētniece Dītlinda Stolle (*Dietlind Stolle*) identificē trīs lielas sociālā kapitāla teoriju tradīcijas, kas ceļas, respektīvi, no Džeimsa Kolemana (*James Coleman*), Nana Lina (*Nan Lin*) un Roberta Patnema (Stolle, 2007). Kolemans (Coleman, 1990) norāda uz cilvēku savstarpējām attiecībām kā sociālā kapitāla būtību, identificējot tādus aspektus, kā savstarpējie pienākumi un gaidas, informācijas aprites kanāli (ieskaitot tīklus un draugus), uzvedības normas un sankcijas par to pārkāpšanu, varas attiecības un sociālā organizācijas. Svarīgi ir tas, ka sociālā kapitāla avots ir nevis cilvēki kā tādi vai tiem piederošie fiziskie resursi, bet tieši indivīdu savstarpējās attiecības, viņu mijiedarbības process. Jāņem vērā arī tas, ka šajā skaitījumā sociālās organizācijas ir tikai viena no sociālā kapitāla formām (vai avotiem), un nekas neliecina par to, ka tai būtu izšķirošāka loma nekā pārējām. Lins (sk. piem., Lin, 2001) piedāvā citu un savā ziņā šaurāku skaitījumu uz sociālo kapitālu. Viņaprāt, tā iedomājama kā investīcija jeb ieguldījums sociālajās attiecībās ar sagaidāmu atdevi. Sociālās attiecības ir vērtīgas kā resursu avots, ko savukārt nosaka to spēja nodrošināt informācijas apriti, ietekmēt citus cilvēkus vai atbalstīt viņus emocionāli, kā arī saņemt šādu atbalstu. Sociālais kapitāls šajā redzējumā ir sociālie sakari, ko indivīds veido un attīsta racionālu apsvērumu vadīts, un šīs attīstības mērķis ir indivīda stāvokļa uzlabošana vai sasniegtā stāvokļa uzturēšana. Visbeidzot, Patnems fokusējās uz tiem sociālās mijiedarbības aspektiem, kas ir, viņaprāt, nepieciešami un svarīgi veiksmīgai demokrātijas funkcionēšanai sabiedrībā (piem., Putnam 1993; Putnam, 2000). Starp šiem aspektiem jāmin kopīgo normu atzīšana un ievērošana, indivīdu savstarpējā uzticēšanās jeb tas, ko Aslaners apzīmē ar terminu

generalized trust (atšķirībā no politiskās uzticēšanās) un indivīdu apvienības – brīvprātīgās asociācijas, nevalstiskās organizācijas un politiskās partijas.

Trešais skatu punkts uz dalību partijā vai arodbiedrībā kā uz politiskās iesaistīšanās formu ir saistīts ar S. Verbas, K. Šlocmanas un H. Bredija brīvprātīgā pilsoniskuma modeli (*Civic Voluntarism Model*) (Verba et al., 1995). Iztirzājot atšķirības starp politiskajai līdzdalībai nepieciešamajiem resursiem (piemēram, brīvais laiks, finansiālie līdzekļi, pilsoniskās iemaņas) un iesaistīšanos, viņi atzīst, ka ar resursiem vien nepietiek, lai cilvēks būtu politiski aktīvs. Resursu neatņemama īpašība ir iespēja ieguldīt tos kādās citās nodarbēs un projektos, taču tieši indivīdu iekšējie stimuli – tādi, kā interese par politiskiem notikumiem, vēlme par tām zināt, tos ietekmēt, kā arī pārliecība, ka viņi ir spējīgi uz šādu ietekmi – ir tā neatņemama saikne, kas saista resursus ar līdzdalību (Verba et al., 1995, 343). Rezumējot šīs saiknes nepieciešamību, Verba un līdzautori definē politisko iesaistīšanos (political engagement) kā psiholoģisko pieķeršanos, orientāciju uz politiku (*psychological orientations to politics*), (turpat, 344), ko citādāk iespējams definēt arī kā vispārējo ieinteresētību piedalīties politiskajā dzīvē. Starp politiskās iesaistīšanās elementiem viņi min interesi par politiku (turpat, 345), politisko kompetenci (*efficacy*) (turpat, 346), politisko informāciju jeb zināšanas par politisko sistēmu un aktuāliem notikumiem (turpat, 347), un, visbeidzot, identificēšanos ar partiju (turpat, 347-348), kuru viņi mēra četru rangu skalā: partijas biedrs un stipru identificēšanos (*strong partisan*), partijas biedrs ar vāju identificēšanos (*weak partisans*), indivīds, kas sliecas atbalstīt noteiktu partiju (*partisan leaners*) un bezpartejisks indivīds bez simpātijām pret kādu partiju (*non-partisans*). Zīmīgi, ka šī klasifikācija sevī kombinē formālās dalības jeb piederības fakta un subjektīvās tuvības jeb pieķeršanās noteikšanu.

4.4. Sociālā struktūra, resursi un politiskā līdzdalība

Ar strukturāliem faktoriem mēdz apzīmēt indivīda sociāli demogrāfiskos raksturojumus: dzimumu, vecumu, izglītības un ienākumu līmeņus, profesiju, sociālo statusu u.tml. (sk. piemēram, Slomczynski & Janicka, 2009). Šie raksturojumi bieži vien darbojas kā indivīdu stratificējoši faktori, nosakot dažādas un nevienlīdzīgas iespējas piekļūt sabiedrībā nozīmīgiem un vērtīgiem resursiem. Piemēram, viena no sociālās struktūras teorijas atziņām ir tā, ka personas ar augstākiem izglītības un ienākumu līmeņiem, kā arī ar prestižāku (*higher-status*) profesiju ir vairāk aktīvi politikā. Verbas un līdzautoru brīvprātīgā pilsoniskuma modelis (*Civic Voluntarism Model*) postulē, ka brīvā laika, naudas un pilsonisko iemaņu (*civic skills*) resursi, kas nāk no ģimenes, profesijas vai darba vietas un dalības sabiedriskajās organizācijās, veicina iesaistīšanos politiskajā līdzdalībā tiem, kuriem ir attiecīga

nosliece vai interese (sal. Verba et al., 1995; Norris 2002a, 29). Šī promocijas darba ietvaros netiek formulētas hipotēzes par konkrētu strukturālo faktoru ietekmi uz politiskās līdzdalības varbūtību, taču, ņemot vērā to nozīmi, daži mainīgie, kas reprezentē šos faktorus (ienākumi, izglītība, dzimums un vecums), tika iekļauti empīriskajā analīzē.

Personas ar augstākiem **ienākumiem** ar lielāku varbūtību iesaistīsies politikā nekā mazturīgas (Milbrath & Goel, 1977, 96, Conway, 1985, 22). Tas vērojams arī salīdzinot sabiedrības savā starpā: politiskās līdzdalības līmenis ir augstāks valstīs ar lielāku ienākumu uz vienu iedzīvotāju (Milbrath & Goel, 1977, 97). Visvairāk ienākumu ietekme ir vērojama aktivitātēs, kas prasa lielāku pašcieņu (piemēram, pārliecinot citus balsot konkrētā veidā) vai finansiālu labklājību (ziedot partijām). Verba un Nie (1972, cit. pēc Milbrath & Goel, 1977, 97) ir atklājuši, ka ienākumi vairāk korelē ar kopienas un partijas aktivitātēm nekā ar balsošanu un individuālo kontaktēšanos, kas šķiet loģiski. Pozitīva korelācija vērojama arī starp ienākumu līmeni un nekonvencionālo politisko līdzdalību. Mazturīgākie retāk protestē, jo ir spiesti veltīt laiku un spēkus iztikas nodrošināšanai (Milbrath & Goel 1977, 97, Conway, 1985, 22).

Tiek piedāvāti vairāki skaidrojumi ienākumu pozitīvai korelācijai ar politisko līdzdalību. „Visacīmredzamākais”, pēc Milbreta un Goela viedokļa, ir tas, ka bagātākiem mēdz būt augstākais izglītības līmenis (par cik viņi var to atļauties), vairāk komunicē ar līdzcilvēkiem sociālās un politiskās grupās, ir vairāk pakļauti masu mediju iedarbībai un, tādējādi, viņiem ir lielāka varbūtība attīstīt sev nepieciešamas attieksmes un uzskatus kas stimulē līdzdalību (Milbrath & Goel, 1977, 97-98). Koneveja norāda, ka turīgākie cilvēki mēdz dzīvot vidē, kas rosina interesi par politiku, rāda spaidus (*pressures*), kas liek viņiem iesaistīties tajā, kā arī dod iespējas, lai šo iesaistīšanos realizētu (Conway, 1985, 22).

Indivīdi ar augstākiem **izglītības** līmeņiem mēdz arī iesaistīties politikā augstākos līmeņos nekā personas ar zemākiem izglītības līmeņiem. Šo atziņu apstiprina 34 Milbreta un Goela citētie darbi (Milbrath & Goel, 1977, 98). Izglītības ietekme parādās dažādās kultūrās un valstīs, tātad, ne tikai attīstītajās Rietumu sabiedrībās, bet arī „trešās pasaules” valstīs (turpat). Tā ir viens no visietekmīgākajiem faktoriem, kas stimulē politisko līdzdalību visās tās izpausmēs, izņemot balsošanu (turpat), kaut Konevejas sniegtie dati par balsošanas dinamiku ASV 1952.-1984. gados liecina, ka arī balsošana nav izņēmums (Conway, 1985, 20-21).

Atšķirības izglītības līmeņos ir asociējamas ar atšķirībām citos sociālos raksturojumos un psiholoģiskās īpašībās. Labāk izglītotie cilvēki mēdz labāk pelnīt, vairāk uztvert masu medijus, ieņemt augstākā statusa pozīcijas (Milbrath & Goel, 1977, 98-99), zināt vairāk par to, kā darbojas politiskā

sistēma, dzīvot sociālā vidē, kas liek būt politiski aktīvam (Conway, 1985, 20). Parasti cilvēki ar augstākiem izglītības līmeņiem nāk no ģimenēm, kur pašiem vecākiem ir augsts izglītības līmenis (turpat). Izglītotākie cilvēki vairāk zina par valsts ietekmi uz indivīdu nekā mazāk izglītotie, viņiem ir viedokļi par plašākā spektra politiskām tēmām, viņi biežāk iesaistās politikās diskusijās, uzskata sevi par spējīgiem ietekmēt valdības lēmumus, biežāk ir kādu organizāciju aktīvie biedri un vairāk uzticas savai sociālajai videi (Almond & Verba, 1963, 380-381, cit. pēc Milbrath & Goel 1977, 99-100, sk. arī Conway, 1985, 21-22). Visvairāk un visskaidrāk izglītības faktors korelē ar partiju un kampaņu aktivitāti, kopienas aktivitāti un komunikatora lomu (nejaukt ar individuālo kontaktēšanos). Tai piemīt arī maza, bet pozitīva sakarība ar protestu aktivitātēm, jo protestētāji mēdz būt nedaudz izglītotāki un labāk informēti par pārējiem pilsoņiem (Milbrath & Goel, 1977, 100). Toties ar balsošanu tika atklāta maza svarīguma korelācija, reizēm pat negatīva. Balsošanu mēdz attiecināt uz patriotiski atbalstošiem aktiem, kas apliecina pilsoņa lojalitāti esošai lietu kārtībai, toties izglītotākie pilsoņi biežāk ir labāk informēti un kritiskāk noskaņoti pret valsts varu (turpat, 100-101), un, uztverot balsošanu kā lojālā pilsoņa goda pienākumu, nelabprāt piedalās vēlēšanās. Bet, kā jau minēts augstāk, vēlēšanu dinamika ASV laika posmā no 1952. līdz 1984. g. parāda pretējo.

Ienākumu un izglītības faktori tiek aplūkoti arī Verbas un līdzautoru brīvprātīgā pilsoniskuma modeli kā politiskajai līdzdalībai nepieciešamie resursi (Verba et al., 1995). Izglītība ir pilsonisko iemaņu (*civic skills*) avots, kurš ļauj indivīdam iegūt zināšanas, tai skaitā par sociālo un politisko vidi, kā arī prasmes un iemaņas pielietot šīs zināšanas, lai ietekmētu sev svarīgas situācijas. Savukārt pietiekami augsts ienākumu līmenis ir nepieciešams tiem, kas vēlas finansiāli atbalstīt politiski angažētās grupas (piemēram, partijas vai NVO) un to rīkotus pasākumus, kā arī segt izmaksas, kas ir saistītas ar politisko akciju iniciēšanu. No otrās puses, personām ar augstākiem ienākumiem parasti ir ko zaudēt nevēlamu politisko lēmumu pieņemšanas gadījumā (piemēram, nodokļu jautājumos), kas arī stimulē viņus palikt modriem un būt gataviem iesaistīties savu interešu aizstāvēšanā politiskiem līdzekļiem.

Politiskās līdzdalības sakarība ar **vecumu** tika pētīta sen un izvērsti. Vairāki pētījumi ir atklājuši, ka visaktīvākā politiskā līdzdalība vērojama cilvēkiem vidējos gados, tas ir, 25-55 vai 30-65 gadu vecuma grupās (resp. Conway, 1985, 17, Kourvetaris, 1997, 141), un pakāpeniski samazinās ar pāreju sirmajā vecumā. Tai pat laikā visizteiktākā diferenciācija pa vecumiem parādās mazāk izglītotajās iedzīvotāju grupās; personas ar augstu izglītības līmeni parasti balso jebkurā vecumā (Milbrath & Goel, 1977, 114). Vismazāk iesaistās politikā jaunie neprecētie pilsoņi, turpretim precētie, kas mēdz būt arī vecāki, iesaistās vairāk (turpat, 115).

Variācijas politiskajā līdzdalībā līdz ar vecuma izmaiņām bieži skaidro ar indivīda dzīves ciklu: tā ir atziņa, ka līdz ar vecuma izmaiņām mainās indivīda rīcībā esošie resursi, kas nepieciešami līdzdalībai, un pašas līdzdalības aktualitāte un nozīmīgums. Jaunākiem cilvēkiem parasti trūkst resursu, lai aktīvi un kompetenti piedalītos politikā – pabeigtās izglītības, politisko zināšanu, drošu ienākumu, stabilu dzīvesvietu, kuri vecākām paaudzēm jau ir (sal. Quintelier, 2007, 166). Šo resursu iegūšana aizņem daudz laika un enerģijas un līdz ar to apgrūtina aktīvu iesaistīšanos politikā. Dažviet pastāv arī institucionālie ierobežojumi – piemēram, vecuma cenzs. Kaut praktiski visur Rietumu pasaulē ir atļauts balsot, sasniedzot 18 gadu vecumu, publisko amatu ieņemšanai bieži noteikti augstāki griesti (piemēram, 21 gads). Pieraksts vai reģistrācija pastāvīgā dzīvesvietā varētu ierobežot iespēju balsot tajās valstīs, kurās drīkst balsot tikai „savā” vēlēšanu apgabalā. Šeit problēmas var rasties jauniešiem tieši viņu paaugstinātās mobilitātes dēļ, jo viņi bieži studē vai ceļo ārpus savas pieraksta teritorijas. Arī Džons Kritendens (*John Crittenden*), pievēršot uzmanību augstākam līdzdalības līmenim pusmūža un vecākā gadagājuma cilvēku vidū, izskaidro to resursu trūkuma termiņos. Viņš raksta, ka tas var atspoguļot dzīves gaitā uzkrāto pieredzi un sociālo statusu, kuram ir tendence pieaugt mūža garumā (Crittenden, 1963, 331). Savukārt aktualitātes trūkums nozīmē to, ka indivīdam nav iemeslu censties ietekmēt varas institūciju lēmumus sev par labu. Ja cilvēks tikai sāk studēt un tuvākajā laikā negrasās atrast stabilu darbavietu, ja viņš nav dibinājis ģimeni un laidis pasaulē bērnus un nedzīvo ilgstoši vienā un tā pašā teritorijā, tad pastāv varbūtība, ka attiecīgās rūpes par sava, ģimenes un tuvākās apkārtnes labklājību „atkritīs”. Tomēr tas nevar pilnībā izslēgt līdzdalību, jo tajā var iesaistīties arī virknes citu motīvu vadītām. Najs, Verba un Kims (Nie et al., 1974, 333) dēvē to par uzsākšanas problēmu (*startup problem*), paskaidrojot, ka jaunajiem cilvēkiem nav pamatu aizdomāties un rūpēties par politiskiem jautājumiem; šādi pamati, viņuprāt, rodas līdz ar pastāvīgās dzīvesvietas rašanos, pilnīgu iesaistīšanos darba tirgū, iestāšanos laulībā un ģimenes veidošanu. Pretējo procesu Najs un līdzautori sauc par palēnināšanos (*slowdown*): piemēram, līdz ar izstāšanos no darbaspēka rindām un aiziešanu pensijā, kā arī līdz ar slimību rašanos parasti varēs novērot arī līdzdalības līmeņa mazināšanos (turpat, 333-335).

Starp mainīgajiem, kas iejaucas vecuma korelācijā ar politisko līdzdalību, ir integrācijas līmenis kopienā, brīvais laiks un laba veselība (Milbrath & Goel, 1977, 116). Nekonvencionālā politiskā līdzdalība, pirmām kārtām protesta akcijas, ir lielākoties jauno vīriešu „privilēģija” (turpat).

Dzimums tradicionāli tiek pētīts kā spēcīgs un noturīgs faktors sociālās nevienlīdzības teorijās, tai skaitā politiskās aktivitātes izpētes laukā (piem., Norris, 2002b). Vīriešiem varbūtība iesaistīties politiskajā līdzdalībā parasti ir augstāka nekā sievietēm (Milbrath & Goel, 1977, 116). 1980.gados

atšķirības balsošanā sasniedza 5% – 10% (Conway, 1985, 26-27). Toties stabili atšķiras politiskās efektivitātes pašsajūta: vīrieši biežāk pār sievietēm jūt, ka viņiem ir nepieciešama kvalifikācija (plašā nozīmē), lai tiktu galā ar politikas sarežģītību, kaut ekonomiskā un sociālā modernizācija novērš arī šo atšķirību (turpat). Strādājošām sievietēm gan politiskie uzskati, gan politiskās līdzdalības pakāpe ir līdzīgāki vīriešiem nekā pilnā laika mājsaimniecēm; strādājošās sievietes mēdz vairāk interesēties par feminisma jautājumiem un sliecas atbalstīt liberālās vērtības (Kourvetaris, 1997, 142). Šādas attieksmes skaidrojums meklējams sieviešu socializācijā bērnībā, kad interese par politiku tika uzskatīta par vairāk pieņemamu vīriešiem (Conway, 1985, 28). Cits iespējams skaidrojums ir vīriešu tradicionāla „vārtsargu” loma politikā, līdz ar ko viņi negatīvi uztver sieviešu pūles ieņemt viņu dominētajā sfērā vienlīdzīgu pozīciju (turpat, 29). Kopumā ņemot, dzimumu atšķirības politiskajā līdzdalībā tiek skaidrotas lielākoties ar sociālās struktūras faktoriem (piemēram, vecāku loma, nodarbinātības iespējas un saturs), kas savukārt nosaka to iespēju un resursu atšķirīgu pieejamību, kas ir nepieciešami politiskajai līdzdalībai – piemēram, brīvā laika esamība, izglītības līmenis un saturs, ienākumu līmenis, kā arī piekļuve vadošajām pozīcijām sociālajās institūcijās (Cicognani et al., 2011).

5. Politiskās līdzdalības tipoloģijas

Politikas zinātnē pastāv virkne veidu, kā var klasificēt politisko līdzdalību pēc dažādām pazīmēm. Parasti, klasificējot politisko līdzdalību, pētnieki runā par tās „modeļiem” (*models*) vai veidiem (*modes*), saprotot ar vieniem un tiem pašiem jēdzieniem atšķirīgas pazīmes un tipoloģizācijas kritērijus.

Politiskās līdzdalības tipoloģijas iespējams sadalīt trijos pamatveidos, balstoties uz tā, kāda pazīme vai kritērijs kalpo par tipoloģijas pamatu. Agrīnākais un vienkāršākais tipoloģiju kritērijs ir indivīdu iesaistīšanās politiskajā līdzdalībā un tās līmenis. Šādas tipoloģijas balstās uz diviem pieņēmumiem. Pirmkārt, politiskās līdzdalības veidi ir atšķirīgi pēc “sarežģītības” pakāpes (visbiežāk – pēc resursiem, kas jāiegulda, lai tos praktizētu, vai pūlēm/iniciatīvas, kas jāizrāda, lai veiktu kādu darbību). Otrkārt, jo vairāk aktivitātēs piedalās indivīds, par jo augstāku ir viņa līdzdalības līmenis. Šīs tipoloģijas ir izteikti viendimensionālas (piem., Milbrath, 1965).

Otrais tipoloģiju veids ir daudzdimensionāls un balstās uz Verbas un līdzautoru (1967, 1978 u.c.) empīriskā ceļā iegūtajām atziņām, ka dažādi indivīdi mēdz specializēties kādos noteiktos līdzdalības veidos vai to kombinācijās, lielākoties ignorējot pārējos līdzdalības veidus. Piemēram, brīvprātīgā darba veicēji vēlēšanu kampaņu laikā ar lielāku varbūtību arī ziedos naudu vai mēģinās pārliecināt kādu no saviem līdzcilvēkiem atbalstīt noteiktu partiju vai kandidātu. Protesta gājienu dalībnieku vidū izplatītāka būs petīciju parakstīšana. Šādi iespējams empīriski, no jau iegūtajiem biežumu datiem par dažāda veida līdzdalību, identificēt politisko aktīvistu specializācijas profilus. Parasti tas notiek ar faktoranalīzes vai radniecīgu tehniku palīdzību.

Trešais tipoloģiju veids apkopo atziņas, kas var tikt iegūtas gan teorētisko pārspriedumu, gan empīriskās analīzes ceļā. Tas apvieno tipoloģijas, kuru pamatkritērijs ir politiskās līdzdalības veida orientācija uz ietekmes saturu un/vai ietekmes sagaidāmo iznākumu. Klasiskais piemērs būtu tālāk sīkāk aplūkots iedalījums konvencionālajā un nekonvencionālajā līdzdalībā, kā arī šī iedalījuma vēlinās modifikācijas, uzlabojumi un arī alternatīvas.

5.1. Viendimensionālās tipoloģijas

Agrīnākos pētījumos politiskā līdzdalība tika aplūkota kā viendimensionāla parādība (Milbrath 1965, sal. Milbrath & Goel, 1977, 11 un Kourvetaris, 1997, 139). L.Milbrats balstījās uz diviem pieņēmumiem: pirmkārt, ka politiskās līdzdalības veidi ir ranžējami hierarhiskā secībā pēc resursiem,

ko tie prasa no aktīvistiem, un, otrkārt, ka politiskajai līdzdalībai ir kumulatīvs jeb “uzkrājuma” raksturs: proti, indivīdi, kas iesaistās kādā rīcības veidā, visdrīzāk iesaistīsies arī dažos citos (Milbrath, 1965, 17-19). Tādējādi, indivīdi, kas iesaistās līdzdalības veidos to hierarhijas augšgalā, ar lielu varbūtību piedalīsies arī zemākā ranga aktivitātēs. Piemēram, no ziedojumu vākšanas koordinators būtu loģiski sagaidīt, ka viņš arī ziedos pats, piedalīsies sapulcēs un arī balsos. Milbrets ir izdalījis trīs cilvēku grupas atkarību no viņu iesaistīšanās pakāpes un darbībām, ko viņi veic:

- 1) Apātiskie (*apathetics*), t.i., personas, kas politikā neiesaistās vispār (apmēram trešdaļa visu iedzīvotāju);
- 2) Skatītāji (*spectators*), kuri ir iesaistīti politikā minimālā līmenī - balsojot un reizēm piedaloties citās, samērā vienkāršās aktivitātēs (ap 60 procentu iedzīvotāju);
- 3) Gladiatori (*gladiators*), kuru politiskajai līdzdalībai piemīt regulārs un aktīvs raksturs, kā arī līdzdalība resursietilpīgajās aktivitātēs (5-7 procenti).

Nākamajā tabulā attēlota dažādu politisko darbību atbilstība vienam no Milbreta identificētajiem 3 līdzdalības līmeņiem, kā arī punkti, kas tiek piešķirti par dalību katrā aktivitātes veidā. Šie punkti veido Milbreta izstrādāto un piedāvāto Vēlēšanu kampaņas aktivitātes indeksu (*Campaign Activity Index*).

5.1.tabula.

Viendimensionālās tipoloģijas piemērs: Campaign Activity Index (Milbrath 1965)

N.p.k.	Līdzdalības veids / izpausme	CAI vērtība	Tips
1	Nebalsotāji	0	Apātiskie
2	Balso	1	Skatītāji
3	Mēģina pārliecināt citus balsot	2	
4	Politisko preferenču izrādīšana	2	
5	Sapulču apmeklējums	3	Gladiatori
6	Ziedošana	3	
7	Brīvprātīgs darbs kampaņas ietvaros	3	
8	Dalība politiskā klubā	3	
9	Jebkuras 2 aktivitātes no iepriekšējām četrām (5. – 9.)	4	

Cits viendimensionālās tipoloģijas piemērs atrodams lietuviešu politiskās līdzdalības pētnieces Jures Imbrasaites rakstā (Imbrasaitė, 2010). Analizējot Lietuvas iedzīvotāju politisko līdzdalību, viņa pievērsās trīs līdzdalības veidu grupām – intereses izrādīšanai par politiku, balsošanai un pārējām

aktivitātēm. Ar klāsteranalīzes palīdzību viņa identificēja trīs iedzīvotāju grupas: pasīvos, balsotājus un aktīvos. Pasīvo vidū mazāk kā puse (43,7%) piedalās ārpusbalsošanas aktivitātēs, toties tikai 17% balso un 25% norāda, ka interesējas par politiku. Balsotāju vidū visi piedalās vēlēšanās (100%), vairāk kā puse izrāda interesi par politiku, bet pārējās aktivitātēs piedalās vien balsotāju trešdaļa. Visbeidzot, praktiski visi balso (98%), visi norāda, ka piedalās citās aktivitātēs (100%) un vairāk kā divas trešdaļas pauž interesi par politiskiem jautājumiem. Dati par aktīvistiem liek pieņemt, ka interese par politiku kā mainīgais nav sevišķi informatīvs, jo pats dalības fakts vēlēšanās vai citā aktivitātē jau norāda uz zināmu interesi un apņemšanos veltīt laiku un citus resursus, lai veiktu politiski relevantu darbību. Arī samērā augsts (43,7%) “pasīvo” īpatsvars, kas deklarē iesaistīšanos kādā politiskā aktivitātē, atskaitot balsošanu (kurā piedalās vien 17% “pasīvo”), liek domāt, ka politiskās līdzdalības veidus ir grūti un bieži pat neiespējami objektīvi un stabili ranžēt pēc veicamo darbību “sarežģītības” un resursietilpības pakāpes. Tas noved pie secinājuma, ka ir nepieciešams rast citus līdzdalības tipoloģizācijas veidus un paņēmienus. Viens no alternatīviem risinājumiem ir atzīt vai vismaz teorētiski pieņemt politiskās līdzdalības daudzdimensionalitāti un meklēt raksturīgākās politisko darbību kombinācijas. Šiem mēģinājumiem ir veltīta nākamā apakšnodaļa.

5.2. Daudzdimensionālās tipoloģijas

Verba, Najs un Kims (Verba et al., 1978) norāda, ka nepieciešamību analizēt politisko līdzdalību pēc katras no darbībām, kas ietilpst tajā, nosaka politiskās situācijas specifika katrā no valstīm, kur viņi veica savu pētījumu. Šīs darbības dažādi raksturo pilsoņa mēģinājumus ietekmēt valsts varu. Iesaistoties noteiktās politiskajās darbībās, indivīdi kļūst par politiskajiem aktīvistiem dažādiem ceļiem un viņu darbību rezultāti arī mēdz būt atšķirīgi (turpat, 51-52).

Salīdzinot ar viendimensionālo pieeju, Verba, Najs un Kims savā septiņu valstu salīdzinošajā pētījumā piedāvā precīzāku un kompleksāku pieeju politiskās līdzdalības mērīšanai, kas ļauj ņemt vērā katru dimensiju jeb „rīcību grupu” (*modes of activity*), no kuriem tā sastāv (turpat, 52). Aptaujājot respondentus, viņi meklēja noteiktus rīcības veidus, tas ir, „rīcību klasterus, kas parasti iet kopā – citiem vārdiem, pilsonis, kas veic kādu rīcību no vienas grupas, visticamāk veiks arī pārējās rīcības no šīs pašas grupas” (turpat). Katru rīcību grupu viņi vērtēja pēc pieciem kritērijiem:

- a) Rīcības ietekmes tips (*type of influence*) – vai tā sniedz informāciju par tās īstenotāju mērķiem un ietvēra spiedienu (*pressure*) šī mērķa panākšanai;
- b) Rezultāta veids (*scope of the outcome*) – vai mērķim bija plašs un sociāls vai individuāls raksturs;

- c) Konflikta esamība (*degree of conflict*) ar pārējiem, kas ir iesaistīti šajā rīcībā, un konflikta pakāpe;
- d) Pūļu un iniciatīvas pakāpe (*amount of effort and initiative*), kas ir nepieciešami rīcības veikšanai;
- e) Sadarbības daudzums (*amount of cooperation*) ar pārējiem, kuru izraisa rīcība (turpat, 53).

Ar faktora analīzes palīdzību Verba, Najs un Kims ir noteikuši politiskās līdzdalības četras aktivitāšu pamatgrupas:

- 1) Balsošana;
- 2) Dalība kampaņās (*campaign activity*);
- 3) Aktivitāte kopienā (*communal activity*);
- 4) Individuālā kontaktēšanās (*particularized contacts*) (turpat).

Verbas un līdzautoru veiktās faktoranalīzes apkopotie rezultāti atrodami tabulā zemāk.

5.2.tabula.

Verba et al. (1967) PIA pētījuma ietvaros identificētās politiskās līdzdalības dimensijas

Dimensija	Politiskās līdzdalības veidi	Vidējā korelācija (faktorslodzes)
Balssšana	Balssšana nacionālajās vēlēšanās Balssšana vietējās (pašvaldību) vēlēšanās	0,54
Aktivitāte vēlēšanu kampaņās	Mēģinājumi pārliecināt/pierunāt balsot par partiju/kandidātu Brīvprātīgais darbs par labu partijai/kandidātam Sapulču apmeklēšana Naudas ziedošana partijai/kandidātam	~ 0,30
Aktivitātē kopienā	Kooperēšanās vietējo problēmu risināšanai Kooperēšanās nacionālo problēmu risināšanai	0,24
“Privātā” kontaktēšanās ar amatpersonām)	Kontaktēšanās ar politiķi/amatpersonu vietējā līmenī Kontaktēšanās ar politiķi/amatpersonu nacionālā līmenī	0,39

Balssšana ir visizplatītākā pilsoņu aktivitāte – šajā viedoklī ir manāms zināms konsenss starp politikas sociologiem. To atzīst Verba (Verba et al., 1978, 53), Koneveja norāda, ka ar to visvieglāk ir izmērīt politisko līdzdalību (Conway, 1985, 4), bet Kurvetariss (Kourvetaris, 1997, 134) norāda, ka ASV iedzīvotāju vairākums piedalās politikā tikai balsojot, un ka balssšana piecu gadu laikā tika minēta 8383 reizes socioloģiskās un politikas zinātnes darbu anotācijās, kas ir vairāk nekā jebkura cita tēma. Tai pat laikā nav iesakāms paļauties uz balssšanu kā pietiekamu politiskās līdzdalības indikatoru, jo sakarība starp balssšanu un pārējām politiskās līdzdalības formām ir vāja (Milbrath & Goel, 1977, 13).

Balsošanas ietekmei ir vispārīgs raksturs, taču tā sniedz politiskām elitēm maz informācijas par pašu vēlētāju vēlmēm un gaidām. Balsošanas rezultāta diapazons ir plašs, jo skar visus pilsoņus. Kombinācija no mazas politiķu informētības pakāpes un augsta spiediena uz viņiem padara balsošanu par „strupu” (*blunt*) bet ietekmīgu instrumentu, lai kontrolētu valdību. Par cik vēlēšanās ir sacensība, pilsoņi, kas tajās piedalās, neizbēgami iesaistās konfliktā. No otras puses, balsošana ir individuāla rīcība, kas prasa salīdzinoši mazu iniciatīvu – jau tādēļ, ka iespēja balsot parādās regulāri, reizē vairākos gados (Verba et. al., 1978, 53).

Dalībai kampaņās, tāpat kā balsošanai, ir regulārs raksturs, ja tā arī notiek vēlēšanu vai, precīzāk, priekšvēlēšanu laikā. Tā ir nozīmīga tādēļ, ka sniedz pilsonim iespēju ietekmēt procesa iznākumu vairāk nekā vienkārši balsojot par kādu kandidātu. Tā arī sniedz daudz vairāk informācijas kandidātiem par viņu atbalstītājiem un vēlmēm, jo viņi strādā ciešā un pastāvīgā kontaktā viens ar otru. Līdzīgi kā balsošana, kampaņu rezultāti ir kolektīvi. Atšķirībā no vēlēšanām, tā pieprasa sadarbību un rīcību koordināciju no aktieriem. Tā ir sarežģītāka rīcība nekā balsošana un tādēļ pieprasa vairāk pūļu un iniciatīvas (turpat).

Kopienas aktivitātei ir divējāds raksturs. Tā ietver pilsoņu individuāla rakstura kontaktēšanos ar valsts pārvaldes amatpersonām par kādu sociālo problēmu un kolektīvu, nepartejisku darbību grupā vai organizācijā, lai šo problēmu atrisinātu. Šāda rīcība var būt arī neregulāra, tā sniedz politiskā procesa līderiem ļoti daudz informācijas, bet spiediens, kuram viņi tiek pakļauti, ir atkarīgs no attiecīgās interešu grupas ietekmes un aktivitātes. Mērķim, attiecīgi problēmai vai jautājumam, ir sociāls raksturs. Kopienas aktivitātei lielas konflikta situācijas piemīt reti, bet sadarbības daudzums var mainīties atkarībā no tā, vai problēmu risina individuāli vai kopīgiem spēkiem, kaut pati problēma un tās risināšanas iznākums vienmēr būs sociāls pēc savas iedarbības (turpat, 54).

Individuāla kontaktēšanās ar amatpersonām var būt arī atsevišķs politiskās līdzdalības veids. Tā parasti ir vērsta uz indivīda vai viņa ģimenes problēmas atrisināšanu. Kā izriet no šīs definīcijas, rezultātam nebūs plaši sociāla rakstura. Politikas veidotājs (šajā gadījumā amatpersona) saņem liela apjoma informāciju, bet spiediens uz viņu ir mazs. Konflikta, kā arī sadarbības starp sociālām grupām praktiski nav. Toties šī rīcība prasa lielu iniciatīvu (turpat).

5.3.tabula.

Politiskās līdzdalības dimensiju īpašības (Verba et al. 1987)

PL dimensija	Ietekmes veids	Rezultāts	Konflikts	Iniciatīva	Sadarbība
Balsošana	Stiprs spiediens; Maz informācijas	Kolektīvs	Ir	Maza	Maz
Aktivitāte kampaņās	Stiprs spiediens; Informācijas apjoms – dažāds	Kolektīvs	Ir	Nedaudz	Dažādi
Aktivitāte kopienā	Spiediens – dažāds; Daudz informācijas	Kolektīvs	Dažādi	Dažādi	Dažādi
Privātie kontakti	Vājš spiediens; Daudz informācijas	Individuāls	Nav	Liela	Maz

Milbrets un Goels (Milbrath & Goel, 1977) savā darbā atsaucas uz Verbas un Naja Amerikas Savienotajām Valstīm izveidoto klasifikāciju, kas atkārtojās arī šeit citējamā darbā *Participation and Political Equality* (Verba et al., 1978, 51-56), bet, par cik Verba ar līdzautoriem apzināti neiekļāva savā analizē vairākus rīcības tipus, ko savukārt aplūkoja Milbrets un viņa līdzautori 1968. g. Bufalo pētījumā, viņu izveidotais politiskās līdzdalības veidu klāsts iznāca plašāks. Bez četrām augstāk uzskaitītajām kategorijām, kas kopumā viņiem ar Verbu ir līdzīgas, viņi paplašina to loku un izdala vēl divas kategorijas:

- 5) Protestētāji (*protestors*);
- 6) Sakaru uzturētāji jeb komunikatori (*communicators*).

Milbrets un Goels (Milbrath & Goel, 1977, 14) norāda, ka „*pēdējos gados (1960.-1970. gadu mijā. – J. N.) varēja novērot pieaugošu protestu ietekmi (protesting inputs) politikā, īpaši no melnādaino, studentu un sieviešu puses*”. Tas parāda, ka nekonvencionālo politisko līdzdalību (Milbrath & Goel, 1977, 17, Conway, 1985, 3) tomēr nedrīkst ignorēt, vai arī ignorēšanai jābūt nopietnam iemeslam. Piemēram, Verbam un viņa līdzautoriem tas aprūtinātu salīdzinājumu starp valstīm ar ļoti atšķirīgām politiskās līdzdalības struktūrām. Piemēram, Bufalo pētījuma gaitā protestu kategorijā tika atklāti šādi rīcības veidi: līdzdalība demonstrācijās, dumpji, dažāda veida protesta akcijas, tikšanās un gājieni, kolektīva vēršanas pie valdības amatpersonas un netaisnīgu likumu neievērošana (Milbrath & Goel, 1977, 14-17).

Kā atsevišķu politiskās līdzdalības aktieru kategoriju Milbrets un Goels (Milbrath & Goel, 1977, 16) izdala sakaru uzturētājus jeb komunikatorus. Viņu darbība mēdz ietvert šādas aktivitātes: sekošana līdzī politiskajai informācijai, atbalsta un kritikas vēstuļu sūtīšana politiķiem, iesaistīšanās politiskajās diskusijās, citu kopienas locekļu informēšana par politiku, viedokļu paušana amatpersonu priekšā, sarakstīšanās ar laikrakstu redaktoriem. No pirmā skatu punkta tā ir Verbas kopienas aktīvistu un individuālo kontaktu uzturētāju grupu kombinācija. Tomēr Verbas analīzē kopienas aktīvistiem sarakstīšanās nebūt nav tik svarīgs ietekmes ierocis, bet individuālā kontaktēšanās ar amatpersonām norobežojas ar lielākoties individuālu problēmu risināšanu un ir neregulāra. Turklāt Bufalo pētījumā komunikatoru grupu tika izdalīta *post factum*, faktora analīzes gaitā (turpat). Tas ir pietiekams pamats uzskatīt, ka šī kategorija ir izdalāma īpaši.

Komunikatoru loma, norāda Milbrets un Goels (turpat), prasa augstu izglītības, informētības un intereses par politiku pakāpi. Viņi mēdz būt kritiskāk noskaņoti pret valdību nekā partiju aktīvisti vai lojālie „patrioti” – balsotāji, bet parasti neiesaistās protesta akcijās savas kritiskās nostājas paušanai. Komunikatoru īpatsvars atrodas diapazonā no 10 līdz 20 procentiem (turpat).

Pielietojot faktora analīzi 13 politiskās līdzdalības veidiem Latvijā (Ņikišins 2011), iezīmējas trīs līdzdalības dimensijas. Pirmā ir balsošana visu līmeņu vēlēšanās – pašvaldību, Saeimas un Eiropas parlamenta. Piederībai šai grupai ir samērā augsts korelācijas koeficients ar dalību referendumā. Otrā ir sabiedriskā aktivitāte un kontaktēšanās ar amatpersonām; šai dimensijai ir vidēji augsta korelācija arī ar dalību protestos (0,467). Visbeidzot, trešā dimensija ir līdzdalība politiskās kampaņās, kas piedalās “lielo balsošanas notikumu” organizēšanā. Viņu vidū mēdz būt arī politisko partiju biedri.

5.4.tabula.

Politiskās līdzdalības dimensijas mūsdienu Latvijā (Nikišins 2011)

Līdzdalības veids	Aktīvistu profili		
	Balsotāji	Sabiedriski aktīvie kontaktēšanās speciālisti	Kampaņu speciālisti
Piedalījās Saeimas vēlēšanās	0,878		
Piedalījās pašvaldību vēlēšanās	0,890		
Piedalījās Eiroparlamenta vēlēšanās	0,855		
Piedalījās referendumā	0,695		
Darbojas, ir biedri NVO, arodbiedrībā vai profesionālā apvienībā		0,639	
Piedalījās mītiņos, piketos, demonstrācijās vai streikos		0,467	
Rakstīja vēstules valsts amatpersonām, ministrijām un citām valsts iestādēm		0,757	
Rakstīja vēstules pašvaldībai		0,718	
Piedalījās sabiedriskās apspriešanas pasākumos		0,508	
Piedalījās vēlēšanu kampaņas organizēšanā			0,787
Piedalījās referendumu kampaņas organizēšanā			0,737
Darbojas, ir biedri politiskā partijā			0,528
Ziedoja naudu politiskām partijām			0,499

Ekstrakcijas metode: galveno komponentu analīze; rotācijas metode: varimaksa ar Kaizera normalizāciju; rotācija veikta 4 iterācijās. Kaizera-Maiera-Olkina izlases adekvātuma mērs: 0,794 (nozīmīgs 0,000 līmenī). Faktorslodžu minimālā lieluma sliekšnis ir 0,4.

N = 940 (Avots :Sabiedriskās domas un tirgus pētīšanas centra SKDS 2010.g. decembra – 2011.g. janvāra Latvijas iedzīvotāju aptauja). Aptaujāti gan pilsoņi, gan nepilsoņi.

5.3. Orientāciju tipoloģijas

Trešo kritērijs politiskās līdzdalības veidu tipoloģizācijai ir līdzdalības satura orientācija pret pastāvošo politisko sistēmu. Agrīnākā no šīm tipoloģijām ir politiskās līdzdalības iedalījums uz konvencionālajā un nekonvencionālajā līdzdalībā. Skaidrojot šo klasifikāciju, M.Konveja (Conway, 1985, 3) norāda, ka konvencionālās līdzdalības jēdziens attiecas uz tiem darbības veidiem, kas skaitās pieņemami (*appropriate*) jeb, Milbreta un Goela vārdiem, kuri uzskatāmi par „normāliem” vai „likumīgiem” (Milbrath & Goel, 1977, 20) attiecīgajā politiskajā kultūrā. Balsošana, kandidēšana vēlēšanās, dalība priekšvēlēšanu kampaņās, sarakstīšanās ar amatpersonām iekrīt šajā kategorijā. Citas politiskās līdzdalības formas, piemēram, protesta gājieni, bieži netiek uzskatīti par „pieņemamiem” dominējošās politiskās kultūras rāmjos, kaut arī tās var būt likumīgas saskaņā ar formāli juridiskām normām, tas ir, ar spēkā esošu likumdošanu. Tos apzīmē kā nekonvencionālu politisko līdzdalību. Kā „likumīgu, bet nepieņemamu” politiskās līdzdalības piemēru var minēt Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju protesta akcijas 2003.-2004. gados pret grozījumiem Izglītības likumā, kas paredzēja mācību vielas apjoma lielākās daļas pasniegšanu latviešu valodā. Latviešu kopienā šīs protesta akcijas daži uztvēra kā neļoļalitātes un nevēlēšanas apgūt valsts valodu izpausme.

Jāpatur prātā, ka normas un pieņemamības standarti mainās laika gaitā, un kāds vienots vai pastāvīgs kritērijs te nevar būt. Protests kā politiskās līdzdalības veids 1970. gadu beigās kļuva „konvencionālāks” jeb pieņemamāks nekā iepriekšējās desmitgadēs, un ASV tā tiek vairāk akceptēta starp melnādainiem nekā baltajiem (Milbrath & Goel, 1977, 20). Ņemot vērā melnādaino amerikāņu ilglaicīgu diskrimināciju un nepilntiesīgumu, var izvirzīt vispārinošo pieņēmumu, ka iesaistīšanās politiskās līdzdalības nekonvencionālajās formās ir vairāk akceptējama un atbalstāma to sociālo grupu vidū, kuras ir vai jūtas diskriminēti.

Priekšstati par politiskās rīcības pieņemamību var atšķirties arī sabiedrībās, kur vērojamas polārās atšķirības vai nesaskaņas starp dažādām sociālajām grupām. Spilgts piemērs tam būtu Latvijā 2012.g. notikušais referendums par krievu kā otrās valsts valodas atzīšanu Latvijā. Neskatoties uz to, ka referendums noticis saskaņā ar Latvijas likumos formāli paredzēto procedūru, viedokļi par to, cik vispār pieņemams būtu referendums par šādu jautājumu, krasi atšķiras. Kamēr šādas atzīšanas atbalstītāji uzsvēra, ka tam būtu jānodrošina krievvalodīgo lingvistiskās tiesības, pretinieki norādīja, ka šāds lēmums piešķirtu nepamatotās privilēģijas krievvalodīgo kopienai un apdraudēs latviešu valodas pastāvēšanu. Daži pauda viedokļus, ka referenduma iniciatoru rīcība būtu vērtējama kā pretvalstiska un krimināli sodāma. Intervijā laikrakstam „Čas” skaidrojot latviešu krasi negatīvo

reakciju uz notikušo, bijušais Latvijas Tautas frontes vadītājs R.Ražuks pauda viedokli, ka „*krievu kopienai būtu jāsaprot, ka latviešiem valodas jautājums ir pastāvēšanas jautājums, tā ir ticība un nacionālā reliģija, un atkāpšanās šajā jautājumā nebūs. Turklāt atkāpties nav kur, jo tas noved pie latviešu tautas izzušanas <...> Un es arī tā redzu situāciju*”¹⁰.

Politiskās līdzdalības pētnieki piedāvāja dažādas alternatīvas konvencionalitātei. L.Milbrets (Milbrath, 1965) un vēlāk arī Milbrets un Goels (Milbrath & Goel, 1977) piedāvāja iedalīt politisko līdzdalību pēc tās orientācijas uz politiskās sistēmas esošā stāvokļa saglabāšanu (*defending status-quo*) vai maiņu (*changing status-quo*). Saglabāšanās orientācija, tādējādi, izpaužas aktivitātēs, kas notiek saskaņā ar „spēles noteikumiem” – balsošanā, vēlēšanu kampaņās u.tml. Turpretim orientācija uz maiņu bieži vien vēršas pie tiešās rīcības un protesta repertuāriem.

Līdzīgu nošķirumu, bet no cita redzesloka piedāvājis Ronalds Ingleharts (piem. Inglehart, 1977). Viņaprāt, politisko līdzdalību var iedalīt uz eliti vērstajā (*elite-directed*) un eliti izaicinošajā (*elite-challenging*) līdzdalībā. Pirmā notiek saskaņā ar noteikumiem, ko izstrādāja elites veiksmīgi iekārtas funkcionēšanai; tai pieder balsošana, dalība vēlēšanu kampaņās, arī dalība NVO, lobisma grupās u.tml. Šādas līdzdalības tiešais adresāts ir esošā politiskā elite un tās pieņemtie lēmumi, un šai līdzdalībai jānotiek ar leģitīmu politiskās ietekmes izrādīšanas kanālu starpniecību. Eliti izaicinošā līdzdalība, savukārt, balstās uz pieņēmuma, ka efektīvākais un ātrākais veids, kā panākt iekārtas maiņu vai reformēšanu, ir tiešā rīcība (*direct action*), kas galvenokārt izpaužas kā protests jeb neapmierinātības paušana.

Pētnieki Patriks Bernhāgens (*Patrick Bernhagen*) un Maikls Maršs (*Michael Marsh*) par pamatu ņem līdzdalības institucionalizācijas pakāpi un runā par institucionalizēto un neinstitutionalizēto līdzdalības formām (Bernhagen & Marsh, 2007, 46). Pirmā notiek caur „*politiskās iesaistīšanās institucionalizētiem kanāliem*” – piemēram, balsošanas process, kas notiek saskaņā ar formāliem noteikumiem. Turpretim petīciju parakstīšana, piedalīšanās demonstrācijā vai ēkas ieņemšana notiek brīvi un spontāni, un notikumu iekšēji saturiskā puse (kādas prasības izvirzīt, kādās formās vai valodā tās izteikt u. tml.) paliek tikai un vienīgi dalībnieku ziņā.

Edvards Mullers (*Edward Muller*) nedaudz nobīda pieņemamības un nepieņemamības robežu līdzdalībā un runā par demokrātisko un agresīvo līdzdalību (Muller, 1982). Viņaprāt, visi politiskās līdzdalības veidi, kas neietver klaju likumu pārkāpšanu vai vardarbību, ir pieņemami un leģitīmi

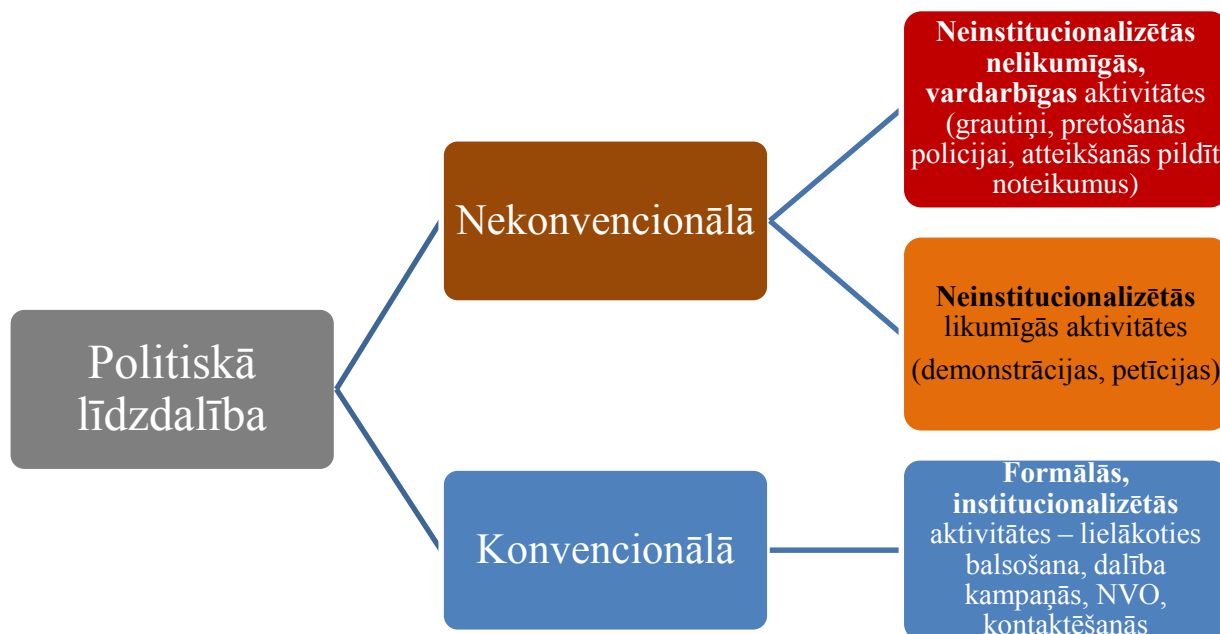
¹⁰ Sk. internetā (20.04.201.): <http://rus.delfi.lv/news/daily/politics/razhuks-dlya-latyshej-yazyk-eto-vopros-bytiya.d?id=41721853> (tulkojums no krievu valodas mans. – J.N.)

demokrātiskā sabiedrībā. Saskaņā ar viņa izpratni, arī petīcijas un likumīgās demonstrācijas būtu uzskatāmas par demokrātiskām un „konvencionālām” (pēc agrīnās terminoloģijas). Savukārt agresīvās līdzdalības piemēri būtu vardarbība, terorisms un pat pilsoniskā nepakļaušanās. Demokrātiskā un agresīvā līdzdalība ir „analītiski atšķirīgi” veidi (Muller, 1982, 1).

Mullera atziņām piekrīt Pols Burnē (*Paul Bourne*), norādot, ka konvencionālā un nekonvencionālā izpratne mainās laika gaitā, un 1960.-1970. gg. tipoloģijas ne vienmēr būs atbilstošākas mūsdienu situācijas analīzei (Bourne, 2010). Vecā nošķiruma vietā viņš piedāvā divu līmeņu tipoloģiju, ko daļēji bija aizguvis no cita pētnieka (Munroe, 2002, cit.pēc Bourne 2010). Mullera dēvēto demokrātisko līdzdalību viņš ierosina saukt par ortodoksālo (*orthodox*), un tai būtu jāietver gan konvencionālā (vēlēšanu un NVO lauks), gan nekonvencionālā līdzdalība (protesti, petīcijas u.tml.) kamēr tā nepārkāpj likumu un nepāraug vardarbībā. Savukārt neortodoksālā līdzdalība ir tā, kas ietver likumu neievērošanu, kā arī vardarbību. Līdzīgu shēmu piedāvājis kipriešu sociologs Jasons Lampriānu (*Iasonas Lamprianou*), kurā nekonvencionālā līdzdalība dalās likumīgajās un nelikumīgajās aktivitātēs (Lamprianou, 2013).

5.1.attēls.

Politiskās līdzdalības tipoloģija pēc Lamprianou (2013); vienkāršota

Jans Teorels (*Jan Teorell*) ar līdzautoriem (Teorell et al., 2007), vadoties no „šaurās” politiskās līdzdalības definīcijas kā ietekmes izrādīšanas politisko rezultātu sasniegšanai (Brady, 1999, 737), piedāvāja politiskās līdzdalības veidu tipoloģiju, kuras pamatā ir divi kritēriji: ietekmes izrādīšanas kanāli (*channels of expression*) un ietekmes mehānismi (*mechanisms of influence*). Ietekmes kanāli var būt pārstāvnieciskie (*representational*), caur kuriem būtu jāspēj ietekmēt vēlētajās politiskās amatpersonas, un ārpuspārstāvnieciskie (*extra-representational*), kas apvieno tiešās darbības un protesta aktivitātes, kā, piemēram, demonstrācija vai boikots. Savukārt ietekmes mehānismus Teorels ar līdzautoriem aizguvuši no ekonomista Alberta Hiršmana (*Albert Hirschman*) darba *Exit, Voice and Loyalty* (Hirschman, 1970). Saskaņā ar Hiršmana teoriju, jebkuras organizācijas (firmas, valsts vai kādas citas) piederīgie var reaģēt uz viņus neapmierinošu situāciju divos pamatveidos. Pirmkārt, viņi var pārslēgt savu uzticību, pametot viņu neapmierinošo organizāciju, balsojot par citu partiju utt. Šī stratēģija Hiršmana terminoloģijā ir „izeja” (*exit*). Otrkārt, viņi var mēģināt komunicēt savu neapmierinātību un vēlmes, uzrunājot tos, no kuriem ir atkarīga lēmumu pieņemšana, proti, uzņēmuma, politiskā veidojuma vai kādas citas organizācijas vadību. Šī ir „balss” stratēģija (*voice*). Politiskajā līdzdalībā pie balss stratēģijām piederētu demonstrācijas, petīciju iesniegšana un cita veida protesta līdzdalība. Balsošana vēlēšanās toties ierindojas pie „izejas” stratēģijas izpausmēm, jo informācija, ko sevī ietver katra atsevišķa indivīda izvēle, sniedz visai maz informācijas par iespējamiem izvēles iemesliem. Kontaktēšanās ar politiķiem un amatpersonām ierindojas gan pārstāvnieciskajos, gan ārpuspārstāvnieciskajos kanālos – atkarībā no tā, kas ir kontaktēšanās mēģinājumu adresāts. Līdz ar to parādās arī papildu kritērijs – politiskās līdzdalības mērķa esamība vai neesamība (*targeted / non-targeted activity*). Dalībai un darbam partijās, kā arī protestam, trūkst konkrētā personificētā mērķa, savukārt kontaktēšanās paredz tiešu vēršanos pie politiķa vai amatpersonas (Teorell et al., 2007). Nākamā tabula ilustrē politiskās līdzdalības veidu klasifikāciju saskaņā ar kanālu un ietekmes mehānismu kritēriju kopas.

5.5.tabula.

Politiskās līdzdalības veidu tipoloģija pēc ietekmes kanāliem un mehānismiem

		Ietekmes kanāli	
		Pārstāvnieciskie	Ārpuspārstāvnieciskie
Ietekmes mehānismi	Izeja (exit)	Balss	Boikots
	Balss (voice)	Bez konkrēta mērķa: Darbs partijā/politiskā grupā	Bez konkrēta mērķa: Protesta līdzdalība
		Ar konkrētu mērķi: Kontaktēšanās ar politiķiem / amatpersonām	

Avots: Teorell et al., 2007.

Kopumā ņemot, jākonstatē, ka praktiski visas aplūkotās tipoloģijas iezīmē robežu starp līdzdalību, kurai ir protesta raksturs, un līdzdalību, kurai tādas nav, piedāvājot vairāk vai mazāk sīkākus dalījumus šo divu tipu ietvaros. Politiskās līdzdalības pētnieks Dīters Ruhts (*Dieter Rucht*) piedāvā, pēc viņa paša atziņas, ikdienas valodas definīciju protestam: tas simboliskā un/vai fiziskā nepieņemšanas (*dissent*) paušana kādam vai kaut kam (Rucht, 2007). Lielā mērā sasaucoties ar H.Bredija politiskās līdzdalības definīciju, protesta politika (*protest politics*) nozīmē protesta apzinātu un publisku izmantošanu, kuras mērķis ir ietekmēt politisku lēmumu vai procesu, kurā protestētāji saskata negatīvās sekas sev, citai grupai vai sabiedrībai kopumā (turpat, 208).

Pieejas, kas līdzdalību tipoloģizē pēc konvencionalitātes kritērija, ilgtermiņā nav noturīgas, jo izpratne par pieņemamību mēdz atšķirties gan sabiedrību starpā, gan arī laikmetu griezumā, ko pierāda mainījusies attieksme pret protestiem; vēlāk piedāvātās alternatīvās tipoloģijas (Muller, 1982, Bourne, 2010) to apliecina. Interesants ir Bernhāgena un Marša piedāvājums ar dalījumu institucionalizētajā un neinstitutionalizētajā līdzdalībā, taču šis dalījums skaidri neatrunā, kā būtu klasificējama kontaktēšanās ar politiķiem vai darbība politiskajā partijā vai nevalstiskajā organizācijā ar politiskiem mērķiem. Jo īpaši darbība organizācija var izpausties dažādos veidos, kā arī iesaistes līmenis var būt atšķirīgs gan pēc intensitātes, gan pēc formalizācijas pakāpes. Liels potenciāls ir Teorela un līdzautoru piedāvātajai klasifikācijas shēmai. Tai piemīt katra politiskās līdzdalības veida aprakstīšana no vairāku kritēriju skatījuma – pēc ietekmes kanāla, ietekmes mehānisma, kā arī pēc konkrētā mērķa vai adresāta esamības. Taču šī shēma ir vairāk piemērota mērķim, kas ir tieši pretējs apkopjoša rakstura tipoloģiju izstrādei, jo kritēriju daudzveidība un daudzdimensionalitāte piešķir tai izteikti analītisku (no grieķu ἀνάλυσις – sadalīšana) raksturu un mērķus.

Augstāk minētie apsvērumi paskaidro, kāpēc par pamatu tiek ņemts Ronalda Ingleharta piedāvātais dalījums uz eliti vērstajā līdzdalībā un eliti izaicinošajā līdzdalībā (tai pat laikā paturot balsošanu ārpus šī dalījuma). Pirmkārt, tā ļauj apvienot atsevišķus politiskās līdzdalības veidus savstarpēji izslēdzošās, nepārklājošās kategorijās (kas, protams, neizslēdz teorētisko debašu iespēju par kāda līdzdalības veida piederību tai vai citai kategorijai). Otrkārt, šī tipoloģija saglabā visplašāk pieņemto praksi nodalīt protesta līdzdalību no citiem tipi un veidiem. Treškārt, tiem līdzdalības veidiem, kuriem nav protesta rakstura, tika piedāvāts adekvāts apkopjošs jēdziens – uz eliti vērstā līdzdalība, kas balstās uz skaidra kritērija.

Bez teorētiskajiem apsvērumiem atbilstošās tipoloģijas izvēlē pastāv arī empīriski analītiskie, jo promocijas darbs paredz arī politiskās līdzdalības datu empīrisku analīzi. Darba ietvaros politiskā

līdzdalība tiek pētīta nevis atsevišķu aktivitāšu līmenī (piemēram, balsošana, darbošanās partijā, vai dalība demonstrācijā), bet apvienojot atsevišķus politiskās līdzdalības veidus apkopotos tipos. Šādas pieejas neapšaubāmais trūkums ir nespēja analizēt atsevišķus līdzdalības veidus. Tai pat laikā tas ir attaisnojams, raugoties no empīriskā viedokļa, jo vairākiem līdzdalības veidiem ir ļoti maz skaits indivīdu, kas aptaujā ziņo par to praktizēšanu.

Visbeidzot, jāmin arī tāds svarīgs apsvēruma, ka Ingleharta politiskās līdzdalības tipoloģija tiek izmantota sen un tika empīriski aprobēta un pārbaudīta daudzos pētījumos, tai skaitā plašos ar starptautisku vērienu un salīdzinošu raksturu.

6. Pētījuma metodoloģija

6.1. Pētījums un izlase

Šī promocijas darba empīriskais pētījums ir veikts, izmantojot Eiropas sociālā pētījuma (*European Social Survey*) 4. posma datu kopu¹¹. Datu kopas glabā un publicē Norvēģijas Sociālo zinātņu datu dienests (*Norwegian Social Science Data Services*).

Eiropas sociālais pētījums (turpmāk tekstā ESS) ir starptautisks pētījums, kas tiek veikts Eiropas valstīs ik divus gadus kopš 2001. g. Projektu līdzfinansē Eiropas Komisija, Eiropas Zinātnes fonds (*European Science Foundation*), kā arī izglītības un akadēmiskās institūcijas katrā dalībvalstī. ESS projektu vada koordinēšanas komanda ar Roriju Ficžeraldu (*Rory Fitzgerald*) priekšgalā, kurš ir Londonas Universitātes Salīdzinošo sociālo pētījumu centra (*Centre for Comparative Social Surveys*) vadītāja pienākumu izpildītājs.

Pētījuma 4. posms aptver 31 valsti, no kurām analīzei atlasītas 29: Apvienotā Karaliste, Beļģija, Bulgārija, Čehija, Dānija, Francija, Grieķija, Horvātija, Igaunija, Īrija, Izraēla, Kipra, Krievija, Latvija, Nīderlande, Norvēģija, Polija, Portugāle, Rumānija, Slovākija, Slovēnija, Somija, Spānija, Šveice, Turcija, Ungārija, Ukraina, Vācija un Zviedrija. Austrija un Lietuva netika iekļautas ESS 4.posma kopējā datu masīvā dēļ dažu mainīgo atšķirīgiem formulējumiem un svēršanas procedūrā¹². Savukārt Vācijas analīzes nolūkos tika sadalīta austrumu un rietumu daļā, lai ņemtu vērā iespējamās atšķirības respondentu atbildēs bijušajā Vācijas Demokrātiskajā Republikā un Rietumvācijā. Līdz ar to analizējamo valstu skaits reāli palielinās līdz 30. ESS pētījuma ietvaros katrā valstī tika izveidota reprezentatīva respondentu izlase, kuras lielums norādīts tabulā zemāk. Austrumvācijas izlase iegūta, sadalot Vācijas izlasi pēc respondentu dzīvesvietas.

¹¹ European Social Survey (2010 - forthcoming). ESS Round 4 (2008/2009) Final Activity Report. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London. Sk. internetā (10.04.2010): <http://ess.nsd.uib.no/ess/round4/>

¹² Sīkāk sk.: ESS4 - 2008 Fieldwork Summary and Deviations. Sk. internetā (03.01.2015): http://www.europeansocialsurvey.org/data/deviations_4.html

6.1.tabula.*Izlases apjoms analīzē iekļautajās valstīs*

Austrumvācija	967
Beļģija	1760
Bulgārija	2230
Čehija	2018
Dānija	1610
Francija	2073
Grieķija	2072
Horvātija	1484
Igaunija	1661
Izraēla	2490
Īrija	1764
Kipra	1215
Krievija	2512
Latvija	1980
Lielbritānija	2352
Nīderlande	1778
Norvēģija	1549
Polija	1619
Portugāle	2367
Rietumvācija	1784
Rumānija	2146
Slovākija	1810
Slovēnija	1286
Somija	2195
Spānija	2576
Šveice	1819
Turcija	2416
Ukraina	1845
Ungārija	1544
Zviedrija	1830
KOPĀ	56752

6.2. Atkarīgie mainīgie – politiskās līdzdalības rādītāji

Promocijas darba pētījuma priekšmets ir politiskā līdzdalība, kurai atbilstoši klasiskajai definīcijai (Brady, 1999) jāizpaužas noteiktās darbībās. Eiropas sociālā pētījuma anketā respondentus jautā par balsošanu pēdējās parlamenta vēlēšanās (B11 jautājums) un par virkni aktivitāšu pēdējo 12 mēnešu laikā: kontaktēšanos ar politiķi, valdības vai pašvaldības amatpersonu (B13), darbošanos partijā vai rīcības grupā (B14), darbošanos cita veida organizācijā vai asociācijā (B15), kampaņas piespraudes/uzlīmes nēsāšanu vai demonstrēšanu (B16), petīcijas parakstīšanu (B17), dalību likumīgā demonstrācijā (B18) un noteiktu produktu boikotēšanu (B19). Tāpat tika jautāts par simpātijām pret kādu partiju (B20) un formālu dalību kādā partijā (B21, taču saskaņā ar klasisko politiskās līdzdalības definīciju (Brady 1999:737) šī deklarētā pieķeršanās kādai partijai vai tās pārstāvētajai ideoloģijai nav pieskaitāma pie reālās politiskās līdzdalības. Piederība partijai tika iekļauta politisko līdzdalību skaidrojošos faktoros.

6.2.tabula.

Politiskās līdzdalības veidi Eiropā pēc iesaistīto īpatsvara

Politiskās līdzdalības veids	Iesaistīto procents (visās valstīs kopumā)
Balšana	77,5
Kontaktēšanās ar politiķi, valdības vai pašvaldības amatpersonu	11,1
Darbošanās partijā vai rīcības grupā	3,3
Darbošanās cita veida organizācijā vai asociācijā	9,9
Kampaņas piespraudes/uzlīmes nēsāšana vai demonstrēšana	5,1
Petīcijas parakstīšana	17,4
Dalība likumīgā demonstrācijā	6,9
Preces boikotēšana	13,1

Avots: ESS 2008.

Piezīme. Dati tika svērti pēc izlases dizaina (design weights) un valsts iedzīvotāju skaita (population-sized weights) atbilstoši ESS datu svēršanas norādījumiem:

European Social Survey (2014). Weighting European Social Survey Data. Sk. (23.04.2015.)

http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1.pdf

Dati par balsošanu aprēķināti, par bāzi pieņemot balsstiesīgos respondentus.

No tabulas ir redzams, ka par savu dalību balsošanā pēdējās vēlēšanās norāda nospiedošs vairākums aptaujāto (77,5%), savukārt aktivitāte pārējos veidi būtiski atpaliek (piemēram, petīciju iepriekšējos 12 mēnešos parakstīja 17,4%, kontaktējās ar politiķi vai amatpersonu 11,1%, bet darbojās kādā partijā vai rīcības grupā 3,3%). Šāds nevienmērīgums, kā arī izteikti zemi rādītāji trijos no septiņiem politiskās līdzdalības veidiem (darbošanās partijā, kampaņas simbolikas nēsāšana un dalība demonstrācijā), var apgrūtināt salīdzinošo analīzi, jo īpaši veicot to ar regresiju un iekļaujot tajā daudz

neatkarīgo mainīgo. Šo iemeslu dēļ autors vēršas pie Ingleharta ierosinātā dalījuma uz eliti vērstajā un eliti izaicinošajā līdzdalībā (Inglehart, 1977). Atbilstoši šim dalījumam, kontaktēšanās ar politiķi vai amatpersonu, darbošanos partijā vai rīcības grupā, darbošanos citā organizācijā vai asociācijā un kampaņas simbolikas nēsāšana ierindojas pie uz eliti vērstās līdzdalības veidiem, bet petīcijas parakstīšana, dalība demonstrācijā un boikotā, kuru vienojošā pazīme ir politisks protests, būtu klasificējami kā eliti izaicinošā līdzdalība. Vairāk empīriski analītisku, nekā teorētisku apsvērumu dēļ balsošanu kā izplatītāko līdzdalības veidu autors atstāj nepieskaitītu uz eliti vērstajai līdzdalībai, jo tas ir vienīgais veids, kurā piedalās vairums pētījumā iekļauto respondentu, kas var liecināt par vāju korelāciju ar pārējiem četriem uz eliti vērstās līdzdalības veidiem. Kā norāda amerikāņu politikas zinātnieks G. Bingham Pauels (*G. Bingham Powell*), balsošana jāaplūko kā atsevišķa (*distinct*) politiskās līdzdalības forma. Tā ir visbiežāk pielietotā un vismazāk saistīta ar pārējām politiskās aktivitātes formām nekā lielākā daļa citu pilsoniskās aktivitātes veidi (Powell, 1982, 111-112). Pārbaudot to ar tetrahoriskām korelācijām (lietojamas korelāciju noteikšanai starp dihotomiskajiem mainīgajiem), jāsecina, ka korelācija balsošanai ar pārējiem uz eliti vērstās līdzdalības veidiem tiešām vērtējama kā diezgan vāja:

6.3.tabula.

Balsošanas korelācija ar pārējiem uz eliti vērstās līdzdalības veidiem

Politiskās līdzdalības veids	Korelācijas koeficients	Statistiskais nozīmīgums (<i>p-value</i>)
Kontaktēšanās	0,26	<0,001
Darbošanās partijā vai rīcības grupā	0,30	<0,001
Darbošanās citā organizācijā vai asociācijā	0,28	<0,001
Kampaņas simbolikas nēsāšana	0,19	<0,001

Avots: ESS 2008.

Piezīme. Dati netika svērti, jo tetrahoriskajām korelācijām Stata neparedz šādu iespēju.

Balstoties uz augstāk minētajiem apsvērumiem, autors pārkodējis dalību kaut vienā no uz eliti vērstās līdzdalības veidiem ar 1, bet dalības trūkumu ar 0. Analogiski tika pārkodēta dalība un tās trūkums kaut vienā no eliti izaicinošās līdzdalības veidiem. Jāapzinās, ka šīs manipulācijas rezultātā tiek drīzāk analizētas politiskās līdzdalības apkopotās dimensijas, nevis atsevišķie veidi, taču analīze pat ar šādu ierobežojumu joprojām paliek informatīva.

6.4.tabula.

Politiskās līdzdalības dimensijas Eiropā pēc iesaistīto īpatsvara

Politiskās līdzdalības dimensija	Iesaistīto procents (visās valstīs kopumā)
Balsošana	77,5
Uz eliti vērstā līdzdalība – dalība kaut vienā no šiem veidiem: kontaktēšanās; darbošanās partijā vai rīcības grupā; darbošanās citā organizācijā vai asociācijā; kampaņas simbolikas nēsāšana	20
Eliti izaicinošā jeb protesta līdzdalība – dalība kaut vienā no šiem veidiem: petīcijas parakstīšana; demonstrācija; boikots	26

Tādējādi, promocijas darba analīzē paliek trīs atkarīgie mainīgie, kuriem būtu jāpārbauda sakarība ar virkni neatkarīgo mainīgo. Šāds uzdevums būtu veicams ar regresijas analīzi. Ņemot vērā, ka atkarīgie mainīgie ir dihotomiskie, izplatītākais regresijas paveids (parastā mazāko kvadrātu lineārā regresija, *ordinary least squares regression*) neder. Atbilstošā alternatīva būtu loģistiskā regresija (*logistic regression*). Pēc regresijas analīze ļaus noteikt **paredzamās varbūtības iesaistīties katrā politiskās līdzdalības dimensijā** atkarībā no interesējošiem faktoriem, kuriem atbilst neatkarīgie mainīgie. Tiem arī veltīta nākamā apakšnodaļa.

6.3. Neatkarīgie mainīgie – politiskās līdzdalības faktori

Neatkarīgos mainīgos jeb politiskās līdzdalības faktoros var iedalīt četrās grupās:

1. Valsts politiskā mantojuma faktori
 - 1.1. Piederība kādai no trijām postkomunistisko valstu grupām (Balkānu valstis, Centrālā un Austrumeiropa, bijusī PSRS)
 - 1.2. Komunisma apstākļos nodzīvoto socializācijas gadu skaits (tikai postkomunistiskajām valstīm)
2. Cilvēku pamatvērtības saskaņā ar Š.Švarca vērtību teoriju
 - 2.1. Pašrealizācija
 - 2.2. Stimulācija
 - 2.3. Hedonisms
 - 2.4. Sasniegumi
 - 2.5. Vara
 - 2.6. Drošība
 - 2.7. Konformitāte
 - 2.8. Tradīcijas

- 2.9. Labvēlība
- 2.10. Universālisms
- 3. Politiskā iesaistīšanās
 - 3.1. Uzticēšanās politiskajām institūcijām (indekss)
 - 3.2. Subjektīvā politiskā kompetence
 - 3.3. Interese par politiku
 - 3.4. Dalība politiskajā partijā
 - 3.5. Dalība arodbiedrībā
- 4. Sociālās struktūras un resursu faktori
 - 4.1. Dzimums
 - 4.2. Vecums
 - 4.3. Izglītības līmenis (standartizēts)
 - 4.4. Subjektīvais ienākumu līmenis

6.1.attēls.

Politiskās līdzdalības un to faktoru shematisks attēlojums

Pirmā faktoru grupa attiecas uz respondenta dzīvošanu valstī, kas savā vēsturē ir piedzīvojuši autoritāro komunismu, kā arī nodzīvoto socializācijas gadu ilgumu. 4.nodaļā tika izklāstīta un pamatota L.Holmsa un G.Pop-Elehesa postkomunistisko valstu klasifikācija, kura ņem vērā atšķirības bijušo komunistisko valstu sociāli politiskajās iekārtās. Šī teorētiskā klasifikācija kalpo arī par metodoloģisku pamatu promocijas darba pētījumā analizējamo valstu dalīšanai četrās grupās atbilstoši politiskajam mantojumam (6.5.tabula).

6.5.tabula.

Analīzē iekļauto valstu grupas pēc autoritārā komunisma pagātnes kritērija

Grupa	Ietilpstošās valstis	Respondentu kopskaits grupā
Valstis bez autoritārā komunisma pieredzes	Apvienotā Karaliste, Beļģija, Dānija, Francija, Grieķija, Īrija, Izraēla, Kipra, Nīderlande, Norvēģija, Portugāle, Somija, Spānija, Šveice, Turcija, Rietumvācija, Zviedrija	33650
Balkānu valstis	Bulgārija, Horvātija, Rumānija, Slovēnija	7146
Centrālā un Austrumeiropā	Austrumvācija, Čehija, Polija, Slovākija, Ungārija	7958
PSRS	Igaunija, Krievija, Latvija, Ukraina	7998

Respondenta izcelsmes valsts vai valstu grupas iekļaušana analīzē tomēr nav pietiekama, lai identificētu komunistiskā mantojuma iespējamo ietekmi pēc būtības. Tādēļ līdžās valsts kategorijai kā grupējošam mainīgajam komunistisko valstu salīdzinājumam savā starpā autors iekļauj arī komunismā nodzīvotos socializācijas gadus. Šis solis aizgūts no Pop-Elehesa un Takeras atziņām (Pop-Eleches & Tucker, 2013). Kā tika minēts agrāk, šis skatījums postulē, ka savas vērtības un uzvedības šablonus cilvēks attīsta bērnu un pusaudžu vecumā, tai skaitā pārņemot tos no vecākiem un tādām agrīnās socializācijas institūcijām, kā bērnudārzs, skola, jauniešu organizācijas utt. Agrīnās socializācijas pieeja tāpat apgalvo, ka pieaugušā vecumā šīs vērtības un uzvedības šabloni lielākoties paliek nemainīgas. Pop-Elehes un Takers par agrīnās socializācijas periodu uzskata vecumu no 6 līdz 17 gadiem (Pop-Eleches & Tucker, 2013), no kā izriet, ka komunismā nodzīvoto agrīnās socializācijas gadu iespējamais diapazons ir no 0 līdz 11 gadiem.

Otrā faktoru grupa ir desmit universālās cilvēku vērtības, kuras izpētījis un padziļināti analizējis psihologs Š.Švarcs. Tika empīriski pamatots, ka šīs vērtības ir universālas un līdzīgas, neatkarīgi no valsts un tajā dominējošās vērtību kultūras (Schwartz, 1992). Šī iemesla dēļ vērtību korelācija ar

līdzdalības tipiem šajā promocijas darbā tiek aplūkota vispārīgi, nesalīdzinot to valstu grupu starpā. Šāds salīdzinājums iziet ārpus promocijas darba rāmiem un var būt tālākās izpētes iespējams virziens un attīstība.

Nepieciešams sīkāk paskaidrot Švarca identificēto vērtību noteikšanas un mērīšanas metodoloģiju. Katras vērtības svarīguma noteikšanai Švarcs izmantoja vairākus (divus līdz trīs, atkarībā no konkrētās mērāmās vērtības) izteikumus, no kuriem tika veidots vērtības svarīgumu noteicošs indekss. Apgalvojuma aprakstīja kādu iedomātu cilvēku un viņa dzīves prioritātes, bet respondentam bija jānorāda, cik šis cilvēks ir viņam līdzīgs, izmantojot skalu no 1 (ļoti līdzīgs man) līdz 6 (nepavisam nav līdzīgs man). Piemēram, universālisma vērtības svarīguma noteikšanai tika fiksētas respondenta norādes par viņa līdzību ar dažiem iedomātiem cilvēkiem, jeb drīzāk viņu dzīves prioritātēm:

- 1) *Viņš uzskata, ka ir svarīgi, lai pret visiem cilvēkiem pasaulē izturētos vienādi. Viņš ir pārliecināts, ka visiem ir jābūt vienādām iespējām dzīvē.*
- 2) *Viņam ir svarīgi ieklausīties cilvēkos, kuri ir savādāki nekā viņš. Pat tad, ja viņš tiem nepiekrīt, viņš vienalga vēlas tos izprast.*
- 3) *Viņš ļoti pārliecināts, ka cilvēkiem būtu jā rūpējas par dabu. Viņam ir svarīgi rūpēties par apkārtējo vidi.*

Šāda veida jautājumu formulējumam ir tāda priekšrocība, ka, tai vietā, lai atsauktu atmiņā vērtības, kas dominē indivīda valstī, kultūrā vai grupā, ar kuras vērtībām viņš sevi identificē, šis formulējums tomēr sekmē to, ka indivīds nosauc tās vērtībām, kas ir prioritāras tieši viņa dzīvē, lai arī tas pilnībā neizslēdz risku, ka indivīds var atbildēt sociāli vēlamā veidā. Taču respondentu atbilžu sadalījuma analīze valstu starpā pārliecināja, ka šī taktika strādā un respondenti pauž tieši savas individuālās vērtību orientācijas (Schwartz, 1992, 50).

Lai iegūtu skaitlisko izteiksmi katrai vērtībai, tās sastāvdaļām (divām vai trijām atkarībā no vērtības sastāva) tika aprēķināta kopējā vidējā vērtība, kas arī tika izmantota analīzē. Eiropas sociālā pētījuma metodiskais materiāls¹³ rekomendē standartizēt aprēķinātās “jēlvērtības” (*raw scores*), aprēķinot katram indivīdam vidējo vērtību visiem sākotnējiem indikatoriem (21) un nākamajā solī atņemot to no aprēķinātajām jēlvērtībām un norādot sintaksi SPSS programmai, kā veikt šīs darbības. Kaut tas ir ieteicams analīzes precizēšanai, autors apzināti atteicās no šīs standartizācijas, lai saglabātu analīzes gaitas un tās rezultātu interpretācijas vienkāršumu un saprotamību.

¹³ ESS Round 1: European Social Survey (2014): ESS-1 2002 Documentation Report. Edition 6.4. Bergen, European Social Survey Data Archive, Norwegian Social Science Data Services.

6.6.tabulā izklāstīti sākotnējie apgalvojumi (secībā, kurā tie ir Eiropas sociālā pētījuma dokumentācijā) un vērtības, kurām tie atbilst.

6.6.tabula.

Švarca vērtības veidojošie apgalvojumi

Nr.	Vērtības indikators	Vērtība
A	Viņam ir ļoti svarīgi izdomāt jaunas idejas un būt radošam. Viņam patīk darīt lietas savā, īpašā veidā.	Pašrealizācija
B	Viņam ir svarīgi būt bagātam. Viņš grib, lai viņam būtu daudz naudas un dārgas lietas.	Vara
C	Viņš uzskata, ka ir svarīgi, lai pret visiem cilvēkiem pasaulē izturētos vienādi. Viņš ir pārliecināts, ka visiem ir jābūt vienādām iespējām dzīvē.	Universālisms
D	Viņam ir svarīgi parādīt savas spējas. Viņš vēlas, lai cilvēki apbrīno to, ko viņš dara.	Sasniegumi
E	Viņam ir svarīgi dzīvot drošā apkārtnē. Viņš izvairās no visa, kas var apdraudēt viņa drošību.	Drošība
F	Viņam patīk pārsteigumi un viņš vienmēr meklē jaunas lietas, ko darīt. Viņš uzskata, ka dzīvē ir svarīgi darīt daudz dažādas lietas.	Stimulācija
G	Viņš uzskata, ka cilvēkiem jādara tas, ko viņiem liek darīt. Viņš uzskata, ka cilvēkiem visu laiku jāievēro noteikumi pat tad, kad neviens to neredz.	Konformitāte
H	Viņam ir svarīgi ieklausīties cilvēkos, kuri ir savādāki nekā viņš. Pat tad, ja viņš tiem nepiekrīt, viņš vienlīdz vēlas tos izprast.	Universālisms
I	Viņam ir svarīgi būt pieticīgam un atturīgam. Viņš cenšas sev nepievērst citu uzmanību.	Tradīcijas
J	Viņam ir svarīgi labi pavadīt laiku. Viņam patīk sevi "lutināt".	Hedonisms
K	Viņam ir svarīgi pašam pieņemt lēmumus par to, ko viņš dara. Viņam patīk būt brīvam un neatkarīgam no citiem.	Pašrealizācija
L	Viņam ir ļoti svarīgi palīdzēt apkārtējiem cilvēkiem. Viņš vēlas rūpēties par viņu labklājību.	Labvēlība
M	Viņam ir svarīgi būt ļoti veiksmīgam. Viņš cer, ka cilvēki atzīs viņa sasniegumus.	Sasniegumi
N	Viņam ir svarīgi, lai valdība garantētu viņa drošību visu (dažādu) draudu gadījumā. Viņš vēlas, lai valsts būtu tik spēcīga, ka spētu aizsargāt savus iedzīvotājus.	Drošība
O	Viņš meklē piedzīvojumus un viņam patīk riskēt. Viņš vēlas aizraujošu dzīvi.	Stimulācija
P	Viņam ir svarīgi vienmēr atbilstoši uzvesties. Viņš vēlas izvairīties darīt ko tādu, ko citi uzskata par nepareizu.	Konformitāte
Q	Viņam ir svarīgi, lai citi viņu cienītu. Viņš vēlas, lai cilvēki darītu to, ko viņš saka.	Vara
R	Viņam ir svarīgi būt lojālam pret saviem draugiem. Viņš vēlas veltīt sevi cilvēkiem, kuri viņam ir tuvi.	Labvēlība
S	Viņš ļoti pārliecināts, ka cilvēkiem būtu jārūpējas par dabu. Viņam ir svarīgi rūpēties par apkārtējo vidi.	Universālisms
T	Viņam ir svarīgas tradīcijas. Viņš cenšas ievērot reliģiskās vai savas ģimenes tradīcijas.	Tradīcijas
U	Viņš cenšas izmantot katru iespēju, lai izklaidētos. Viņam ir svarīgi darīt lietas, kas viņam sagādā prieku.	Hedonisms

Piezīme: tulkojums latviešu valodā no ESS mājaslapas.

Trešā faktoru grupa sevī iekļauj politiskās iesaistīšanās rādītājus, jautājumi par kurām tika iekļauti Eiropas sociālā pētījuma instrumentārijā. Tajos ietilpst gan subjektīvie (uzticēšanās, kompetence, interese), gan objektīvie faktori (dalība organizācijās).

Politiskā uzticēšanās tiek mērīta ar indeksu, kurā ietilpst uzticēšanās valsts parlamentam, politiķiem un politiskajām partijām. Lai pārbaudītu, vai šie uzticēšanās veidi attiecas uz vienu un to pašu attieksmi un mērāmi ar vienu mainīgo, tiem tika aprēķināts Kronbaha alfas koeficients (Cronbach,

1951). Tas mēra veidojamās skalas jautājumu iekšējo saskaņotību, ņemot vērā jautājumu skaitu un vidējo korelāciju to starpā:

$$\alpha = \frac{k*r}{1+(k-1)*r}$$

kur k ir jautājumu skaits, bet r – vidējais korelācijas koeficients starp jautājumiem.

Kronbaha alfa Eiropas sociālā pētījuma trim politiskās uzticēšanās jautājumiem ir 0,90, kas liecina par augstu iekšējo saskaņotību un izveidotās skalas lietojamību.

Politiskās kompetences noteikšanai autors nolēma izmantot atbildi uz jautājumu “Cik grūti vai viegli Jums šķiet izveidot savu viedokli politiskos jautājumos?” ar piecu rangu skalu, kur 1 atbilst pozīcijai “ļoti grūti”, bet 5 – “ļoti viegli”. Eiropas sociālā pētījuma instrumentārija nav daudz jautājumu, kas skartu subjektīvo politisko kompetenci (lietojot S.Verbas skolas terminoloģiju) vai efektivitāti (lietojot A.Kempbela skolas terminoloģiju). Viens no tiem ir augstāk minētais jautājums, kurā respondentam lūdz novērtēt savas spējas veidot konkrētu viedokli vai nostāju. Otrā jautājuma formulējums ir “*Cik bieži Jums politika šķiet tik sarežģīta, ka Jūs īsti nesaprotat, kas notiek?*”, kas sasaucas, bet neatkārto burtiski Kempbela grupas piedāvāto jautājumu “*Dažreiz politika un valdības lietas šķiet tik sarežģītas, ka es īsti nesaprotu, kas notiek*”. Šī jautājuma risks ir tā noslogojums ar palīgteikumiem (“...*ka Jūs īsti nesaprotat, kas notiek?*”), kas var apgrūtināt jautājuma uztveri. Jautājums par viedokļa izveidošanas vieglumu vai grūtībām ir skaidrāks, tāpēc ir pamats uzskatīt, ka tas ir saprotamāks un līdz ar to lietojamāks kā subjektīvās politiskās kompetences indikators.

Līdz ar uzticēšanos un kompetenci politisko attieksmju lokā autors iekļāva arī vispārīgo subjektīvo interesi par politiku, kuras pakāpi nosaka respondenta turpinājums teikumam “Kā Jūs teiktu, cik lielā mērā Jūs interesējaties par politiku – Jūs esat...” ar četriem ranžētiem variantiem no “nemaz neesat ieinteresēts” līdz “ļoti ieinteresēts”. Pārbaudāmas hipotēzes līdz ar šī faktoru iekļaušanu analīzē netiek izvirzītas, jo ir loģiski pieņemt, ka respondentiem ar augstākiem intereses līmeņiem visdrīzāk būs arī lielāka varbūtība iesaistīties katrā politiskās līdzdalības tipā. Taču šo faktoru vērts iekļaut analīzē kā papildu mainīgo kopā ar citiem saturiskajiem mainīgajiem, tai skaitā lai uzzināto to, cik atšķirīga ir šī faktora korelācijas ciešums atkarībā no politiskās līdzdalības tipa.

Visbeidzot, starp politiskās iesaistīšanās mainīgajiem tika jautāts arī par formālu dalību politiskajā partijā vai arodbiedrībā uz aptaujas veikšanas brīdi. Šie divi jautājumi ir dihotomiski ar atbilžu variantiem “jā/nē”; Eiropas sociālā pētījuma datu kopas arodbiedrību jautājuma oriģinālversija paredz iespēju norādīt, ka respondents agrāk bija arodbiedrības biedrs, bet vairs nav. Analīzes vienkāršošanas

labad šis variants tikai pieskaitīts “nē” atbildei. Atšķirībā no Verbas un līdzautoru pētījuma (Verba et al., 1995), ESS instrumentārijs neļauj vienā jautājumā noteikt dalību un dalības ciešumu (cik stipri respondents identificējas ar partiju vai arodbiedrību).

Ceturrtā faktoru grupa ietver respondentu demogrāfiskos raksturojumus (dzimums un vecums), kā arī izglītību un ienākumus raksturojošos mainīgos, kuri tradicionāli izmantoti, lai noteiktu indivīda sociālo stāvokli un viņa vietu sociālajā struktūrā. Šajā skatījumā noteikto pazīmju esamība kalpo kā resurss, kas vecina iesaistīšanos politikā, vai, tieši otrādi, kā šādu iesaistīšanos kavējošs apstāklis. Ņemot vērā, ka vecumam var būt arī mainīga, nelineāra ietekme uz līdzdalības varbūtību, piemēram, pozitīva pusmūža vecumā, bet zema vai negatīva jaunībā un vecumdienās (sk. Nie et al. 1974), analizē tika iekļauts papildu mainīgais – vecums kvadrāta pakāpē (*age squared*).

Izglītības sistēmas Eiropas valstīs ir atšķirīgas: tās paredz gan nevienādu izglītības līmeņu skaitu, gan arī dažāda mēroga izglītības iespēju klāstu. Tas apgrūtina izglītības līmeņu standartizācijas un pielīdzināšanas uzdevumu. Eiropas sociālā pētījuma organizatori paredzēja šādu vajadzību un izveidoja standartizētu izglītības līmeņu mainīgo ar šādiem atbilžu variantiem:

1. zemāk par nepilno vidējo izglītību (*less than lower secondary education*);
2. nepilnā vidējā izglītība (*lower secondary education completed*);
3. pabeigtā vidējā izglītība (*upper secondary education completed*);
4. pabeigtā pēcvidējā izglītība, kas nav augstākā (*post-secondary non-tertiary education completed*);
5. pabeigtā augstākā izglītība (*tertiary education completed*).

Ņemot vērā lielu respondentu skaitu, kas izvairījās no ienākumu apmēra vai tā diapazona nosaukšanas (piemēram, Bulgārijā neviens nav atbildējis uz jautājumu par mājsaimniecības ienākumu līmeni), promocijas darba autors pieņēmis lēmumu aizstāt to ar subjektīvu rangu skalas jautājumu par ienākumu pietiekamību. Šī jautājuma atbilžu varianti ir:

1. Ar esošajiem ienākumiem var iztikt ļoti labi;
2. Ar esošajiem ienākumiem var iztikt;
3. Ar esošajiem ienākumiem ir grūti iztikt;
4. Ar esošajiem ienākumiem ir ļoti grūti iztikt.

6.4. Faktoru mijiedarbības jeb interakcijas

Vairākas promocijas darba pētījuma hipotēzes formulētas tā, lai paredzētu iespējamās atšķirības atsevišķu faktoru iedarbībā uz iznākuma jeb atkarīgiem mainīgajiem (proti, uz politiskās līdzdalības tipu varbūtību). Tāda, piemēram, ir 10.hipotēze – “Subjektīvā politiskā kompetence faktoram vājāk korelē ar politiskās līdzdalības varbūtību postkomunistiskajās valstīs, bet stiprāk – valstīs bez komunisma mantojuma”. Lai pārbaudītu šo hipotēzi, ir jāsalīdzina subjektīvās kompetences (intervāla līmeņa mainīgais) regresijas koeficienta vērtības katrā no četrām valstu grupām (nomināla līmeņa mainīgais). Šādu analītisku uzdevumu risināšanai pastāv t.s. interakcijas (*interaction*), kas latvieši valodā nozīmē vairāku neatkarīgo mainīgo mijiedarbības ietekmi uz atkarīgo.

Skaidrojot interakciju definīciju, sociologs Džeimss Džakards (*James Jaccard*) atsaucas uz vispārpieņemto mainīgo iedalījumu atkarīgajos un neatkarīgajos mainīgos. Atkarīgais mainīgais attiecas uz iznākumu, kuru hipotētiski ietekmē neatkarīgais mainīgais kā iznākuma iespējamais cēlonis. Interakcijas efekts pastāv tad, kad neatkarīgā mainīgā iedarbību uz atkarīgo nosaka kāds trešais mainīgais, ka sauc par moderatora mainīgo (Jaccard, 2004, 12). Augstāk minētajā piemērā politiskās līdzdalības varbūtību ietekmē kompetences līmenis, kura iedarbību savukārt “moderē” respondenta valsts politiskais mantojums (ar autoritāro komunismu pagātnē vai bez tā).

Saskaņā ar 2. un 7. – 12. hipotēžu formulējumiem, kas postulē iespējamās atšķirības valstu grupu starpā vai arī šādu atšķirību neesamību, regresijas analīzē jāiekļauj valsts politiskā mantojuma tipa (moderatora mainīgā) interakcijas ar komunisma apstākļos nodzīvotajiem socializācijas gadiem, politisko uzticēšanos, subjektīvo politisko kompetenci, dalību partijā un arodbiedrībā.

6.5. Analīzes pamattehnika – loģistiskā regresija

Nemot vērā, ka zināšanas par secinošās statistikas metodēm nav pašsaprotami sagaidāmas no katra potenciāla promocijas darba lasītāja, nepieciešams raksturot loģistiskās regresijas metodi un pamatot tās izvēli.

Regresijas analīze ir visbiežāk pielietotā statistiskās analīzes tehnika (Hair et al., 2011, 155). Tas izskaidrojams ar to, ka visbiežāk sastopama pētnieciskā problēma ir noteikt, kā viens vai daži faktori ietekmē kādu parādību vai rezultātu. Vispārīgo lineārās regresijas modeli parasti atspoguļo kā vienādojumu

$$Y = X_1 + X_2 + \dots X_n,$$

kur Y reprezentē pētāmo rezultātu, bet $X_1 + X_2, \dots, X_n$ – faktoros, kas ietekmē tā vai citā rezultāta rašanos. Veidojot un pārbaudot regresijas modeli, pētnieki interesējas par katra faktora nozīmi jeb ieguldījumu atkarīgā mainīgā Y izskaidrošanā. Šos faktora „svarus” sauc par regresijas koeficientiem, apzīmējot tos ar b burtu un numuru apakšrakstā (b_1, b_2 utt.) Papildus koeficientiem aprēķinu gaitā tiek noteikta konstante b_0 (*intercept* jeb *constant*), kas atspoguļo sagaidāmo Y vidējo vērtību, kad visu faktoru koeficienti ir vienādi ar 0), un atlikumu jeb kļūdu ε (*residual* vai *error*), kas atspoguļo starpību starp rezultāta reāli novērojamo vērtību un vērtību, ko iepriekš paredzēja regresijas modelis. Precizētais un paplašinātais regresijas modelis, tādējādi, atspoguļojams ar formulu

$$Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_2 + \dots + b_n X_n + \varepsilon.$$

Lineārā regresija domāta gadījumiem, kad gan rezultāts, gan faktori mērāmi intervāla skalā. Klasisks piemērs no dabas zinātnēm būtu cilvēka auguma noteikšana atkarībā no vecuma, patērējamo olbaltumvielu daudzuma u.tml. Realitātē sociālajās zinātnēs bieži vien pieļauj arī lineārās regresijas izmantošanai rangu skalām, piemēram, nosakot skolēnu sekmes atkarībā no vecāku izglītības, ienākumiem, pašu skolēnu veselības stāvokļa, dzīvesvietas un citiem faktoriem.

Lineārā regresija neder gadījumiem, kad atkarīgais mainīgais ir dihotomija – piemēram, dalība vai nedalība vēlēšanās, slimības esamība vai neesamība, iestāšanās vai neiestāšanās augstskolā. Šajos gadījumos atkarīgā mainīgā skala ir nevis intervāla (potenciāli bezgalīga), bet kategoriska ar divām vērtībām – 0 vai 1. Dihotomiskā mainīgā atkarības noteikšanai domāta **loģistiskā regresija**. Atšķirībā no lineārās regresijas, kas paredz tiešu lineāru sakarību starp atkarīgo un neatkarīgajiem mainīgajiem un uz grafika izskatās kā taisne, loģistiskās regresijas grafikam ir izteikta S-forma. Loģistiskā funkcija tiecas uz minimumu 0, argumentam X tiecoties uz $-\infty$ un uz maksimumu 1, ja $X \rightarrow +\infty$. Loģistiskā regresija pieder pie vispārināto lineāro modeļu (*generalized linear model*) saimes, kuros sākotnēji lineārā funkcija tiek transformēta nelineārajā (Kühnel & Krebs, 2006, 605-609). Loģistiskā regresija atspoguļojama ar formulu

$$Y = \frac{1}{1 + e^{-(b_0 + b_1X_1 + b_nX_n + \varepsilon)}}$$

kur $e \approx 2,71828\dots$ – naturālā logaritma bāze, bet $(b_0 + b_1X_1 + b_nX_n + \varepsilon)$ ir transformējamā lineārā funkcija no lineārās regresijas formulas. Atkarīgais mainīgais Y pieņem vērtības no 0 līdz 1, kuras interpretējamas kā notikuma varbūtība – no 0% līdz 100%. Vienkāršoti šo modeli var atspoguļot ar vienādojumu

$$Y = \text{logistic}(b_0 + b_1X_1 + b_n X_n).$$

6.6. Varbūtības un izredzes

Domājot par loģistiskās regresijas rezultātiem un to interpretāciju, pieņemts runāt par varbūtībām (*probabilities*) un starpībām jeb, precīzāk, izredžu attiecībām (*odds ratios*). Piemēram, tiek aplūkots dihotomiskais mainīgais Y – balsošana pēdējās parlamenta vēlēšanās ar atbilžu variantiem nē (0) un jā (1). Šī mainīgā Y vidējā vērtība (μ) respondentu izlasē būs vienāda ar nobalsojušo respondentu īpatsvaru; citiem vārdiem, ja vēlēšanās piedalījušies 77% respondentu, tad $\mu = 0,77$. Varbūtību pieņemt noteikt robežās no 0 līdz 1, kur 1 atbilst 100% varbūtībai. Tādējādi, rezultātu $\mu = 0,77$ var interpretēt arī šādi: dotajā izlasē varbūtība, ka nejauši izvēlētais respondents tiešām balsoja, ir 0,77. Cita, alternatīva pieeja, kas tomēr balstās uz varbūtības koncepta, ir izredžu attiecību analīze. Izredžu attiecība iedomājama kā notikuma (balsošanas) varbūtības un pretējā notikuma (nebalsošanas) varbūtības dalījums. Ja maksimāli iespējamā varbūtība (100%) ir 1, balsošanas varbūtība ir 0,77, tad pretējā notikuma varbūtība ir $1 - 0,77 = 0,23$ jeb 23%. Šādā gadījumā balsošanas izredzes (*odds*) ir

$$\text{balsošanas izredzes} = \frac{\text{balsošanas varbūtība}}{\text{nebalsošanas varbūtība}} = \frac{\text{balsošanas varbūtība}}{(1 - \text{nebalsošanas varbūtība})} = \frac{0,77}{0,23} = 3,35.$$

Proti, uz katru respondentu, kas nebalsoja parlamenta vēlēšanās, būs 3,35 respondenti, kas nobalsoja.

Visbeidzot, izredžu attiecība (*odds ratio*) ir interesējošā notikuma izredzes vienā grupā salīdzinot ar šī paša notikuma izredzēm citā grupā. Izredžu attiecība tiek aprēķināta regresijas gaitā. Grupas piederību var noteikt gan kategoriālie mainīgie (piemēram, dzimums), tā arī kvantitatīvie (piemēram, vecums). Ja izredžu attiecība pārsniedz 1, tad interesējošā notikuma izredzes pieaug līdz ar faktora mainīgā vērtības pieaugumu, bet, ja izredžu attiecība ir mazāka par 1, tad interesējošā notikuma izredzes samazinās līdz ar faktora mainīgā pieaugumu. Izredžu attiecība, kas ir vienāda vai tuvu 1, nozīmē, ka faktoram nav ietekmējošās nozīmes.

6.7. Regresijas rezultātu diagnostika

Jebkura statistikās analīzes operācija prasa papildu diagnostiku, kuras mērķis ir izvērtēt iegūto rezultātu drošticamības pakāpi, t.i., statistiskā modeļa kvalitāti. Loģistiskajai regresijai izmanto vairākus diagnostikas instrumentus, tostarp Predžibona modeļa specifiskācijas testu, klasifikācijas precizitātes testu, Pīrsona atlikumu analīzi un Predžibona ietekmīgo novērojumu analīzi. Zemāk tiek īsi raksturota katra procedūra.

Modeļa noteikšanas jeb specifiskācijas (*specification*) tests ļauj izvērtēt statistiskā modeļa (atkarīgā un neatkarīgo mainīgo sakarību) vispārīgo kvalitāti. Tas balstās uz pieņēmuma, ka, ja statistiskais

modelis ir konstruēts adekvāti, pārbaude nekonstatēs statistiski nozīmīgu nepieciešamību pēc papildu neatkarīgajiem mainīgajiem. Viens no modeļa noteikšanas kļūdu veidiem ir t.s. saiknes kļūda (*link error*). Ja šī kļūda rodas regresijas analīzes gaitā, tā norāda uz nepieciešamību pārveidot jeb transformēt līdzšinējo statistisko modeli, lai saikne starp atkarīgo un neatkarīgo mainīgo kļūtu precīzāka. Saiknes testa ideja ir pievienot modelim neatkarīgo mainīgo, un, ja tā sakarība ar atkarīgo mainīgo izrādās statistiski nozīmīga, tad līdzšinējais modelis, visticamāk, nav pareizs. Saiknes testu (Stata programmatūras valodā tas veicams ar komandu *linktest*) var ilustrēt šādi. Regresijas modeli var izteikt ar vienādojumu $y = f(X\beta)$, kur y ir atkarīgais jeb iznākuma mainīgais, X ir visi neatkarīgie mainīgie kopumā, β ir koeficienti, kas izsaka X neatkarīgo mainīgo svarus, un f (funkcija jeb atkarība) norāda uz y atkarību no X . Saiknes testa gaitā tiek aprēķināts mainīgais *hat*, pieņemot, ka $\hat{y} = X\beta$, un papildu mainīgais \hat{y}^2 . Līdzšinējais regresijas modelis tiek pārrēķināts, atrodot y sakarību ar \hat{y} un \hat{y}^2 . Ja regresijas koeficients mainīgajam \hat{y}^2 ir statistiski nozīmīgs, tad līdzšinējais modelis, visticamāk, nav pareizs (StataCorp, 2013a). Šo testu 1979. gadā ierosinājis statistiķis Derils Predžibons (*Daryl Pregibon*), par pamatu ņemot statistiķa Tjūkija idejas (Pregibon, 1979; Tukey, 1949).

Loģistikās regresijas modeļa izvērtēšanai lieto arī klasifikācijas tabulas (*classification tables*). To mērķis ir izvērtēt, cik precīzi izveidotā modeļa prognoze (piemēram, vai konkrēts indivīds balso vai nebalso, ņemot vērā viņa datus neatkarīgajos mainīgajos) atbilst patiesajam iznākumam (vai viņš reāli ir vai nav piedalījies balsošanā). Klasifikācija uzskatāma par pareizu divos gadījumos:

- 1) ja prognozētā varbūtība ir augstāka par 50% un reālais rezultāts ir pozitīvs (piemēram, modelis prognozējis 65% varbūtību, ka indivīds nobalsos, un viņš tiešām ir nobalsojis);
- 2) ja prognozētā varbūtība ir zemāka par 50% un reālais rezultāts ir negatīvs (piemēram, modelis prognozējis tikai 40% varbūtību, ka indivīds nobalsos, un viņš tiešām nav nobalsojis).

Jo lielākam novērojumu (piemēram, indivīdu) īpatsvaram prognozētais rezultāts sakrīt ar reāli novēroto, jo labāka ir statistiskā modeļa prognozēšanas spēja (StataCorp, 2013a).

Regresijas analīzes diagnostikā ir svarīgi identificēt gadījumus (piemēram, respondentus), kas neiekļaujas izveidotajā statistiskajā modelī. Viens no veidiem, kā to izdarīt, ir atlikumu (*residuals*) analīze. Ar atlikumu saprot atšķirību starp mainīgā reāli novēroto vērtību un modeļa prognozēto vērtību (Menard, 2002). Piemēram, balstoties uz neatkarīgo mainīgo datiem (augsta interese par politiku, augsti uzticēšanās un kompetences līmeņi), respondentam tika prognozēta augsta varbūtība (90%) līdzdalībai vēlēšanās, taču reāli viņš norādījis, ka pēdējās vēlēšanās nav balsojis. Gadījumus ar

lielām atšķirībām starp iznākuma mainīgā prognozēto un reāli novēroto pieņemts saukt par izņēmuma gadījumiem jeb izlēcējiem (*outliers*).

Loģistiskās regresijas diagnostikas var izmantot Pīrsona atlikumu (*Pearson residuals*) analīzi vai to standartizēto versiju. Gadījumi (respondenti), kuriem atlikuma absolūtā vērtība pārsniedz 2 (proti, ir mazāki kā -2 vai lielāki kā 2), jāizskata sevišķi, jo tie var ietekmēt statistiskā modeļa rezultātus. Piemēram, var pārrēķināt statistisko modeli bez gadījumiem ar īpaši lielām atlikumu vērtībām. Atlikumu ietekmes izvērtējumam var konstruēt punktu diagrammu ar atlikumu vērtību uz Y ass un gadījumu kārtas numuriem (vai pozitīvā iznākuma varbūtību) uz X ass.

Individuālu gadījumu ietekmi uz modeļa rezultātiem tiešākā un acīmredzamākā veidā var izvērtēt ar delta-beta ietekmes rādītāju (*Delta-beta influence statistic*). To 1981.g. ierosinājis Derils Predžibons (Pregibon, 1981), tāpēc Stata programmas rokasgrāmatā to sauc īsāk par Predžibona delta-betu (*Pregibon dbeta*, StataCorp 2013a). Šī rādītāja ierosinātājs nesniedz orientierus kritiskām dbeta vērtībām, kuras liecinātu par gadījuma īpašu novirzi no modeļa, taču dažos avotos iesaka pievērst uzmanību gadījumiem, kuru delta-beta vērtība ir lielāka kā 0,2 (Khan, 2010). Predžibona delta-beta rādītāju ir noderīgi vizualizēt tādā pašā veidā, kā Pīrsona atlikumus – proti, ar rādītāja vērtībām uz Y ass un gadījumu kārtas numuriem (vai pozitīvā iznākuma varbūtībām katram gadījumam) uz X ass.

Pēc sociologa un loģistiskās regresijas eksperta Skota Menarda (*Scott Menard*) trāpīgās atziņas, loģistiskās regresijas diagnostika ir vairāk māksla nekā zinātne (Menard, 2002). Tā var norādīt uz potenciāli problemātiskiem, grūti izskaidrojamiem gadījumiem, taču šo problēmu būtība, kā arī jautājums, vai ir nepieciešama kāda nopietnāka iejaukšanās datos, ir noskaidrojams tikai izpētot šos gadījumus sīkāk. Tas savukārt var kļūt grūts un laikietilpīgs uzdevums, jo īpaši ja datu kopa ir liela (vairāki desmiti tūkstoši, kā, piemēram, Eiropas sociālā pētījuma datu kopa) un izlēcēju skaits mērojams simtos. Pat gadījumi ar ļoti lielām atlikumu vērtībām ne vienmēr norāda uz problēmām datos, it sevišķi ja izpētes priekšmets ir cilvēku uzvedība un tiek ņemts vērā acīmredzams fakts, ka individuāla izvēle un brīvā griba var padarīt uzvedības prognozēšanu ne visai perfektu (turpat), tāpēc diagnostikas rezultātus vērts ņemt vērā, taču nevajadzētu absolutizēt. Minētās atziņas ir attiecināmas arī uz šī promocijas darba izpētes objektu.

7. Politiskā līdzdalība Eiropā: empīriskā analīze un rezultāti

7.1. Politiskās līdzdalības tipu izplatība valstu grupās

Empīriskās analīzes nodaļa fokusējas uz politiskās līdzdalības tipu izplatības, kā arī uz politiskās līdzdalības faktoru nozīmes salīdzināšanas valstīs ar atšķirīgu politisku mantojumu.

Iepriekš tika atrunāts, ka promocijas darba empīriskajā analīzē tiek iekļauti politiskās līdzdalības tipi (piemēram, uz eliti vērsta līdzdalība), nevis atsevišķie elementārie politiskās līdzdalības veidi (piemēram, kontaktēšanās ar amatpersonām). Iemesls šim apkopotam skatījumam ir tāds, ka vairākās valstīs ļoti maza daļa respondentu norāda uz dalību noteiktās aktivitātēs (piemēram, demonstrācijā), un šis apstāklis ierobežo iespējas izmantot sarežģītākus analīzes veidus, tai skaitā regresiju ar lielu faktoru skaitu.

7.1.tabula.

Balsošanas izplatība postkomunistiskajās un nekomunistiskajās valstīs

Valstu grupa	Balsotāju īpatsvars, %	Respondentu skaits
Valstis bez autoritārā komunisma pagātnes (Rietumeiropas valstis, Izraēla, Grieķija, Kipra un Turcija)	81,55	30649
Balkānu valstis	72,28	6835
Centrālā un Austrumu Eiropa	72,23	7453
Bijusī PSRS	71,48	7376
Kopā	77,59	52313

$\chi^2 = 669,76$; $p = 0,000$

Dati nav svērti¹⁴.

7.1.tabulā parādīti balsotāju īpatsvari katrā valstu grupā. Ir redzams, ka visās četrās valstu grupās par dalību pēdējās vēlēšanās ziņo lielāka respondentu, taču postkomunistisko valstu grupās pašdeklarēto balsotāju īpatsvars ir manāmi zemāks nekā valstīs bez autoritārā komunisma pagātnes. Valstīs bez autoritārā komunisma pieredzes kopumā par balsošanu pēdējās vispārīgās vēlēšanās ziņo četras piektdaļas respondentu, postkomunistiskajās valstīs – nedaudz vairāk par 70%, un postkomunistisko valstu grupu rezultāti savā starpā ir ļoti tuvu. Atšķirības balsošanas izplatībā ir statistiski nozīmīgas. Šo aprēķinu rezultāti kopumā ir vērā ņemami un atspoguļo kopējo tendenci, taču dažu apstākļu dēļ tie jāinterpretē ar piesardzību. Pirmkārt, pēc Starptautiskā demokrātijas un vēlēšanu atbalsta institūta

¹⁴ Datu svēršana netika izmantota, jo patreiz Stata neļauj to savienot ar regresijas rezultātu diagnostiku.

(IDEA) datiem, četrām pētījuma analīzē iekļautajām valstīm – Beļģijai, Grieķijai, Kiprai un Turcijai – ir likumi, kas paredz obligātu dalību balsošanā; no tām tikai Grieķijā nav paredzētas sankcijas par atturēšanos no pienākuma¹⁵. Vēl dažās valstīs obligātā balsošana pastāv dažu reģionu vai pašvaldību līmenī – piemēram, Austrijā un Šveicē¹⁶. Otrā problēma saistās ar izplatītu izpratni par balsošanu kā par “labā pilsoņa” pienākumu, kādēļ daži nebalsotāji aptaujās norāda, ka viņi balsoja. Piemēram, 2014.g. Latvijā Centrālās vēlēšanas komisijas dati uzrādīja 59,45% Saeimas vēlēšanu aktivitāti, bet iedzīvotāju aptaujā 75% norādījuši, ka balsoja vēlēšanās (Nikišins, Rozenvalds, Zepa, 2014). Ja pieņem, ka šīs “kļūdas” jeb “nobīdes” apmērs ir aptuveni līdzīgs visās ESS valstīs, tad var secināt, ka vēlēšanu aktivitāte postkomunistiskajās valstīs tiešām ir salīdzinoši zemāka, taču šai sakarībai vēl jābūt izskaidrotai, analīzē ieviešot citus mainīgos.

7.2.tabula.

Uz eliti vērstās līdzdalības izplatība postkomunistiskajās un nekomunistiskajās valstīs

Valstu grupa	Aktīvistu īpatsvars, %	Respondentu skaits
Valstis bez autoritārā komunisma pagātnes	27,00	30649
Balkānu valstis	12,42	6835
Centrālā un Austrumu Eiropa	17,68	7453
Bijusī PSRS	14,16	7376
Kopā	22,08	52313

$\chi^2 = 1200,00$; $p = 0.000$

Dati nav svērti.

Uz eliti vērstā līdzdalība nav sveša vienai piektajai daļai ESS valstu iedzīvotājiem kopumā. Atšķirības starp postkomunistiskajām un nekomunistiskajām valstīm ir izteiktākas nekā balsošanai: valstīs, kas nav pieredzējušas autoritāro komunismu, aktīvistu skaits pārsniedz vienu ceturto daļu, bet postkomunistisko valstu grupās šis rādītājs svārstās 12% – 18% robežās. Kā liecina hī kvadrāta tests, šīs atšķirības ir statistiski nozīmīgas. Tāpat nozīmīgas ir atšķirības uz eliti vērstās līdzdalības izplatībā postkomunistisko valstu starpā ($\chi^2 = 85,72$; $p = 0,000$), kur Centrālās un Austrumeiropas iedzīvotājiem tā ir vairāk izplatīta bijušās PSRS valstīs un Balkānu valstīs.

¹⁵ IDEA (Sk. 24.01.2015.) Compulsory voting. Tiešsaiste: http://www.idea.int/vt/compulsory_voting.cfm

¹⁶ Turpat.

7.3.tabula.

Eliti izaicinošās līdzdalības izplatība postkomunistiskajās un nekomunistiskajās valstīs

Valstu grupa	Aktīvistu īpatsvars, %	Kopā, respondentu skaits
Valstis bez autoritārā komunisma pagātnes	33,23	33439
Balkānu valstis	13,20	7016
Centrālā un Austrumu Eiropa	19,77	7860
Bijusī PSRS	11,19	7889
Kopā	25,76	56204

$\chi^2 = 2600,00$; $p = 0,000$

Dati nav svērti.

Eliti izaicinošajā līdzdalībā, kas ietver petīcijas parakstīšanu, dalību demonstrācijā vai boikotā, kopumā Eiropas sociālā pētījuma valstīs iesaistās ceturtdaļa respondentu. Atšķirības valstu grupu starpā ir vēl krasākas, nekā uz eliti vērstajā līdzdalībā un balsošanā. Valstīs, kas nav pieredzējušas autoritāro komunismu, aktīvistu kopskaits ir 33% jeb viena trešā daļa. Aiz tām ierindojas Centrālās un Austrumeiropas valstis ar gandrīz 20% aktīvistu, bet Balkānu valstīs un bijušajā PSRS to īpatsvars vien nedaudz pārsniedz 10%. Salīdzinot savā starpā tikai trīs postkomunistisko valstu grupas, secināms, ka atšķirības joprojām ir statistiski nozīmīgas ($\chi^2 = 250,08$; $p = 0,000$).

Kopumā ņemot, jāsecina, ka **1.hipotēze par atšķirībām valstu grupu starpā visos politiskās līdzdalības tipos ir apstiprinājusies**. Visu triju politiskās līdzdalības tipu (balsošanas, uz eliti vērstās un eliti izaicinošās līdzdalības) rādītāji Rietumeiropas demokrātijās un tām pieskaitītajās Grieķijā, Turcijā, Kiprā un Izraēlā, kas nav pieredzējušas autoritāro komunismu, ir augstāki nekā Balkānu, Centrālās un Austrumeiropas valstīm un bijušās PSRS republikām. Turklāt jāpiebilst, ka Centrālās un Austrumeiropas valstīs nedaudz, bet ievērojami apsteidz Balkānu reģiona un bijušās PSRS valstis uz eliti vērstajā un eliti izaicinošajā līdzdalībā.

Lai identificētu, ar kuru faktoru iedarbību varētu izskaidrot atšķirības politiskajā līdzdalībā atkarībā no politiskās iekārtas mantojuma, nepieciešams analizēt iekļaut citus skaidrojošos mainīgos, ļaujot dažām variēt valstu grupu starpā. Pieļaujams, ka līdz ar to mainīsies arī valsts politiskā mantojuma faktora loma: tā var pastiprināties vai vājināties, kļūstot statistiski nenozīmīgāka visu vai dažu valstu grupu salīdzinājumos.

7.2. Balsošanu skaidrojošie faktori

7.4.tabula.

Loģistiskās regresijas rezultāti balsošanai – visas valstu grupas

BALSOŠANAS FAKTORI	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda
Valstu grupa: Balkāni	0,637*	0,159
Valstu grupa: Centrālā un Austrumeiropa	0,354**	0,147
Valstu grupa: bij. PSRS	0,717	0,253
Uzticēšanās	1,088***	0,029
Interese par politiku	1,574***	0,062
Politiskā kompetence	1,074	0,055
Partijas biedrs	4,111***	0,821
Arodbiedrības biedrs	1,575***	0,209
Drošība	0,978	0,026
Konformitāte	1,089***	0,034
Tradīcijas	1,126***	0,022
Labvēlība	1,039	0,030
Universālisms	0,993	0,044
Pašrealizācija	0,996	0,021
Stimulācija	0,949**	0,025
Hedonisms	1,019	0,029
Sasniegumi	1,021	0,021
Vara	1,007	0,028
Dzimums: siev.	1,131***	0,039
Vecums	1,099***	0,014
Vecums kvadrātā	0,999***	0,000
Izglītības līm.	1,125***	0,036
Subj. ienākumi	1,085**	0,041
Partijas biedrs Balkānos	0,777	0,216
Partijas biedrs CAE	1,143	0,333
Partijas biedrs bij. PSRS	0,432***	0,133
Arodbiedrības biedrs Balkānos	0,623***	0,088
Arodbiedrības biedrs CAE	0,834	0,159
Arodbiedrības biedrs bij. PSRS	1,069	0,161
Uzticēšanās Balkānos	1,084*	0,049
Uzticēšanās CAE	1,043	0,047
Uzticēšanās bij. PSRS	1,010	0,063
Polit.kompetence Balkānos	0,954	0,065
Polit.kompetence CAE	1,200**	0,101
Polit.kompetence bij. PSRS	0,957	0,073
Konstante	0,015***	0,005
N	46463	
McFadden Pseudo-R ²	0,1256	
Modeļa specifiskācijas tests (un tā stat.nož.)	0,01 (0,379)	
Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars, %	80,06	

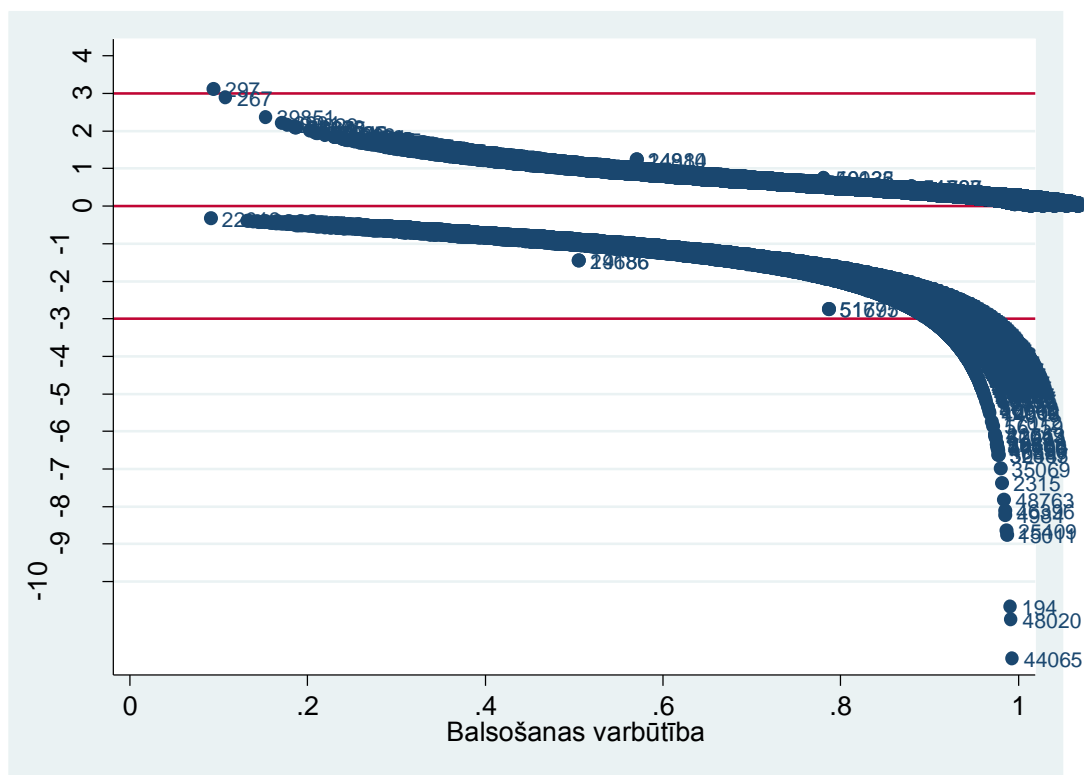
Statistiskā nozīmīguma līmeņi: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Dati analizēti pēc 30 valstu klāstiem.

Modeļa specifiskācijas tests parāda, ka hatsq vērtība nav statistiski nozīmīga. Tas liecina par to, ka modelis tika konstruēts un aprēķināts adekvāti, un neviens manīgais, kas varētu būtiski mainīt iegūtos regresijas rezultātus, netika izlaists. Klasifikācijas tests parāda, ka esošais modelis (precīzāk – balsošanu skaidrojošie faktori kopumā) spēj pareizi klasificēt jeb uzminēt 80% gadījumu.

7.1.attēls.

Pīrsona atlikumu analīze balsošanai, visas valstu grupas

Pīrsona atlikumu analīze parāda, ka modelim neatbilst ļoti daudz gadījumu, kas var potenciāli vājināt modeļa prognozēšanas spēju. Papildus atlikumu analīzei jāaplūko arī Predžibona ietekmes rādītāja vērtības un jāidentificē gadījumi, kuriem tās pārsniedz ieteikto kritisko vērtību 0,2.

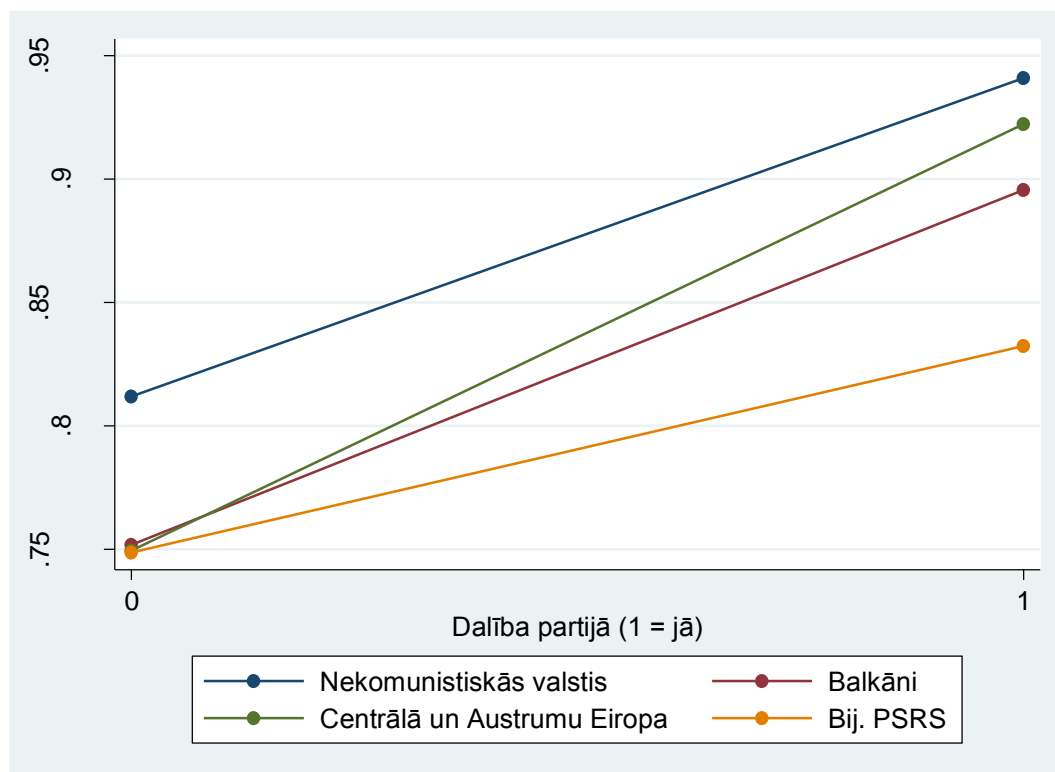
Uzticēšanās varas institūcijām – parlamentam, politiķiem un politiskajām partijām – pozitīvi korelē ar balsošanu. Izredžu attiecību koeficients 1,088 parāda, ka uzticēšanās indeksa pieaugums par 1 skalas vienību palielina balsošanas izredzes par 8,8%. Vēl lielāks koeficients ir vispārīgajai interesei par politiku (1,574), taču politiskā kompetence nav statistiski nozīmīgs faktors. Dalība partijā vai arodbiedrībā ievērojami veicina līdzdalību balsošanā, it sevišķi dalība partijā (koeficients 4,111); tas ir loģiski, jo partijas biedri visdrīzāk atbalstīs savu partiju vai kandidātu arī vēlēšanās kā demokrātiskās politiskās cīņas izšķirošajā brīdī, palīdzot tai tikt pie varas. Iespējams, ka partejiskuma faktors nedarbosies ar līdzīgu stiprumu visās valstu grupās, tāpēc šī mainīgā iedarbība vēl ir izpētāma interakciju ar valsts politiskā mantojuma faktoru. Tas pats sakāms arī par dalību arodbiedrībā, kas kopumā palielina balsošanas izredzes 1,575 reizēs.

No Š. Švarca identificētajām cilvēku pamatvērtībām tikai divām saglabāšanas vērtībām – konformitātei un tradīcijām – ir statistiski nozīmīga un pozitīva korelācija ar balsošanu. Tas visdrīzāk skaidrojams ar to, ka balsošana ir konservatīvākais, institucionalizētākais un, agrīno līdzdalības tipoloģiju valodā izsakoties, konvencionālākais politiskās līdzdalības veids, kura lietojumu reglamentē un aizsargā valsts likumos paredzētā kārtība un procedūras. No politiskās līdzdalības tipu izplatības datiem var redzēt, ka vairumam cilvēku balsošana ir vienīgais līdzdalības veids, kā leģitīmi panākt politiskās izmaiņas vai nosargāt vēlamo stāvokli. Konformitātes pozitīva korelācija ar balsošanu visdrīzāk atspoguļo priekšstatu par šo līdzdalības veidu kā par pilsonisko tikumu; labam pilsonim ir jābalso, lai atbilstu demokrātiskās politiskās kultūras normām. Ar laiku šīs normas kļūst iesakņotākas ne tikai likumos, bet arī nerakstītajās priekšstatos, kurus internalizē sabiedrības vairākums un kuras tādējādi kļūst par tradīcijām; tas skaidro arī pieķeršanos tradīcijām pozitīvo korelāciju ar balsošanu. Tai pat laikā zīmīgi, ka viena no saglabāšanas vērtībām, proti, orientācija uz drošību, ar balsošanu korelē negatīvi, par ko liecina izredžu attiecības koeficients 0,978, kas ir mazāks par 1; turklāt šī sakarība nav statistiski nozīmīga. Zīmīgi ir tas, ka varas vērtībai nav statistiski nozīmīgas sakarības ar balsošanu, neskatoties uz to, ka, saskaņā ar Verbas un līdzautoru politiskās līdzdalības veidu tipoloģiju, balsošanai vēlēšanās piemīt augsta konflikta pakāpe, jo pilsoņi balso par partijām ar pretējām nostādnēm un vērtībām (Verba et al., 1987). Labvēlība un universālisms kā uz citu cilvēku labsajūtu un labklājību orientētās vērtības, kas ir orientēta uz indivīda interešu un tieksmju apmierināšanu, arī neuzrāda nozīmīgu sakarību ar dalību vēlēšanās. Kopumā ņemot, **3.hipotēzes pieņēmums par saglabāšanas vērtību pozitīvo korelāciju ar dalību balsošanā ir apstiprinājies.**

Regresijas modelī ir iekļautas arī četras interakcijas jeb mainīgo mijiedarbības. Tās ļauj izpētīt atšķirības noteikto faktoru (dalība partijā, arodbiedrībā, uzticēšanās un kompetence) iedarbībā pa valstu grupām. Šādu sarežģītāku sakarību efektīvāk interpretēt, attēlojot sakarību grafiski.

7.3.attēls.

Balsošanas varbūtība pēc dalības partijā

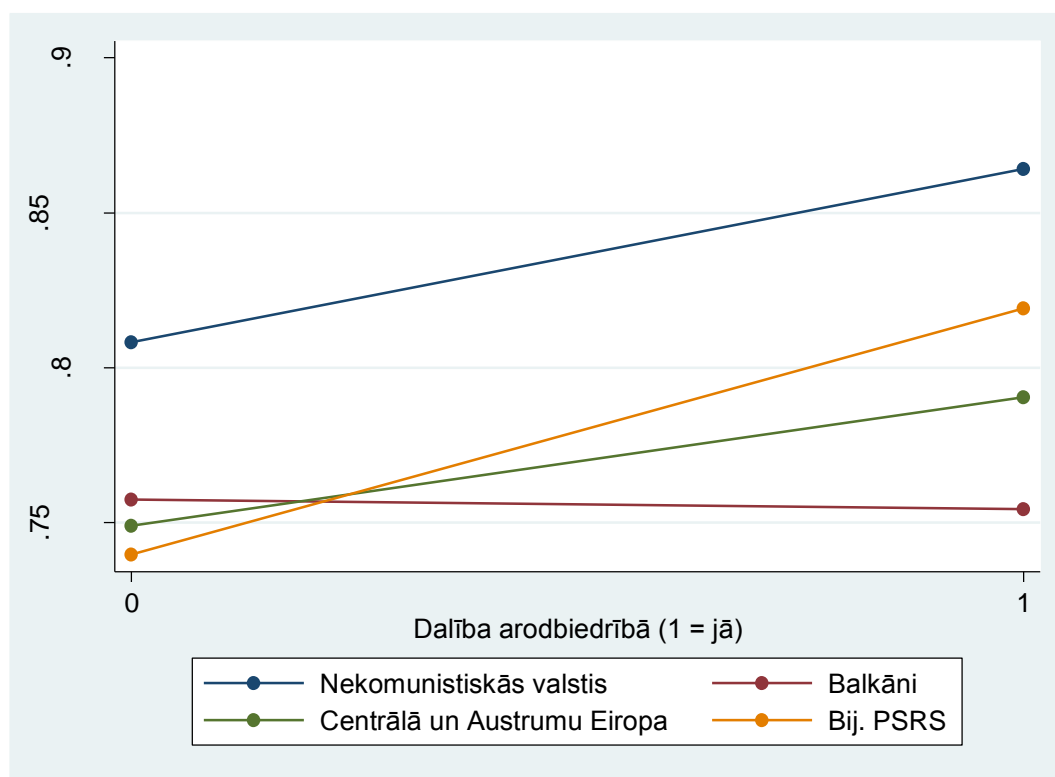
7.3.attēls parāda balsošanas varbūtību atkarībā no tā, vai respondents ir (1) vai nav (0) kādas partijas biedrs; grafikā redzamas četras līknes katrai analizētajai valstu grupai. No šī attēla redzams, ka dalība politiskajā partijā palielina balsošanas paredzamo varbūtību visās valstu grupās, taču partejiskuma efekta stiprums nav līdzīgs. Tas ir līdzīgi stiprs nekomunistiskajās valstīs, Centrālās un Austrumeiropas valstīs un Balkānos, kur paredzamā varbūtība pieaug aptuveni uz 15%, taču divas reizes vājāks bijušās PSRS valstīs, kur šis pieaugums sasniedz 7,5%, par ko liecina arī lēzenāka līkne. Kaut arī uz kopīgā fona šīs atšķirības izskatās mazsvarīgas, tas var liecināt par nedaudz vājākām bijušās PSRS valstu partiju spējām mobilizēt savus biedrus balsošanai, salīdzinot ar pārējām trim valstu grupām. **Balsošanas gadījumā 11.hipotēze, kura apgalvo, ka dalība partijā pozitīvi korelē ar politiskās līdzdalības varbūtību, uzskatāma par apstiprinājušos. Savukārt 12.hipotēze, kura apgalvo, ka šī korelācija būs vājāka postkomunistiskajās valstīs, balstoties uz analīzes datiem ir**

noraidāma: izņemot bijušo PSRS, citas postkomunistiskās valstis uzrāda tādu pašu korelāciju, kā valstis bez autoritārā komunisma pagātnes.

Līdzās partijām, politiskās līdzdalības mobilizētājas bija arī arodbiedrības, kuru strauja attīstība vērojama kopš XIX. gadsimta. Pirmās valstis ar spēcīgām masu strādnieku kustībām bija Lielbritānija un Vācija, kas sekmēja strādnieku cīņu par savām sociāli ekonomiskām interesēm un tiesībām. Kopš tā laika arodbiedrības parasti piesaistīja atbalstu kreisi orientētajām partijām – sociāldemokrātiem un komunistiem. Tai pat laikā arodbiedrību politikajai cīņai bija netiešāks raksturs nekā partijām, jo arodbiedrības kā tādas nepretendēja uz valsts varu, tai skaitā uz vietām un amatiem varas institūcijām. Valstīs, kas piedzīvojušas autoritāro komunismu, arodbiedrības kļuva par masu piespiedu mobilizācijas un lojalitātes veicināšanas instrumentiem, līdzās jauniešu un citām sabiedriskām apvienībām. Šim apstāklim būtu jāvērtina arodbiedrību spēja mobilizēt masas demokrātiskajai līdzdalībai (Howard, 2003). Tāpēc, kaut arī redzams, ka kopumā arodbiedrības pozitīvi korelē ar balsošanu, tomēr ir jāizšķir arī šī faktora iedarbības iespējamās atšķirības valstu grupu starpā.

7.4.attēls.

Balsošanas varbūtība pēc dalības arodbiedrībā

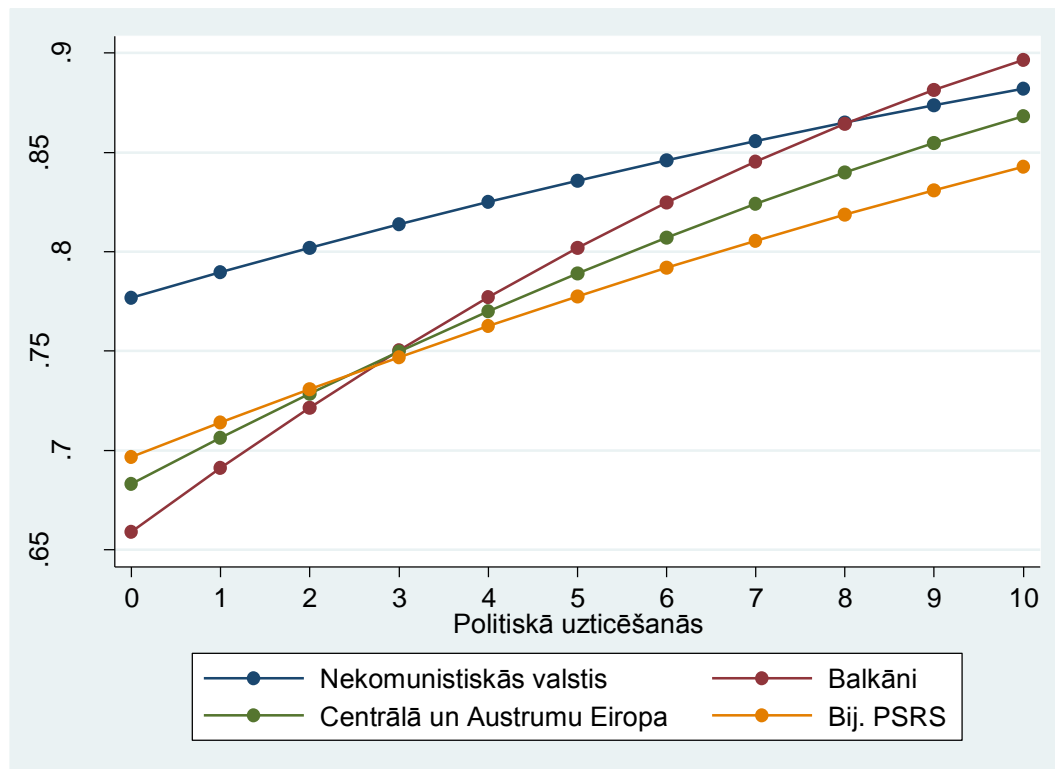
7.4.attēlā redzams, ka Hovarda pieņēmums par arodbiedrībām kā vājām balsošanas sekmētājiem apstiprinās tikai Balkānu valstu gadījumā, kur balsošanas varbūtība abām kategorijām (arodbiedrībās

iesaistītajiem un neiesaistītajiem) ir līdzīga. Balkānu valstis ir arī vienīgā grupa, kurai ir statistiski nozīmīgās atšķirības no nekomunistiskajām valstīm. Centrālās un Austrumeiropas valstīs un bijušās PSRS republikās arodbiedrības ietekme ir līdzīga nekomunistiskajās valstīs novērotajam. Ņemot vērā, ka balsošana ir vairākuma, nevis elitārā aktīvistu mazākuma līdzdalība, arodbiedrības ietekmes hipotēze būtu vēlāk jāpārbauda arī uz eliti vērstās un eliti izaicinošās līdzdalības gadījumos.

11.hipotēze par dalības arodbiedrībā pozitīvu sakarību ar balsošanas varbūtību apstiprinās daļēji, ar Balkānu valstu grupu kā izņēmumu. Savukārt **12.hipotēze ir noraidāma**, jo divās postkomunistisko valstu grupās redzams tāds pats dalības efekts, kā valstīm bez komunisma mantojuma.

7.5.attēls.

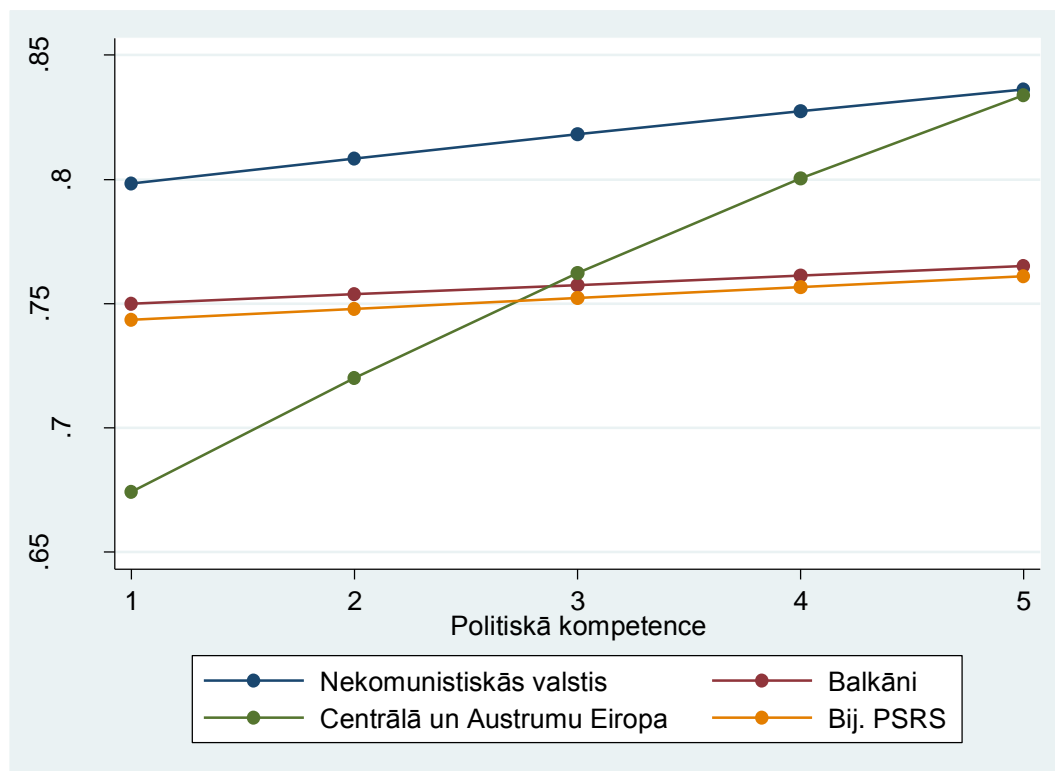
Balsošanas varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa

Uzticēšanās sakarība ar balsošanu ir kopumā līdzīga visās valstu grupās. Vienīgā statistiski nozīmīgā atšķirība, par nozīmīguma robežvērtību pieņemot nevis 0,05, bet 0,1, ir Balkānu valstīm no valstīm bez komunistiskās pagātnes ($p = 0,1$ līmenī). Zīmīgi, ka paredzamā balsošanas varbūtība nav mazāka par 65% arī pie viszemākā politiskās uzticēšanās līmeņa. Proti, pat tiem iedzīvotājiem, kas nemaz neuzticas parlamentam, politiķiem un politiskajām partijām kopumā, balsošanas varbūtība ievērojami

pārsniedz vēlšanu ignorēšanas varbūtību. Uzticēšanās līmenim paaugstinoties līdz lielākajai vērtībai, paredzamā balsošanas varbūtība pieaug par 15 – 20 procentpunktiem atkarībā no valstu grupas. Izteiktākais pieaugums vērojams Balkānu un bijušās PSRS valstīs, kurās komunistiskais režīms bija salīdzinoši neliberālāks nekā, piemēram, piecās Centrālās un Austrumeiropas valstīs, kuras ietilpa Varšavas līgumā. Analīze **apstiprina to 7.hipotēzes daļu, kas postulē šīs attieksmes pozitīvu sakarību ar politiskās līdzdalības varbūtību** – šajā gadījumā tas ir secināms par balsošanu. **8.hipotēzē formulētais pieņēmums par to, ka visās valstu grupās šī sakarība izskatīsies vienādi, uzskatāms par pierādītu**, atrunājot, ka vienā valstu grupā (Balkānos) tas ir stiprāks, taču darbojas tajā pašā virzienā.

Regresijas analīze ar izredžu attiecību koeficientu politiskajai kompetencei 1,074 un statistiskā nozīmīguma vērtību $p > 0,1$ liecina, ka šis faktors kopumā nav nozīmīgs balsošanas varbūtības prognozēšanai. Tai pat laikā jāņem vērā, ka šī kopīgā tendence var nenoturēties kādā sevišķā gadījumā. Analīze parāda, ka līdz ar kompetences pieaugumu Centrālās un Austrumeiropas valstu grupā būtiski un statistiski nozīmīgi paaugstinās arī balsošanas varbūtība, salīdzinot ar nekomunistiskajām valstīm, kamēr Balkānu un bijušās PSRS valstu grupām šādas atšķirības nav konstatētas. Līdz ar to, analizējot balsošanu, ir **jānoraida 10.hipotēze, ka subjektīvā politiskā kompetence faktoram vājāk korelē ar politisko līdzdalību postkomunistiskajās valstīs, bet stiprāk – valstīs bez komunisma mantojuma**. Ir iespējami divi skaidrojumi šim faktam. Pirmais un vienkāršākais pieņēmums ir tāds, ka lēmums, balsot vai nebalsot vēlēšanās, kā arī izvēlēties, kuru partiju vai kandidātu atbalstīt, vairumam cilvēku nav pārāk sarežģīts neatkarīgi no savas kompetences pašvērtējuma. Citiem vārdiem, balsošanas varbūtība cilvēkam ar vāju politisko zināšanu pašvērtējumu ir tik pat augsta, cik cilvēkam, kas sevi uzskata par ļoti kompetentu. Otrs pieņēmums, kas vairāk attiecas uz Centrālās un Austrumeiropas “īpašo” gadījumu uz kopējā fona, ir tāds, ka šajā valstu grupā ir respondentu uztverē samērā daudzveidīgāks un sarežģītāks politisko piedāvājumu (partiju, programmu, kandidātu) klāsts, kas, iespējams, liek šaubīties par balsošanas lietderību dažiem no tiem, kuri savu politisko kompetence nevērtē pārāk augstu.

Balsošanas varbūtība pēc kompetences līmeņa

Nākamajā solī jāaplūko balsošanas faktoru efektus postkomunistiskajās valstīs, sašaurinot valstu skaitu līdz 13 un valstu grupu skaitu līdz trim, kā arī ieviešot jaunu faktoru – komunismā nodzīvotos socializācijas gadus saskaņā ar hipotēzi par komunismā nodzīvotā laika posma ietekmi (Pop-Eleches & Tucker, 2013). Šajā analīzē par references jeb salīdzinājuma grupu tiek izvēlēta Balkānu valstu grupa.

7.5.tabula.

Logistiskās regresijas rezultāti balsošanai – postkomunistiskās valstīs

BALSOŠANAS FAKTORI	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda
Valstu grupa: Centrālā un Austrumeiropa	0,656	0,274
Valstu grupa: bij. PSRS	0,950	0,343
Komunismā nodzīv. socializācijas gadi (KNSG)	1,014	0,014
KNSG Centrālajā un Austrumeiropā	0,983**	0,008
KNSG bij. PSRS	1,013	0,012
Uzticēšanās	1,182***	0,042
Interese par politiku	1,720***	0,096
Politiskā kompetence	0,982	0,045
Partijas biedrs	3,121***	0,611
Arodbiedrības biedrs	0,966	0,081
Drošība	0,989	0,034
Konformitāte	1,047	0,043
Tradīcijas	1,095***	0,031
Labvēlība	1,071***	0,027
Universālisms	1,013	0,040
Pašrealizācija	0,997	0,035
Stimulācija	0,968	0,031
Hedonisms	0,971	0,036
Sasniegumi	1,034	0,027
Vara	0,957	0,029
Dzimums: siev.	1,178***	0,052
Vecums	1,056***	0,021
Vecums kvadrātā	0,999**	0,000
Izglītības līm.	1,198***	0,069
Subj. ienākumi	1,053	0,048
Partijas biedrs CAE	1,574	0,445
Partijas biedrs bij. PSRS	0,539**	0,162
Arodbiedrības biedrs CAE	1,393**	0,220
Arodbiedrības biedrs bij. PSRS	1,651***	0,167
Uzticēšanās CAE	0,953	0,049
Uzticēšanās bij. PSRS	0,924	0,058
Polit.kompetence CAE	1,257***	0,103
Polit.kompetence bij. PSRS	1,008	0,071
Konstante	0,025***	0,012
N	18753	
McFadden Pseudo-R ²	0,11	
Modeļa specifiskācijas tests (un tā stat.noz.)	-0,039 (0,05)	
Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars, %	75,36	

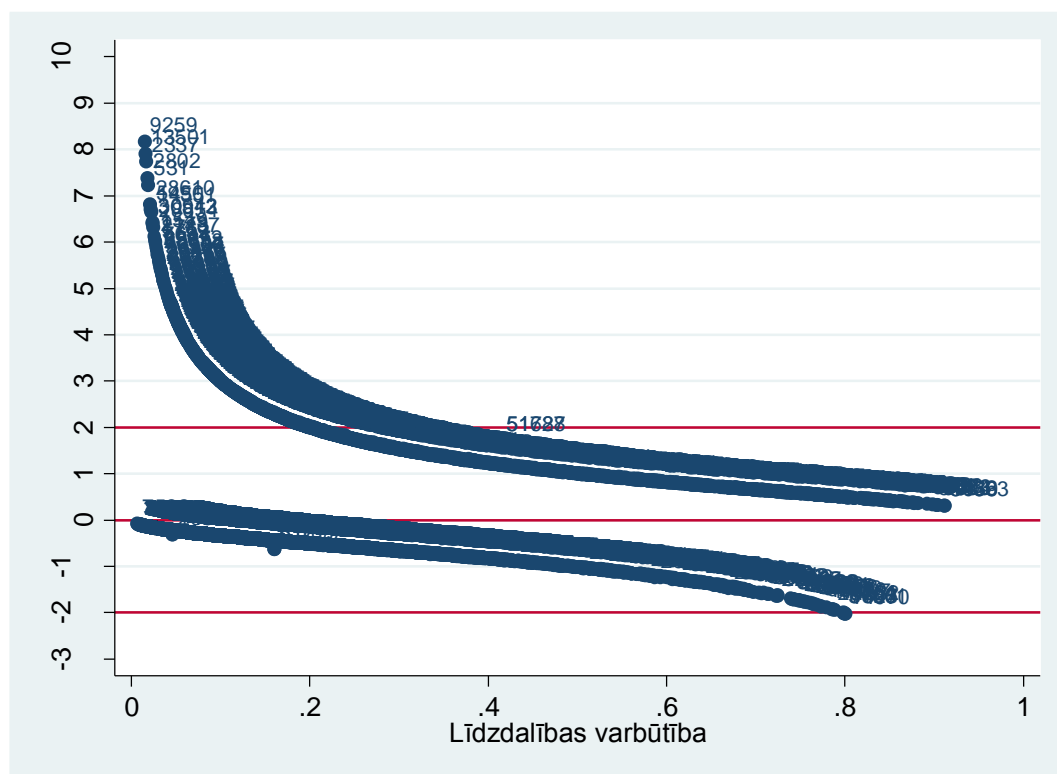
Statistiskā nozīmīguma līmeņi: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Dati analizēti pēc 30 valstu klāsteriem.

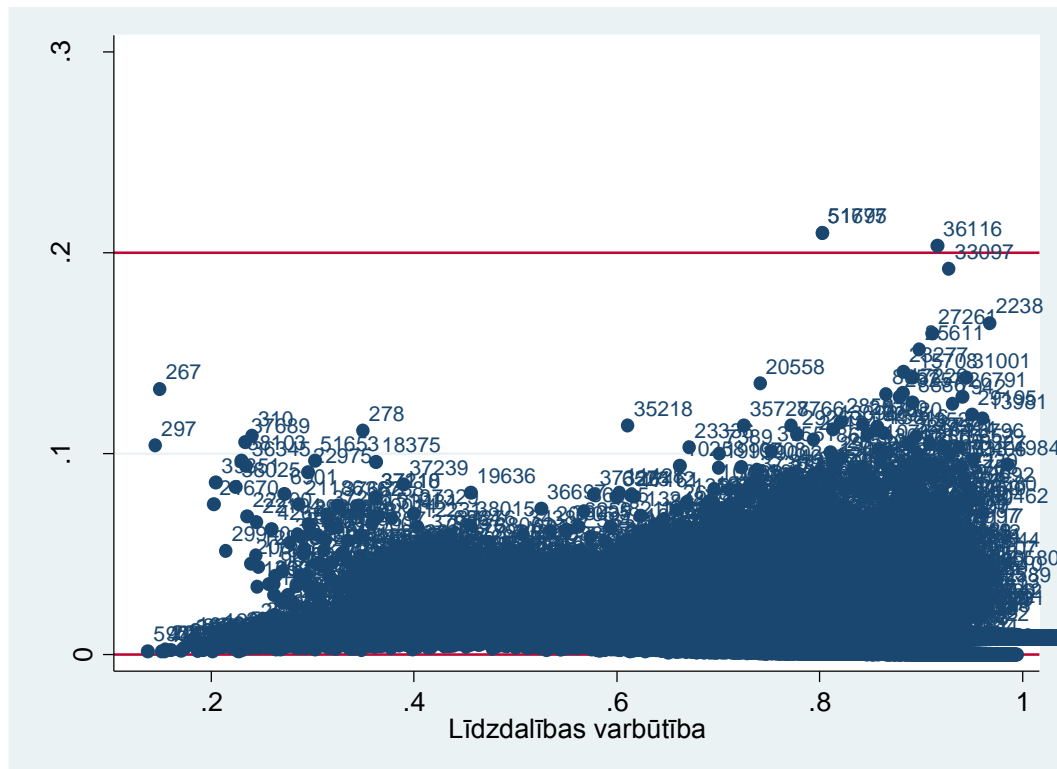
Modeļa specifiskācijas testa statistiski nozīmīgais rezultāts liecina, ka balsošanas analīzes rezultātiem tikai postkomunistiskajās valstīs var būt specifiskācijas problēmas, tāpēc tie jāinterpretē ar piesardzību. Ņemot vērā, ka regresijā iekļauto faktoru jau ir vairāk kā 30 (interakcijas ieskaitot), uzminēt, kādus faktorus vai interakcijas būtu vērts pievienot modeļa uzlabošanai, ir praktiski neiespējami, turklāt šāda pievienošana liegtu iespēju salīdzināt to ar pārējiem modeļiem. Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars (75%) ir zemāks par 5 procentpunktiem, salīdzinot ar iepriekšējo modeli, kurā tika iekļauti visas četras valstu grupas.

7.7.attēls.

Pīrsona atlikumu analīze balsošanai, postkomunistiskās valstis

Tāpat kā ar balsošanas datiem visām valstu grupām, arī šeit Pīrsona atlikumu analīzes rezultāti liecina par daudzu gadījumu neatbilstību modelim – problēma, par kuru loģistikās regresijas lietotājus brīdināja augstāk citētais Menards. Predžibona ietekmes rādītāja analīze identificē trīs gadījumus, kuriem tā vērtības pārsniedz ieteikto kritisko vērtību 0,2: tie ir 1942.g. dzimis vīrietis no Krievijas un divas 1973. g. dzimušās sievietes no Austrumvācijas, kuru dati ir identiski, kas, iespējams, liecina par kļūdu pašos datos (viena respondente reģistrēta divas reizes), taču nav pilnībā droši pierādāms.

Predžibona ietekmes rādītāja analīze balsošanai, postkomunistiskās valstīs

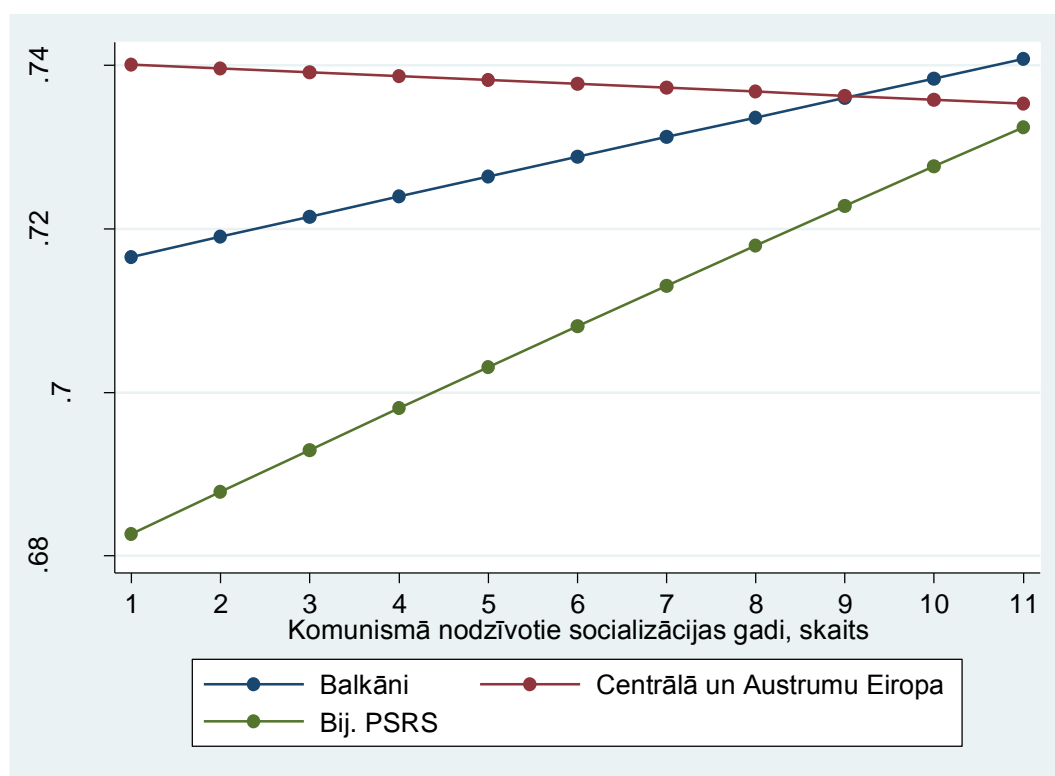
Pēc šo triju ietekmīgo gadījumu izņemšanas regresijas koeficienti un to statistiskais nozīmīgums, kā arī pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars paliek nemainīgi, taču modeļa specifiskācijas testa vērtība kļūst statistiski nenozīmīga (0,053). No tā var secināt, ka šie trīs gadījumi nav būtiski ietekmējuši modeļa aprēķinu.

Regresijas rezultāti parāda, ka trīs postkomunistisko valstu grupu starpā nav statistiski nozīmīgu atšķirību balsotāju īpatsvarā, kaut koeficienti bijušās PSRS valstīs un īpaši Centrālās un Austrumeiropas valstīs ir mazākas nekā Balkānu valstu grupai. Komunismā nodzīvoto socializācijas gadu efekts (1,014) uz balsošanu nav statistiski nozīmīgs. Aplūkojot nodzīvoto socializācijas gadu mainīgā mijiedarbību ar valstu grupu un šo divu mainīgo sakarību ar balsošanas varbūtību, redzams, ka bijušās PSRS un Balkānu valstīs vērojams neliels balsošanas varbūtības pieaugums, bet Centrālās un Austrumeiropas valstīs balsošanas varbūtībai vērojams niecīgs samazinājums ar statistiski nozīmīgu izredžu attiecību koeficientu 0,983 (7.5.attēls). Kopumā ņemot, komunisma apstākļos nodzīvoto socializācijas gadu efekta mērogs ir diezgan vājš. Svarīgākais ir tas, ka balsošanas gadījumā **2.hipotēze par komunismā nodzīvoto socializācijas gadu negatīvu ietekmi uz balsošanu kopumā nav apstiprinājusies**. Tas varētu būt skaidrojams, no vienas puses, ar to, ka respondentiem, sasniedzot pilngadību un pieredzot režīma transformāciju, kļuva atvērtas iespējas brīvi izvēlēties

politiskajā tirgū atbilstošas partijas un kandidātus – iespēja, kas bija agrāk ierobežota viņu un sevišķi viņu vecāku paaudzei. No otrās puses, balsošana ir salīdzinoši “lēts” un neriskants politiskās līdzdalības veids, kas prasa samērā nelielu laika un citu resursu ieguldījumu (atšķirībā no aktīvās dalības nevalstiskajās organizācijās vai protesta pasākumos), tāpēc, parādoties reālām alternatīvām pēc ilgas politiskās konkurences neesamības, cilvēki lielākoties izšķirušies par labu līdzdalībai balsošanā, kamēr komunisma apstākļos piedzīvotā piespiedu dalība citos, laikietilpīgākajos pasākumos drīzāk varēja apspiest vēlmi iesaistīties neelektorālajos līdzdalības veidos, pat ņemot vērā to sākušos attīstību demokrātijas apstākļos (sal. Howard, 2003).

7.9.attēls.

Balsošanas varbūtība pēc komunismā nodzīvotajiem socializācijas gadiem

Nākamā analizējamo faktoru grupa ir cilvēka pamatvērtības. Vērtības, kas pozitīvi korelē ar balsošanu postkomunistiskajās valstīs, ir tradīcijas un labvēlība. Tāpat kā tradīcijas (balsošana kā politiskās līdzdalības konvencionālākais un tradicionālākais veids), labvēlība ir prosociāla vērtība, un tās pozitīva korelācija ar balsošanu var būt izskaidrojama ar to, ka respondentiem postkomunistiskajās valstīs šis līdzdalības veids saistās ar iespēju brīvi vērtēt un atlasīt valsts vadīšanai piemērotākās partijas, kandidātus un viņu programmas, un tādējādi līdzdarboties “labāko” tautas pārstāvju atlasē,

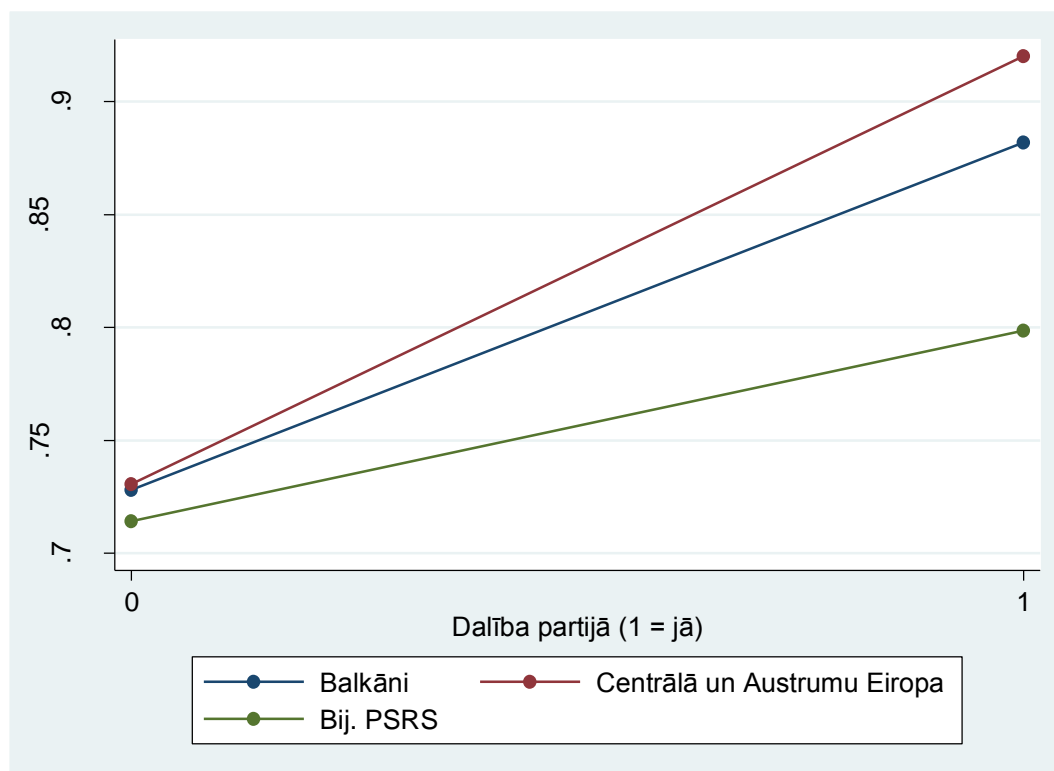
kurai būtu jāsekmē valsts pozitīvā attīstība. Pārējām Švarca vērtībām analīze nav konstatējusi statistiski nozīmīgu sakarību ar balsošanu postkomunistiskajās valstīs.

Postkomunistiskajās valstīs saglabājas dzimuma un vecuma efekti – sievietēm un gados vecākiem cilvēkiem balsošanas paredzamā varbūtība ir augstāka. Balsošanu sekmē arī izglītības līmeņa pieaugums – izglītotākie biežāk norāda, ka balso. Subjektīvajam ienākumu līmenim nav statistiski nozīmīgās ietekmes uz balsošanu.

Piederība partijai kopumā ievērojami paaugstina balsošanas varbūtību (3,121), taču tās efekts bijušās PSRS valstīs ir aptuveni krietni vājāks nekā citās divās valstu grupās, it sevišķi Centrālajā un Austrumu Eiropā (7.10.attēls.) Partijas Balkānu un Centrālās/Austrumeiropas valstīs acīmredzot ir salīdzinoši efektīvākas nekā bijušajā PSRS savu biedru atbalsta mobilizēšanā; iespējams, ka tajās ir mazāks formālu, pasīvu biedru īpatsvars, kas kaut arī skaitās partijas rindās, taču bez jebkāda reāla pienesuma.

7.10.attēls.

Balsošanas varbūtība postkomunistiskajās valstīs pēc dalības partijā

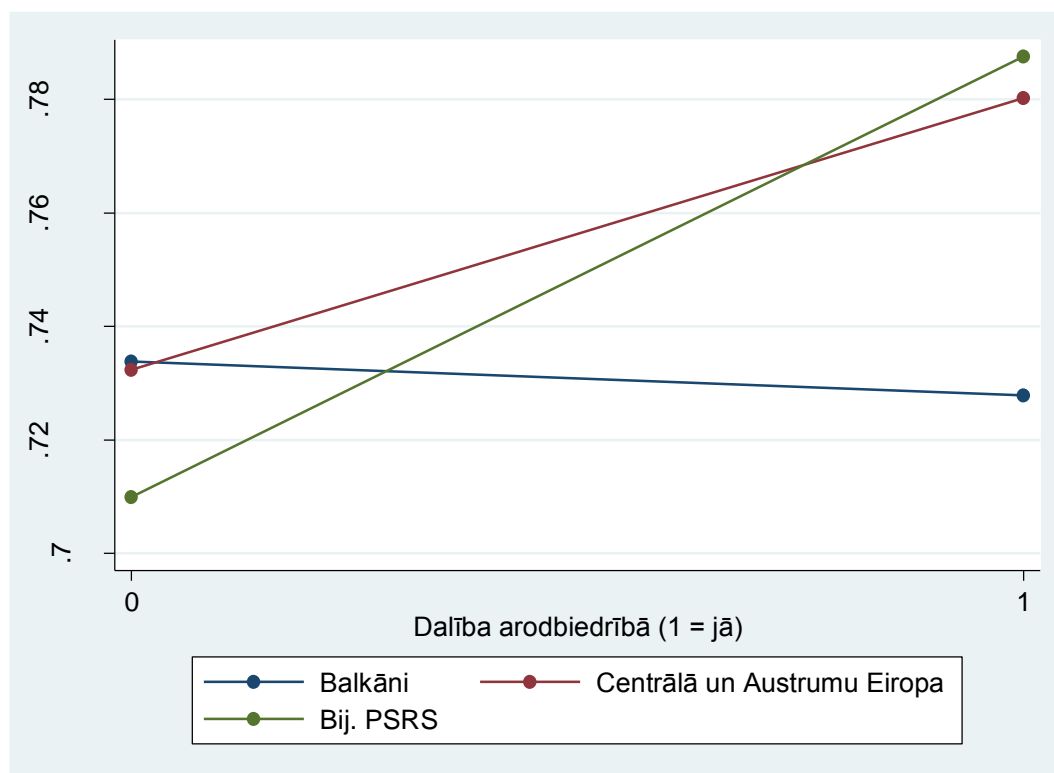

Arodbiedrības efekts kopumā nav statistiski nozīmīgs, taču valstu grupu starpā parādās ievērojamas un statistiski nozīmīgas atšķirības. Arodbiedrības bijušās PSRS un CAE valstīs paaugstina balsošanas

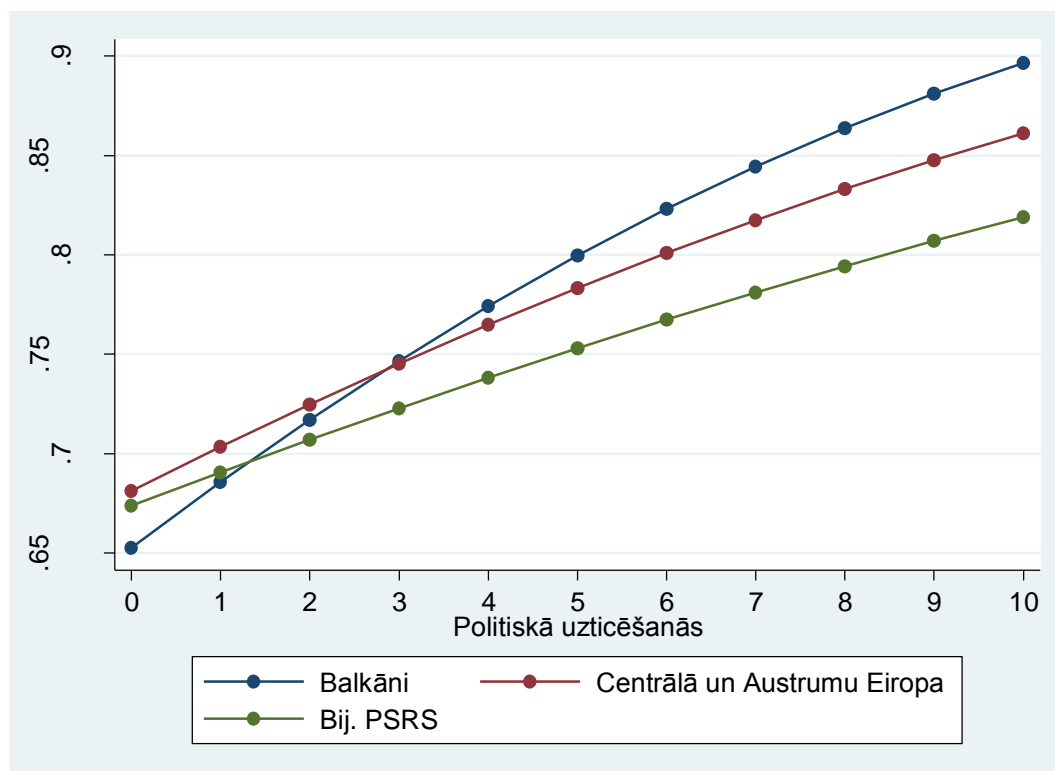
varbūtību, respektīvi, par 7 un 4 procentpunktiem; Balkānu reģionā efekts ir gandrīz nemanāms un pie tam negatīvs. Tādējādi, arodbiedrību spēja mobilizēt savus biedrus dažādās valstu grupās atšķiras, un, kopumā ņemot, šī spēja arodbiedrībām ir vājāka nekā politiskajām partijām.

7.11.attēls.

Balsošanas varbūtība postkomunistiskajās valstīs pēc piederības arodbiedrībai

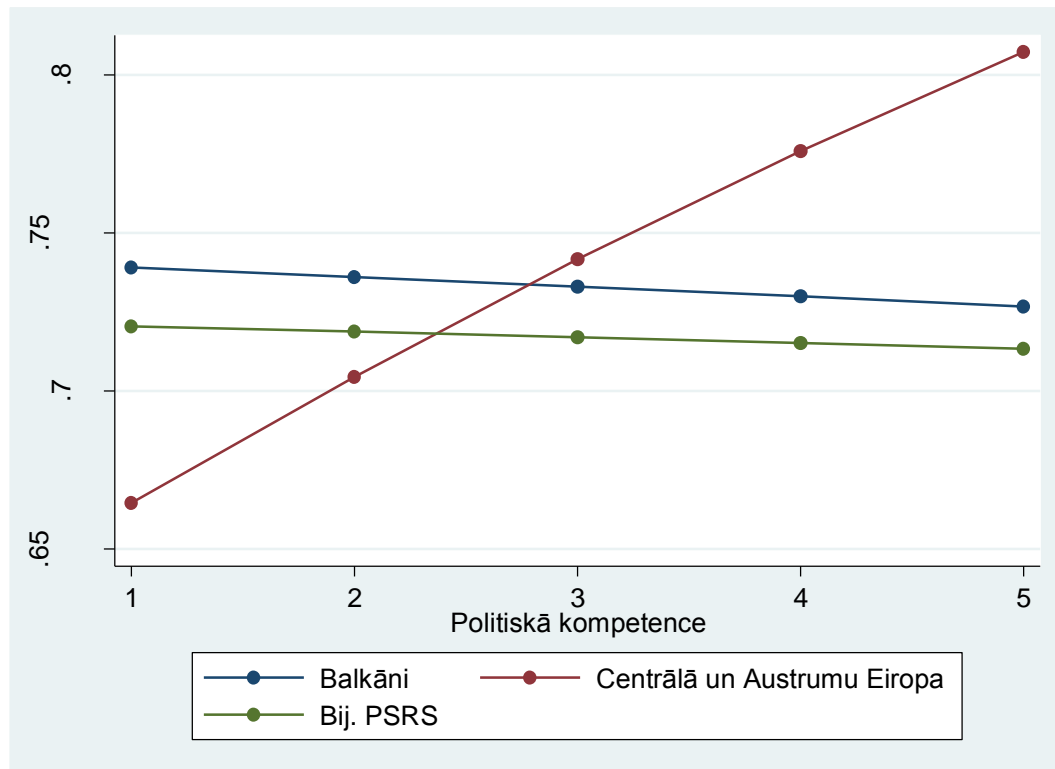

Uzticēšanās ar izredžu attiecību koeficientu 1,182 paliek statistiski nozīmīgs balsošanas paredzamās varbūtības faktors – jo uzticēšanās līmenis ir augstāks, jo augstāka arī balsošanas varbūtība. Taču regresijas analīzes rezultāti liecina, ka šis faktora efekts statistiski nozīmīgi neatšķiras, salīdzinot savā starpā postkomunistisko valstu grupas (Balkānu valstu grupā balsošanas varbūtība atkarībā no uzticēšanās pieaug nedaudz straujāk nekā pārējās divās valstu grupās). Tas liecina par uzticēšanās efekta universālu raksturu neatkarīgi no valsts politiskā mantojuma, vismaz salīdzinot savā starpā valstis ar un bez autoritārā komunisma pieredzes.

Balsošanas varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa postkomunistiskajās valstīs

Bez izmaiņām palikusi arī politiskās kompetences ietekme. Balkānu valstīs un bijušajā PSRS tā ir ļoti vāja un tuvu nullei, praktiski neizraisot nekādas izmaiņas balsošanas paredzamajā varbūtībā, kas turas gandrīz konstanti pie 73% – 74%. Centrālās un Austrumeiropas valstīs kompetences pieaugums no minimuma līdz maksimumam konvertējas balsošanas paredzamās varbūtības pieaugumā par 14 procentpunktiem (no 67% līdz 81%).

Balsošanas varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa postkomunistiskajās valstīs

7.3. Uz eliti vērstās līdzdalības skaidrojošie faktori

Uz eliti vērstā līdzdalība ir politiskās līdzdalības tips, kas ietver kontaktēšanos ar politiķi vai amatpersonu, darbošanos partijā vai līdzīgā rīcības grupā, darbošanos nevalstiskā organizācijā un kampaņas simbolikas nēsāšana. Respektīvi, dalība kaut vienā no šīm aktivitātēm ļauj uzskatīt, ka respondents bija aktīvs šajā līdzdalības tipā. To var uzskatīt par neelektorālu līdzdalības tipu, kam nav protesta rakstura; vecāku terminoloģiju valodā tā būtu “konvencionāla”.

Tabulā zemāk parādīti loģistiskās regresijas analīzes rezultāti uz eliti vērstajai līdzdalībai visām četrām valstu grupām. Izredžu attiecību koeficienti grupas piederībai Balkānu reģionam, Centrālajai un Austrumeiropai un bijušās PSRS valstīm parādīti, par references grupu pieņemot valstis bez autoritāri komunistiskās pagātnes.

7.6.tabula.

Loģistiskās regresijas rezultāti uz eliti vērstajai līdzdalībai – visas valstu grupas

UZ ELITI VĒRSTĀS LĪDZDALĪBAS FAKTORI	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda
Valstu grupa: Balkāni	0.414**	0.170
Valstu grupa: Centrālā un Austrumeiropa	0.732	0.253
Valstu grupa: bij. PSRS	0.688	0.222
Uzticēšanās	1.051**	0.020
Interese par politiku	1.496***	0.045
Politiskā kompetence	1.086***	0.028
Partijas biedrs	4.558***	0.493
Arodbiedrības biedrs	1.675***	0.142
Drošība	0.862***	0.025
Konformitāte	0.990	0.030
Tradīcijas	0.899***	0.024
Labvēlība	1.208***	0.038
Universālisms	1.067*	0.038
Pašrealizācija	1.086***	0.029
Stimulācija	1.087***	0.025
Hedonisms	0.994	0.025
Sasniegumi	0.939**	0.026
Vara	0.909***	0.031
Dzimums: siev.	0.874***	0.030
Vecums	1.016***	0.006
Vecums kvadrātā	1.000***	0.000
Izglītības līm.	1.153***	0.030
Subj. ienākumi	1.151***	0.043
Partijas biedrs Balkānos	1.655	0.526
Partijas biedrs CAE	1.469	0.503
Partijas biedrs bij. PSRS	1.774***	0.304
Arodbiedrības biedrs Balkānos	0.903	0.163
Arodbiedrības biedrs CAE	1.128	0.255
Arodbiedrības biedrs bij. PSRS	0.823*	0.095
Uzticēšanās Balkānos	1.050	0.041
Uzticēšanās CAE	1.004	0.026
Uzticēšanās bij. PSRS	0.978	0.040
Polit.kompetence Balkānos	1.010	0.051
Polit.kompetence CAE	1.057	0.068
Polit.kompetence bij. PSRS	1.014	0.065
Konstante	0.018***	0.007
N	46656	
McFadden Pseudo-R ²	0,14	
Modeļa specifiskācijas tests (un tā stat.nož.)	0,0005 (0,959)	
Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars, %	79,04	

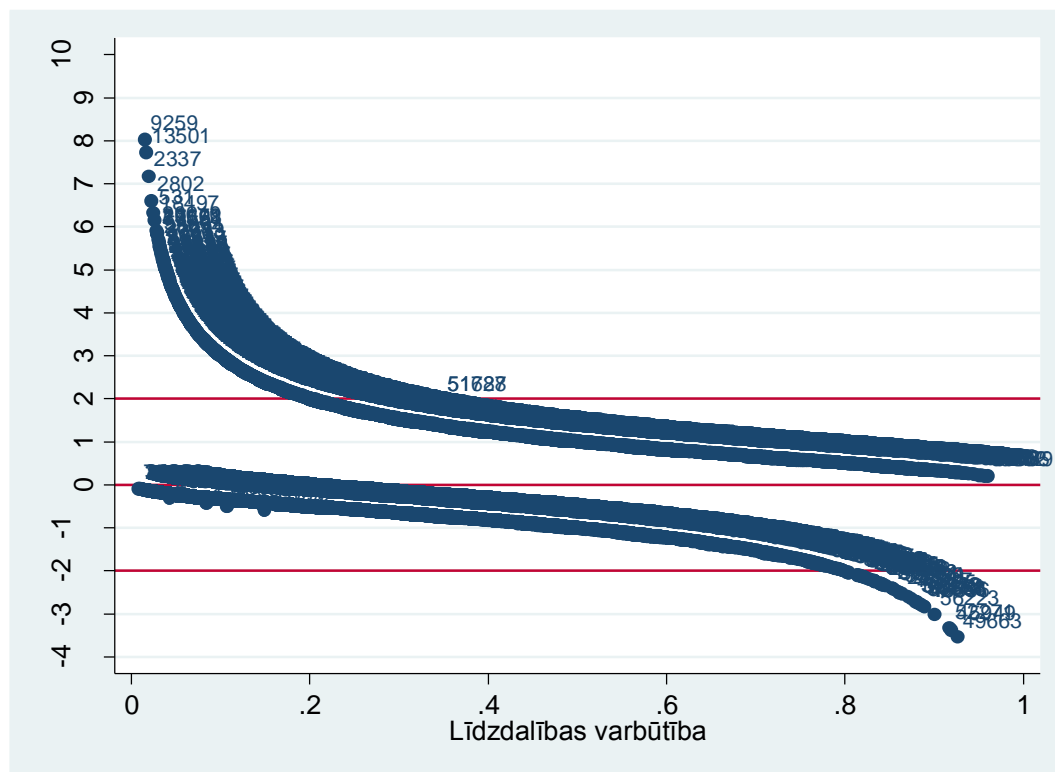
Statistiskā nozīmīguma līmeņi: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Dati analizēti pēc 30 valstu klāsteriem.

Modeļa specifiskācijas testa rezultāts nav statistiski nozīmīgs, tāpēc secināms, ka skaidrojošo faktoru atlase ir adekvāta. Modelis spēj pareizi prognozēt uz eliti vērstās līdzdalības varbūtību 79% gadījumū.

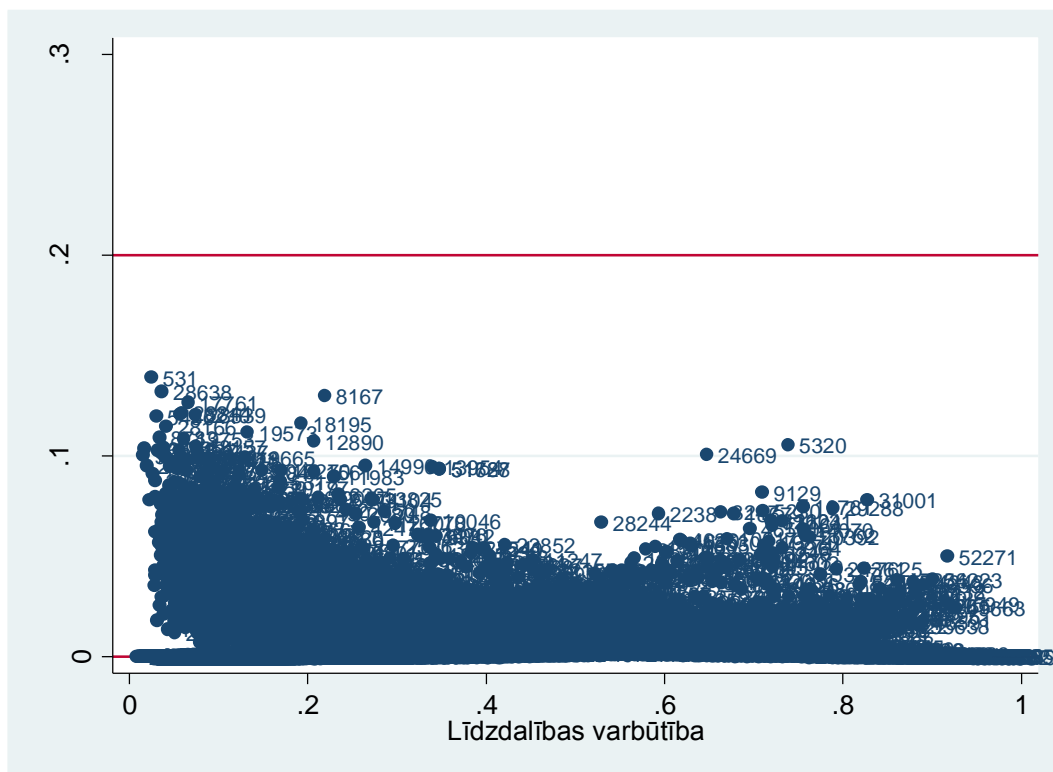
7.14.attēls.

Pīrsona atlikumu analīze uz eliti vērstajai līdzdalībai, visas valstu grupas

Pīrsona atlikumu analīzes rezultāti liecina par daudzu gadījumu neatbilstību modelim, tāpat kā līdzīgā diagnostika balsošanai visās valstu grupās un postkomunistiskajās valstīs. Savukārt Predžibona ietekmes rādītāja analīze neidentificē nevienu respondentu, kuram rādītāja vērtība sasniegtu vai pārsniegtu ieteikto kritisko 0,2 vērtību. No tā var secināt, ka datus dabiski esošās nepilnības nav ietekmējušas modeļa drošticamību.

Predžibona ietekmes rādītāja analīze uz eliti vērstajai līdzdalībai, visas valstu grupas

Statistiski nozīmīgās atšķirības uz eliti vērstajā līdzdalībā parādās starp Balkānu valstīm un valstīm bez autoritārā komunisma pieredzes; bijušās PSRS valstīm, kā arī Centrālajai un Austrumeiropai izredžu attiecību koeficienti salīdzinājumā ar Rietumeiropas valstīm nav zemāki. Tādējādi, uz eliti vērstās līdzdalības gadījumā **1.hipotēze apstiprinās tikai attiecībā uz Balkānu valstīm**. Pieaugums katrā no trim politiskajām attieksmēm (uzticēšanās, politiskā kompetence un interese par politiku) paredzami un loģiski paaugstina varbūtību iesaistīties uz eliti vērstajā līdzdalībā; stiprākā no trim ir respondenta subjektīvā interese par politiku ar izredžu attiecību koeficientu 1,496. Partijas biedri iesaistās aptuveni 4,5 reizes biežāk nekā tie, kuri partijas biedri nav, ņemot vērā visus pārējos regresijā iekļautos faktoros; tas ir sagaidāmi, jo īpaši ņemot vērā to, ka pie uz eliti vērstās līdzdalības pieskaitīta arī aktīva darbošanās partijā vai citā rīcības grupā. Dalības arodbiedrībā efekts ir vājāks, taču ievērojams (1,675) un statistiski nozīmīgs. Švarca vērtību efekti liek priekšā citu ainu nekā balsošanas gadījumā. Drošībai un tradīcijām ir statistiski nozīmīga korelācija ar uz eliti vērsto līdzdalību, taču tā ir negatīva: jo lielāka pieķeršanās saglabāšanas vērtībām, jo zemāka varbūtība, ka cilvēks kontaktēsies ar politiķi, darbosies partijā vai NVO, kā arī publiski demonstrēs kampaņas simboliku. Racionāls skaidrojums šai negatīvajai korelācijai varētu būt tāds, ka saglabāšana visbiežāk neasociējas ar aktīvu

darbību, kas savukārt ir sagaidāma pretējā gadījumā – ja vēlas nevis saglabāt, bet mainīt esošo situāciju. Sevišķi zīmīgs ir drošības efekta izredžu attiecību koeficients 0,862, kas ir statistiski nozīmīgs $p = 0,001$ līmenī. Orientācija uz drošību loģiski ietver konservatīvismu, tiekšanos saglabāt esošo stāvokli, nereti atvasinot to no bailēm nodarīt kaitējumu ar nepārdomātu aktivitāti. **3.hipotēze uz eliti vērstās līdzdalības gadījumā nav apstiprinājusies.**

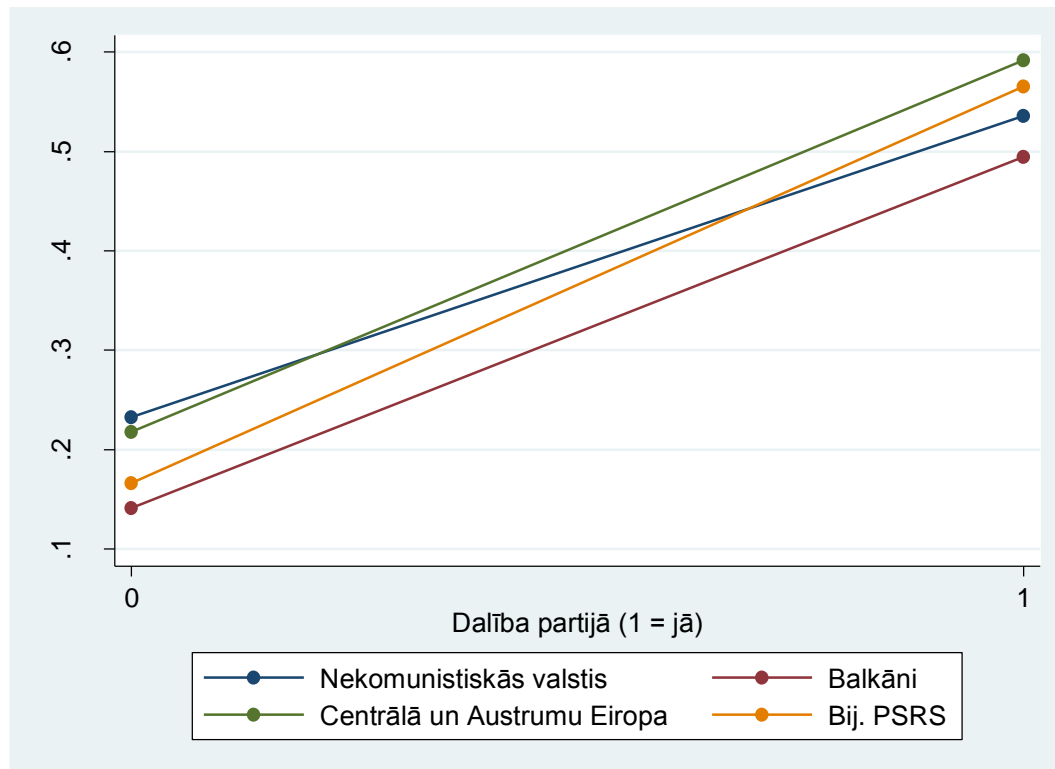
Nākamās divas vērtības, kas uzrāda pozitīvu sakarību ar uz eliti vērsto līdzdalību, ir labvēlība un universālisms, kuras pieder sevis transcendences vērtību grupai. Kā tika minēts augstāk, labvēlības būtība ir tieksme pēc līdzcilvēku labklājības un ir saistīta ar piederības sajūtu, tai skaitā horizontālu saikņu veidošanu. Universālisms savukārt paredz sapratni un pieņemšanu, ko izrāda plašākam cilvēku lokam. Šīs nostādnes ir nepieciešamas jebkuras kolektīvās aktivitātes attīstībai un uzturēšanai. Domājams, ka šo vērtību efekts ir spēkā arī individuālās kontaktēšanās gadījumā, it sevišķi ja cilvēks vēršas pie politiķa vai amatpersonas ar problēmu, kas skar ne vien viņu pašu, bet kādu plašāku cilvēku loku. Līdz ar šo vērtību uzrādīto pozitīvo sakarību ar uz eliti vērsto līdzdalību **5.hipotēze uzskatāma par apstiprinātu.**

Saskaņā ar Švarca vērtību teoriju, hedonisms, sasniegumi un vara pieder pie tā saucamajām pašizaugsmes vērtībām. Autors bija pieņēmis, ka šīs vērtības pozitīvi korelē ar uz eliti vērstās līdzdalības tipu, jo šajā tipā ietilpstošie līdzdalības veidi (kontaktēšanās ar amatpersonu, darbošanās partijā, rīcības grupā vai nevalstiskajā organizācijā, kā arī dalība kampaņās) ļauj indivīdam, pirmkārt, piedalīties politiski aktīvā mazākuma aktivitātēs, un otrkārt, sajust savu piederību šim elitārajam mazākumam. Par elitāru šo mazākumu var uzskatīt tā iemesla dēļ, ka nosauktie līdzdalības veidi ir samērā resursietilpīgi, īpaši izglītības, iemaņu un brīvā laika ziņā, tāpēc ne visi tos var “atļauties”. Ļoti svarīga ir arī iespēja veidot un attīstīt jaunas, noderīgas sociālās saites un tādējādi paplašināt aktīvista pašizaugsmes iespējas. Nedz balsošana, nedz dalība protesta līdzdalības veidos nesniedz šo iespēju tikpat tiešā un samērā vienkāršā veidā. Taču datu analīze parāda, ka, jo izteiktāka ir indivīda orientācija uz pašizaugsmi, jo mazāka ir viņa varbūtība iesaistīties šajā līdzdalības tipā, kas nozīmē **6.hipotēzes noraidīšanu.** Tiesa, pozitīvu sakarību ar uz eliti vērsto līdzdalību uzrāda pašrealizācijas un stimulācijas vērtības, taču tās pieder citai vērtību grupai (atvērtība izmaiņām jeb arī izmaiņu pieņemšana, kuras elementi savukārt ir radošums un brīvība). Praktiski tas nozīmē to, ka uz eliti vērstās līdzdalības aktivisti kopumā vadās no sevis transcendences vērtībām, kurām svarīga un vienojoša pazīme ir altruisms, un no pašrealizācijas vērtības, kura vērsta nevis uz “savtīgu” pašizaugsmi, bet vairāk uz radošuma un brīvības attīstību.

Uz eliti vērstajā līdzdalībā biežāk iesaistās tie, kuru rīcībā ir nepieciešamie izglītības un ienākumu resursi. It sevišķi to lomai, pēc autora domām, jāpieaug tad, kad cilvēks regulāri darbojas partijā, rīcības grupā vai NVO, kas var prasīt gan pieredzi orientēšanos specifiskos jautājumos (ko var sniegt izglītība), gan ziedojumus un/vai biedru naudas maksāšanu, kam būtu jāatrod brīvi finansiāli līdzekļi. Uz eliti vērstā līdzdalība biežāk ir personu ar augstāku sociāli ekonomisko statusu nodarbe. Jāatzīmē, ka dzimums un vecums ir statistiski nozīmīgi faktori šim līdzdalības tipam: vīrieši un gados vecāki cilvēki salīdzinoši biežāk iesaistās uz eliti vērstajā līdzdalībā. Dzimums un vecums kā tādi visdrīzāk nav pašpietiekami cēloņi šīm atšķirībām; tas drīzāk jāskaidro ar dzimumu un vecumu grupu nevienlīdzību to resursu pieejamībā, kas sekmē iesaistīšanos aktīvajā politikā. Vien no iespējamiem turpmākās izpētes virzieniem būtu salīdzināt dzimumu un vecuma grupu atšķirības dažādas valstu grupās, taču šis jautājums ir ārpus promocijas darba robežām.

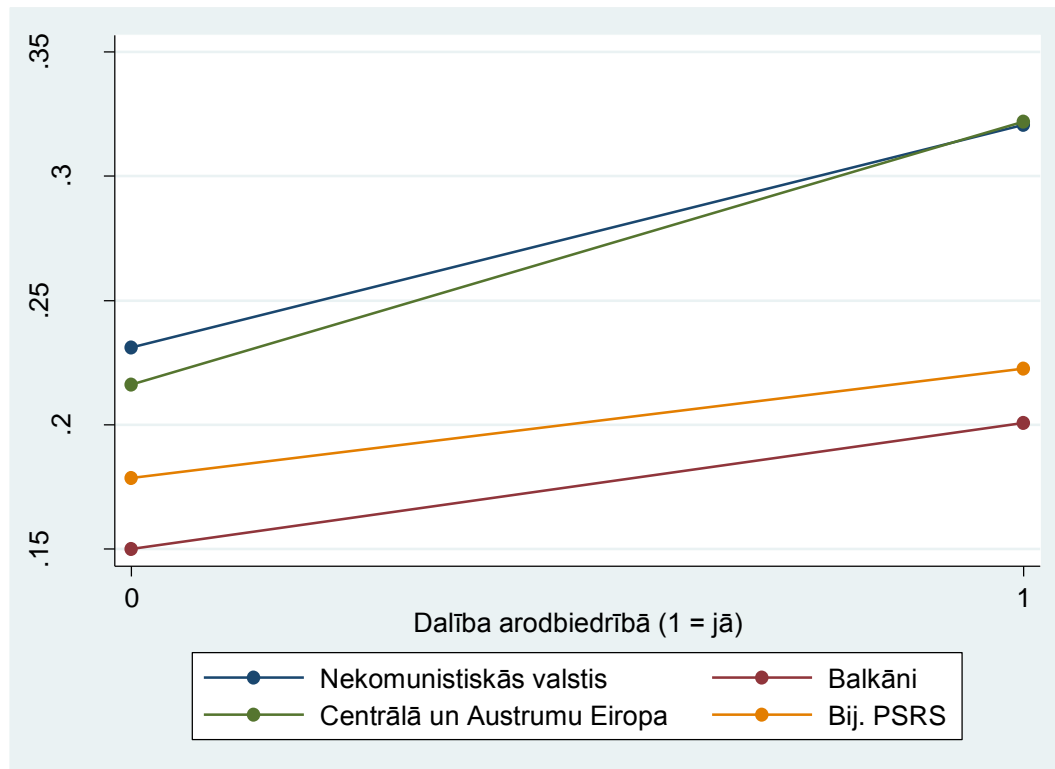
Kaut reģionālās atšķirības uz eliti vērstajā līdzdalībā vērojamas tikai vienā reģionu pāri – t.i., starp Balkānu valstīm un valstīm bez autoritārā komunisma pieredzes, šī faktora loma un ietekme kļūst citādāka, aplūkojot tā mijiedarbību ar politiskās iesaistīšanās mainīgajiem. Tā, bijušās PSRS republikās (1,774) dalībai partijā ir lielāks efekts uz līdzdalības paredzamo varbūtību nekā valstīs bez komunisma pieredzes, savukārt Balkāniem un CAE valstīm statistiski nozīmīgās atšķirības no nekomunistiskajām valstīm neparādās. Tas ir izskaidrojams galvenokārt ar to, ka bezpartejiskiem respondentiem bijušās Padomju Savienības valstīs **sākotnējā** varbūtība uz eliti vērstajai līdzdalībai ir zemāka nekā bezpartejiskiem valstīs bez komunisma pieredzes, taču kopumā visās četrās valstu grupās partejiskās piederības efekts ir līdzīgs, par ko liecina arī grafika taisnes. Tāpēc augstu un statistiski nozīmīgu izredžu attiecību koeficientu vērtības šajā gadījumā nav interpretējamas kā krasas atšķirības starp reģioniem. Kopumā ņemot, partejiskās dalības efekts ir **līdzīgs visās pētījumā iekļautajās valstīs** un būtiski paaugstina uz eliti vērstās politiskās līdzdalības varbūtību. Tas **apstiprina 11.hipotēzi, bet noraida 12.hipotēzi**, kura postulē, ka sagaidāmais efekts ir vājāks tieši postkomunistiskajās valstīs.

Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc dalības partijā – visas valstu grupas

Analizējot dalību arodbiedrībā un tās ietekmi, jāsecina, ka vienīgā statistiski nozīmīgā atšķirība ir starp nekomunistiskajām un bijušās PSRS valstīm, kur šī faktora efekts ir salīdzinoši vājāks. Postkomunistiskajās CAE valstīs līdzdalības varbūtības pieaugums ir pat nedaudz straujāks nekā valstīs bez autoritārā komunisma pagātnes. Kā arī gadījumā ar partejiskumu, **11.hipotēze ar to tiek apstiprināta, bet 12. – noraidīta.**

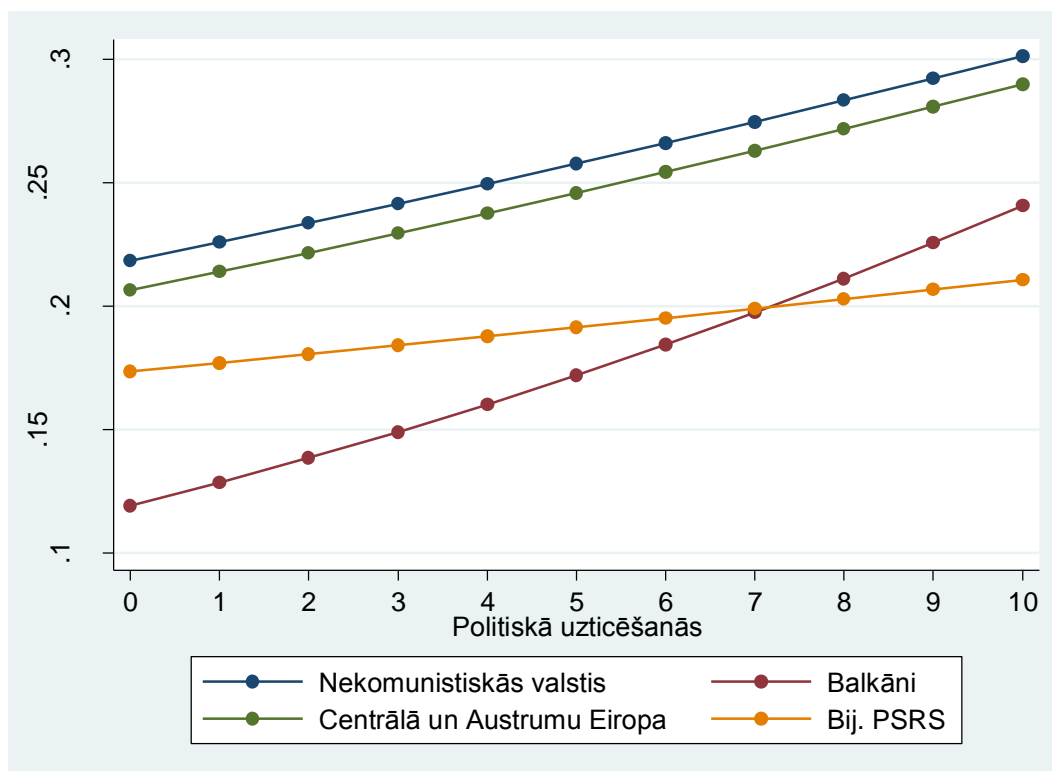
Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc dalības arodbiedrībā – visas valstu grupas

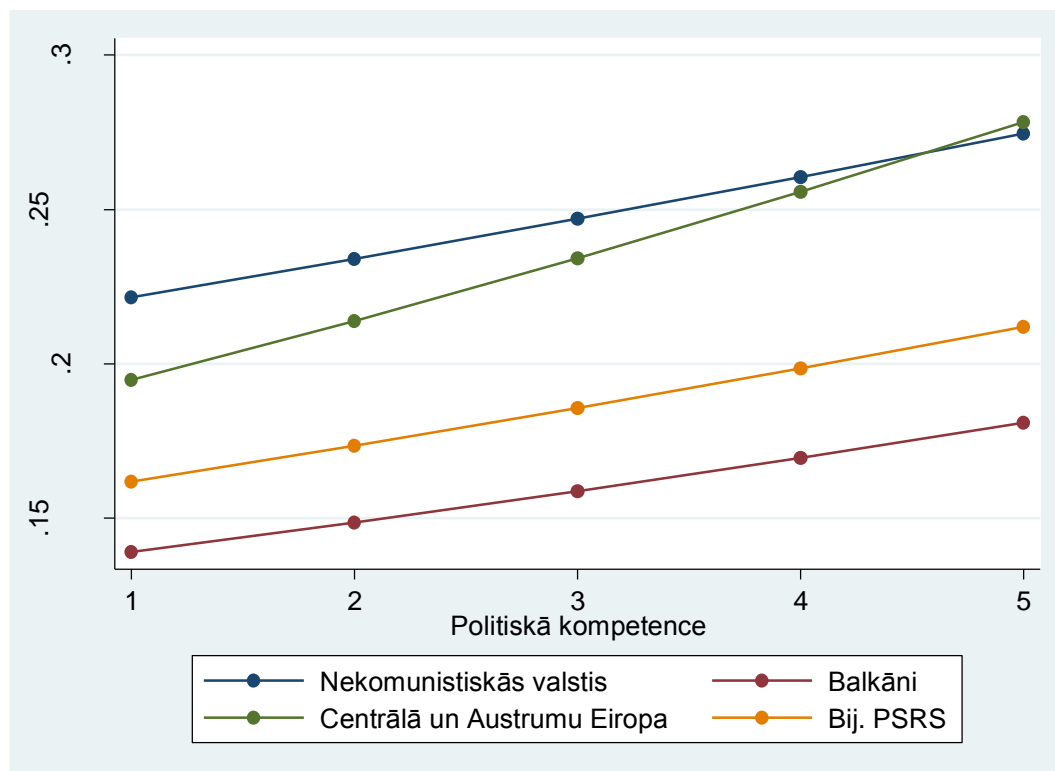
Valstu grupu starpā nedaudz variē uzticēšanās efekta stiprums, kaut atšķirības valstu grupu starpā nav statistiski nozīmīgas un efekta virziens visur ir pozitīvs. Tā pieaugums ir visizteiktākais Balkānu valstīs, kur uzticēšanās līmeņa pieaugums no 0 līdz 10 konvertējas uz eliti vērstās līdzdalības varbūtības pieaugumā no 12% līdz 24%. Valstīs bez komunisma mantojuma un Centrālās/Austrumeiropas reģionā uzticēšanās pieaugumam ir arī pozitīvs, taču mērenāks efekts, jo īpaši bijušās PSRS valstīs. Kopumā ņemot, var uzskatīt **7.hipotēzi par apstiprināto**, jo uzticēšanās pieaugums pozitīvi korelē ar uz eliti vērstās līdzdalības varbūtības pieaugumu. Tāpat arī **8.hipotēze, kuras pieņēmums bija uzticēšanās efekta vienādība, ir apstiprināta**, ņemot vērā statistiski nozīmīgu atšķirību trūkumu valstu grupu starpā.

7.18.attēls.

Uz eliti vērstās politiskās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa

Uz eliti vērstās politiskās līdzdalības varbūtība pēc kompetences līmeņa

Atšķirības politiskās kompetences efektā arī nav novērotas, kas ļauj secināt, ka tā ievērojams un statistiski nozīmīgs efekts visās valstu grupās ir līdzīgs. Ar katru kompetences pieaugumu par vienu rangu uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pieaug 1,086 reizēs, kas apstiprina pieņēmumu par pozitīvu sakarību starp kompetenci un šo politiskās līdzdalības tipu. **9.hipotēze, kura apgalvo, ka kompetence pozitīvi korelē ar politiskās līdzdalības varbūtību, apstiprinās uz eliti vērstās līdzdalības gadījumā.** Turpretim **10.hipotēze par šīs korelācijas salīdzinoši vājāku raksturu postkomunistiskajās valstīs ir jānoraida.**

7.7.tabula.

Loģistiskās regresijas rezultāti uz eliti vērstajai līdzdalībai postkomunistiskajās valstīs

UZ ELITI VĒRSTĀS LĪDZDALĪBAS FAKTORI	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda
Valstu grupa: Centrālā un Austrumeiropa	1,331	0,690
Valstu grupa: bij. PSRS	1,523	0,687
Komunismā nodzīv. socializācijas gadi (KNSG)	0,986	0,017
KNSG Centrālajā un Austrumeiropā	1,042***	0,014
KNSG bij. PSRS	1,009	0,020
Uzticēšanās	1,100***	0,034
Interese par politiku	1,526***	0,051
Politiskā kompetence	1,088**	0,045
Partijas biedrs	7,686***	2,256
Arodbiedrības biedrs	1,485**	0,240
Drošība	0,884**	0,043
Konformitāte	0,974	0,048
Tradīcijas	0,925**	0,034
Labvēlība	1,123***	0,050
Universālisms	1,118**	0,051
Pašrealizācija	1,182***	0,040
Stimulācija	1,067*	0,036
Hedonisms	1,028	0,040
Sasniegumi	0,935**	0,031
Vara	0,956	0,044
Dzimums: siev.	0,850**	0,061
Vecums	1,015	0,018
Vecums kvadrātā	1,000	0,000
Izglītības līm.	1,174***	0,045
Subj. ienākumi	1,113**	0,060
Partijas biedrs CAE	0,877	0,375
Partijas biedrs bij. PSRS	1,044	0,343
Arodbiedrības biedrs CAE	1,202	0,321
Arodbiedrības biedrs bij. PSRS	0,917	0,166
Uzticēšanās CAE	0,963	0,035
Uzticēšanās bij. PSRS	0,939	0,046
Polit.kompetence CAE	1,019	0,079
Polit.kompetence bij. PSRS	0,991	0,075
Konstante	0,005***	0,003
N	19623	
McFadden Pseudo-R ²	0,1187	
Modeļa specifiskācijas tests (un tā stat.noz.)	0,063 (0,000)	
Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars, %	85,37	

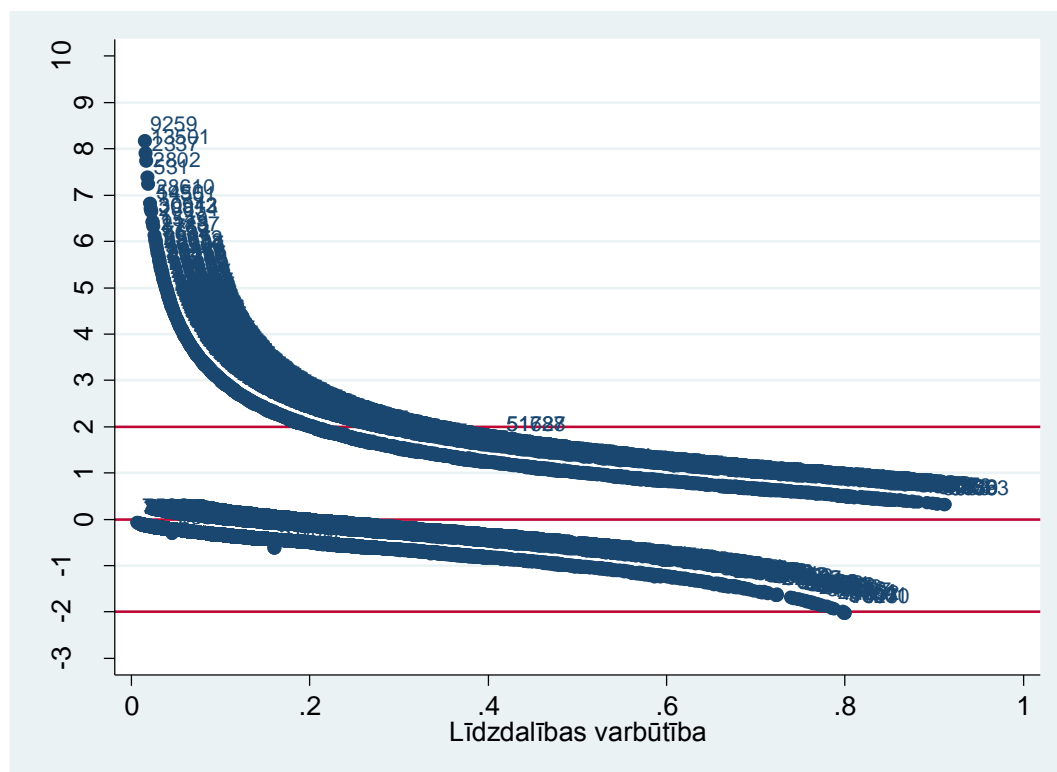
Statistiskā nozīmīguma līmeņi: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Dati analizēti pēc 30 valstu klāstiem.

Modeļa specifiskācijas tests ir statistiski nozīmīgs; iespējams, ka viens vai vairāki faktori, kas spētu uzlabot modeļa prognozēšanas spēju, netika iekļauti analizē. Tai pat laikā esošajam modelim ir salīdzinoši augstāka politiskās līdzdalības prognozēšanas ticamība – tas spēj pareizi prognozēt iznākumu 85% gadījumū.

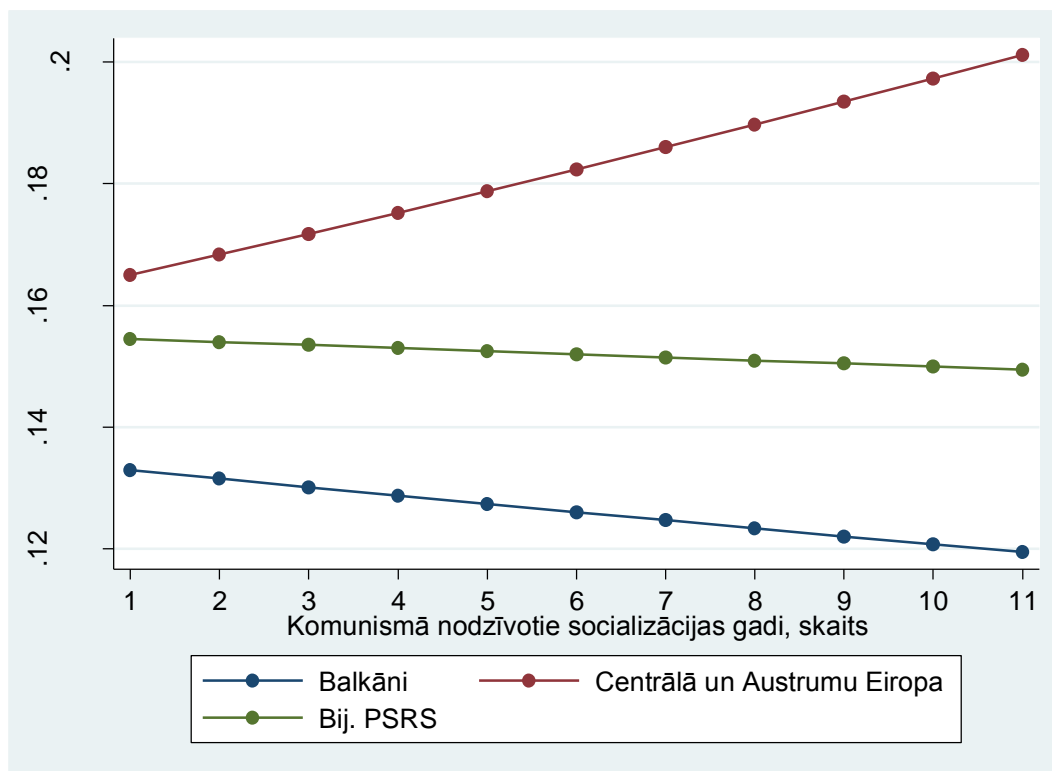
7.20.attēls.

Pīrsona atlikumu analīze uz eliti vērstajai līdzdalībai, postkomunistiskās valstīs

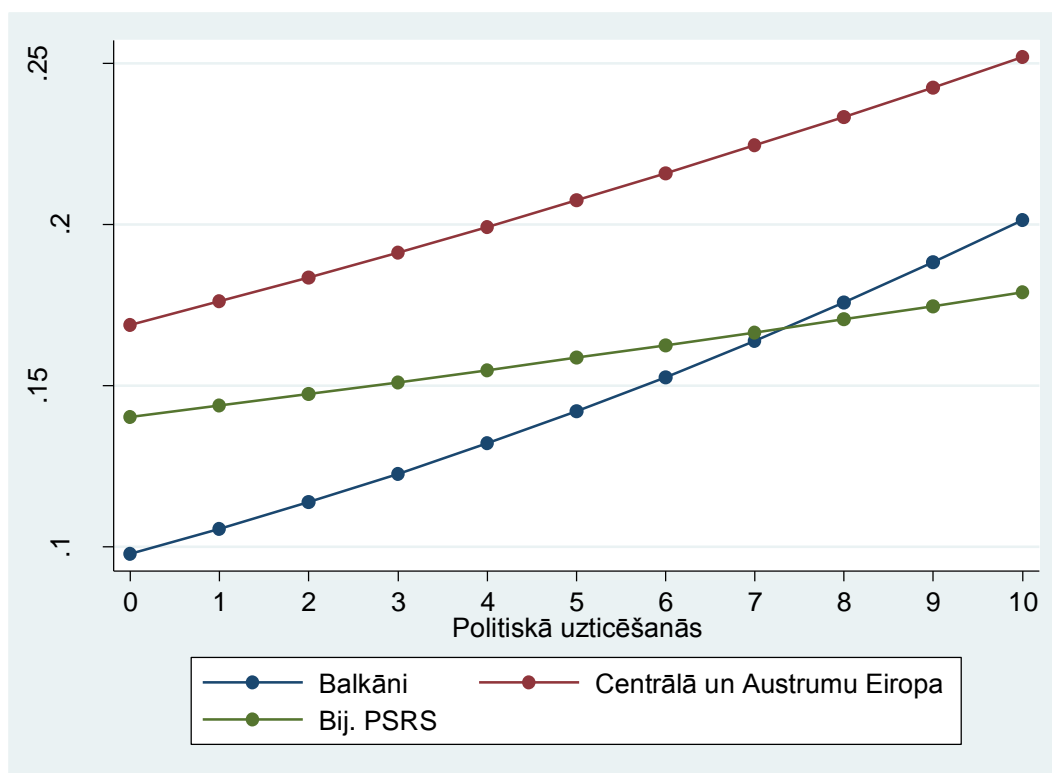
Arī uz eliti vērstās līdzdalības postkomunistiskajās valstīs gadījumā atklājas daudz atlikumu, kas potenciāli apdraud analīzes drošticamību. Problēmai ir “dabisks” raksturs, ņemot vērā cilvēku brīvo gribu rīkoties vai nerīkoties, kā arī visai retu rīcības (šajā gadījumā – konkrētā politiskās līdzdalības tipa) izplatību.

Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc komunismā nodzīvotajiem socializācijas gadiem

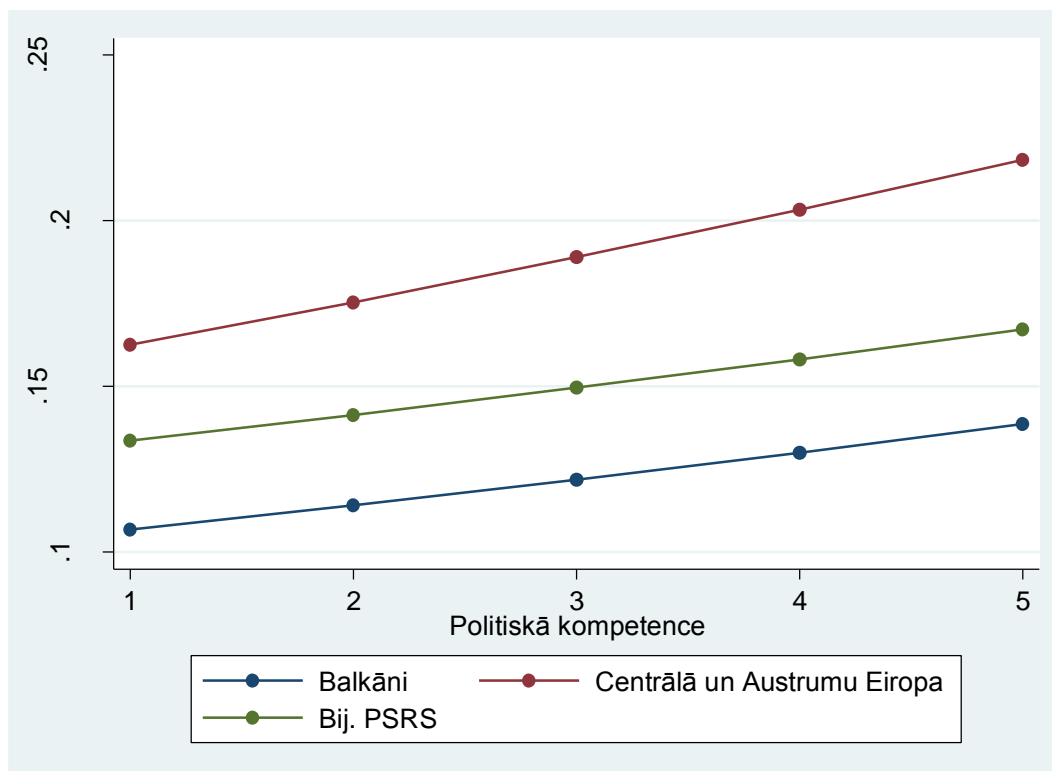
Vērtību grupas, kas pozitīvi un statistiski nozīmīgi korelē ar uz eliti vērsto līdzdalību postkomunistiskajās valstīs, ir sevis transcendences vērtības (labvēlība un universālisms) un atvērtība izmaiņām (pašrealizācija un stimulācija). Šajā ziņā postkomunistiskās valstis kopumā neatšķiras no valstīm bez autoritārā komunisma mantojuma, un var secināt, ka vērtību noteiktie motīvi iesaistei uz eliti vērstajā līdzdalībā visās valstu nekomunistiskajās un postkomunistiskajās valstīs ir līdzīgas.

Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa postkomunistiskajās valstīs

Gan uzticēšanās, gan interese par politiku izrāda paredzamu pozitīvu korelāciju ar uz eliti vērsto līdzdalību. Interesi iespējams aplūkot kā vispārīgā rakstura subjektīvu stimulu, iekšējo mudinājumu politiskai aktivitātei. Postkomunistiskajām valstīm kopumā tas ir samērā augsts (1,526) un statistiski nozīmīgs. Uzticēšanās pozitīvā korelācija ar līdzdalību izriet no šī līdzdalības tipa būtības – politiskās elites uzrunāšanu, ar kuru roku rokā iet cerība, ka ietekmēšanas mēģinājumi tiks pamanīti vai uzklausi. Bijušās PSRS valstīs paliek “īpašs gadījums”, kur uzticēšanās pieaugumam ir ļoti vājš, kaut pozitīvs efekts un līdzdalības līmeņa izmaiņas ir niecīgas.

Uz eliti vērstās līdzdalības varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa

Politiskās kompetences pozitīva korelācija vērojama visās trijās valstu grupas, taču atšķirības grupu starpā nav statistiski nozīmīgas; Centrālās un austrumu Eiropas valstīs pieaugums ir tikai nedaudz straujāks par Balkānu un bijušās PSRS valstīs novērojamo. Kopumā ņemot, politiskās kompetences efekts nav stiprs, kaut arī statistiski nozīmīgs.

7.4. Eliti izaicinošo līdzdalību skaidrojošie faktori

7.8.tabula.

Loģistiskās regresijas rezultāti eliti izaicinošajai līdzdalībai – visas valstu grupas

ELITI IZAICINOŠĀS LĪDZDALĪBAS FAKTORI	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda
Valstu grupa: Balkāni	0,444*	0,208
Valstu grupa: Centrālā un Austrumeiropa	0,476	0,217
Valstu grupa: bij. PSRS	0,227***	0,066
Uzticēšanās	0,996	0,021
Interese par politiku	1,524***	0,041
Politiskā kompetence	1,045	0,044
Partijas biedrs	1,604***	0,171
Arodbiedrības biedrs	1,515***	0,132
Drošība	0,842***	0,027
Konformitāte	0,876***	0,024
Tradīcijas	0,833***	0,023
Labvēlība	1,187***	0,041
Universālisms	1,291***	0,049
Pašrealizācija	1,133***	0,035
Stimulācija	1,023	0,022
Hedonisms	1,053	0,035
Sasniegumi	0,873***	0,033
Vara	0,886***	0,027
Dzimums: siev.	1,159***	0,046
Vecums	1,013*	0,008
Vecums kvadrātā	1,000***	0,000
Izglītības līm.	1,203***	0,037
Subj. ienākumi	1,156***	0,046
Partijas biedrs Balkānos	1,687*	0,464
Partijas biedrs CAE	1,190	0,383
Partijas biedrs bij. PSRS	1,512**	0,295
Arodbiedrības biedrs Balkānos	1,015	0,149
Arodbiedrības biedrs CAE	1,133	0,179
Arodbiedrības biedrs bij. PSRS	0,848	0,178
Uzticēšanās Balkānos	0,952	0,040
Uzticēšanās CAE	1,055*	0,033
Uzticēšanās bij. PSRS	1,034	0,050
Polit.kompetence Balkānos	1,024	0,071
Polit.kompetence CAE	1,069	0,093
Polit.kompetence bij. PSRS	1,107	0,107
Konstante	0,047***	0,023
N	49555	
McFadden Pseudo-R ²	0,1592	
Modeļa specifiskācijas tests (un tā stat.nož.)	0,002 (0,793)	
Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars, %	76,51	

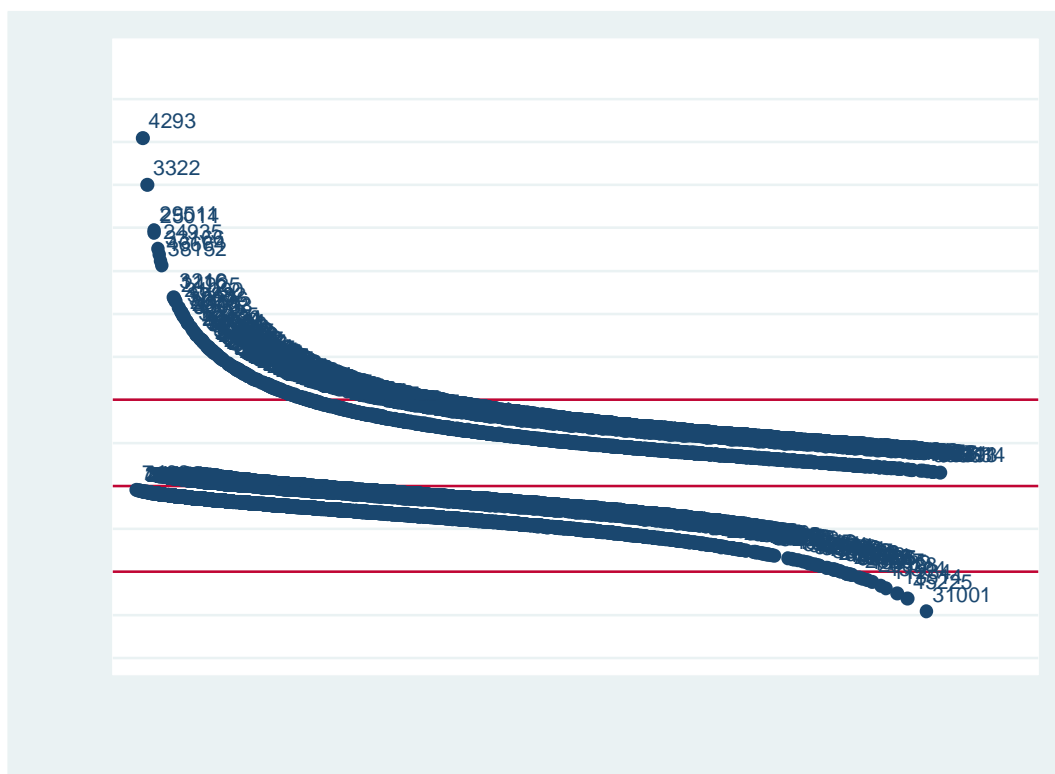
Statistiskā nozīmīguma līmeņi: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Dati analizēti pēc 30 valstu klāstiem.

Modeļa specifiskācijas tests nav statistiski nozīmīgs; prognozējošo faktoru atlase līdz ar to vērtējama kā adekvāta. Modelis spēj korekti prognozēt iznākumu 76% gadījumos.

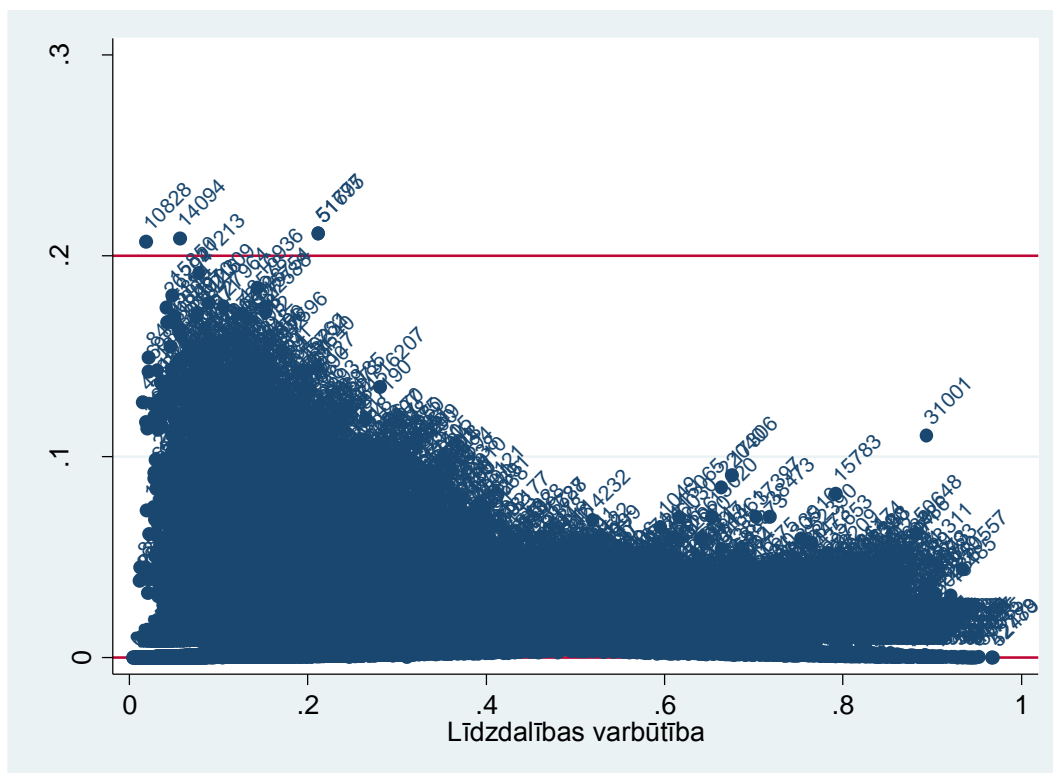
7.25.attēls.

Pīrsona atlikumu analīze eliti izaicinošajai līdzdalībai, visas valstu grupas

Pīrsona atlikumu analīze eliti izaicinošās līdzdalības rezultātiem parāda pārējiem tipiem līdzīgu ainu – ir diezgan daudz respondentu, kuru rīcība neatbilst modeļa prognozei. Nākamajā solī ir jāidentificē, cik daudz no modelim neatbilstošajiem gadījumiem var nopietni ietekmēt tā rezultātus.

Predžibona ietekmes rādītāja analīze eliti izaicinošajai līdzdalībai, visas valstis

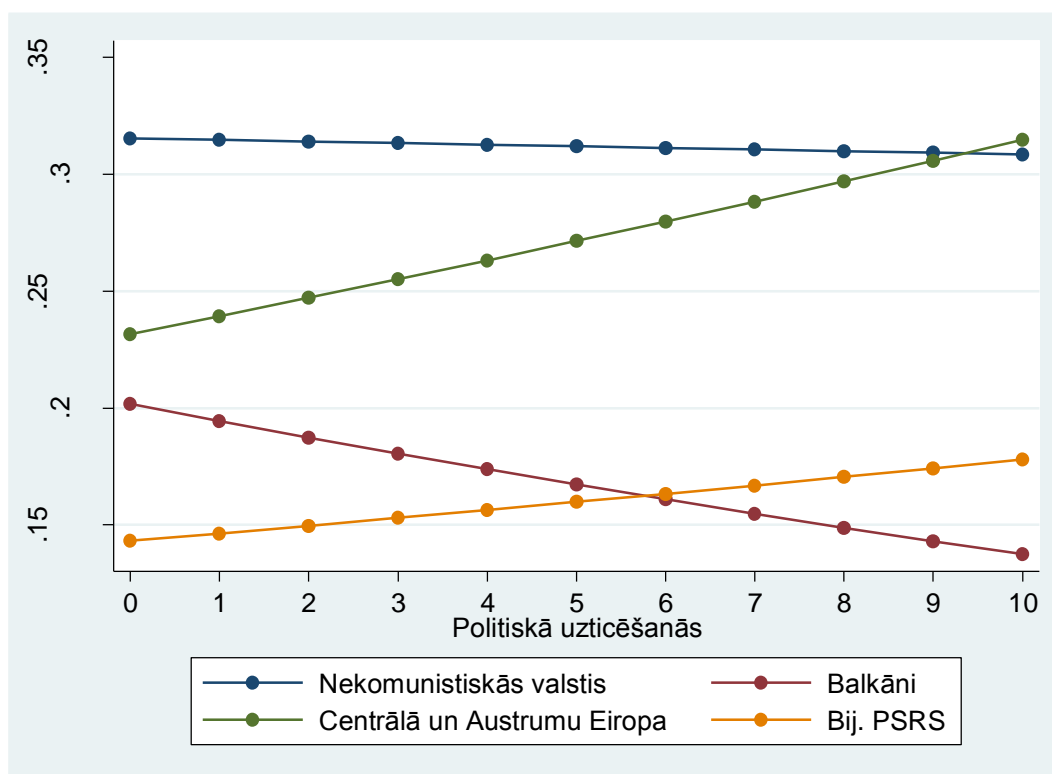
Predžibona ietekmes rādītāja analīze parāda, ka izlasē pastāv četri gadījumi, kas potenciāli var ietekmēt modeļa ticamību. Divi ir no Latvijas un vēl divi – no bijušās VDR. Veicot modeļa aprēķinu bez šiem četriem gadījumiem (49551 līdzšinējo 49555 vietā), secināms, ka nevienam regresijas koeficientam nemainās korelācijas virziens (piem., pozitīvs uz negatīvu) vai statistiskais nozīmīgums. Tikai dažiem koeficientiem nedaudz mainās vērtības: piemēram, dalībai partijā bijušās PSRS republikas tas pieaug no 1,512 līdz 1,518. Tāpat nedaudz pieaug Makfadena pseido- R^2 rādītājs (no 0,1592 līdz 0,1594). Tas nozīmē, ka minēto četru gadījumu iekļaušana vai neiekļaušana analīzē neatstāj vērā ņemamu iespaidu uz aprēķinātā modeļa kvalitāti.

Pievēršoties eliti izaicinošās līdzdalības faktoriem, ļoti manāmas ir atšķirības starp valstīm, kas pieredzēja un nepieredzēja autoritāro komunismu. Kā liecina izredžu attiecību koeficienti postkomunistisko valstu grupām, eliti izaicinošās līdzdalības izredzes Balkānu reģionā ir 0,44, Centrālās un Austrumeiropas reģionā 0,48 un bijušās PSRS valstīs 0,23 attiecībā pret eliti izaicinošās līdzdalības izredzēm valstīs bez komunistiskās pagātnes (tas ir, references jeb atsauces grupā). Eliti izaicinošās līdzdalības gadījumā **1.hipotēze apstiprinās**.

Aplūkojot eliti izaicinošās līdzdalības sakarību ar uzticēšanās attieksmi, jāatzīst, ka no pirmā skatiena, nedalot respondentu kopu pēc valstu grupām, dati neatbalsta nevienu no teorijām, kas postulē uzticēšanās, tās trūkuma vai neuzticēšanās ietekmi uz protesta līdzdalību, neatkarīgi no ietekmes virziena (pozitīvu vai negatīvu). Par to liecina izredžu attiecību koeficients 0,996, $p = 0,861$. No postkomunistisko valstu grupām tikai Centrālās un Austrumeiropas valstīm ir statistiski nozīmīgas atšķirības ($p < 0,1$) no nekomunistiskām valstīm; konkrēti, CAE grupā protesta līdzdalības varbūtība nedaudz pieaug līdz ar uzticēšanās pieaugumu. Iespējams skaidrojums tam varētu būt tāds, ka CAE valstu iedzīvotājiem uzticēšanās vairāk asociējas ar politisko institūciju ietekmējamību, nekā ar to darba kvalitāti un ar to saistīto apmierinātību vai neapmierinātību. Salīdzinot savā starpā Balkānu un bijušās PSRS valstis, var redzēt, ka uzticēšanās efekts darbojas pretējos virzienos, bet ir vienlīdz vājš. Kopumā ņemot, šie rezultāti liek **noraidīt 7. un 8.hipotēzi** attiecībā uz eliti izaicinošo līdzdalību.

7.27.attēls.

Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa

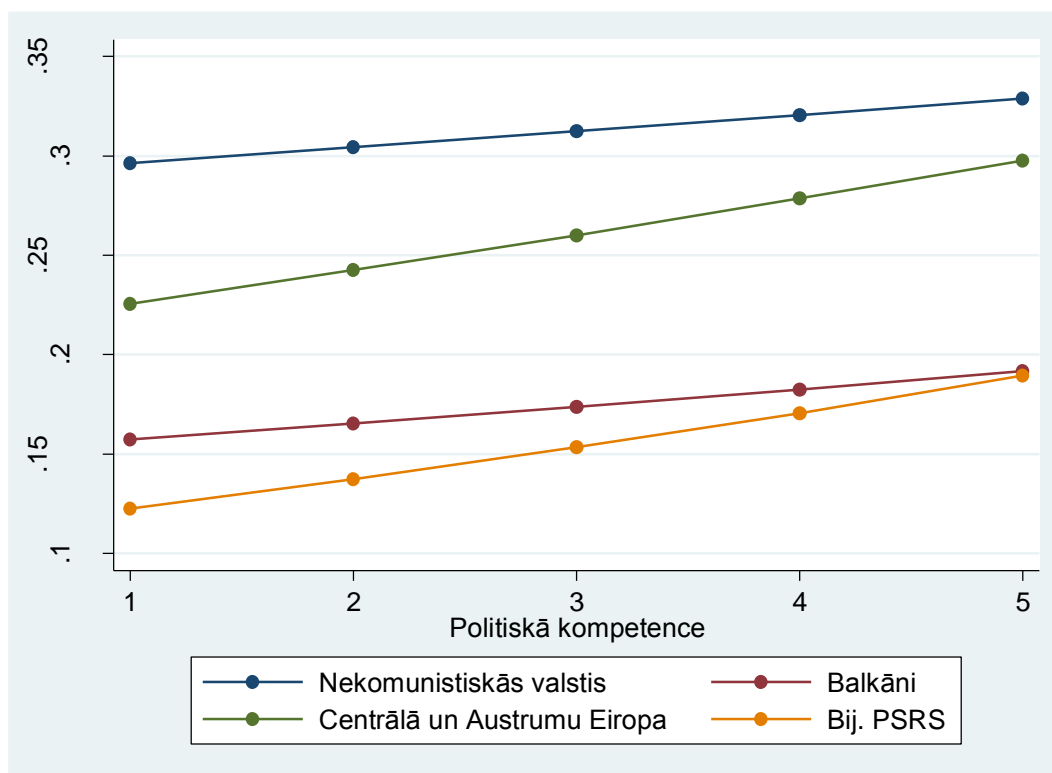

Līdzīga situācija ir ar subjektīvo politisko kompetenci, kuras indikators ir tas, cik grūti vai viegli indivīdam šķiet izveidot savu viedokli politiskos jautājumos. Kopumā tās efekts ir pozitīvs, bet statistiski nenožīmīgs (izredžu attiecību koeficients 1,045, $p = 0,29$). Arī atšķirības nekomunistisko

un postkomunistisko valstu grupu starpā nav statistiski nozīmīgas. Kopumā ņemot, **9. un 10.hipotēze uzskatāmas par noraidāmām** eliti izaicinošās līdzdalības gadījumā.

7.28.attēls.

Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc politiskās kompetences līmeņa

Regresijas rezultāti eliti izaicinošajai līdzdalībai uzrāda daudz statistiski nozīmīgu sakarību cilvēku pamatvērtībām ar eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību – kopumā astoņām no desmit pamatvērtībām ir statistiski nozīmīgi koeficienti $p < 0,001$ līmenī. Saglabāšanas grupas vērtības, proti, drošība, konformitāte un tradīcijas, uzrāda negatīvu sakarību ar protesta līdzdalību (izredžu attiecību koeficienti mazāki par 1). Tas ir loģiski un samērā viegli izskaidrojams ar protesta līdzdalības resursietilpīgāko un riskantāku raksturu, kas ir reti pieņemams indivīdiem, kas visaugstāk vērtē drošību un esošo normu un tradīciju ievērošanu un nepārkāpšanu. **3.hipotēze šajā gadījumā viennozīmīgi apstiprinās.**

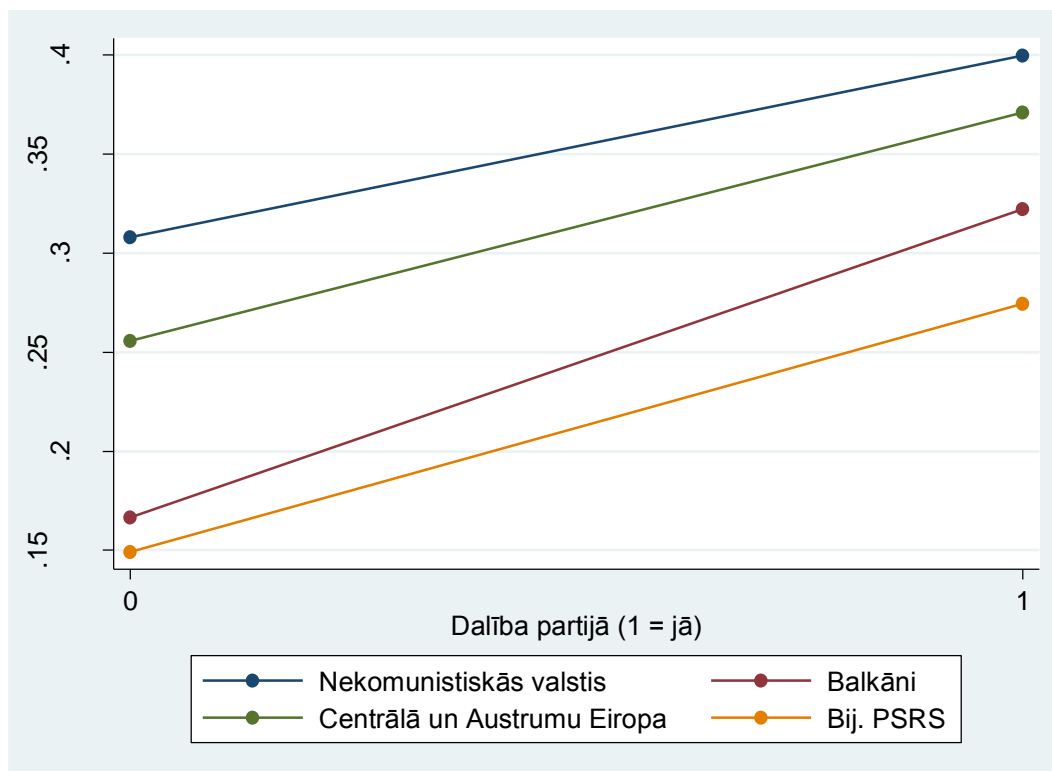
Arī varas vērtība (viena no pašizaugsmes vērtībām) uzrāda negatīvu sakarību ar protesta līdzdalību. Viens no iespējamajiem skaidrojumiem tam var būt protestu kā esošo varu izaicinošās līdzdalības uztveršana. Otrkārt, protestiem bieži vien ir konkrēti, redzami organizētāji, kas koordinē un lielā mērā vada protestu procesus, un šis apstāklis savukārt paredz protestu dalībnieku pakļaušanos vadītājiem,

viņu sludinātiem lozungiem, kā arī kārtības noteikumu ievērošanu. Šī pakļaušanās var šķist grūta tiem indivīdiem, kuriem pašiem piemīt varaskāre.

Vērtības, kas uzrāda pozitīvu sakarību ar eliti izaicinošo līdzdalību, ir labvēlība un universālisms, kas ir saistīti ar vēlmēm padarīt kādus svarīgus apstākļus labākus vai apturēt to pasliktināšanos. Šīs vēlmes bieži vien saistās ar tiešās tūlītējās aktivitātes nepieciešamības apzināšanos un veicina ieinteresēto indivīdu un grupu iesaisti tādās aktivitātēs, kā petīciju iesniegšana, demonstrācija vai boikotēšana. Tas saskan ar **5.hipotēzes formulējumu**. No vērtībām, kuras manifestē atvērtību izmaiņām, tikai pašrealizācija uzrāda pozitīvu un statistiski nozīmīgu sakarību ar eliti izaicinošo līdzdalību (izredžu attiecību koeficients 1,133, $p < 0,001$); to var uzskatīt par **4.hipotēzes daļēju apstiprinājumu**. Savukārt divām pašizaugsmes vērtībām (stimulācija un hedonisms) nav statistiski nozīmīgas korelācijas ar protesta līdzdalības varbūtību, bet trešajai pašizaugsmes vērtībai – sasniegumiem – korelācija ir statistiski nozīmīga un negatīva. Iespējams, tas skaidrojams ar stereotipu, kas pretnostata protestēšanu kā neefektīvu un nedrošu līdzekli pārmaiņu panākšanai, no vienas puses, un paša indivīda reālās darbības, kas tieši orientētas uz situācijas mainīšanu saskaņā ar indivīda vēlmēm un interesēm, no otrās puses.

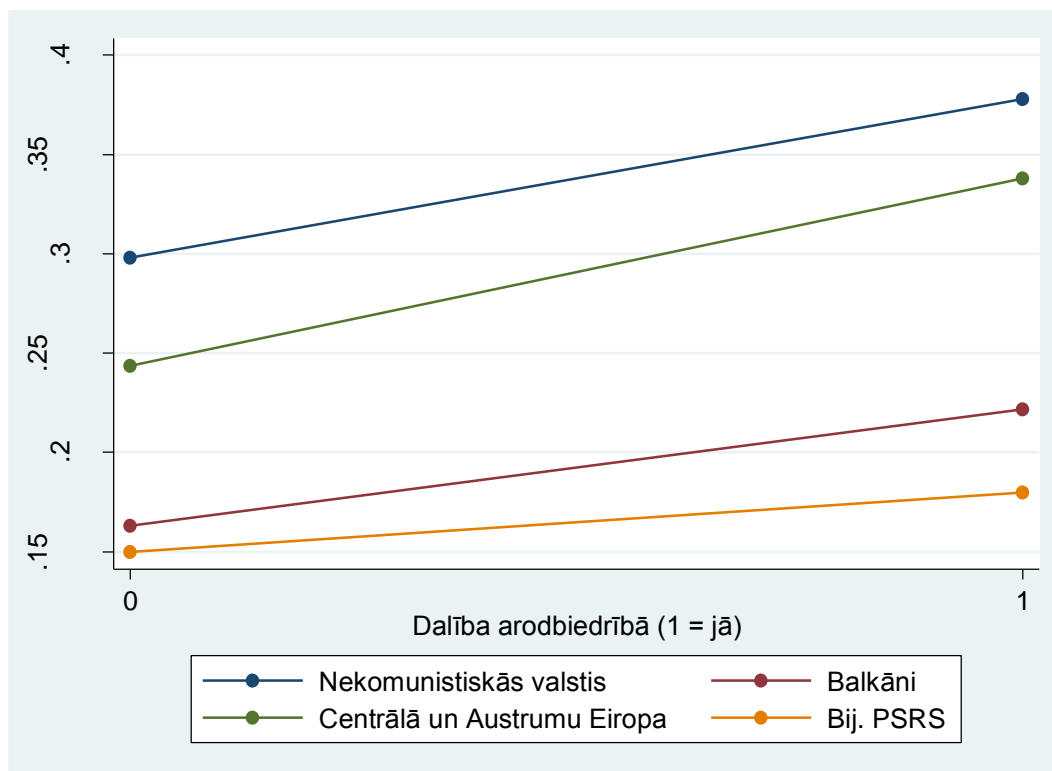
Regresijas analīze Eiropas sociālā pētījuma datiem atklāja pozitīvu sakarību starp sieviešu dzimumu un protesta līdzdalības varbūtību (izredžu attiecību koeficients 1,159). No pirmā skatiena tas atspēko klasisko pieņēmumu, ka protesta līdzdalība, būdama samērā riskanta, ir vairāk vīriešu nodarbe (Milbrath & Goel, 1977, 116). Taču eliti izaicinošās līdzdalības tipa repertuārs nav viendabīgs; līdzās dalībai demonstrācijās tas ietver arī petīciju parakstīšanu un preču vai pakalpojumu boikotēšanu, kur citiem protesta veidiem raksturīgie riski (piemēram, sadursmes ar policiju, ievainojumi utt.) nav aktuāli. Tai pat laikā dalība petīcijas parakstīšanā un preču boikotēšana visdrīzāk prasīs salīdzinoši augstāku izglītības un informētības pakāpi. Izglītības līmenim un subjektīvajam ienākumu līmenim arī ir pozitīva sakarība ar eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību, proti, izglītotāki un finansiāli nodrošinātāki indivīdi tajā iesaistās salīdzinoši biežāk.

Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc dalības partijā

Mainīgie, kas saistīti ar dalību partijā vai arodbiedrībā, kopumā uzrāda pozitīvu sakarību ar protesta līdzdalību. Kā liecina izredžu attiecību koeficienti dalībai partijā (1,603) un dalībai arodbiedrībā (1,515), to dalībniekiem ir lielākas izredzes iesaistīties eliti izaicinošajā līdzdalībā nekā tiem, kas nav šo organizāciju veidu biedri. Partijas loma ir sevišķi liela un statistiski nozīmīga Balkānos (izredžu attiecību koeficients 1,687) un bijušās PSRS valstīs (1,512), salīdzinot ar valstīm bez autoritārā komunisma pagātnes, savukārt arodbiedrības efektam nav statistiski nozīmīgu atšķirību neokomunistisko un postkomunistisko valstu grupu starpā. Šie rezultāti kalpo par vēl vienu **apstiprinājumu 11.hipotēzei**, taču **12.hipotēzei**, saskaņā ar kuru protesta līdzdalībai būtu jāprognozē vājāka korelācija ar dalību partijā vai arodbiedrībā postkomunistiskajās valstīs, **ir jānoraida**, jo divās postkomunistisko valstu grupās efekts izpaužas stiprāk nekā neokomunistiskajās valstīs.

Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc dalības arodbiedrībā

7.9.tabula.

Loģistiskās regresijas rezultāti eliti izaicinošajai līdzdalībai – postkomunistiskās valstīs

ELITI IZAICINOŠĀS LĪDZDALĪBAS FAKTORI	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda
Valstu grupa: Centrālā un Austrumeiropa	0,778	0,524
Valstu grupa: bij. PSRS	0,430*	0,210
Komunismā nodzīv. socializācijas gadi (KNSG)	0,983	0,024
KNSG Centrālajā un Austrumeiropā	1,050***	0,019
KNSG bij. PSRS	1,020	0,013
Uzticēšanās	0,946	0,034
Interese par politiku	1,511***	0,077
Politiskā kompetence	1,066	0,055
Partijas biedrs	2,625***	0,645
Arodbiedrības biedrs	1,571***	0,169
Drošība	0,881***	0,043
Konformitāte	0,921	0,047
Tradīcijas	0,884**	0,045
Labvēlība	1,050	0,059
Universālisms	1,198**	0,096
Pašrealizācija	1,234***	0,041
Stimulācija	0,998	0,039
Hedonisms	1,054	0,057
Sasniegumi	0,930	0,053
Vara	0,915	0,051
Dzimums: siev.	1,050	0,051
Vecums	1,014	0,024
Vecums kvadrātā	1,000	0,000
Izglītības līm.	1,239***	0,058
Subj. ienākumi	1,097**	0,048
Partijas biedrs CAE	0,675	0,254
Partijas biedrs bij. PSRS	0,907	0,263
Arodbiedrības biedrs CAE	1,020	0,187
Arodbiedrības biedrs bij. PSRS	0,788	0,159
Uzticēšanās CAE	1,115**	0,049
Uzticēšanās bij. PSRS	1,100*	0,059
Polit.kompetence CAE	1,024	0,093
Polit.kompetence bij. PSRS	1,071	0,107
Konstante	0,018***	0,010
N	19577	
McFadden Pseudo-R ²	0,0972	
Modeļa specifiskācijas tests (un tā stat.noz.)	0,032 (0,161)	
Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars, %	84,51	

Statistiskā nozīmīguma līmeņi: *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Dati analizēti pēc 30 valstu klāstiem.

7.10.tabula.

Loģistiskās regresijas rezultāti eliti izaicinošajai līdzdalībai –
postkomunistiskās valstīs, modeļu salīdzinājums

ELITI IZAICINOŠĀS LĪDZDALĪBAS FAKTORI	Sākotnējais modelis		Modelis bez ietekmīgiem gadījumiem	
	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda	Izredžu attiecību koef.	St.kļūda
Valstu grupa: Centrālā un Austrumeiropa	0,778	0,524	0,922	0,647
Valstu grupa: bij. PSRS	0,430*	0,210	0,525	0,282
Komunismā nodzīv. socializācijas gadi (KNSG)	0,983	0,024	0,993	0,024
KNSG Centrālajā un Austrumeiropā	1,050***	0,019	1,039**	0,019
KNSG bij. PSRS	1,020	0,013	1,012	0,014
Uzticēšanās	0,946	0,034	0,963	0,030
Interese par politiku	1,511***	0,077	1,550***	0,072
Politiskā kompetence	1,066	0,055	1,052	0,067
Partijas biedrs	2,625***	0,645	2,708***	0,637
Arodbiedrības biedrs	1,571***	0,169	1,598***	0,170
Drošība	0,881***	0,043	0,872***	0,042
Konformitāte	0,921	0,047	0,923	0,048
Tradīcijas	0,884**	0,045	0,889**	0,043
Labvēlība	1,050	0,059	1,055	0,057
Universālisms	1,198**	0,096	1,203**	0,092
Pašrealizācija	1,234***	0,041	1,231***	0,036
Stimulācija	0,998	0,039	0,997	0,039
Hedonisms	1,054	0,057	1,049	0,057
Sasniegumi	0,930	0,053	0,939	0,049
Vara	0,915	0,051	0,904*	0,048
Dzimums: siev.	1,050	0,051	1,065	0,050
Vecums	1,014	0,024	1,015	0,025
Vecums kvadrātā	1,000	0,000	1,000	0,000
Izglītības līm.	1,239***	0,058	1,243***	0,059
Subj. Ienākumi	1,097**	0,048	1,095**	0,044
Partijas biedrs CAE	0,675	0,254	0,653	0,241
Partijas biedrs bij. PSRS	0,907	0,263	0,887	0,247
Arodbiedrības biedrs CAE	1,020	0,187	1,001	0,186
Arodbiedrības biedrs bij. PSRS	0,788	0,159	0,777	0,152
Uzticēšanās CAE	1,115**	0,049	1,096**	0,044
Uzticēšanās bij. PSRS	1,100*	0,059	1,086*	0,053
Polit.kompetence CAE	1,024	0,093	1,030	0,100
Polit.kompetence bij. PSRS	1,071	0,107	1,051	0,098
Konstante	0,018***	0,010	0,015***	0,009
N	19577		19530	
McFadden Pseudo-R ²	0,0972		0,1007	
Modeļa specifiskācijas tests (un tā stat.noz.)	0,03 (0,161)		0,02 (0,305)	
Pareizi klasificēto gadījumu īpatsvars, %	84,51		84,69	

Treknrakstā izcelti to faktoru koeficienti, kuriem 2.modelī mainās statistiskais nozīmīgums vai sakarības virziens.

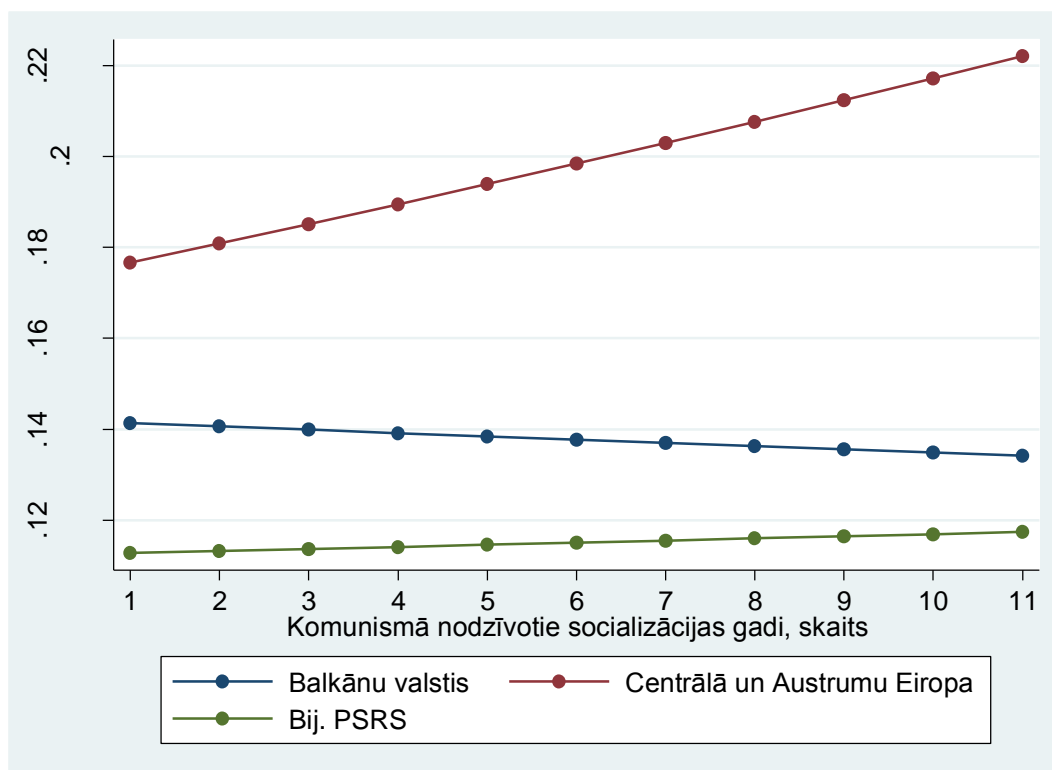
No tabulas redzams, ka ievērojami mainās daudzu koeficientu vērtības, taču virziens paliek nemainīgs – proti, faktori, kas pozitīvi korelēja ar līdzdalības varbūtību, otrajā modelī saglabā savu pozitīvo raksturu. Tas pats sakāms arī par faktoriem ar negatīvu korelāciju. Diviem faktoriem mainās

statistiskais nozīmīgums. Pirmkārt, jaunajā modelī zūd statistiski nozīmīgās atšķirības PSRS valstu grupai, salīdzinot ar nekomunistiskajām valstīm. Otrkārt, jaunajā modelī statistiski nozīmīga kļūst varas vērtības negatīvā korelācija ar eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību. Makfadena pseido-R2 vērtība ir palielinājusies no 0,097 (sākotnējam modelim) līdz 0,101 jaunajā modelī. Arī modeļa specifiskācijas testa un pareizi klasificēto gadījumu īpatsvara rādītāji otrajam modelim ir nedaudz labāki (sk. 7.10.tabulu).

Aplūkojot eliti izaicinošās līdzdalības faktorus postkomunistiskajās valstīs un kā papildu faktoru ieviešot komunisma apstākļos nodzīvotos socializācijas gadus, var novērot vairākas atšķirības no iepriekšējās analīzes rezultātiem, kas ietvēra visas četras valstu grupas. Pirmkārt, piederību valstu grupai praktiski zaudē statistisku nozīmīgumu, kaut arī paliek nozīmīgas viena interakcija – ar uzticēšanos. Vienīgā valstu grupa, kur komunismā nodzīvoto socializācijas gadu efekts ir atšķirīgs no pārējām grupām, ir Centrālā un Austrumeiropa (izredžu attiecību koeficients 1,039), kur ar katru komunismā nodzīvoto socializācijas gadu eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pieaug par 4 procentpunktiem. Tādēļ atkal **jānoraida 2.hipotēze**, kura prognozē jo zemāku politiskās līdzdalības varbūtību, jo vairāk socializācijas gadu indivīds ir nodzīvojis komunisma apstākļos.

7.33.attēls.

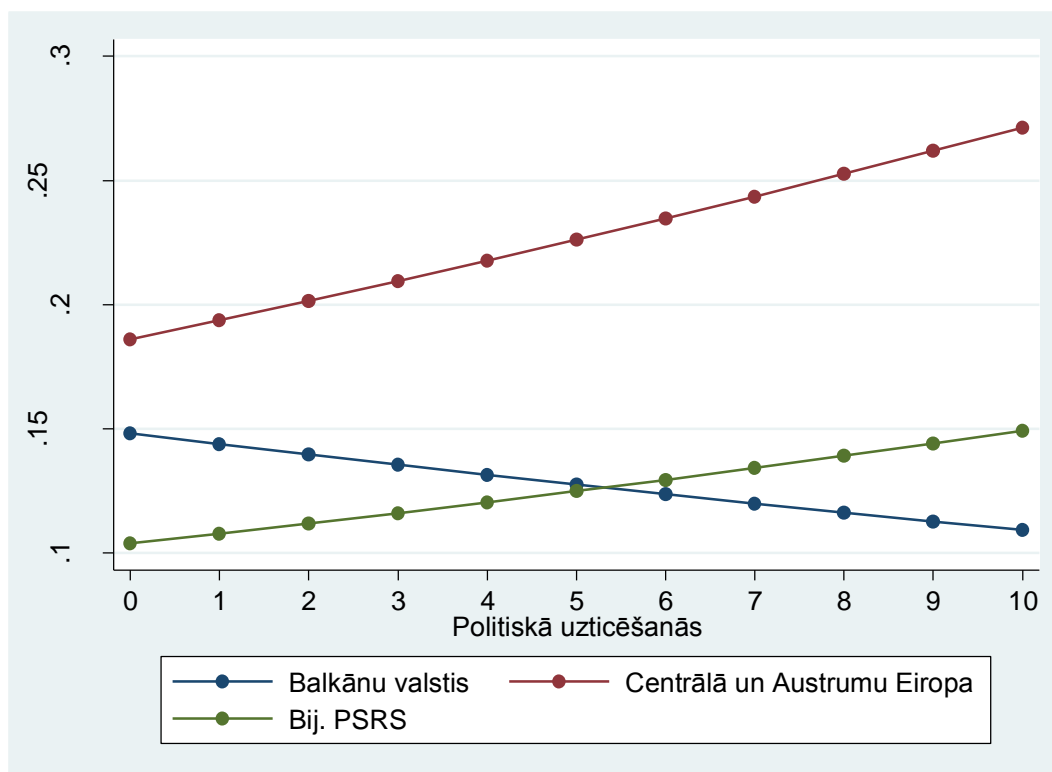
Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc komunismā nodzīvotajiem socializācijas gadiem

Protesta līdzdalību kavējošs, taču statistiski nenozīmīgs faktors kopumā ir uzticēšanās, taču no padziļinātākas analīzes kļūst skaidrs, ka kavējošs efekts vērojams tikai Balkānu valstīs, jo bijušās PSRS un Centrālās/Austrumeiropas valstīs tas ir pozitīvs un statistiski nozīmīgs (CAE valstīs 1,096, bijušās PSRS valstīs 1,086). **7. un 8. hipotēze ir noraidāmas** arī postkomunistisko valstu grupu savstarpējās salīdzināšanas gadījumā.

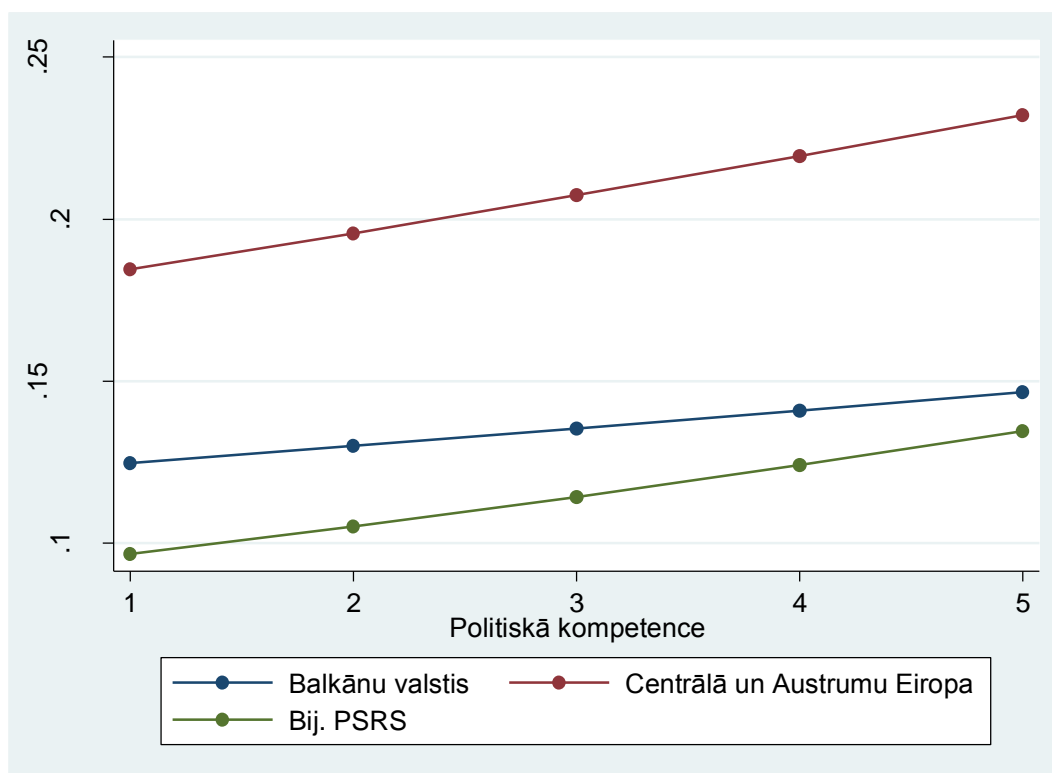
7.34.attēls.

Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc uzticēšanās līmeņa postkomunistiskajās valstīs

Politiskās kompetences efekts ir pozitīvs gan visās trijās postkomunistisko valstu grupās kopumā, gan katrā grupā atsevišķi. Taču neviena no šīm sakarībām nav statistiski nozīmīga, līdz ar to politiskās kompetences līmenis vispār nav uzskatāms par faktoru, kas ļauj drošticami prognozēt eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību. Tas savukārt nozīmē, ka, aplūkojot un salīdzinot savā starpā postkomunistiskās valstis, **9. un 10. hipotēze ir noraidāmas**.

Eliti izaicinošās līdzdalības varbūtība pēc kompetences līmeņa postkomunistiskajās valstīs

Dalība partijā vai arodbiedrībā ir svarīgi un arī statistiski nozīmīgi eliti izaicinošās līdzdalības faktori; piemēram, partijas biedriem ir 2,708 reizes lielākas izredzes iesaistīties protesta līdzdalībā nekā bezpartejiskiem. Dalībai arodbiedrībā izredžu attiecību koeficients ir 1,708. Salīdzinot politiski sociālā kapitāla efektus dažādās valstu grupās, statistiski nozīmīgās atšķirības netika konstatētas. Tas nozīmē, ka visās trīs postkomunistisko valstu grupās šis efekts darbojas līdzīgi.

Švarca vērtību efektu struktūra paliek daļēji līdzīga iepriekšējai analīzei (eliti izaicinošā līdzdalība visām četrām valstu grupām), taču vērojamas divas atšķirības. Pirmkārt, konformitāte vairs nav statistiski nozīmīgs faktors, kas mazina protesta līdzdalības varbūtību, tai pat laikā saglabājas drošības un tradīcijas vērtību negatīvais efekts – jo augstāks ir šo vērtību svarīgums, jo zemāka varbūtība, ka indivīds iesaistīsies protesta līdzdalībā. Otrkārt, postkomunistiskajās valstīs labvēlības vērtībai vairs nav statistiski nozīmīgas sakarības ar eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību, tai pat laikā pozitīvs efekts universālismam paliek noturīgs. Citiem vārdiem, protesta līdzdalību postkomunistiskajās valstīs vairāk veicina orientācija uz vienlīdzību vai līdztiesību (viens no universālisma vērtības elementiem) un plašākās sabiedrības stāvokļa uzlabošanu, nevis uz indivīda un viņa primāro grupu labklājību. Saglabājas pašrealizācijas vērtības efekts, proti, arī postkomunistiskajās valstīs vēlme pašrealizēties

kā izteiksme vajadzībai pēc autonomijas un neatkarības veicina daļību dažāda veida protestos. Tai pat laikā varas vērtībai joprojām saglabājas negatīva korelācija ar līdzdalības varbūtību. No sociāli demogrāfiskajiem raksturojumiem dzimumam un vecumam (atšķirībā no analīzes rezultātiem visām valstu grupām kopā) nav statistiski nozīmīgās sakarības ar eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību, tai pat laikā no subjektīvo ienākumu līmeņa un īpaši izglītības līmeņa koeficientiem secināms, ka šiem diviem faktoriem ir pozitīva un statistiski nozīmīga sakarība ar protesta līdzdalības varbūtību. Proti, postkomunistiskajās valstīs izglītotākiem un bagātākiem cilvēkiem izredzes piedalīties protestos ir salīdzinoši augstākas.

8. Secinājumi un diskusija

8.1. Pētījuma teorētisko nostādņu apkopojums un izvērtējums

Politiskās līdzdalības pētniecība ir izteikti empīriski orientēta, un šai orientācijai ir divējāda nozīme. Pirmkārt, politiskās līdzdalības definējumu bieži vien nosaka pētnieciskās iespējas un ierobežojumi. Spilgts piemērs šim bija Verbas un līdzautoru pētījums septiņās valstīs dažādos pasaules kontinentos un ar dažādām politiskajām sistēmām, kas savukārt atviegloja vai apgrūtināja pilsoņu dalību noteiktās aktivitātēs. Šī iemesla dēļ viņi apzināti izslēdza no savas analīzes, un, tādējādi, no politiskās līdzdalības definīcijas jebkādas protesta aktivitātes. Pretējs piemērs ir politiskās līdzdalības izpratne tika pielāgota vajadzībām aizpildīt vēl neizpētītās “nišas”. Tā tas bija gadījumā ar protesta līdzdalību, kura pirmo reizi izsmēloši tika izzināta S.Barnsa un M.Kāzes salīdzinošajā pētījumā astoņās valstīs. Tas notika 1960.-1970. gadu masu sociālo kustību laikmetā, kuras veicināja gan plašās sabiedrības, gan akadēmisko aprindu uzmanību protesta rašanās un attīstības dinamikai un faktoriem.

Aplūkojot 1.nodaļā iztirzātās teorētiskās definīcijas politiskajai līdzdalībai, jāsecina, ka tām visām ir kopīgs, vienojošs elements, un šis elements ir darbības, kas vērstas uz lēmumu ietekmēšanu. Lielākā daļa definīciju atrunā, ka ietekmēšanas objekts ir valsts varas institūciju un amatpersonu lēmumi (Milbrath, 1965; Huntington & Nelson, 1976; Milbrath & Goel, 1977; Verba, Nie, & Kim, 1978; Conway, 1985; Verba, Schlozman, & Brady, 1995; Brady, 1999; Nyckowiak, 2009). Šī definīciju saime nodala valsts institūcijas un valdošo eliti no iedzīvotājiem, kas nav profesionāli politiķi vai amatpersonas, taču, no otrās puses, atvel iedzīvotājiem lielākoties reaktīvu lomu – proti, šajā perspektīvā viņi tiek aplūkoti kā politiķu un amatpersonu manipulāciju objekts, kas lielākoties reaģē uz lēmumiem, ko politiķi pieņem viņu vārdā, bet nekādos gadījumos nenodarbojas ar “politisku radošumu”. No vienas puses, tas nozīmē, ka novārtā tiek atstātas un netiek analizētas situācijas, kurās politiskā iniciatīva (politiskos lēmumus ieskaitot) nāk no pašiem iedzīvotājiem vai to apvienībām, bet ne no esošās politiskās elites plašajā nozīmē (ieskaitot opozīcijas partijas). No otrās puses, tas rāda konceptuālās pretrunas, iekļaujot politiskās līdzdalības veidu klāstā, piemēram, petīcijas iniciēšanu, it sevišķi gadījumos, kad petīcijas saturs nav vienkārši reakcija pret kādu valsts darbību, ko kāda sociālā grupa uzskata par sev nevēlamu vai naidīgu, bet jaunu jautājumu un problēmu ieviešana sabiedrības politiskajā dienaskārtībā.

Divas definīcijas, kas nāk, respektīvi, no G.Parrija (Parry et al., 1992) un Rozenštouna un Hansena (Rosenstone & Hansen, 2003) darbiem, ir iekļaujošākas un plašākas, un ļauj klasificēt kā politisko

līdzdalību krietni plašāku aktivitāšu skaitu. Parrijs ar līdzautoriem ierosina to definēt kā līdzdalību sabiedrības pārvaldes procesu formulēšanā, pieņemšanā un īstenošanā (*taking part in the processes of formulation, passage and implementation of public policies*), bet Rozenštouns un Hansens kā darbības, kas skaidri orientētas uz sociālo labumu un vērtību pārdales ietekmēšanu (*action directed explicitly toward influencing the distribution of social goods and social values*). Pazīme, kas atšķir šīs definīcijas no vairuma pārējo, ir tas, ka ietekmes objekts kļūst bezpersoniskāks: nevis tikai lēmumi ar skaidri definētu un norobežotu avotu (profesionālie politiķi un amatpersonas), bet jebkuri politiskie procesi un lēmumi (Parry et al., 1992), kuru rezultātā sabiedrībā tiek sadalīti labumi un vērtības (Rosenstone & Hansen, 2003). Šādas politiskās līdzdalības izpratnes pieņemšana novestu pie nepieciešamības paplašināt izzināmo līdzdalības veidu klāstu, iekļaujot tajā, piemēram, referendumu organizēšanu, kā arī dažādus protesta veidus (streiki, demonstrācijas, pilsoniskā nepakļaušanās u.tml.), kuru adresāts būtu nevis tikai valsts vara, bet jebkuras citas institūcijas, kuras ir iesaistītas sociālo labumu un vērtību pārdalē. Piemēri būtu protesti pret cenu paaugstināšanu, ko īsteno kāda komercsabiedrība – sabiedrisko pakalpojumu sniedzēja, vai skolēnu vecāku iniciatīva nekompetenta skolas direktora vai pedagoga atlaišanai. Arī šis paplašinātais skaitījums uz politisko līdzdalību un praktiskie soļi, kas no tās izriet, nav brīvas no problēmām, starp kurām galvenā ir definīcijas robežas noteikšanas grūtības. Galējā variantā par “politisku” kļūst cilvēku mijiedarbība jebkādos situācijās, kas ietver vēlmi mainīt esošo stāvokli un konfliktu, ieskaitot nesaskaņas darba kolektīvā, izglītības iestādē un pat ģimenē. Šīs problēmas “draudi”, šķiet, attaisno Henrija Bredija ierosinātās atrunas, kas rezervē politiskās līdzdalības definīciju tām darbībām, kuru tiešais vai netiešais mērķis ir valsts varas institūciju pieņemtie lēmumi.

Ar politiskās līdzdalības definēšanas problēmu ir cieši saistīta atbilstošās pētnieciskās pieejas izvēle un tās pamatojums (aplūkots 2.nodaļā). Promocijas darbā pamatā izmantota politisko darbību pieeja, un, kaut līdzās tai pastāv vēl divas pieejas ar augstu pienesuma potenciālu (institūciju un problēmu pieeja), vairāki apsvērumi diktē tieši politiskās darbības pieejas izvēli. Pirmām kārtām, tā ir pētījuma orientācija uz cilvēku uzvedību izzināšanu, un uzvedība visbiežāk izpaužas un vislabāk padodas novērošanai cilvēku darbībās, kaut dažreiz uzvedībā var iekļaut arī indivīda izrādītās/paustās vērtības un attieksmes. Otrkārt, tas ir pētījuma salīdzinošs raksturs, kas padara nepieciešamu izpēti parādību (cilvēku politisko darbību) standartizāciju. Izstrādāt un veikt pētījumu galvenokārt institūciju pieejas perspektīvā būtu sarežģītāk, jo institūciju klāsts dažādās valstīs var būt atšķirīgs. Arī promocijas darba autora izvēlēta Eiropas sociālā pētījuma datu kopa neiekļauj izvērstu sabiedrisko apvienību klāstu, kurš ļautu tās diferencēt pēc mērķiem, orientācijas uz politisko rezultātu ietekmēšanu un citiem

politiskās līdzdalības kontekstā atbilstošajām pazīmēm – šis jau ir pieejamo empīrisko datu trūkums. Institūciju pieeju izmantošanu aptur arī zems nevalstisko organizāciju aktīvistu un formālo biedru skaits postkomunistiskajās valstīs. Līdzīgas grūtības iestātos, izmantojot problēmu jeb problēmu un vajadzību pieeju. Viena no šīm grūtībām ir līdzdalību motivējošo problēmu klāsta izstrāde, kas var būt ļoti plašs, un šī klāsta pielāgošana salīdzinošam pētījumam. Citas grūtības saistīta ar to, ka ne vienmēr dalību kādā politiskā aktivitātē motivē kāds nelabvēlīgs stāvoklis vai trūkums – spilgts piemērs tam būt balsošana vēlēšanās, dalība vēlēšanu kampaņā vai regulāra darbošanās partijā vai arodbiedrībā. Trešais, drīzāk tehniskais apsvērums, ir tas, ka Eiropas sociālā pētījuma datu kopa, kura kalpo par promocijas darba pētījuma empīrisko bāzi, ir vislabāk piemērota politisko darbību pieejas izmantošanai un mazāk piemērota citām divām pieejām, jo noteiktu anketas jautājumu iztrūkuma dēļ nav iespējams empīriski pārbaudīt saikni starp darbībām, no vienas puses, un institūcijām vai problēmām, no otrās puses.

Katras pētnieciskās pieejas priekšrocības, iespējas un trūkumus ilustrē pārskats par nozīmīgākajiem pētījumiem politiskās līdzdalības jomā (3.nodaļa). Agrīnākais no pētījumu projektiem ir Amerikas nacionālais vēlēšanu pētījums (ANES), kurš sākotnēji bija domāts elektorālās un blakuselektorālās līdzdalības longitudinālai izpētei. ANES ietvaros pētāmo blakuselektorālo aktivitāšu klāsts ir ļoti bagāts: tajā iekļauti jautājumi par mēģinājumiem pārliecināt citus atbalstīt noteiktu kandidātu, vēlēšanu kampaņas simbolu nēsāšanu, politisko pasākumu apmeklēšanu, brīvprātīgo darbu par labu partijai vai kandidātam kampaņas laikā, naudas ziedošanu kandidātam, naudas ziedošanu partijai attiecīgā vēlēšanu gadā un naudas ziedošanu kādai grupai vai organizācijai, kas atbalsta vai izrāda opozīciju noteiktam kandidātam. Mūsdienā ANES izzina arī protesta līdzdalības veidus, ieskaitot tos, kas risinās interneta vidē. Diemžēl jāsecina, ka trijos lielajos starptautiskajos pētījumu projektos – Eiropas vērtību pētījumā (EVS), Eiropas sociālajā pētījumā (ESS) un Starptautiskajā salīdzinošo pētījumu programmā (ISSP) ANES potenciāls realizēts ierobežotā, “apcirtā” veidā, kas skaidrojams ar to, ka politiskās līdzdalība tajos nav vienīgā izzināmā tēma.

Politiskās līdzdalības un vienlīdzības pētījumi (PPES) nozīmīgākais ieguldījums ir salīdzinošs un analītiski apkopojošs. Pirmkārt, tas bija pirmais mēģinājums salīdzināt līdzdalības rādītājus un faktorus vairākās valstīs, pie tam ļoti atšķirīgās pēc savas politiskās kultūras un struktūras. Tiesa, tā laika apstākļos pētījuma veicējiem par to bija jāsamaksā ar atteikšanos no dažu līdzdalības veidu izslēgšanu no analīzes, kas būtiski reducēja pētījuma secinājumu bagātību. Otrkārt, tajā tika izmēģināta elementāru līdzdalības veidu apvienošana dažos tipos, balstoties nevis iepriekš

formulētajās teorijās, bet empīriskajā datu analīzē, pielietojot faktoranalīzes tehniku. Var teikt, ka šis projekts licis pamatus politiskās līdzdalības multidimensionālās analīzes standartam.

Nekonvencionālās un protesta līdzdalības izpētes trūkumu aizpildīja Politiskās aktivitātes pētījums astoņās valstīs (PAS), kas instrumentārijā iekļāvis jautājumus par dalību desmit protesta aktivitāšu veidiem (petīciju iesniegšana, likumīgās demonstrācijas, boikots, īrnieku streiks, neoficiāls streiks, ēku ieņemšana, satiksmes bloķēšana, lozungu zīmēšana, īpašumu/mantu bojāšana, vardarbība pret cilvēkiem), kā arī šo darbību atbalstīšanu, nosodīšanu un subjektīvu varbūtību tajās piedalīties. No aplūkotajiem desmit pētījumiem PAS ir visplašākais jautājumu skaits par protesta aktivitātēm. Daļu no šiem jautājumiem pārņēmu EVS, krietni mazāk – ESS un ISSP.

Nopietns solis visu triju politiskās līdzdalības pētniecības pieeju integrēšanu spēra Britu politiskās līdzdalības pētījums (BPPS). Pirmkārt, līdzdalības veidu izzināšana tajā tika pakārtota problēmām, ar kurām sastapās respondents, un kurām, viņaprāt, bija politisks raksturs un risinājums, tādējādi attīstot pētījumu, balstoties galvenokārt uz problēmu pieejas. Otrkārt, tajā tika sīki izzināta respondenta dalība 13 grupu un asociāciju veidos, tai skaitā institūciju pieejai centrālais jautājums – vai šajās grupās tiek apspiesti politiskā rakstura jautājumi. Tāpat pozitīvi vērtējama līdzdalības veidu subjektīvu biežumu (vai respondents iesaistījās darbībā bieži, dažreiz, vienu reizi vai nekad neiesaistījās) un potenciālās līdzdalības izzināšana nākotnē.

BPPS inovatīvās priekšrocības lielākoties tika saglabātas ASV Pilsoņu līdzdalības pētījumā (CPS). Kaut tajā par līdzdalību motivējošajām problēmām tika jautāts otrajā posmā (pēc respondenta veikto politisko darbību izzināšanas), tās netika atstātas novārtā. Turklāt respondentam tika lūgts novērtēt, cik svarīga viņam likās katra minētā problēma. Protesta līdzdalības veidi tika apvienoti vienā jautājumā – par dalību demonstrācijās, protestā vai gājienā, kas, protams, ir trūkums gadījumos, kad pētniekam ir mērķis sīkāk izzināt un diferencēt tieši protesta līdzdalību.

Institucionālā pieeja dominē ASV Vispārīgā sociālā pētījuma (GSS) metodoloģijā. Tajā tiek sīki izzināta respondenta dalība 15 veidu apvienībās, politisko jautājumu un problēmu esamība apvienību dienaskārtībā, dalības formas un apvienībā veicamās aktivitātes (piemēram, amata ieņemšana, naudas ziedošana, dalība tematiskajās komisijās vai darba grupās), kā arī psiholoģiskā identificēšanās ar grupu (cik cieši respondents jūtas tai piederīgs). Jautājumi par līdzdalību ārpus apvienībām galvenokārt skāra vēlēšanu un blakusvēlēšanu aktivitātes, bet dalība protestos, piemēram, 1987.g. GSS pētījumā tika atstāta novārtā. Kopumā ņemot, GSS instrumentārijs ir labs jautājumu avots

politiskās līdzdalības izpētei institucionālajā perspektīvā, taču politisko darbību pieeja un problēmu pieeja tajā pārstāvētas vājāk.

Trīs longitudināliem salīdzinošiem pētnieciskiem projektiem – Starptautiskā salīdzinošā pētījuma programmai (ISSP), Eiropas vērtību pētījumam (EVS) un Eiropas sociālajam pētījumam (ESS) – politiskā līdzdalība nav vienīgā vai pat dominējošā izpētes tēma, kaut katrs no tiem ietver jautājumus, kas skar gan reālu līdzdalību, gan kopsakarā ar to izzināmās politiskās attieksmes un orientācijas. Šo projektu plaša tematika nosaka arī to galveno praktisko trūkumu – jautājumi par politisko līdzdalību aprobežojas ar 6 – 10 aktivitātēm atkarībā no pētījuma fokusa. EVS pētījums tiek veikts atkārtoti ik pēc 8-9 gadiem, bet ISSP atkārtoti pētījuma tēmu ik pēc 10 gadiem (jautājumi par politisko līdzdalību tika uzdoti 2004. un 2014.g. *Citizenship* modulī). Turpretim Eiropas sociālajā pētījumā politiskās līdzdalības un attieksmju jautājumi ietilpst pastāvīgajā jautājumu blokā, bet lauka darbs tiek veikts ik pēc diviem gadiem, kas nodrošina primāro datu aktualitāti un mūsdienīgumu. Šis apsvērums arī noteica ESS datu kopas izvēli promocijas darba empīriskajam pētījumam, kaut, protams, ESS datu kopa politiskās līdzdalības jautājumu skaita un kvalitātes ziņā nevar konkurēt ar tiem ASV un citās valstīs veiktajiem pētījumiem, kuros politiskā līdzdalība bija vienīgais vai centrālais izpētes jautājums. Cits apsvērums ESS datu kopas izvēlei bija šī promocijas darba kontekstā ir Š.Švarca izstrādātās cilvēku pamatvērtību skalas jautājumu iekļaušana un, tādējādi, unikāla iespēja sniegt ieguldījumu pamatvērtību ietekmes uz politisko līdzdalību izpētē, kas joprojām ir maz izzināta problemātika. Arī politiskās iesaistīšanās faktori ESS datu kopā ir pārstāvēti ar jautājumiem par uzticēšanos politiskajām institūcijām, subjektīvo kompetenci un dalību partijā vai arodbiedrībā, kas, saskaņā ar Verbas un līdzautoru izstrādāto un empīriski verificēto brīvprātīgā pilsoniskuma modeli, ir svarīgi politiskā aktīvisma noteicēji (Verba et al., 1995).

Cilvēka pamatvērtības, politiskā iesaistīšanās, kā arī sociāli demogrāfiskie rādītāji pieder indivīda līmeņa faktoriem, taču to ietekmes izzināšana vien vēl neļautu veikt salīdzinošu analīzi un izpētīt ilgstoši veidojušās tendences un iemeslus krasām, datus redzamām atšķirībām politiskās līdzdalības līmeņos starp valstīm un veselām valstu grupām, kas skaidri nodalāmas pēc to politiskā mantojuma, kuram, savukārt, acīmredzamākais indikators ir autoritārā komunisma pieredze valsts sociāli politiskajā nesenaajā vēsturē. Autoritārie komunistiskie režīmi beiguši pastāvēt 1990.g. sākumā, tas ir, pirms 25 gadiem uz šī promocijas darba noslēgšanas brīdi un pirms gandrīz 20 gadiem uz to laiku, kad Eiropas sociālā pētījuma lauka darba ietvaros tika savākti salīdzinošie dati. Šis ir ilgs laika periods, un pēc tā beigām ir gan lietderīgi, gan akadēmiski interesanti aplūkot un salīdzināt politiskās līdzdalības rādītājus un faktorus valstīs ar atšķirīgu politisku vēsturi.

Postkomunistisko sabiedrību politiskās līdzdalības pētnieki identificējuši vairākus mehānismus, kas nosaka salīdzinoši zemāku politiskās iesaistīšanās un līdzdalības rādītājus valstīs ar autoritārā komunisma pagātni. Pirmkārt, viņi norāda uz komunisma laikmetā izveidojušos neuzticēšanos sociāli politiskajam aktīvismam. Komunisma laikmetā masu politiskā līdzdalība režīma atbalstošās organizācijas un pasākumos bija obligāts nosacījums, līdz ar to jebkura organizēta kolektīva politiskā līdzdalība cilvēkiem asociējās ar nebrīvi un spaidiem. Ikdienas problēmu risināšanai cilvēki apvienojās šaurākos tīklos, kas tika balstīti savstarpējā pazīšanā un palīdzībā. Īstermiņa eiforija pēc komunistisko režīmu sabrukuma nomainījās ar vilšanos, kuru izraisīja jaunu režīmu neveiksme sociāli ekonomisko problēmu risināšanā, savukārt plašiem sabiedrības slāņiem, kuru galvenās rūpes bija izdzīvošana, pietrūka laika un citu resursu politiskajām aktivitātēm. Šādu interpretācijas tradīciju pārstāv S.Barnss, M.Hovards, B.Zepa (Barnes, 2006; Howard, 2003; Zepa, 1999). Citi pētnieki zemākus politiskās un pilsoniskās aktivitātes līmeņus saista ar vēl dziļāk un arī hronoloģiski senāk iesakņotajiem iemesliem. Viņi norāda uz demokrātijas ilgtermiņa noturības nepieciešamību, lai sabiedrībā rastos politiskajai līdzdalībai labvēlīgie apstākļi; no šī viedokļa raugoties, salīdzinoši zemi līdzdalības līmeņi postkomunistiskajās valstīs nav nekas mistisks vai anomāls, bet likumsakarīga situācija, kas nevar mainīties citādi, kā tikai ilgi un pakāpeniski. Šīs atziņas cēlušās no politiskās kultūras pētniecības skolas, ko pārstāv S.Verba un G.Almonds (Almond & Verba, 1989), kā arī Ingleharts (Inglehart, 1997). Līdzīgu argumentāciju izmanto arī G.Pop-Elehes (Pop-Eleches, 2007). Tiesa, viņa analīzē redzams mēģinājums piedāvāt multidimensionālu skaidrojumu demokrātijas rādītāju atšķirībām postkomunistiskajās valstīs, izceļot ģeogrāfijas, kultūras/reliģijas, ekonomiskos, sociālās attīstības un institucionālos faktorus. Kamēr ģeogrāfijas, kultūras/reliģijas un daļa institucionālo faktoru attiecas uz gadsimtiem ilgi veidojušos stāvokli, ekonomiskā situācija un sociālās attīstības līmenis, un līdz ar to tā ietekme uz valsts iedzīvotāju uzvedību, var mainīties ātrāk. Vienīgais nopietnais “trūkums” G.Pop-Elehesa analīzē ir apkopoto demokratizācijas rādītāju kā iznākuma mainīgo izmantošana. Šie rādītāji (Freedom House politisko un pilsonisko tiesību indekss, Freedom House pārejas valstu demokratizācijas indekss, Izteiksmes brīvības un atskaitamības indekss un Polity IV Regime indekss) raksturo politiskās sistēmas demokrātiskumu, atvērtību un labākajā gadījumā politiskās līdzdalības potenciālu, bet reālie indivīdu līdzdalības rādītāji tajos nav ietverti. Neskatoties uz to, Pop-Elehesa piedāvājums postkomunistisko valstu iedalījumam trijās grupās vērtējams kā teorētiski izsmeļošs un empīriski pamatots. Tas pozitīvi atšķir to no līdzīgā iedalījuma, ko piedāvā L.Holmss, jo tajā acīmredzami pietrūkst gan teorētiskās argumentācijas, gan empīriskās verifikācijas.

Vairāki, ja ne vairākums, politiskās līdzdalības veidi prasa ievērojamu resursu ieguldījumus no tiem, kas tajos iesaistās, un šie resursi ne visiem un ne vienmēr ir pieejami. Aplūkojot atsevišķus politiskās līdzdalības veidus, daži no tiem var izrādīties ļoti reti izplatīti (piemēram, 2% - 5% respondentu), it sevišķi valstīs un valstu grupās bez ilgstošām demokrātiskās politiskās aktivitātes tradīcijām vai arī kur šīs tradīcijas tika pārtrauktas. Kamēr analīze aprobežojas ar konkrētu līdzdalības veidu biežumu salīdzinājumu valstu starpā, tā nav liela problēma. Taču sarežģītākās analīzes tehnikas ar daudziem skaidrojošiem faktoriem (piemēram, regresija ar 30 – 40 neatkarīgajiem mainīgajiem) var izrādīties maz lietojamas. Šī iemesla dēļ radusies nepieciešamība sintezēt **politiskās līdzdalības veidu** atbilstošāku klasifikāciju, lai samērā daudzus veidus apvienotu nelielā skaitā **politiskās līdzdalības tipos**. Tas, savukārt, kā sākuma soli nozīmē nepieciešamību veikt esošo tipoloģiju pārskatu un kritisku izvērtējumu.

Par pamatu politiskās līdzdalības veidu apvienojošai tipoloģizācijai promocijas darba autors ir izvēlējis Ronalda Ingleharta dalījumu uz eliti vērstajā līdzdalībā un eliti izaicinošajā līdzdalībā (tai pat laikā paturot balsošanu ārpus šī dalījuma). Šī tipoloģija ir vienkārša un pārskatāma, ar skaidriem kritērijiem konkrēto līdzdalību veidu attiecināšanai uz noteiktu tipu. Tā arī ir brīvāka no vērtējuma spriedumiem, kas tiek ietverti “konvencionālā/nekonvencionālā” vai “demokrātiskā/agresīvā” dihotomijās, jo, kā tika parādīts promocijas darba nodaļā par tipoloģijām, priekšstati par atsevišķu darbību pieņemamību mainās laikā un telpā. Šī tipoloģija seko pieņemtajai praksei nodalīt protesta līdzdalību no citiem līdzdalības tipiem – šajā ziņā tā ir līdzīga pārējām. Vienīgā atkāpe no Ingleharta oriģinālās tipoloģijas, ko apzināti pieļāvis promocijas darba autors, ir balsošanas izcelšana atsevišķa politiskās līdzdalības tipa – uz tā pamata, ka balsošanu praktizē vairums respondentu, tai skaitā tie, kas citos veidos un tipos nav aktīvi. Līdzās viendimensionālo tipoloģiju autoriem (piem. Milbrath & Goel, 1977), promocijas darba autors tic, ka dalība ārpussektorālajās aktivitātēs ir kvalitatīvi augstāks politiskās līdzdalības līmenis.

8.2. Empīrisku atziņu apkopojums un izvērtējums

Promocijas darba pētījuma empīriskā bāze ļāva izzināt vairāku faktoru un faktoru grupu sakarību ar politisko līdzdalību. To starpā ir gan tradicionāli pētītie sociāli demogrāfiskie raksturojumi (dzimums, vecums, ienākumu un izglītības līmenis) un politiskā iesaistīšanās (to Eiropas sociālā pētījuma datus pārstāv politiskā uzticēšanās, subjektīvā politiskā kompetence, interese par politiku un dalība politiskās organizācijās) tā arī salīdzinoši retāk pētīta valsts politiskā mantojumā un cilvēku pamatvērtību korelācija ar politisko līdzdalību. Trīs faktoru izpētei (izņemot sociāli demogrāfiskos)

tika izvirzītas 12 hipotēzes, kuras tika pārbaudītas atsevišķi katram politiskās līdzdalības tipam – balsošanai, uz eliti vērstajai un eliti izaicinošajai līdzdalībai, ja vien kāda hipotēze netika veltīta noteiktam līdzdalības tipam.

1.hipotēze tika formulēta priekšizpētei, lai pirms pārējo faktoru iekļaušanas analīzē salīdzinātu katra politiskās līdzdalības tipa līmeņus valstu grupu starpā un noteikt, cik statistiski nozīmīgas ir konstatētās atšķirības. Tā ir **apstiprinājusies** pilnībā. Visos trijos tipos priekšgalā ir valstis bez autoritārā komunisma mantojuma, proti, Rietumeiropas valstis ar stabilu ilgstošu demokrātisko iekārtu un tām pieskaitītās Grieķija, Izraēla, Kipra un Turcija, kaut arī šo valstu (ar Izraēlas izņēmumu) ne visai sena politiskā pieredze, proti, 1970. un/vai 1980. gados, ietvēra arī politisko nestabilitāti un apvērsumus. Turpinot aplūkot biežumus, redzams, ka bijušās PSRS valstis uzrāda zemākos līmeņus balsošanā un eliti izaicinošajā līdzdalībā, bet Balkānu valstīs ir viszemākie uz eliti vērstās līdzdalības rādītāji. Balkānu valstīm ir otrā vieta balsošanā un priekšpēdējā – uz eliti vērstajā un eliti izaicinošajā līdzdalībā. Visbeidzot, Centrālās un Austrumeiropas valstīm ir otrā vieta uz eliti vērstajā un eliti izaicinošajā līdzdalībā un priekšpēdējā vieta balsošanā, kur tā atpaliek no Balkānu valstīm vien par 0,5 procentpunktiem. Ja rastos nepieciešamība aritmētiski sakārtot rangu secībā valstu grupas pēc politiskās līdzdalības tipu līmeņiem, tad, kopumā ņemot, Centrālās un Austrumeiropas valstis atrastos otrajā vietā, Balkānu valstis – trešajā un bijušās PSRS valstis ieņemtu pēdējo vietu. Zīmīgs ir arī atklājums, ka atšķirības līdzdalības līmeņos postkomunistisko valstu grupu starpā arī ir statistiski nozīmīgas. **Šo atšķirību esamība tieši liecina arī par promocijas darbā izmantotās L.Holmsa (Holmes, 1997) un G.Pop-Elehesa (Pop-Eleches, 2007) piedāvātās postkomunistisko grupu klasifikācijas konceptuālo un empīrisko lietderību.** Jebkuras klasifikācijas mērķis ir identificēt iekšēji viendabīgas, taču savā starpā atšķirīgas parādības. Tāpēc, ja postkomunistisko valstu grupu starpā neatklātos šādas statistiski nozīmīgās atšķirības, klasifikācijas lietderība būtu apšaubāma.

2.hipotēze tika formulēta kā pieņēmums par komunisma apstākļos indivīda nodzīvotajiem socializācijas gadiem (no 6 līdz 17 gadu vecumam) kā politisko līdzdalību kavējošu faktoru. Proti, jo vairāk šādu gadu indivīds nodzīvojis komunistiskā režīma apstākļos, jo zemākai jābūt viņa varbūtība būt politiski aktīvam jebkurā līdzdalības tipā. Šīs hipotēzes ietvaros tika salīdzinātas savā starpā tikai trīs valstu grupās, kurās agrāk pastāvēja komunistiskie režīmi. Galvenais secinājums attiecībā uz 2.hipotēzi ir tas, ka tā **nav apstiprinājusies** nevienā politiskās līdzdalības tipā. Balkānos un bijušās PSRS valstīs balsošanas varbūtība nedaudz pieaug līdz ar katru komunisma apstākļos nodzīvoto socializācijas gadu, bet Centrālajā un Austrumeiropā pat vērojams neliels varbūtības samazinājums. Uz eliti vērstās līdzdalības un eliti izaicinošās līdzdalības gadījumā komunisma apstākļos

nodzīvotajiem socializācijas gadiem kopumā nav statistiski nozīmīgās ietekmes; Centrālās un Austrumeiropas valstīs vērojams neliels pieaugums. Kopumā ņemot, komunisma apstākļos nodzīvotie socializācijas gadu skaitam nepiemīt politisko līdzdalību kavējošs raksturs, pretēji tam, ko varētu prognozēt no teorijas un līdzšinējiem pētījumiem (Pop-Eleches & Tucker, 2013; Pop-Eleches, 2013).

3. – 6. hipotēzes postulēja sakarību starp politisko līdzdalību un cilvēku pamatvērtību grupām – saglabāšanas vērtībām, atvērtību izmaiņām, sevis transcendences un pašizaugsmes vērtībām. Vērtību sakarības ar politisko līdzdalību tika pārbaudītas visām valstīm un valstu grupu kopumā, ņemot vērā lielu vērtību skaitu un vēl lielāku interakciju skaitu, ja vērtību ietekme tiktu pārbaudīta katrai valstu grupai atsevišķi. Šis varētu būt viens no turpmākas izpētes perspektīviem virzieniem.

3.hipotēze, kura postulēja saglabāšanas vērtību pozitīvu sakarību ar balsošanu un negatīvu – ar protestiem, uzskatāma par **apstiprinātu**. Saglabāšanās vērtības uzrāda pozitīvu korelāciju ar balsošanu, bet negatīvu – ar eliti izaicinošās līdzdalības tipu. Vienīgā negaidītā atziņa no analīzes ir drošības negatīva, statistiski nozīmīga korelācija ar balsošanu, ko nav iespējams izskaidrot aplūkoto teoriju ietvarā. Analizējot tikai postkomunistisko grupu valstis, pozitīva un statistiski nozīmīga korelācija ar balsošanu saglabājas tikai tradīcijām, bet negatīva un statistiski nozīmīga korelācija ar uz eliti vērsto un eliti izaicinošo līdzdalību – drošībai un tradīcijām, kas kopumā atbilst visu četru valstu grupu analīzes rezultātiem.

4.hipotēze paredzēja pozitīvu sakarību starp pašrealizācijas un stimulācijas vērtībām, kuras pauž atvērtību, labvēlīgu attieksmi pret izmaiņām un jauninājumiem, un eliti izaicinošo līdzdalību. Orientācija uz pašrealizāciju, kuras centrālais mērķis ir brīvība un neatkarība, uzrāda pozitīvu sakarību ar eliti izaicinošo līdzdalību, kuras saturs saskan ar pašrealizācijas vērtības garu. Šī sakarība paliek noturīga, gan aplūkojot visas valstis kopā, gan arī pārbaudot hipotēzi tikai uz postkomunistisko valstu materiāla. Tai pat laikā stimulācijas vērtībai, kuras centrā ir tieksme pēc daudzveidības un piedzīvojumiem, nav statistiski nozīmīgās sakarības ar protesta līdzdalību. Acīmredzot šī tieksme parasti tiek apmierināta citiem ceļiem, nevis ar dalību politiskajās aktivitātēs. **4.hipotēze** uzskatāma par **daļēji apstiprinātu**.

5.hipotēze pieņēma, ka sevis transcendences vērtībām, proti, labvēlībai un universālismam, būs pozitīva sakarība ar samērā resursietilpīgiem politiskās līdzdalības tipiem – uz eliti vērsto un eliti izaicinošo līdzdalību. Abas šīs vērtības tiecas uz citu cilvēku labklājības un taisnīguma sasniegšanu un uzturēšanu, taču labvēlība vairāk orientēta uz cilvēka primārajām grupām, bet universālisms – uz krietni plašāku cilvēku un to grupu loku. No teorijas viedokļa tiem indivīdiem, kuriem sevis transcendences vērtības ir prioritāras, būtu jāuzrāda augstāka līdzdalības varbūtība.

Aplūkojot visas valstu grupas kopā, labvēlība un universālisms tiešām uzrāda pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju ar uz eliti vērstās līdzdalības varbūtību, kaut universālismam tā ir nedaudz vājāka pār labvēlību. Taču eliti izaicinošās līdzdalības gadījumā aina ir pretēja: universālisma vērtība izvirzās priekšplānā ar stiprāku sakarību nekā labvēlībai; turklāt postkomunistiskajās valstīs labvēlība zaudē statistisku nozīmīgumu, kaut arī pati sakarība paliek pozitīva. 5.hipotēzes pieņēmums ir **apstiprinājies**.

Raugoties no vērtību teorijas perspektīvas, tieši universālisma korelācijai ar līdzdalību jābūt salīdzinoši stiprākai, jo universālisma vērtības piekritēji tiecas pēc labklājības un taisnīguma plašākā sociālā mērogā, bet labvēlība orientēta galvenokārt uz indivīda šaurāku līdzcilvēku loku. Šis pieņēmums arī apstiprinās eliti izaicinošās līdzdalības, kura pēc tās rakstura vairāk orientēta uz radikālākām pārmaiņām, bet ne uz eliti vērstās līdzdalības gadījumā.

6.hipotēzes fokusā ir pašizaugmes vērtību grupa, kurai pieder sasniegumu, hedonisma un varas vērtības, un to sakarība ar uz eliti vērstās līdzdalības tipu, kurā apvienojas kontaktēšanās ar politiķiem un amatpersonām, darbošanās partijā vai NVO un dalība vēlēšanu kampaņās. Analīzes rezultāti liek **noraidīt šo hipotēzi**, jo sasniegumu un varas vērtībai ir negatīva, statistiski nozīmīga sakarība ar politisko līdzdalību, bet hedonismam statistiski nozīmīga sakarība nav konstatēta. Kaut arī pretrunā ar sākotnējo pieņēmumu, šis iznākums ir loģisks, jo saskaņā ar Švarca vērtību teoriju pašizaugmes vērtības, kas izceļ paša indivīda intereses, atrodas opozīcijā sevis transcendences vērtībām, kurām raksturīgs altruisms un orientācija uz citu cilvēku vai arī plašākās sabiedrības labklājību.

7. – 12. hipotēzes satur pārbaudāmos apgalvojumus par sakarību starp politisko līdzdalību un četriem politiskās iesaistīšanās indikatoriem – uzticēšanos politiskajām institūcijām, subjektīvo politisko kompetenci, dalību partijā un arodbiedrībā.

7.hipotēze apgalvoja, ka uzticēšanās pozitīvi korelē ar balsošanu un uz eliti vērstās līdzdalības tipu, bet negatīvi ar protesta līdzdalību. Datu analīze parāda, ka šis pieņēmums ir **apstiprinājies** attiecībā uz balsošanu un uz eliti vērsto līdzdalību, bet ir **noraidāms** attiecībā uz eliti izaicinošo līdzdalību, jo tās sakarība ar uzticēšanos visbiežāk nav statistiski nozīmīga. Tāpēc pareizāk būtu teikt, ka uzticēšanās, ņemot vērā visu pārējo faktoru iedarbību, nav ne sekmējošs, ne kavējošs faktors dalībai protesta tipa līdzdalības formās. Šis atziņas apstrīd atziņas, ka uzticēšanās trūkums veicina protesta līdzdalību (Levi & Stoker, 2000, 486), taču saskan ar agrīnākiem novērojumiem, ka uzticēšanās sekmē dalību konvencionālos līdzdalības veidos (Almond & Verba, 1989).

Līdzīgi arī **8.hipotēze**, kas apgalvoja, ka uzticēšanās faktora iedarbība būs līdzīga visās valstu grupās, ir apstiprināta balsošanas un uz eliti vērstās līdzdalības gadījumā, jo šajos divos līdzdalības tipos nav

konstatētas statistiski nozīmīgās atšķirības valstu grupu starpā. Atziņas no eliti izaicinošās ir pretrunīgas, jo ir valstu grupas, kurās uzticēšanās korelē pozitīvi un arī tādas valstu grupas, kur šī sakarība ir negatīva, taču lielākoties tai nav statistiski nozīmīga rakstura, kas savukārt nozīmē, ka valstu grupas šajā aspektā tiešām ir līdzīgas. Šī iemesla dēļ var kopumā uzskatīt 8.hipotēzi par **apstiprināto**.

9.hipotēze tika veltīta subjektīvajai politiskajai kompetencei un tās sakarībai ar katru politiskās līdzdalības tipu, postulējot, ka tai jābūt pozitīvai un statistiski nozīmīgai. Taču kopumā rezultāti liek to **noraidīt**. Kompetence ir statistiski nozīmīgs un vecinošs faktors uz eliti vērstajai līdzdalībai, kā arī balsošanai, bet tikai Centrālās un Austrumeiropas valstīs. Kompetence neuzrāda statistiski nozīmīgu sakarību ne ar balsošanu citās valstu grupās, ne ar eliti izaicinošo līdzdalību. Tas var liecināt par to, ka uz eliti vērstā līdzdalība ir intelektuāli prasīgāka gan objektīvi (izglītības līmeņa ziņā), gan subjektīvi (kompetences pašvērtējuma ziņā), taču pārējie divi līdzdalības tipi ir mazāk atkarīgi no politiskās kompetences pašvērtējuma. Līdz ar 9.hipotēzes noraidīšanu par kompetences pozitīvo sakarību **noraidāma ir arī 10.hipotēze**, kas postulēja, ka sakarība būs stiprāka valstīs bez komunisma mantojuma. Arī uz eliti vērstās līdzdalības gadījumā, kurā parādās kopējā pozitīva, statistiski nozīmīga korelācija, atšķirības starp valstu grupām netika konstatētas. Tai pat laikā 9. un 10.hipotēžu noraidīšana interpretējama piesardzīgi, ņemot vērā, ka tā tika mērīta nevis ar vairākiem, bet tikai vienu indikatoru – cik grūti vai viegli respondentam šķiet izveidot savu viedokli par aktuālām politiskām norisēm. Ja šī rādītāja vietā būtu kāds cits vai kompleksāks kompetences indekss, rezultāti un secinājumi attiecībā uz šīm divām hipotēzēm varētu arī būt citādi.

11.hipotēzes ietvaros aplūkota iespējamā sakarība starp dalību partijā un arodbiedrībā un politiskās līdzdalības varbūtību. Kopumā ņemot, analīzes rezultāti parāda noturīgu, pozitīvu, statistiski nozīmīgu piederības partijai vai arodbiedrībai sakarību ar katru politiskās līdzdalības tipu, tāpēc hipotēze uzskatāma par **apstiprinājušos**. Vienīgais izņēmums ir balsošanas varbūtības sakarība ar dalību arodbiedrībā postkomunistiskajās valstīs, kura nav statistiski nozīmīga. Visiem līdzdalības tiem piederība partijai ir statistiski nozīmīgs faktors ar augstiem izredžu attiecību koeficientiem.

12.hipotēzes rezultātu apkopošanai un secinājumu izdarīšanai ir noderīgi aplūkot līdz šim iegūtos regresiju analīzes rezultātus tabulā, ņemot vērā, ka šī hipotēze tika formulēta par diviem organizāciju veidiem (partija un arodbiedrība), trīs politiskās līdzdalības tiem un divām valstu grupām (nekomunistiskās un postkomunistiskās valstis). Šāda rezultātu prezentācija padara to uzskatāmākus.

8.1.tabula.

12.hipotēzes pārbaude – sakarība starp dalību organizācijā un līdzdalības varbūtību

	Balsošana	Uz eliti vērstā līdzdalība	Eliti izaicinošā līdzdalība
Dalība partijā (visās valstu grupās)	+	+	+
Dalība arodbiedrībā (visās valstu grupās)	+	+	+
Dalība partijā (Balkāni)	0	0	+
Dalība partijā (CAE)	0	0	0
Dalība partijā (bij. PSRS)	0	+	+
Dalība arodbiedrībā (Balkāni)	–	0	0
Dalība arodbiedrībā (CAE)	0	0	0
Dalība arodbiedrībā (bij. PSRS)	0	–	0

Piezīme:

“+” apzīmē pozitīvu, statistiski nozīmīgu sakarību;

“–” apzīmē negatīvu, statistiski nozīmīgu sakarību;

“0” apzīmē statistiski nozīmīgās sakarības trūkumu (atšķirību starp valstu grupām nav).

Kā tika minēts iepriekš, 12.hipotēze postulēja, ka sakarība starp politisko līdzdalību un dalību organizācijā būs stiprāka nekomunistiskajās un vājāka postkomunistiskajās valstīs. No 8.1.tabulas redzams, ka šis pieņēmums vairumā gadījumu nav apstiprinājies – par to liecina statistiski nenozīmīgu sakarību pārsvars, kā arī trīs gadījumi, kad dažās postkomunistisko valstu grupās sakarība patiesībā ir stiprāka nekā valstīs bez komunisma mantojuma. Šie gadījumi ir sakarība starp abiem neelektorālās līdzdalības tipiem un dalību partijā bijušās PSRS valstīs un starp dalību partijā un protesta līdzdalību Balkānos. Vienīgie divi gadījumi, kas liecina par labu 12.hipotēzes pieņemumam, ir negatīva sakarība starp balsošanu un dalību arodbiedrībā Balkānos un starp uz eliti vērsto līdzdalību un dalību arodbiedrībā bijušajā PSRS. Balstoties uz šiem datiem, 12.hipotēze atzīstama par **noraidītu**.

Trīs politiskās iesaistīšanās faktori – dalība partijā, arodbiedrībā un interese par politiku – izrādās spēcīgākie attiecībā uz visu politiskās līdzdalības tipu varbūtības veicināšanu. Tas ļauj secināt, ka reālu politisko līdzdalību vairāk par pārējiem aplūkotajiem faktoriem veicina apzinātā interese par politiskiem iznākumiem (*outcomes*) un motivācija tos ietekmēt, kas izpaužas tai skaitā piederībā organizācijām, kuru mērķis ir ietekmēt politiskos iznākumus tiešā veidā.

8.2.tabula.

Promocijas darba pētījumā izvirzītās, apstiprinātās un noraidītās hipotēzes

№	Hipotēzes formulējums	Iznākums
1.	Postkomunistisko valstu grupās visu tipu politiskās līdzdalības līmeņi būs zemāki, nekā valstīs bez autoritārā komunisma mantojuma, īpaši neelektorālajos līdzdalības veidos	Apstiprināta
2.	Jo vairāk agrīnās socializācijas gadu postkomunistiskās valsts iedzīvotājs ir nodzīvojis autoritārā komunisma apstākļos, jo zemāka ir viņa politiskās līdzdalības varbūtība	Noraidīta
3.	Saglabāšanas vērtības pozitīvi korelē ar dalību balsošanā un negatīvi – ar dalību eliti izaicinošajā līdzdalībā. Jo respondentiem augstāki rādītāji šajās vērtībās, jo lielāka varbūtība, ka viņi piedalās vēlēšanās, un jo mazāka varbūtība, ka viņi iesaistīsies protestos.	Apstiprināta
4.	Vērtības, kas manifestē atvērtību izmaiņām, pozitīvi korelē ar dalību eliti izaicinošajā līdzdalībā. Jo respondentiem augstāki rādītāji atvērtības vērtībās, jo lielāka varbūtība, ka viņi piedalās protestos	Daļēji apstiprināta
5.	Sevis transcendences vērtības pozitīvi korelē ar neelektorālās līdzdalības tipiem – gan ar uz eliti vērstās, gan uz eliti izaicinošās līdzdalības varbūtību	Apstiprināta
6.	Pašizaugsmes vērtības pozitīvi korelē ar dalību uz eliti vērstajā līdzdalībā. Jo respondentiem augstāki rādītāji šajās vērtībās, jo lielāka varbūtība, ka viņi piedalās uz eliti vērstās līdzdalības veidos	Noraidīta
7.	Uzticēšanās politiskajām institūcijām pozitīvi korelē ar dalību balsošanā un uz eliti vērstajā līdzdalībā, bet negatīvi – ar dalību eliti izaicinošajā līdzdalībā	Daļēji apstiprināta
8.	Uzticēšanās faktora korelācijas virziens un stiprums būs līdzīgs visās valstu grupās	Apstiprināta
9.	Subjektīvā politiskā kompetence pozitīvi korelē ar varbūtību iesaistīties jebkurā no politiskās līdzdalības tipiem, īpaši ar varbūtību iesaistīties neelektorālās līdzdalības tipos	Noraidīta
10.	Subjektīvā politiskā kompetence faktoram vājāk korelē ar politiskās līdzdalības varbūtību postkomunistiskajās valstīs, bet stiprāk – valstīs bez komunisma mantojuma	Noraidīta
11.	Dalība organizācijā (partijā vai arodbiedrībā) pozitīvi korelē ar varbūtību iesaistīties jebkurā no politiskās līdzdalības veidiem	Apstiprināta
12.	Dalība organizācijā (partijā vai arodbiedrībā) vājāk korelē ar politiskās līdzdalības varbūtību postkomunistiskajās valstīs, bet stiprāk – valstīs bez komunisma mantojuma	Noraidīta

8.3. Diskusija: promocijas darba pētījuma pienesums, ierobežojumi un ieteikumi turpmākās izpētes virzieniem

Promocijas darba pētījuma ietvaros tika izpētīta vienas valsts līmeņa faktoru grupas (autoritārā komunisma mantojums un komunisma apstākļos nodzīvotie socializācijas gadi) un trīs individuālā līmeņa faktoru grupu sakarība un potenciālā ietekme uz trīs politiskās līdzdalības tipiem – balsošanu, uz eliti vērsto līdzdalību un eliti izaicinošo jeb protesta līdzdalību. Saskaņā ar šīs tipoloģijas autoru Ronaldu Inglehartu, pie uz eliti vērstās līdzdalības tika pieskaitīti tie politiskās līdzdalības veidi, kuros indivīdi cenšas uzrunāt elites ar lūgumiem atrisināt kādu problēmu (kontaktēšanās) vai “pieklūt” elitēm ar nolūku ietekmēt to sastāvu un/vai palīdzot tām uzvarēt vēlēšanās (piedaloties vēlēšanu kampaņās, darbojoties partijā vai politiski angažētās NVO). Eliti izaicinoša līdzdalība ir Ingleharta termins protestiem, kuriem viņš, līdzās demonstrācijām un boikotēšanai, pieskaita arī petīciju iesniegšanu, ņemot vērā šī līdzdalības veida “prasīgāku” raksturu nekā, piemēram, privātās kontaktēšanās gadījumā. Balsošana, būdama viens no uz eliti vērstās līdzdalības veidiem, empīriskās

analīzes nolūkos tika izdalīta un analizēta atsevišķi. Tādējādi, šis promocijas darbs analizē vairākus, skaidri definētus politiskās līdzdalības tipus, vienlaikus pārbaudot tipoloģijas metodoloģiski empīrisku lietderību. Līdz ar to tas novirzās no Latvijā izveidojušās tradīcijas politiskās līdzdalības ietvaros pētīt (gandrīz) tikai dalību nevalstiskajās organizācijās vai arī NVO skaitu, kas aptver tikai vienu, pie tam salīdzinoši neizplatītu politiskās līdzdalības izpausmi. Izteikti zemi līmeņi vairākiem līdzdalības veidiem apgrūtināja datu analīzi, tāpēc empīriskos nolūkos autors pieņēma lēmumu analizēt tieši līdzdalības tipus, nevis atsevišķus veidus. No vienas puses, tas ir acīmredzams trūkums, jo zūd vērtīga informācija par atsevišķiem līdzdalības veidiem – kontaktēšanos, darbošanos partijā utt. No otrās puses, tas pārvērsās par metodoloģisku ieguvumu, sniedzot iespēju pārbaudīt, cik Ingleharta ierosinātā tipoloģija ir empīriski lietojama. Papildu apstiprinājums tai ir agrīnākie pētījumi, kuru veidotās tipoloģijas lielā mērā pārsedzas ar Ingleharta dalījumu (Verba & Nie, 1967, Milbrath & Goel, 1977). Zemu līdzdalības līmeņu problēmu iespējams pārvarēt vēl pētījuma dizaina veidošanas stadijā, veidojot izlasi tā, lai retu līdzdalības veidu praktizētāji (piemēram, demonstrētāji) būtu tajā pietiekami pārstāvēti (sal. Verba et al., 1995).

Pētījuma rezultāti liecina, ka empīrisko aprobāciju ir izturējusi L.Holmsa (Holmes, 1997) un G.Pop-Elehesa (Pop-Eleches, 2007) postkomunistisko valstu klasifikācija. Par šīs klasifikācijas lietderību liecina statistiski nozīmīgās atšķirības, kuras tika novērotas valstu grupu starpā – ne tikai salīdzinot nekomunistiskās un postkomunistiskās valstis, bet aplūkojot līdzdalības atšķirības starp trijām postkomunistisko valstu grupām. Darba autors apzinās, ka to nevar uzskatīt par vienīgo iespējamo valstu tipoloģiju, pirms netika izstrādātas un empīriski pārbaudītas citas potenciālās alternatīvas – piemēram, pieskaitot Bulgāriju un Rumāniju nevis Balkānu valstīm kopā ar samērā liberālāku Dienvidslāviju, bet gan PSRS satelītvalstīm Austrumeiropā. Diskutējams ir arī jautājums par Baltijas valstu piederību, jo komunistiskais režīms tajās nostiprinājās vēlāk nekā Krievijā un Ukrainā. Iespējams, ka valstu pārgrupēšana varētu novest pie citiem rezultātiem nekā šī promocijas darba pētījuma iegūtajiem.

Vēl viens veids, kā padarīt komunistiskā mantojuma analīzi precīzāku un smalkāku, būtu saistīt komunisma apstākļos nodzīvotos gadus ar režīma “apakštīpiem”, ņemot vērā to, ka komunistiskais režīms pastāvēšanas laikā ir vairākkārt mainījies no bargākā un liberālāku un otrādi (Polijas, Ungārijas un Čehoslovākijas piemēri būtu spilgtākie). Šī pieeja jau tika izmēģināta, analizējot datus par dalību nevalstiskajās organizācijās (Pop-Eleches & Tucker, 2013), taču ir empīriski sarežģīta. Otrs apsvērums, kas liek piesardzīgi uztvert tās potenciālu, ir jautājums par režīma apakštīpu kategorizāciju

vai ranžēšanu un tās kritērijiem. Piemēram, var diskutēt par to, cik pamatoti ir pielīdzināt Rumānijas 1971.-1989. gg. un Čehoslovākijas 1969.-1989.gg. bijušos režīmus, klasificējot abus kā “stingrus, post-stalinistiskus” (*post-Stalinist hardline*). Kopumā ņemot, Holmsa un Pop-Elehesa klasifikācija paliek lietojama, skaidra, teorētiski pamatota un empīriski pārbaudīta, ciktāl salīdzinoša analīze skar Eiropas telpu, taču tā droši vien prasītu ievērojamu revīziju, ja salīdzinājumā tiktu iekļauti Latīņamerikas postautoritārie režīmi, kā arī Āzijas un Āfrikas valstis ar pavisam citu kultūru un vēsturiski politisku mantojumu.

Būtisks pienesums ir politiskās līdzdalības tipu un cilvēku pamatvērtību sakarības izpēte – lauks, kas līdz šim netika plaši pētīts ne Latvijā, ne starptautiskā mērogā. Saskaņā ar cilvēku pamatvērtību definīciju, vērtību ietekmes galvenā izpausme ir dzīves prioritāšu noteikšana, kurām savukārt būtu jānosaka cilvēka uzvedības pamatvirziens, neatkarīgi no specifiskām situācijām cilvēka dzīvē (Schwartz, 1992). Šīs pieejas ietvaros tieši apziņa nosaka esamību, tai skaitā arī cilvēka darbības, ieskaitot lēmumu par dalību politiskās aktivitātes vai atturēšanos no tām. Eiropas sociālā pētījuma datu analīze parādījusi, ka vērtības, kuras ir orientētas uz atvērtību izmaiņām un sevis transcendenci pozitīvi korelē ar neelektorālās politiskās līdzdalības veidiem, īpaši ar eliti izaicinoši līdzdalību. Šīs divas vērtību grupas ir orientētas uz *status quo* mainīšanu. Saglabāšanas vērtības pozitīvi korelē ar balsošanu kā izteikti konservatīvu, konvencionālu politiskās līdzdalības veidu, taču pieķeršanās šai vērtību grupai mazina varbūtību iesaistīties protesta līdzdalībā. Pašizaugmes vērtībām nav konstatēta statistiski nozīmīga un pozitīva sakarība ne ar vienu līdzdalības tipu; tieši otrādi, sasniegumu un varas vērtības korelē negatīvi un statistiski nozīmīgi ar abiem neelektorālajiem līdzdalības tipiem – uz eliti vērsto un eliti izaicinošo līdzdalību. Iespējamais skaidrojums tam ir šīs vērtības “barojošs” individuālisms un nosliece norobežoties no kolektīvām darbībām, kuras pēc savas būtības paredz kaut minimālu procesu koordinēšanu un līdz ar to arī hierarhiju. Vērtību faktoru ietekme tika izpētīta visām valstīm kopumā, proti, jautājums par to ietekmi valstīs ar dažādu politisku mantojumu šī promocijas darba ietvaros netika aplūkots un risināts. Šis apstāklis arī iekļaujams promocijas darba pētījuma ierobežojumos un var būt viens no turpmākās izpētes virzieniem. Lai veiktu šādu izpēti, analīzē būtu jāiekļauj desmit Švarca vērtības un papildus tam katras vērtības interakcija ar kategorisko mainīgo, kas apzīmētu respondenta piederību konkrētai valstu grupai, pievienojot arī sociāli demogrāfiskās īpašības kā kontrolmainīgos. Cita alternatīva būtu izmantot metodoloģiski un analītiski sarežģītāku daudzpakāpju (*multilevel*) analīzes pieeju; tiesa, tās lietderība būtu lielāka tad, ja pētnieku interesē atšķirības valstu, nevis valstu grupu starpā.

Diezgan pretrunīgas atziņas un secinājumi izdarāmi no divu politiskās iesaistīšanās faktoru - politiskās uzticēšanās un kompetences – analīzes. Eiropas sociālā pētījuma dati apstiprina klasisko uzticēšanās teoriju prognozi par tās pozitīvo sakarību ar balsošanu un uz eliti vērsto līdzdalību, taču noraida pieņēmumu, ka uzticēšanās trūkums veicina iesaisti protestos un elites izaicināšanā. Lielā mērā tas arī ir uzticēšanās definēšanas un mērīšanas jautājums, konkrēti – vai “0” uzticēšanos traktēt kā uzticēšanās trūkumu, skepticismu vai nepārprotamu neuzticēšanos un neapmierinātību ar politisko režīmu un/vai institūcijām. Šķiet, datu analīze ir netieši apliecinājusi atziņu, ka zema uzticēšanās ne vienmēr sakrīt ar neuzticēšanos (Cook & Gronke, 2005), un šīs attieksmes skaidrošanai un mērīšanai būtu nepieciešama piesardzīgāka un tai pat laikā plašāka pieeja. Tas savukārt noved pie ieteikuma, ko varētu adresēt vairākiem starptautiskiem salīdzinošajiem pētījumiem – pārskatīt un nepieciešamības gadījumā modificēt līdzšinējo uzticēšanās operacionalizāciju un mērīšanu, vadoties no jaunākajām teorētiskajām un empīriskajām atziņām politisko attieksmju izpētes laukā. Tāpat būtu ieteicams mērīt gan vispārīgo uzticēšanos esošajai politiskajai iekārtai valstī, gan atsevišķām institūcijām, iekļaujot ne tikai parlamentu, politiķus un partijas, bet arī institūcijas, kuru darba veiksmes un neveiksmes iedzīvotāji vistiešākā veidā izjūt uz savas ādas, piemēram, izglītības, veselības aprūpes un sociālās drošības vadības iestādes. Tas ļautu gan mērīt līdzdalības sakarību ar uzticēšanos katrai institūcijai atsevišķi, gan veidot uzticēšanās indeksus no dažādām institūciju kombinācijām. Vispusīga un izsmeļoša institūciju klāsta paraugam varētu izmantot, piemēram, Eiropas vērtību pētījuma instrumentāriju.

Definēšanas un mērīšanas problēma ir vēl aktuālāka politiskās kompetences faktora gadījumā, kuram, pretēji hipotēzei, novērota pozitīva un statistiski nozīmīga sakarība tikai ar vienu no trim politiskās līdzdalības tipiem, proti, ar uz eliti vērsto līdzdalību. Šis secinājums pats par sevi nav pārsteidzošs vai negaidīts, ņemot vērā darbības, kas ietilpst šajā līdzdalības tipā – kontaktēšanās ar politiķi vai amatpersonu, aktīva dalība partijā vai NVO, kā arī simbolikas nēsāšana un demonstrēšana. Šīs aktivitātes loģiski prasa salīdzinoši augstāku izglītības līmeni un pašvērtējumu spējām orientēties politiskos jautājumos. Tai pat laikā autoram jāatzīst, ka jautājumu klāsts, kuri tiek uzdoti Eiropas sociālā pētījuma anketā par politisko kompetenci, ir krietni pieticīgāks nekā specializētajos politiskās līdzdalības un attieksmju pētījumos, kuros kompetence aplūkota un analizēta kā daudzdimensionāla parādība, un kuri satur apgalvojumus gan par respondenta politiskās rīcībspējas pašvērtējumu, gan par sistēmas ietekmējamību un atsaucību. Nevar izslēgt, ka citos apstākļos rūpīgāk, daudzdimensionālāk mērītajai kompetencei varētu atklāties pozitīva sakarība arī ar pārējiem līdzdalības tipiem.

Formālā dalība (*checkbox membership*) partijā vai arodbiedrībā, kas, atšķirībā no uzticēšanās un kompetences, pieder pie objektīviem politiskās iesaistīšanās faktoriem, pozitīvi ietekmē jebkura tipa līdzdalības varbūtību, analizējot visas valstis kopumā. Atšķirības valstu grupu starpā lielākoties nav konstatētas, izņemot nedaudz lielāku partijas faktora ietekmi uz neelektorālo līdzdalību bijušajā PSRS un mazāku arodbiedrības faktora ietekmi uz balsošanu Balkānos un uz eliti vērsto līdzdalību bijušajā PSRS. Jāsecina, ka partijas saglabā savu spēju mobilizēt cilvēku politiskajai līdzdalībai, kaut arī kvantitatīvs efekts no tā nav liels, ņemot vērā, ka, neatkarīgi no valsts, partijās stājas ļoti mazs īpatsvars iedzīvotāju. Formālās dalības faktoru varētu paplašināt ar dalības gradāciju, kura iekļautu perspektīvākās atziņas no institucionālās pieejas politiskās līdzdalības pētniecībā, iedvesmojoties no Britu politiskās līdzdalības pētījuma un ASV Pilsoniskās līdzdalības un Vispārīgā sociālā pētījuma instrumentārijiem. Uzmanība būtu jāpievērš dalības formām, kā arī to biežumam un regularitātei. Vadoties no atzītās nepieciešamības nošķirt politiskās NVO no nepolitiskām (sal. Boggs, 2001), būtu jāizzina arī tas, vai konkrēta apvienība savās darbības mērķos pievēršas svarīgiem sociāliem un politiskiem jautājumiem.

Lai arī politiskās līdzdalības līmeņi postkomunistiskajās valstīs ir zemāki nekā valstīs, kurās nav pastāvējis komunistiskais režīms (jo īpaši salīdzinot eliti izaicinošās līdzdalības rādītājus), komunisma mantojums, kā ir redzams no tā mijiedarbības ar citiem faktoriem, ne vienmēr kalpo par šo faktoru pastiprinātāju vai slāpētāju. Piemērs tam ir 10. un 12. hipotēžu neapstiprinātie pieņēmumi par politiskās iesaistīšanās faktoru ietekmi un tās virzienu, kurš reizēm pat bijis pretējs dažādās postkomunistisko valstu grupās. No tā arī secināms, ka postkomunisma valstis nebūt nav viendabīga grupa, kurā visi analīzē iekļautie un izpētītie faktori darbojas līdzīgi. Zīmīga un promocijas darba konteksta ietvaros svarīga ir arī atziņa, ka komunisma apstākļos nodzīvoto socializācijas gadu ilgumam nav politiskās līdzdalības varbūtības mazināšanas efekta. Turpmākās izpētes gaitā varētu mēģināt identificēt citus faktorus, kas skaidro politiskās līdzdalības atšķirības starp postkomunistiskajām un nekomunistiskajām valstīm. Šāda iecere, visticamāk, prasītu atteikšanos no sekundārās datu analīzes un pilnīgi jauna pētījuma izstrādi, ieskaitot atbilstošu mainīgo ieviešanu un anketas jautājumu formulēšanu.

Kopš politiskās līdzdalības izpētes aizsākumiem 1940.g. beigās tika paveikts ļoti daudz. Ir izveidojušās gan patstāvīgās līdzdalību skaidrojošās tradīcijas, gan dažādas metodoloģiskās pieejas, katrai no kurām ir sava nozīme, unikāls piensums, un spēja radoši kombinēties ar citām pieejām, gan arī uzkrātas daudzveidīgas empīriskās atziņas par politiskās līdzdalības izpausmēm, to sekmējošiem

un kavējošiem faktoriem un sekām. Kā ar jebkuru citu sociālu parādību, politiskās līdzdalības izpētes lauks nekad netiks izsmelts, un tajā vienmēr radīsies jaunas, konkurējošas definīcijas un nojēgumi, skaidrojošās teorijas, izpētes pieejas, un līdz ar to arī jauni rezultāti. Nemitīgi pieaugoša indivīdu un sociālo grupu mijiedarbība un mobilitāte globālā mērogā noteiks arvien komplicētāku, daudzveidīgāku politikas kā vērtību pārdales (Easton, 1953) raksturu sabiedrībā, kā arī šīs pārdales gaitu, virzienu, īstermiņa un ilgtermiņa iznākumus un cilvēku reakciju uz tiem. Tas liek paredzēt, ka pieprasījums pēc politiskās līdzdalības izpētes saglabāsies un pat pieaugs - gan no lēmumu pieņēmēju, gan no akadēmisko un analītisko aprindu, gan arī no plašākās sabiedrības puses.

Izmantotie avoti

- 1) Abravanel, M. D., Busch, R. J. (1975). Political Competence, Political Trust and the Action Orientations of University Students. *The Journal of Politics*, Vol.37, 57-82.
- 2) Almond, G. A., Verba, S. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park; London; New Delhi: SAGE Publications.
- 3) American National Election Studies (www.electionstudies.org). *The ANES Guide to Public Opinion and Electoral Behavior*. Ann Arbor, Mi: University of Michigan, Center For Political Studies (Producer And Distributor).
- 4) Barnes, S. H., & Kaase, M. (1979). *Political action: Mass participation in five Western democracies*. Beverly Hills, Calif: Sage Publications.
- 5) Barnes, S. H. (2006). The Changing Political Participation of Postcommunist Citizens. *International Journal of Sociology*, Summer2006, Vol. 36 Issue 2, 76-98.
- 6) Barnes, S. H., and Kaase, M. *Political Action: An Eight Nation Study, 1973-1976*. ICPSR07777-v1. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research (distributor), 2006-04-05. <http://doi.org/10.3886/ICPSR07777.v1>
- 7) Berdņikovs, A. (2010). Jauno informācijas un komunikāciju tehnoloģiju ietekme uz protestu kustību darbību. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Politikas zinātnes nodaļa.
- 8) Bernhagen, P., Marsh, M. (2007). Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies. *Democratization*, Vol.14, No.1, February 2007, 44-72.
- 9) Bernhard, M. H., Karakoç, E. (2007). Civil Society and the Legacies of Dictatorship. *World Politics*, Volume 59, Number 4, July 2007, 539-567.
- 10) Boggs, C. (2001). Social Capital and Political Fantasy: Robert Putnam's "Bowling Alone". *Theory and Society* Vol. 30, No. 2 (Apr., 2001), 281-297.
- 11) Bourne, P. A. (2010). Unconventional political participation in a middle-income developing country. *Current Research Journal of Social Sciences*, 2(2), 196–203.
- 12) Brady, H. (1999). Political participation. In *Measures of Political Attitudes*, ed. Robinson, J. P., Shaver, P. R., and Wrightsman, L. S. San Diego: Academic Press.
- 13) Cabada, L. (2013). "Parties with No Members?": How to Ensure Political Participation in East Central Europe. In: Dēmētriou, K. N. *Democracy in transition: Political participation in the European Union*. Heidelberg: Springer-Verlag.

- 14) Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Zimbardo, P. (1999). Personality profiles and political parties. *Political Psychology*, 20, 175-197.
- 15) Caprara, G. V., Barbaranelli, C., & Zimbardo, P. (2002). When parsimony subdues distinctiveness: Simplified public perceptions of politicians' personality. *Political Psychology*, 23, 77-96.
- 16) Caprara, G. V., Schwartz, S., Capanna, C. et al. (2006) Personality and politics: values, traits, and political choice. *Political Psychology*, 27, 1–28.
- 17) Caprara, G. V., Vecchione, M., Schwartz, S. H. et al. (2012). Why people do not vote: the role of personal values. *European Psychologist*, 17, 266–278.
- 18) Catterberg, G., Moreno, A. (2005). The Individual Bases of Political Trust: Trends in New and Established Democracies. *International Journal of Public Opinion Research* Vol. 18, No. 1, 31-48.
- 19) Cicognani, E., Zani, B., Fournier, B., Gavray, C., Born, M. (2011). Gender differences in youths' political engagement and participation. The role of parents and of adolescents' social and civic participation. *Journal of Adolescence*, Volume 35, Issue 3, June 2012, 561–576.
- 20) Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, Mass: Belknap Press of Harvard University Press.
- 21) Conway, M. M. (1985). *Political participation in the United States*. Washington: Congressional Quarterly.
- 22) Cook, T. E. and Gronke, P. (2005). The Skeptical American: Revisiting the Meanings of Trust in Government and Confidence in Institutions. *Journal of Politics*, 67, 784–803.
- 23) Coser, L. A. (1965). *The functions of social conflict*. London: Routledge & Kegan Paul.
- 24) Crittenden, J. (1963). Aging and Political Participation. *Political Research Quarterly* 1963; 16, 323-331.
- 25) Cronbach, L. J. Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika* 22:3, 1951, 297-334.
- 26) Dalton, R. J. (2007) *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford, New York, etc.: Oxford University Press.
- 27) Dalton, R. J., Recchia, S., and Rohrschneider, R. (2003). The Environmental Movement and the Modes of Political Action. *Comparative Political Studies*, Vol. 36, No. 7, 743-771.
- 28) Dimitrova-Grajzl, V., Simon, E. (2010). Political Trust and Historical Legacy: The Effect of Varieties of Socialism. *East European Politics & Societies* May 2010 vol. 24 no. 2, 206-228.

- 29) Durkheim, E. (1960). *The division of labor in society*. Translated by G. Simpson. Glencoe, Ill: Free Press.
- 30) Easton, D. (1953). *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf.
- 31) Easton, D. and Dennis, J. (1967). The Child's Acquisition of Regime Norms: Political Efficacy. *The American Political Science Review* Vol. 61, No. 1 (Mar., 1967), 25-38.
- 32) ESS4-2008 Fieldwork Summary and Deviations. Sk. internetā (03.01.2015): http://www.europeansocialsurvey.org/data/deviations_4.html
- 33) European Social Survey (2010 - forthcoming). ESS Round 4 (2008/2009) Final Activity Report. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London. Sk. internetā (10.04.2010): <http://ess.nsd.uib.no/ess/round4/>
- 34) European Social Survey (2010): ESS-4 2008 Documentation Report. Edition 3.01. Bergen, European Social Survey Data Archive, Norwegian Social Science Data Services.
- 35) European Social Survey (2014). Weighting European Social Survey Data. Sk. (23.04.2015.) http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_weighting_data_1.pdf
- 36) EVS (2011): European Values Study 2008: Integrated Dataset (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4800 Data file version 3.0.0, doi:10.4232/1.11004
- 37) Feldman, S. (2003). Values, Ideology, and the Structure of Political Attitudes. In: *Oxford Handbook of Political Psychology*, eds. Sears, D.O., Huddy, L., and Jervis, R. New York: Oxford University Press.
- 38) Forbrig, J. (ed.) (2005). *Revisiting Youth Political Participation*. Council of Europe.
- 39) Hair, J. F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E. (2011). *Multivariate data analysis* (Seventh Edition). Pearson Education Asia Limited/China Machine Press.
- 40) Halman, L. (2007). Political Values. In: *Oxford Handbook of Political Behavior*, eds. Dalton, R. J. & Klingemann, H.-D. Oxford: Oxford University Press.
- 41) Head, B. W. (2007). Community Engagement: Participation on Whose Terms? *Australian Journal of Political Science*; Sep2007, Vol. 42 Issue 3, 441-454.
- 42) Hetherington, M. J. (1992). The Political Relevance of Political Trust. *The American Political Science Review* Vol. 92, No. 4 (Dec., 1998), 791-808.
- 43) Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- 44) Holmes, L. (1997). *Post-communism: An introduction*. Durham, N.C: Duke University Press.
- 45) Howard, M. M. (2002). *Postcommunist Civil Society in Comparative Perspective*. *Demokratizatsiya*, Summer2002, Vol. 10 Issue 3, 285-305.
- 46) Huntington, S. P., Nelson, J. M. (1976). *No easy choice: Political participation in developing countries*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- 47) Imbrasaite, J. (2010). *What Types of Participants?: Patterns of Political Participation in Lithuania*. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas* 2010 Nr. 1 (1). 43-61.
- 48) Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- 49) International Institute for Democracy and Electoral Assistance. See Internet (01.02.2011): http://www.idea.int/vt/compulsory_voting.cfm
- 50) ISSP Research Group (2012): *International Social Survey Programme: Citizenship - ISSP 2004*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA3950 Data file Version 1.3.0, doi:10.4232/1.11372
- 51) Iyengar, S. (1980). *Subjective Political Efficacy as a Measure of Diffuse Support*. *Public Opinion Quarterly*; Summer80, Vol. 44 Issue 2, 249-256.
- 52) Jaccard, J. (2004). *Interaction effects in logistic regression*. Thousand Oaks, Calif. (u.a.): Sage.
- 53) Jackman, R. W. (1987) *Political Institutions and Voter Turnout in the Industrial Democracies*; *The American Political Science Review*, Vol. 81, No. 2 (Jun., 1987), 405-424.
- 54) Karklins, R., Zepa, B. (2001). *Political Participation in Latvia 1987-2001*. *Journal of Baltic Studies*, Vol.32, No.4, Winter 2001, 334-346.
- 55) Keele, L. (2005). *The Authorities Really Do Matter: Party Control and Trust in Government*. *Journal of Politics*, Aug2005, Vol. 67 Issue 3, 873-886.
- 56) Kim, U., Helgesen, G. and Ahn, B. M. (2002). *Democracy, Trust, and Political Efficacy: Comparative Analysis of Danish and Korean Political Culture*. *Applied Psychology*, 51, 318–353.
- 57) Kirbiš, A. (2013). *Political Participation and Non-democratic Political Culture in Western Europe, East-Central Europe and Post-Yugoslav Countries*. In: Dēmētriou, K. N. *Democracy in transition: Political participation in the European Union*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- 58) Klingemann, H.-D., Fuchs, Dieter (ed.) (1995). *Beliefs in Government. Volume One: Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.

- 59) Kostadinova, T., Power, T. (2007). Does Democratization Depress Participation? Voter Turnout in the Latin American and Eastern European Transitional Democracies. *Political Research Quarterly*, Volume 60 Number 3, 363-377.
- 60) Kourvetaris, G. A. (1997). *Political Sociology: Structure and Process*. Boston (etc.): Allyn and Bacon.
- 61) Kühnel, S., & Krebs, D. (2006). *Statistik für die Sozialwissenschaften: Grundlagen, Methoden, Anwendungen*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verl.
- 62) Lamprianou, I. (2013). Contemporary Political Participation Research: A Critical Assessment. In: Dēmētriou, K. N. *Democracy in transition: Political participation in the European Union*. Heidelberg: Springer-Verlag.
- 63) Latvijas Republikas Centrālā vēlēšanu komisija. 9. Saeimas vēlēšanas. Pieejams internetā (01.05.2008): <http://web.cvk.lv/pub/public/27670.html>
- 64) Latvijas Republikas Centrālā vēlēšanu komisija. 8. Saeimas vēlēšanas. Pieejams internetā (01.05.2008): <https://www.cvk.lv/pub/public/27428.html>
- 65) Latvijas Republikas Centrālā vēlēšanu komisija. Sk. Internetā: <http://www.cvk.lv/>
- 66) Lenard, P. T. (2008). Trust Your Compatriots, but Count Your Change: The Roles of Trust, Mistrust and Distrust in Democracy. *Political Studies* 2008, Vol.56, 312-332.
- 67) Levi, M., Stoker, L. (2000). Political Trust and Trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, Vol. 3 Issue 1, 475-507.
- 68) Lewis, D. (1997). Political participation in post-communist democracies. In: Potter, D., Goldblatt, D., Kiloh, M., and Lewis, P. (ed.). *Democratization*. Cambridge [UK]: Polity Press in association with the Open University.
- 69) Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 70) Marschall, M. (2004). Citizen participation and the neighborhood context: A new look at the coproduction of local public goods. *Political Research Quarterly* 57 (2): 231-244.
- 71) McCann, J. A. (1997) Electoral choices and core value change: the 1992 presidential campaign, *American Journal of Political Science*, 41, 564–583.
- 72) Menard, S. W. (2002). *Applied logistic regression analysis*. Thousand Oaks, Calif [u.a.]: Sage.

- 73) Mieriņa, I. (2011) Political Participation and Development of Political Attitudes in Post-Communist Countries. PhD Thesis. Riga: University of Latvia, Faculty of Social Sciences, Sociology Department.
- 74) Milbrath, L. W., Goel, M.L. (1977) Political Participation : How and Why Do People Get Involved in Politics? 2nd ed. Chicago: Rand McNally College Publishing Company.
- 75) Mishler, W. & Rose, R. (2001). What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies, *Comparative Political Studies* 34(1): 30-62.
- 76) Moysen, G.N. and Parry, G. Political Participation in Britain, 1984-1985; National and Community Studies (computer file). Colchester, Essex: UK Data Archive (distributor), October 1989. SN: 2659, <http://dx.doi.org/10.5255/UKDA-SN-2659-1>.
- 77) Muller, E. N. (1970) Cross-National Dimensions of Political Competence. *The American Political Science Review* Vol. 64, No. 3 (Sep., 1970), 792-809.
- 78) Norris, P. (2002a) *Democratic phoenix: reinventing political activism*. Cambridge, UK; New York : Cambridge University Press.
- 79) Norris, P. (2002b). *Civic Engagement: Mexico in Comparative Perspective*. Cambridge, MA: Harvard University.
- 80) Nyćkowiak, J. (2009). Political Activity: Is Trust in Democratic Institutions Really a Relevant Determinant? *International Journal of Sociology*, vol.39, no. 1, Spring 2009, 49-61.
- 81) Ņikišins, J. (2008). Latvijas iedzīvotāju politiskie uzskati un politiskā līdzdalība. Bakalaura darbs. Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa.
- 82) Ņikišins, J. (2010). Paaudžu atšķirības politiskajā līdzdalībā Latvijā un Beļģijā: salīdzinoša analīze. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa.
- 83) Ņikišins, J., Rozenvalds, J., Zepa, B. (2014). Politiskā kultūra un demokrātija. Publicēts: *Cik demokrātiska ir Latvija? : Demokrātijas audits, 2005–2014*. Zin. red. Juris Rozenvalds. Rīga, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- 84) Ņikišins, J. (2011). Politiskā līdzdalība Latvijā nacionālajā un vietējā līmenī. Publicēts: *Latvijas Universitātes Raksti*; 769. sēj., Socioloģija, 2011. Galv. red. Baiba Bela. Rīga, Latvijas Universitāte.
- 85) Ņikišins, J. (2014). Protekcionisms kā nacionālās identitātes dimensija un imigrantu izslēgšana Latvijā. Publicēts: „Latvijas iedzīvotāju identitātes un vienlīdzības vērtības” (kolektīva monogrāfija). Zin. red. Aivars Tabuns un Feliciana Rajevska. Rīga: Latvijas Universitāte.

- 86) Nikišins, J. (2014). Politiskā rīcībspēja un līdzdalība: teorētiskie un metodoloģiskie aspekti. Publicēts: Ad locum: vieta, identitāte un rīcībspēja. Zin. red. Aija Zobena. Rīga, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- 87) Pacheco, G., and Owen, B. (2015). Moving through the political participation hierarchy: a focus on personal values, *Applied Economics*, 47:3, 222-238.
- 88) Paige, J. M. (1971). Political orientation and riot participation. *American Sociological Review*; Oct71, Vol. 36 Issue 5, 810-820.
- 89) Parry, G., Moyser, G., and Day, N. (1992). *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 90) Pettersen, P. A. and Rose, L. E. (1996). Participation in Local Politics in Norway: Some Do, Some Don't; Some Will, Some Won't. *Political Behavior*, Vol. 18, No. 1 (Mar., 1996), 51-97.
- 91) Pickvance, C. (1999). Democratization and the decline of social movements: the effects of regime change on collective action in Eastern Europe, Southern Europe and Latin America. *Sociology*, 33, 1999, 353-372.
- 92) Pietrzyk-Reeves, D. (2008). Weak Civil Engagement? Post-Communist Participation and Democratic Consolidation. *Polish Sociological Review* 1(161)'08, 73-87.
- 93) Pop-Eleches, G. (2007). Historical Legacies and Post-Communist Regime Change. *The Journal of Politics* 69(4), 908- 926.
- 94) Pop-Eleches, G., and Tucker, J. A. (2013). Associated with the Past?: Communist Legacies and Civic Participation in Post-Communist Countries. *East European Politics and Societies*, February 2013, Vol. 27, No. 1, 45-68.
- 95) Powell, G.B. (1982) *Contemporary Democracies*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- 96) Putnam R. D., with Leonardi, R. and Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton, N.J. : Princeton University Press.
- 97) Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* - Volume 6, Number 1, January 1995, pp. 65-78.
- 98) Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York, NY.
- 99) Quintelier, E. (2007). Differences in political participation between young and old people. *Contemporary Politics*, Volume 13, Number 2, June 2007. 165-180.

- 100) Rahn, W. M.; Rudolph, T. J. (2005). A Tale of Political Trust in American Cities. *Public Opinion Quarterly*, Winter2005, Vol. 69 Issue 4, 530-560.
- 101) Reisinger, W. M., Miller, A. H., Hesli, V. L. (1995). Public Behaviour and Political Change in Post-Soviet States. *The Journal of Politics*, Volume 57, No. 4, November 1995, 941 – 970.
- 102) Robinson, J. P., Rusk, J. G., Head, K. B. (1968). *Measures of Political Attitudes*. Ann Arbor: Survey Research Center, Institute for Social Research.
- 103) Rosenstone, S. J., Hansen, J. M. (2003) *Mobilization, Participation and Democracy in America*. New York etc.: Pearson Education.
- 104) Rozenvalds, J. (zin. red.) (2005). Cik demokrātiska ir Latvija: demokrātijas audits. Latvijas Universitāte. Sociālo un politisko pētījumu institūts, Stratēģiskās analīzes komisija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 198 lpp. Pieejams internetā (08.05.2008): <http://www.politika.lv/index.php?f=137>.
- 105) Rozenvalds, J. (zin.red.) (2014). Cik demokrātiska ir Latvija? : Demokrātijas audits, 2005–2014. Rīga, Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- 106) Rucht, D. (2007). The Spread of Protest Politics. In: Dalton, R. J., & Klingemann, H.-D. *Oxford handbook of political behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- 107) Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries, in *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, Zanna, M. P. (Ed), Academic Press, New York, 1–65.
- 108) Schwartz, S. H. (2006). Basic human values: theory, measurement, and applications. *Revue Francaise de Sociologie*, 47, 249–288.
- 109) Schwartz, S., Caprara, G. and Vecchione, M. (2010). Basic personal values, core political values, and voting: a longitudinal analysis, *Political Psychology*, 31, 421–452.
- 110) Seligson, M. A. (1980). A Problem-Solving Approach to Measuring Political Efficacy. *Social Science Quarterly*, v60 n4 pp. 630-642.
- 111) Sisa, S. (1995). *The spirit of Hungary: A panorama of Hungarian history and culture*. Morristown, N.J: Vista Books.
- 112) Slomczynski, K. M., Janicka, K. (2009). Structural Determinants of Trust in Public Institutions: Cross-National Differentiation. *International Journal of Sociology*, Volume 39, Number 1 / Spring 2009.
- 113) Smith, T. W., Hout, M., and Marsden, P.V. (2013). *General Social Survey, 1972-2012 (Cumulative File)*. ICPSR34802-v1. Storrs, CT: Roper Center for Public Opinion Research,

- University of Connecticut/Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research (distributors), 2013-09-11. <http://doi.org/10.3886/ICPSR34802.v1>
- 114) StataCorp (2013). Stata Statistical Software: Release 13. College Station, TX: StataCorp LP.
- 115) Stolle, D. (2007). Social Capital. In: Dalton, R. J., & Klingemann, H.-D. Oxford handbook of political behavior. Oxford: Oxford University Press.
- 116) Teorell, J., Torcal, M., and Montero, J.R. (2007). Political participation: mapping the terrain. In: Westholm, A., Deth, J. W., & Montero, J. R. Citizenship and involvement in European democracies: A comparative analysis. London: Routledge.
- 117) Tisenkopfs, T., u.c. (2001). Latvija: Pārskats par tautas attīstību 2000/2001. Rīga: UNDP.
- 118) Topf, R. (1995). Beyond Electoral Participation. In: Klingemann, H.-D., Fuchs, D. (ed.) Beliefs in Government. Volume One: Citizens and the State. Oxford: Oxford University Press.
- 119) Uslander, E. M. (2002). The Moral Foundations of Trust. Retrieved from: <http://www.bsos.umd.edu/gvpt/uslander/uslanermoralfoundations.pdf> on November 24, 2010.
- 120) Uslander, E. M., Brown, M. (2005). Inequality, Trust, and Civic Engagement. American Politics Research November 2005 33, 868-894.
- 121) Valentino, N., Gregorowicz, K., Groenendyk, E. (2009). Efficacy, Emotions and the Habit of Participation. Political Behavior, Volume 31, Number 3, 307-330.
- 122) Van der Meer, T. and Van Ingen, E. (2009). Schools of democracy? Disentangling the relationship between civic participation and political action in 17 European countries. European Journal of Political Research, 48: 281–308.
- 123) Verba, S., and Nie, N. H. Political Participation in America, 1967. ICPSR07015-v1. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research (distributor), 2000. <http://doi.org/10.3886/ICPSR07015.v1>
- 124) Verba, S., Schlozman, K. L., Brady, H., and Nie, N. American Citizen Participation Study, 1990. ICPSR06635-v1. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research (distributor), 1995. <http://doi.org/10.3886/ICPSR06635.v1>
- 125) Verba, S., Nie, N. H., Kim, J.-O. (1974). Political Participation and the Life Cycle. Comparative Politics Vol. 6, No. 3, 319-340.
- 126) Verba, S., Nie, N. H., Kim, J.-O. (1978). Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison. 1st ed. Cambridge a.o.: Cambridge University Press.
- 127) Verba, S., Schlozman, K. L., Brady, H. (1995). Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics. Harvard University Press.

- 128) Vigoda-Gadot, E., Shoham, A. and Vashdi, D.R. (2010). Bridging bureaucracy and democracy in Europe: A comparative study of perceived managerial excellence, satisfaction with public services, and trust in governance. *European Union Politics* June 2010 11, 289-308.
- 129) Vromen, A. (2003). 'People Try to Put Us Down ...': Participatory Citizenship of 'Generation X', *Australian Journal of Political Science*, 38:1, 79-99.
- 130) Weber, M. (2006). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Paderborn: Voltmedia.
- 131) Zepa, B. (1999). *Politiskā līdzdalība Latvijā*. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts. Pieejams internetā (04.05.2008):
<http://www.bszi.lv/downloads/resources/politLidzdaliba/politLidzdaliba1999.pdf>
- 132) Zobena, A. Grīviņš, M., Ņikišins, J. (2014). *Vieta, identitāte un rīcībspēja*. Grām: Ad locum: vieta, identitāte un rīcībspēja. Zin. red. Aija Zobena. Rīga, LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- 133) Ражукс: для латышей язык — это вопрос бытия (14.11.2011.) Izgūts no:
<http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/razhuks-dlya-latyshej-yazyk-eto-vopros-bytiya.d?id=41721853#ixzz3Y7pYTxdU>